

Moreh Christian

ALCALÁI ROMÁNOK

Migráció és
társadalmi differenciálódás

KULTÚRÁK KERESZTÚTJÁN 21.

Sorozatszerkesztő:

- VARGYAS GÁBOR

- Moreh Christian

Alcalái románok

Migráció és társadalmi differenciálódás

• TARTALOM

1. BEVEZETÉS	11
1.1. Módszertan és elméleti keret	15
1.2. Korábbi kutatások a témában.	21
1.3. Román társadalmi világok: egy megalapozott elmélet horizontja	25
1.4. A tanulmány célja	34
1.5. A tanulmány felépítése	35
2. ROMÁN BEVÁNDORLÓK SPANYOLORSZÁGBAN	37
2.1. A román migrációs rendszer időbeni fejlődése	37
2.2. Hányan vannak a spanyolországi románok?	49
2.3. Honnan hová?	60
2.4. Okok és célok.	66
2.5. A migrációs terv megvalósítása: migrációs útvonalak.	72
3. BUKARESTTŐL ALCALÁIG	79
3.1. Az út	79
3.2. A város.	83
3.3. Az emberek	85
3.4. A lakás.	90
3.5. A hivatal	94
3.6. Az alcalái román bevándorlás esete.	97
4. MUNKA ÉS ÉRVÉNYESÜLÉS.	103
4.1. A munka: cél vagy eszköz?	105
4.2. A közvetítő csoportok elmélete a gyakorlatban	110
4.3. A gazdasági integráció lehetőségei	124
4.4. Krízisgazdaság a kisebbségi társadalomban	130
4.5. A munkaetikától a bizalomig.	136
5. CIVIL TÁRSADALOM ÉS KISEBBSÉGI ÉRTELMISÉG	147
5.1. A munka politikája: a bevándorlók és a szakszervezetek	148
5.2. Az egyesülés művészete.	155
5.3. Művészek, írók és sajtómunkások	171
5.4. Tanárok és diákok	182
5.5. A manea és a rumañol tényező	187

6. A KÖZÖSSÉG MINT LEHETŐSÉG.	193
6.1. A társadalmi differenciálódás modellje	194
6.2. A gazdasági migrációtól a diaszpóráig	204
6.3. A hazatérés illúziója	211
7. UTÓSZÓ	225
FÜGGELÉK	229
IRODALOMJEGYZÉK	237
ÁBRÁK JEGYZÉKE	257
TÁBLÁZATOK JEGYZÉKE	257
A FÜGGELÉK JEGYZÉKE	258

Családjaimnak

• KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

E könyv megjelenéséért több személynek is köszönettel tartozom, akik valamilyen formában segítettek a munkámat. A kiindulópontként szolgáló szakdolgozat nem készülhetett volna el egykori tanárain, az ELTE Kulturális Antropológia Tanszéke kiemelkedő kultúrakutatóinak útbaigazítása nélkül. A teljesség igénye nélkül A. Gergely Andrásnak, Papp Richárdnak, Prónai Csabának és Sárkány Mihálynak egyaránt köszönettel tartozom a társadalomkutatás antropológiai szemléletének, módszertanának átadásáért és megszerettetéséért. Sárkány Mihálynak kiemelt köszönettel kell adóznom kitartó támogatásáért, baráti megértéséért és a szakdolgozat utóéletében vállalt munkájáért.

A tanulmányt megalapozó terepmunka az ELTE Társadalomtudományi Karának tudományos ösztöndíjából valósult meg, és ezúton szeretnék köszönetet mondani mindazoknak, akik kutatási tervemet támogatásra érdemesnek vélték, és bíztak sikerességében. Maga a terepmunka azonban kudarcba fulladt volna az alcalái románok részvétele nélkül, akik idejükkel, élettörténeteikkel, véleményeikkel és társadalmi kapcsolataikkal segítettek életviláguk megértésében. Többükkel az olvasó is megismerkedhet a könyv fejezetei során, és reménykedem, hogy hangjuk hűséges tolmácsolásával, ily csekély módon is, őszinte hálámat róhatom le irántuk.

A kézirat könyvvé varázsolásáért a L'Harmattan Kiadó hozzáértő munkatársainak jár köszönet. A teljesség igényének újbóli feladásával emelném ki Gyenes Ádám ügyvezető igazgatót, Tiszóczy Tamás olvasószerkesztőt, Vargyas Gábor sorozatszerkesztőt és Votisky Anna főszerkesztőt köszönetnyilvánításom kitüntetett címzettjeiként.

Végül, ám nem utolsósorban, hálával tartozom mindazoknak, akik az élet egyéb területein támogatták munkámat; édesanyámnak példamutatásáért és amiért soha nem kételkedett saját migrációim céltudatosságában; a simontornyai Lacáéknak az otthonért és elismerésért; a gyömrői Nagyéknak a befogadásért, és hogy elviselték hóbortjaimat az írás legkimerítőbb hónapjaiban. Ők mindazok, akiket *családjaimnak* nevezek, és akiknek e könyvet dedikálom.

• 1. BEVEZETÉS

2008 őszén érkeztem Spanyolországba, azokban a hetekben, amikor a gazdasági válság általános témává vált a médiában, és nemsokára a „krízis” lett az egyik leggyakoribb kifejezés a mindennapi kommunikációban. Az első pár hónapot a granadai egyetem bölcsészkarán töltöttem, mintegy ismerkedve a mindennapi nyelvhasználat fortélyaival, az ország sajátosságaival és a spanyol kulturális antropológiai hagyományokkal. Kész kutatási tervvel érkeztem, amellyel a tavasz folyamán terveztem Madridba utazni, és az elkövetkezendő pár hónapot egy román bevándorló közösségben tölteni. A tervben egy szóval sem szerepeltek a gazdasági válságra vonatkozó kérdések és annak következményei, noha egyhamar nyilvánvalóvá vált, hogy ami eredetileg ingatlanpiaci válságként indult és világméretű gazdasági összeroppanássá terebélyesedett, az különösképpen érinti a bevándorlókat.

A kifejezett terepmunkát 2009 tavaszán kezddhettem el, miután az ősz folyamán döntöttem a végleges helyszínről, és ellátogattam oda. Az időpont tökéletesnek tűnt, hiszen a jelek szerint a romániai bevándorlás végső strukturális¹ fázisába léptünk az év kezdetével, amikor ugyanis a román állampolgárok teljes jogú uniós állampolgárokká váltak a spanyol munkaerőpiacon. Amint látni fogjuk, az elmúlt húsz évben a román állampolgárok jogi státusa szinte évről évre változott, mígnem 2009-ben elérkezett a jogi stabilitás.² Mindazonáltal a gazdasági helyzet hatása épp ellenkező volt, és a migrációs trendekben még sosem tapasztalt ingadozásokat keltett. A gazdasági jellegű migrációs folyamatokat sokkal kevésbé lehet kívülről – jogi és politikai esz-

¹ A *struktúra* kifejezést a migráció vonatkozásában kettős értelemben használom: egyrészt jelenti a különböző szintű (lokális, nemzetállami, bilaterális, páneurópai és nemzetközi) politikai-jogi keretet és szabályozást; másrészt pedig a migrációs folyamatok alkalmazkodását ezekhez.

² Ezzel nem állítom, hogy a jövőben ne történhetnének változások jogi-politikai téren. Sőt, terepmunkám ideje alatt is akadtak jelei ilyen jellegű változásoknak, például a spanyol és román kormányok törekvései egy olyan egyezmény létrehozására, amely a románok végleges hazatérését segíthetné elő. A terepmunkám óta pedig nagy vihart kavart a spanyol kormány 2011. július 22-i döntése, hogy ideiglenes jelleggel visszaállítsa a munkaerő-piaci korlátokat. Egy másik fő strukturális változás, amely bekövetkezhet, a kettős állampolgárság intézményével kapcsolatos, mely egyelőre nem létezik a két ország között.

közössel – befolyásolni, mint belülről, azaz magában a gazdaságban történő változással, s a válság tapasztalatai bizonyíthatják ezt a legjobban.³

A helyzet egyáltalán nem mutatkozott előnyösnek a kutatási témám szempontjából: az előző román kutatásoktól eltérően nem a migráció *körkörös és időszakos* jellegére akartam fektetni a hangsúlyt, hanem a társadalmi *beágyazottságra* és *differenciálódásra*, mely adaptációs folyamatok a hazatéréssel (*fordított migráció / return migration*) ellentétben egy stabil román kisebbséget hozhatnak létre Spanyolország területén. Hirtelen a „krízis” és a „hazatérés” lett a bevándorlást/elvándorlást tárgyaló cikkek két kizárólagos témája. A hátrányt azonban kezdtem egyre inkább előnyként felfogni, és rájöttem, egyedi lehetőségem van különleges körülmények között véghezvinni kutatásomat. A gazdasági válság hatásai szükségszerűen bekerültek a tervbe, átfutják azt, azonban nem változtattak a kutatás fő irányán: csupán háttér, annak ellenére, hogy nincs elhomályosítva.

A jelen tanulmányt átszövő gondolat – mint fentebb említettem – a társadalmi differenciálódás mechanizmusa a bevándorló közösségekben. A differenciálódás tematikájának nagy hagyománya van a szociológiában és a kulturális antropológiában, azokban a társadalomtudományokban, melyeknek közesek az evolucionista gyökereik. Herbert Spencer elméletében az evolúció egy olyan általános folyamat, mely a homogén társadalmi formáktól a heterogén formákig halad, tehát differenciálódást eredményez. Így jut el ahhoz a gondolathoz, miszerint a differenciálódás egyetemes folyamat, mely különböző társadalmi rendszereket hangol össze a munkamegosztás révén. Idáig nyúlnak vissza olyan későbbi társadalomtudósok, mint Ferdinand Tönnies, Georg Simmel vagy Emile Durkheim, akik munkásságában a társadalmi differenciálódáshoz kötődő jelenségek kerültek a középpontba. Az egyén és a csoport/társadalom viszonya volt az egyik legégetőbb kérdés, eltérő válaszokat eredményezve: míg Durkheim a társadalmi csoportra és a munkamegosztásra fekteti a hangsúlyt, addig Simmel az individualizációra koncentrál. Utóbbi számára az ember nem más, mint egy „differenciálódó lény” (*ein Unterschiedswesen*), aki a társadalmi fejlődés során egyre több egyéniségre tesz szert.

Számunkra a differenciálódás értelemszerűen mást kell hogy jelentsen. Mi mindenre vonatkozhat a társadalmi differenciálódás a gazdasági célú nemzetközi migráció kontextusában? Először is – esetünkben – a gazdasági migráció erősen differenciálódott társadalmakat érint. A migránsok különböző osztályok, szakmák vagy lakókörnyezetek képviselői lehetnek, ezenfelül más-más etnikai csoportokhoz is tartozhatnak. Ilyen különféle társadalmi csoportokat a migrációs tapasztalat közös identitással ruházhat

³ Az „eltérés-hipotézis” (*gap hypothesis*) értelmében „a nemzeti migráció-politika céljai és a politikák e területen elért valós eredményei [a politikák hatásai] között nagy a szakadék [*gap*], és egyre növekszik valamennyi jelentős ipari társadalomban” (Cornelius–Martin–Hollifield 1994: 3).

fel, mely által differenciálódnak a már létező struktúrában belül. A migráns lét homogenizálja a heterogén csoportot, amely azt magára vállalta. Gyári munkásokból, fiatalokból, középkorúakból, mezőgazdasági dolgozókból, városi munkanélküliekből vagy értelmiségiekből farag kortalan bevándorlókat, megteremtve a csoportszolidaritás egy lehetséges formáját. Ugyanakkor egyazon kisfalu lakói között különbségek támadhatnak a migrációjuk gazdasági sikere alapján vagy a csoport kivándorlásában elfoglalt szerepe által.

Ezek a jelenségek a fogadó társadalmakban is felléphetnek, amint a bevándorló csoport a pénzszerzésen túl egyéb célokat is kitűz maga elé. Előbukkanhatnak a korábbi társadalmi státuszra és helyzetre jellemző megnyilvánulások, vagy különböző egyéni képességek alapján differenciálódhat egy szerveződni vágyó közösség. A differenciálódásra való törekvés egyéb okokból is megindulhat. Simmel (1890) korai főművének első fejezetében a kollektív felelősségről szól, példaként felhozva a „primitív” társadalmakat, melyekben az egyénileg elkövetett bűncselekmények a csoport felelősségét terhelik. Megállapítja, hogy ezekben a kevésbé differenciált társadalmakban két ellentétes erő hat, melyek közül az első az uralkodó: a leszármazás princípiuma a csoportazonosságot erősíti, míg az adaptáció princípiuma biztosítja az egyének különbözőségét. A nemzetközi migráció célországaiiban gyakran találkozhatunk olyan retorikával, amely egy bizonyos bevándorló csoportot (vagy az összes bevándorlót) okol valamely bűncselekmény (vagy bűncselekménytípus) elkövetéséért. Ilyen esetekben a differenciálódás mechanizmusa a bevándorló csoporttal való azonosság megszüntetése lehet: nevezhetjük ezt tudatos asszimilációnak.

A differenciálódást felfoghatjuk „a nemzetközi migráció drámai paradoxonjával” ellentétes hatásnak is. Az előbbi kifejezés Erind Pajo (2008) etnográfus-tól származik, aki a nemzetközi migrációval járó társadalmi státuszvesztésre fekteti a hangsúlyt kutatásaiban. „Az újságokból hajdani orosz orvosokról vagy cseh menedzserekről értesülünk, akik, mint bevándorlók az Egyesült Államokban, Wal-Mart áruházakat takarítanak a hét minden éjszakáján; egyszervolt kínai professzorok és vezérigazgatók connecticuti kaszinókat és illemhelyeket tartanak karban, egyszervolt örmény mérnökök New York City-i benzinkutakon dolgoznak” – írja Pajo (2008: 1), és felteszi magának a kérdést: „Miért kívánczik több millió leendő migráns az Egyesült Államokba vagy az Európai Unióba, amikor köztudott, hogy függetlenül attól, kik voltak, amikor belekezdtek határokon átvélő utazásukba, a legaljára kerülnek, és mosogatásból, lakások és irodák takarításából, cipőtisztításból vagy felszolgálásból élnek meg, gyakran olyan bérekből, amelyek csupán töredékei a legális munkaerőpiacon elérhetőeknek?” (Uo. 2.) A kérdés sokkal összetettebb, mint gondolnánk. Módszertani szempontból magával vonja, hogy az etnográfiai eljárás a legmegfelelőbb a mélyebb okok és körülmények felderítésére. Még így is a kutatónak hónapokon keresztül nem sikerült átlátnia a felszínes magyarázatokon, melyeket jól ismerünk a klasszikus és

neoklasszikus közgazdaságtanból, hogy ugyanis az egyik ország „szegény”, a másik pedig „gazdag”, és munkaerőhiányban szenved, így nyilvánvalóan a pénz motiválja a migrációt. Végül arra a következtetésre jut, hogy a diskurzus szintjén a paradoxon minduntalan megnyilvánul (a migráció egyben egy jobb élet keresése és a mindennapos szenvedés), a megélt valóságban azonban reflektálatlan marad. Elméleti síkon a kérdésfelvetés oda vezet a kutatót, hogy a kortárs nemzetközi migrációt ne egy gazdasági fölényhez vezető egyirányú hely(zet)változtatásnak fogja fel, hanem „szocioglobális mobilitásnak” (*socioglobal mobility*). Ezen nemcsak egy olyan mozgást kell érteni, ami a fizikai és társadalmi térben egyaránt és több irányban hat, hanem azt is, hogy a fizikai tér a globális társadalmi tér részeként státusszimbólumokat visel magán. Ahhoz, hogy a differenciálódást megfelelően magyarázhassuk, ezt a gondolatot kell magunkévá tennünk.

Pajo a Görögországban élő albán vendégmunkások között keresett magyarázatokat. Választása azért esett az albánokra, mert „a tanárok egyharmada és az egyetemi diplomával rendelkezők több mint fele hagyta el Albániát az 1990-es évek eleje óta, hogy szakképzetlen munkásként dolgozzon Görögországban, Olaszországban vagy más nyugati országban” (és megjegyzi, hogy talán Jamaica hasonlítható ehhez, ahonnan a diplomások 77%-a vándorolt el; uo. 11). Mindez jól bizonyítja, hogy a mi esetünk semmiképp sem egyedülálló, ugyanakkor egyedi körülmények tették lehetővé azt a differenciálódást, melynek mechanizmusát a spanyolországi román bevándorlók által meghatározott társadalmi térben vizsgálom. Miért épp a románok, és miért épp egy spanyol városban?

Már sokan megállapították Románia kapcsán, hogy esetében a migráció egy „totális társadalmi tény” (lásd Sandu 2010: 35; Antohi 2009: 290–292). Más szóval, egy olyan, kiterjedt jelenségről beszélünk, amely a társadalom valamennyi területét befolyásolja: a gazdaságot, a politikát, a jogrendszert, a vallást stb. Általa „leolvasható» a román társadalom múltja és jövője, történelme, lehetőségei és problémái” (Sandu 2010: 35). Románia lakossága egyharmadának van külföldi munkavállalási tapasztalata, emellett majdnem tíz százaléka jelenleg is külföldön él. Ha a háztartásokat vagy a szoros ismeretségi hálókat vennénk alapul, akkor majdnem mindegyik állampolgár közvetetten érintett a nemzetközi migrációban. A legkedveltebb célországok pedig Olaszország és Spanyolország. A kutatás helyszínének megválasztásában közrejátszó pragmatikus és módszertani szempontokról – vagy, ahogy Robert K. Merton (1987) mondaná, a *stratégiai kutatási helyszínről* (*strategic research site*) – majd a megfelelő helyen szólok. Itt legyen elég annyi hogy a differenciálódás e specifikus esetén keresztül két különböző társadalmat próbálok „leolvasni”.

Hipotézisem továbbá két eltérő megközelítés közé helyezi törekvésemet: egyrészt hordozza a migrációkutatások jellegzetes orientációját a *folyamatok* felé, másrészt pedig a közöségntanulmányok *statikus* jellegét. Távolról sem

egyedi módszerről van szó, igencsak hasonlít ahhoz, amit az interakcionista „strukturális folyamatnak” neveztek (Strauss 1993: 42). Remélem, hogy mindez nem a felemásság érzetét kelti majd az olvasóban, hanem sikerült általa hitelesen megragadnom egy összetett jelenséget.

1.1. Módszertan és elméleti keret

A kutatás alaphipotézise, hogy ugyanis megindult egy társadalmi differenciálódási folyamat a spanyolországi román bevándorlók között, több feltevést von maga után: (1) bizonyos ideig nem létezett differenciálódás; (2) valaminek meg kellett változnia a bevándorlási folyamatban; (3) az aktuális folyamatnak társadalmi következményei lesznek. Többet is fel lehetne sorolni, de az említett három nagyjából lefedi mindazt, amit a tanulmány érint.

Az első ponthoz az fűzhető hozzá, hogy a munkaerő-migráció egyenmősíti a bevándorlókat, akik a célország társadalmi hierarchiájának legaljára kerülnek, függetlenül addigi státusuktól. „Vendégmunkásként” vannak nyilvántartva, ami egyrészt megszabja viszonyukat a „házigazdákkal”, másrészt pedig betöltendő pozíciójukat a gazdaságban. Ebben a kettős kényszer-viszonyban a belső differenciálódás értelmetlennek tűnik. Mi több, egyes kutatók szerint a gazdasági migránsok egy alakulóban lévő külön társadalmi osztályba, az úgynevezett „prekáriátusba” lépnek be, amelynek ők a többségi tagjai (Standing 2011; Waite 2007). Ez egy *prekárius*, bizonytalan munka- és életkörünyezetet jelent számukra, és amennyiben valóban létezik, igencsak kevés esélyt ad az érvényesülésre.

A második pont azzal függ össze, hogy az 1989 utáni román migrációt klasszikus munkaerő-migrációnak szokták tekinteni, mely *ideiglenes, időleges, visszatérő* vagy *körkörös* (vö. Solien de Gonzales 1961; Massey et al. 2007 [1993]; Sandu et al. 2004). Ilyen körülmények között a belső differenciálódásnak ugyancsak kevés a lehetősége, tehát az említett típus vagy soha nem állt fenn, vagy idővel változás következett be a folyamatban. Az első két pontra adható hipotetikus válasz az, hogy valóban változás történt, és a migrációs folyamat olyan fejlettségi szintet ért el, amelyben maga a „migráció” kifejezés kérdőjeleződik meg, magával rántva a járulékos fogalmak tárárt. Az új jelenség – a „nemzetközi migráció fejlett szakasza”, miként a kutatási tervemben neveztem, vagy „posztmigráció” és „diaszpóráképződés”, ahogy jelen tanulmányban érvelni fogok⁴ – egyedisége az Európai Unió innovatív politikai és gazdasági szerkezetében keresendő.

⁴ Elképzelésem összhangban van a *hálózatelmélettel* (lásd Massey et al. 2007: 24), mely szerint „kezdetben a migráció mindaddig bővül, amíg a hálózati kapcsolatok olyan kiterjedtek nem lesznek a küldő térségben, hogy minden ember, aki ki akar vándorolni, ezt nehézségek nélkül megtehesse. Ezután a migráció csökkenni kezd.”

A harmadik felvetésben említett következmény maga a diaszpóra létrejötte, amely egy kettős integráció útján valósulhat meg, és ez változást jelent mind a fogadó, mind az egykori kibocsátó társadalom számára. A következmények felmérésére jelen tanulmánynak nincs módja, ugyanakkor a lehetséges kimenetek empirikus megalapozása elsődleges célnak számít.

Kikövetkeztethető az eddigiekből, hogy amennyiben a központi kérdésfelvetés egy *posztmigrációs* jelenség leírására és magyarázatára irányul, úgy nem lehet szó klasszikus értelemben vett migrációtanulmányról. Ez részben igaz. Ahhoz, hogy megfelelő körülmények között vizsgálhassam a jelenséget, le kellett szűkítenem vizsgálódási körömet egy „közösségre” vagy „lokalitásra” (vö. Kovács 2007). Ennek a módszernek a lényege

„egymással összefüggő, egymást átható társadalmi folyamatok leírása és értelmezése egy világos társadalmi kereten belül, melynek körvonalait mind a kutató, mind a vizsgált csoport tagjai személyesen érzékelik. Voltaképpen a törzsi társadalmak kutatásában érvényesített holizmus elvének és a terepmunkának mint kutatási módszernek alkalmazása ez komplex társadalmak esetében, ahol a társadalmi mező ritkán tekinthető át, ragadható meg a maga egészében, ám kisebb alakulatok esetén, mint amilyen egy település, több esély adódik az életviszonyok teljességének érzékelésére, olyan egymást kiegészítő anyaggyűjtési technikák alkalmazására, amelyekről joggal remélhető az egyéb társadalomtudományi módszerekkel készült, jobbára a kívülálló álláspontjából írott beszámolóknál, elemzéseknél részletgazdagabb, az adott társadalmi közeget alkotók kulturális eszköztárát, motivációit és a külső hatásokat egyaránt tekintetbe vevő ábrázolás.” (Sárkány 2000a: 57, idézi Kovács 2007: 8.)

Az első nehézségek magánál a leszűkítésnél adódtak: olyan településre esett a választásom, amelynek román lakossága eléggé diverzifikált, legjobban tükrözi a romániai vallási-etnikai viszonyokat, és ahol leginkább megfigyelhetők a különböző differenciálódási formák. Ez a hely azonban elég nagy kiterjedésű ahhoz, hogy átláthatatlan legyen. Alcalá de Henares egy több mint 200 000 fős település, az itteni románok száma pedig 2008–2009-ben 20 000 körül volt. Ez a szám az összes bevándorlók számának több mint a fele, a teljes lakosságnak pedig majdnem 10%-a. A Madridhoz való közelség (31 km) nagyszámú ingázó népességet hozott létre, akik a nagy sebességű vonatokkal 30–40 perc alatt beérnek a fővárosba. Tragikus ironia, hogy a 2004-es vasúti terrortámadás során életüket veszített román utasok száma jobban reprezentálja a helyi bevándorlók valós arányát, mint bármelyik statisztika (191 áldozatból 16 román).

A hely nehéz átláthatósága mellett a *közösség* megléte is kérdéses volt: belső konfliktusok miatt a nemzeti azonosság (románság) nem feltételezett egyszerre közösséget. Így a tanulmány során, ahányszor a kifejezést

használok, csakis egy átfogó fogalomként alkalmazom, amelyhez nem kapcsolok semmilyen kvalitatív jellemzőt, ami általában egy-egy közösséget összekapcsolni szokott.

Ami a differenciálódást illeti, a különböző jellegű vállalkozások, amelyek elindították azt, helyi kötődésűek, ám gyakran kapcsolatban állnak Romániával vagy romániai helyekkel, ami megalapozottá tenné a klasszikus antropológiai migrációtanulmányok „több-helyszínű” terepmunkáját (vö. Marcus 1995), amire azonban nem lett volna lehetőségem. Mi több, inkább egyetértek az említett módszertannal szembeni praktikus ellenvetésekkel, melyek szerint egy lehetetlen elvárásról van szó (Hage 2005).

Olyan jelenség megragadására vállalkoztam, amely több más társadalmi folyamat együtthatásából fejlődött ki, és sok helyen a lokális közösség csupán egyes központi csoportjait érinti, máshol pedig túlhaladja a lokalitás határait. Ehhez az esettanulmányt választottam kutatási stratégiaként. Robert Yin definíciója szerint ez egy „olyan empirikus kutatás, amely egy kortárs jelenséget vizsgál annak természetes környezetében, többnyire amikor a jelenség és a környezet közti határok nem nyilvánvalók” (Yin 2003: 13). A módszer Jennifer Platt szerint a chicagói iskola életút-történeti vizsgálataiból nőtt ki magát, majd a „résztvevő megfigyelés” technikájával egybemosva jó ideig nem fejlődhetett tovább (uo. 12).

A helyszíni intenzív terepmunka 2009. március és július között zajlott. Előtte, az ősz folyamán kétnapos látogatást tettem a településre, és az akkor szerzett kapcsolati tőke segítségével sikerült minimalizálnom a migrációs tapasztalat első időszakának nehézségeit, magam is megbizonyosodva arról, hogy a „gyenge kötelékek” milyen hatékonyan működhetnek a nemzetközi migrációban (vö. Granovetter 1973). Laurențiu Hadadeától,⁵ első kapcsolatomtól, aki segített szálláshelyet is találni, könnyen eljutottam Gabriel Gabreáig, aki egy helyi román egyesület vezetőjeként számos kutatásban és újságcikkben szerepel interjúalanyként, de lehetőségem volt megismerni azokat is, akik véleménye ellenkezik az övével. Gabriel tevékenysége révén kapcsolatban áll az alcalái románság több csoportjával, és a terepmunka alatt bekapcsolódhattam az ő munkájába, ami számos interjúhelyzetet tett lehetővé számomra.

A résztvevő vagy külső megfigyelő munka öt állandó helyszínen zajlott: reggel a B1 kávézóban találkozhattam a kerületben lakó románokkal (lásd F: 2.⁶), résztvevője lehettem a csoportos beszélgetéseknek. A nap további részét vagy Gabriel Gabrea lakásán, vagy pedig a *Centro Hispano-Rumanó*ban (Spanyol–Román Központ) töltöttem, amely a legismertebb közinformáló és tanácsadó intézmény a helyi románok (és egyéb bevándorlók) számára (vö. Sandu szerk. 2009). A délutánokat és a szombatokat általában otthon töltöt-

⁵ A tanulmányban szereplő nevek fiktívek; az eredeti iniciálékra építettem őket a román személy- és vezetéknevek listája alapján, népszerűségi sorrendben haladva.

⁶ A továbbiakban csak dokumentumszámként hivatkozom a Függelékre. Olvasata: „Függelék 1: A város és a kutatás román vonatkozású helyei.”

tem, lakótársaimmal: két fiatal román párral laktam együtt egy négyszobás lakásban. Vasárnaponként pedig a helyi ortodox templomban voltam jelen a misén, majd utána a délelőttöt a templom melletti kávézóban töltöttük, amely ilyenkor megtelik románokkal (F:1. – B2). Mindez persze nem egyformán zajlott mindennap, és gyakran egy-egy hosszabb interjú megszervezése és lebonyolítása egy egész napszakot vett igénybe, teljesen más helyszínen. A kötetlen beszélgetések mellett 34 mélyinterjút készítettem olyan személyekkel, akik élettörténete kulcsfontosságú a differenciálódás fogalmának megértéséhez. Az interjúalanyok között találunk vállalkozókat, szervező-politizáló egyéniségeket, tanárokat, írókat, újságírókat, vallási vezetőket, egyetemi hallgatókat, iskolásokat, akikkel mind megismerkedünk a tanulmány során.

Közvetlen *megfigyelés* és *terepbejárás* módszerével végrehajtott mentális térképezés által a város „forró” pontjait sikerült feltárnom. Ugyancsak ennek a munkának egyik eredménye az 1. és 2. térkép, ami a Függelékben található, és a tanulmány leíró fejezeteihez nyújt segítséget.

További adatforrás a helyi és regionális román sajtó volt: *Noi în Spania* (Mi Spanyolországban), *Român în Lume* (Románként a világban), *Origini România* (Gyökerek), valamint a helyi többségi sajtó: *Diario de Alcalá* (Alcalái újság), *Puerta de Madrid* (Madrid kapuja), *Alcalá Actualidad* (Alcalái hírek). Egy romániai, Fehér megyei (Alba) regionális napilap vonatkozó cikkeit is felhasználtam, amelyeket Gabriel Gabrea tett hozzáférhetővé számomra.

★

Jelenleg a nemzetközi migrációnak terjedelmes irodalma van, mely az érintett társadalmak és a publikációk bábeli sokféleségének köszönhetően gyakorlatilag áttekinthetetlen. Az elméletek és alkalmazott módszertanok már jóval szegényesebbek. Magyarország érintettsége a nemzetközi migrációban ambivalens: egyrészt az etnikai migráció jelentősége számos kutatásra adott okot, másrészt a nem etnikai bevándorlók csekély száma és az állampolgárok alacsony migrációs potenciálja következményeként ritkán születtek tanulmányok vagy fordítások a jelentősebb idegen nyelvű művekből.⁷ Általánosságban a migráció nem vált népszerű kutatási témává egy szűk szakmai kutatócsoport munkásságán kívül. Ugyanakkor megjelentek a különféle tudományterületek szemszögéből megírt szakirodalmi áttekintések. Gyáni Gábor (2003) a társadalomtörténet felől közelít, és kiáll amellett, hogy a migráció olyan kulturális jelenség, melyet nem lehet elkülöníteni a történelmi kontextustól. Prónai Csaba (2003) „Migráció és kulturális antropológia”⁸ című tanulmánya

⁷ Persze fellelhetők olyan kivételek, mint Nyíri Pál tanulmányai (Nyíri 2000), vagy az MTA Nemzetközi Migráció Kutatócsoport évkönyvei.

⁸ A tanulmány „A migráció antropológiai megközelítése” cím alatt a Kézdi Nagy Géza szerkesztette *A magyar kulturális antropológia története* c. kötetben is megjelent (Budapest, Nyitott Könyvműhely, 2008).

arra hívja fel a figyelmet, hogy a migráció a kulturális antropológia számára is nagy történeti hagyománnyal bíró kutatási terület. Igaz ugyanakkor, hogy a nemzetközi migrációval későn kezdtek el foglalkozni az antropológusok, és általában járulékos jelenségnek tekintették. Az 1970–80-as évek szemléletváltásának következtében mára elterjedt az a nézet, miszerint az antropológiai módszer a legmegfelelőbb a migrációs folyamatok beható kutatására (Brettell 2000).⁹ Melegh Attila (2004) „Munkások vagy migránsok? Globalizáció és migráció a társadalomtudományi irodalom tükrében” című írása pedig a globalizációs szakirodalom fontosabb fogalmait is tárgyalja.¹⁰

A Sik Endre (2007) szerkesztette *A migráció szociológiája*¹¹ című kötet, amely legjobb tudomásom szerint az egyetlen magyar nyelven megjelent migrációs szociológiai szöveggyűjtemény, lerövidítve tartalmazza többek között Douglas S. Massey és kollégái 1993-as hiánypótló tanulmányát, amely az első migrációelméleti összefoglalónak számít, és megjelenése óta a szakcikkek állandó hivatkozási alapja. „A nemzetközi migrációnak ma nincs egységes, átfogó elmélete, csak elmélettöredékek léteznek, amelyek nagyrészt egymástól elszigetelten jöttek létre” – állítják a szerzők, munkájuk célja pedig az, „hogy bemutassa és integrálja a nemzetközi migrációról jelenleg létező elméleteket” (Massey et al. 2007: 7–8). E céljukat elérték, de kevésbé jártak sikerrel azon törekvésükben, hogy kidolgozzák „azokat az elemeket, amelyekre a huszonegyedik század nemzetközi migrációjának pontos és átfogó elmélete felépíthető” (uo. 8). Kérdéses ugyanis, hogy egy ilyen átfogó elmélet valaha kidolgozható lehessen, és mondani sem kell, hogy azóta sem született ilyen.

Az „elmélettöredékek” két nagyobb kategóriába sorolhatók, melyek között a legerőteljesebb a szakadék. Egyfelől léteznek a nemzetközi migráció keletkezésére vonatkozó teóriák, másfelől pedig a migráció fennmaradását magyarázó elméletek. A kilencvenes évek elejére már lehetőség nyílt a második kategória egyetlen keretbe való összefoglalására, és erre vonatkozik Massey és kollégái törekvése is, hogy megalapozzák a huszonegyedik század „pontos és átfogó” migrációelméletét.

Így jött létre „a migrációs rendszer elmélete”, mely a korábbi teóriák számos elemét megvizsgálva azt a következtetést vonta le, hogy „a migrációs áramlások meghatározott helyen és időben bizonyos mértékű stabilitásra, struktúrára tesznek szert, amit migrációs *rendszereknek* nevezünk” (Massey et al. 2007: 28). A migrációs rendszerek elmélete Immanuel Wallerstein (1974;

⁹ A szemléletváltás Gyáni szerint abban mutatkozik meg, hogy „a vándormozgalom kutatása egyre kevésbé kezeli a közösségeket vagy más makrocsoportokat (pl. a társadalmi osztályokat) a migráció alanyaiként, a figyelme ugyanis mindinkább az egyes ember felé fordul, következésképpen a migráns személyisége válik számára a fő tudományos problémává” (Gyáni 2003: 376).

¹⁰ A kérdéskörrel még foglalkozott a *Korfa* című időszaki KSH NKI-kiadvány 2002/1-es száma.

¹¹ Először 2001-ben jelent meg a Szociális és Családügyi Minisztérium kiadásában.

1980; 1989) világrendszer-elméletében csírázik,¹² azonban az 1980-as évek végén szilárdulhatott meg, amikor a Szovjetunió összeomlására és a kapitalista gazdasági rendszer nagymértékű kiterjesztésére már valós lehetőséget láttak a politikai és gazdasági elemzők.¹³ Emiatt 1993-ban, amikor a tárgyalt tanulmány született, még igen friss volt ahhoz, hogy független elméletként tekintsek, s „bár nem egy elkülönült elmélet, ugyanúgy alkalmas az általánosításra, mint az előző tudományos magyarázatok” (Massey et al. 2007: 29). Mindazonáltal a szerzők még kevés olyan általános jegyet tudtak megemlíteni, amire reményeik szerint fölépülhetett volna a következő század nemzetközi migrációinak valamilyen átfogó elmélete. Ugyanakkor jelen tanulmány – az elmúlt húsz év migrációtanulmányaihoz hasonlóan – már „rendszerben gondolkodik”, és tárgya éppen egy migrációs rendszer valahányadik szintű *alrendszerében* keresendő.¹⁴ John Saltnak teljesen igaza van, amikor azt állítja, hogy „a közelmúlt és a jövő nemzetközi migrációs tendenciáinak elemzése során az áramlások hálózatát a rendszerszerű működés alapszerkezetének tekinthetjük” (Salt 2007 [1989]: 35).

A migrációs rendszerek egy másik fontos jellemzője a már említett „stabilitás” és „struktúra” (vö. 1. láb.). Rendszerek akkor jönnek ugyanis létre, ha ezek megvalósulnak. Azután egy-egy rendszer saját „életpályáját” követi (vö. Salt 2007 [1989]: 31), és előbb-utóbb eljutnak a hanyatlás szakaszába, amelyhez különféle strukturális változások vezethetnek. Az a rendszer (illetve alrendszer), amivel tanulmányunk foglalkozik, *előrehaladott fázisában* van, tehát még nem lépett be a hanyatlás szakaszába, de túl van a strukturális fejlődésen. Ez utóbbi mondatom azonban nem tételezhető fel axiomatikusan, hanem épp ellenkezőleg, valamennyi fejezetben ezt az elméleti feltevést kívánom bizonyítani, végső soron ez érvelésem céliránya. Különálló teoretikus felvetésként a zárófejezetben láthatjuk majd viszont.

¹² John Salt (2007: 35) szerint McDonald (1969) nevéhez köthető a nemzetközi migráció rendszerszerű vizsgálatának egyik első kísérlete.

¹³ Itt érdekességként említenék egy nevet. Emmanuel Todd társadalomtörténész 1976-ban az elsők között jelezte a Szovjetunió elkerülhetetlen összeomlását, különböző demográfiai mutatókra alapozva (*La Chute finale*. Éditions Robert Laffont, Paris, 1976). 1994-es könyve, *Le destin des immigrés. Assimilation et segregation dans les démocraties occidentales*, pedig egy egyedi antropológiai megközelítése a modern migrációk és kisebbségek tanulmányozásának (Todd 1996).

¹⁴ Okkal nem adtam meg ezen a ponton a migrációs rendszer (egy valószínűleg pontatlan) definícióját. A 30. lábjegyzetben ugyanis olvasható Dumitru Sandu román migrációs-szociológus meghatározása, amely a friss szakirodalom alapján és a „román rendszer” sajátosságait figyelembe véve született.

1.2. Korábbi kutatások a témában

A spanyolországi román migráció szakirodalmában megkülönböztetendők a román és a spanyol kötődésű tanulmányok, melyek általában más-más szemszögből vizsgálják a jelenséget. A spanyolországi kelet-európai bevándorlással kapcsolatban általánosan elmondható, hogy az érintett országokon kívül nemzetközi környezetben kevésbé váltott ki érdeklődést (Marcu 2009: 157). Ugyanakkor a két érintett országban is későn indultak el a kutatások, jöllehet a spanyolországi román migráció már nem sokkal az 1989-es változás után elkezdődött.

Christiane Hellermann és Mikolaj Stanek (2006) szerint 2001-ig nem született olyan spanyolországi tanulmány, amely a román bevándorlással foglalkozott volna, addig a lengyel bevándorlók álltak az érdeklődés központjában. Ugyanezt támasztja alá Horacio Capel egyik 2001-es cikke, melynek célja, hogy átfogó képet nyújtson a spanyolországi bevándorlásról és a különböző csoportok beilleszkedéséről, azonban egyetlenegyszer, érintőlegesen, említ románokat (Capel 2001: 9). Ugyanaz a szerző két évvel korábbi bibliográfiája a spanyolországi bevándorlásról pedig egy szót sem szól róluk (Capel 1999). A jeget Joaquín Arango és társai cikke törte meg a cosladai románokról írt tanulmányával (Arango et al. 2001). Az általuk vizsgált madridi kisváros akkoriban a román bevándorlás egyik fő kapuja volt, hozzá mérhetővel csak a valenciai Castellón esetében találkozunk, melyről Rafael Viruela számol be egyik korai munkájában (Viruela 2002). Ez utóbbi kutatás keretében 303 interjú készült (180 férfival és 123 nővel) 2000-ben, a fő kérdéskörök pedig a nemi és korosztálybeli eloszlásra, a kibocsátó és a fogadó országbeli tevékenységükre, valamint származási helyükre terjedt ki (Viruela 2002: 233).

Ugyancsak a korai szakaszhoz tartozik egy francia szociológusnő, Swanie Potot átfogó kutatása két román nemzetközi migrációs hálóról. Kutatásait 1998-ban kezdte Franciaországban, majd Romániában és Londonban is járt terepen, 2000 augusztusában és 2001. február és március között pedig Dél-Spanyolországban vizsgálta egy román falu migrációs láncait (Potot 2000). Ezekből a kutatásokból az évek során több cikket is publikált (Potot 2002; 2003a; 2003b; 2003c; 2005; 2008). Rafael Viruela érdeklődése sem apadt el első castellóni munkája után, későbbi tanulmányában már országos szinten vizsgálta a román bevándorlást, és a románok spanyolországi belső mozgását (Viruela 2004; 2006).

Általánosan elmondható a spanyolországi kutatásokról, hogy az emberföldrajz általában igen fontos kerete úgy a szociológiai, mint az etnográfiai megközelítéseknek, míg a román migrációszociológia és antropológia – akárcsak egyéb közép-európai országokban – a faluszociológiából nőtte ki magát, úgy a spanyolországi antropológia tanszékek gyakran a földrajztudományi tanszékek mellett fejlődtek ki (lásd Hellermann 2006; ANECA 2005). Így

fontos szerepet játszanak az antropológiai kutatások és a migrációtanulmányok számára az olyan folyóiratok, mint a barcelonai *Scripta Nova* (Földrajztudományi és Társadalomtudományi folyóirat) vagy a valenciai *Cuadernos de Geografía* (Földrajzi jegyzetek). A két hagyomány közös pontja, hogy nagy hangsúlyt fektetnek a belső és külső mozgások egyazon rendszeren belüli elemzésére, így a nemzetközi migrációt az 1970–1990-es évek romániai belső mozgásaiból látják kifejlődni és végül a spanyolországi belső szétszóródásban és regionális eloszlásban, továbbfejlődésben kibontakozni. Ezzel a fejlődési ívvel a következő fejezet során találkozunk majd.

A spanyolországi bevándorlás kvantitatív kutatásánál abban az előnyben részesül a kutató, hogy a statisztikai hivatal adatai sokkal pontosabb képet tudnak nyújtani, mint más európai országokban; ugyanakkor 2007-ben az említett hivatal egy átfogó felmérést végzett a bevándorlók körében, mely 1300 románra is kiterjedt az ország egész területén (erről lásd a 2.2. fejezetet).

Mielőtt rátérnék a román kutatások bemutatására, meg kell még említenem két könyvet, Miguel Pajares (2007) *Inmigrantes del Este. Procesos migratorios de los rumanos* (Keleti bevándorlók. A románok migrációs folyamatai) és Antonio Paniagua (2007) *Red migratoria de los rumanos en España: Adventistas, ortodoxos y gitanos* (A románok spanyolországi migrációs hálózata: adventisták, ortodoxok és cigányok) című tanulmánykötetét. A két kutatás nagyjából egy időben zajlott, de más-más szempontokat vettek figyelembe az elemzés során. Pajares a román bevándorlást a kelet-európai bevándorlás tágabb környezetében tárgyalja, és a katalóniai bevándorlásra fókuszál. Miguel Pajaresról meg kell még említeni, hogy ő szerkeszti a Munkaügyi és Társadalombiztosítási Minisztérium éves jelentéseit a bevándorlás munkaerőpiacra gyakorolt hatásáról (*Inmigración y Mercado de Trabajo. Informe*). Paniagua ezzel szemben a román bevándorlók három csoportját különbözteti meg, kettőt (adventisták és ortodoxok) a tanulmány első részében tárgyalja, a cigányok csoportját pedig a másodikban. Elméleti háttérként számára a társadalmi tőke irodalma szolgált, és átfogó hálózatelemzést véggez, mely során a coslada-i adventisták és az Alcalá de Henares-i ortodoxok kapcsolathálói is szóba kerülnek.

A román kutatók a spanyolokkal nagyjából egy időben kezdtek el foglalkozni a jelenséggel. A Bukaresti Egyetem Szociológia és Szociális Munka tanszéke 1991 óta vesz részt nemzetközileg vagy államilag támogatott kutatásokban. Az 1991-es, 1993-as és 1995-ös felmérések az elvándorlási terveket vizsgálták, és adataikból több korai tanulmány is született a posztoszocialista mobilitásról (Sandu – De Jong 1996; 1998). Majd 2001-ben egy „Közösségek Migrációs Népszámlálásának” nevezett kutatáson belül valamennyi román falu polgármestere beszámolt a falvak helyzetéről egy átfogó kérdőívben. Ezzel egyidőben kvalitatív adatgyűjtésre is sor került egy déli megye több településén, ahonnan erős spanyolországi elvándorlás zajlott, ami akkoriban relatíve új jelenségnek számított (Constantinescu 2003; Sandu 2000a; 2000b;

Sandu et al. 2004). Ebben a kutatásban olyan fiatal hallgatók is részt vettek, akik később a tanszéken doktorandusz hallgatókként folytatták elkezdett munkájukat (Constantinescu 2003; Radu 2001; Șerban–Grigoraș 2000).¹⁵ A kutatás érdekes módon a spanyolországi vizsgálódások ellenpólusát képezte, egyazon migrációs csatornát fedezvén fel. Később az említett román csoport külföldi terepen is vizsgálta a „körkörös migrációt”; ez már a 2006-os kutatás keretében (*Locuirea temporară în străinătate* – Külföldi ideiglenes lakhatás) valósulhatott meg, amikor Spanyolországban, Olaszországban és Szerbiában is készítettek interjút (Sandu szerk. 2006). A Romániában végzett kutatások a – végleg vagy ideiglenesen – hazatért elvándorlók között, mondhatni folytonosak; ilyen például a 2007. májusban lezajlott *Barometrul de Opinie Publică* (Közvélemény-előrejelzés) című vizsgálat.

A munkaerő-migráció hatására nemcsak a két ország gazdasági tényezői figyeltek fel egymásra és kezdtek bele gyümölcsöző együttműködésbe, hanem a társadalomtudósok is kapcsolatokat alakítottak ki. Ennek egyik kimagasló megnyilvánulása a spanyol *Migraciones* (Migrációk) folyóirat 2007. évi 21-es különszáma a román bevándorlásról, melyben román kutatók tanulmányai spanyol nyelven is hozzáférhetővé váltak.

A *Comunități românești în Spania* (Román közösségek Spanyolországban) című legújabb kutatás a Soros Alapítvány honlapján elérhető román, spanyol és angol nyelven (Sandu szerk. 2009). A terepmunka 2008 őszén zajlott le, és négy madridi településre terjedt ki: Alcalá de Henares, Coslada, Arganda del Rey és Torrejon de Ardoz. A négy város román lakóinak nagy száma miatt került kiválasztásra, de az is kiderült, hogy a lakosság demográfiai összetétele is városonként különbözik, az pedig befolyásolja „társadalmi világukat”.¹⁶ Helyszínenként kb. 200 kérdőívet töltettek ki a kutatók, és interjúkra is sor került. Számunkra igen fontos, hogy ez az első olyan kutatás, amely behatóan foglalkozik azzal a hellyszínnel, amelyet én is választottam (Alcalá de Henares),¹⁷ eredményeit pedig már a terepmunkára való felkészülésben, de a tanulmány írásánál is kamatoztattam. Lehetőségem nyílik azonban sok helyen behatóbban foglalkozni egyes témákkal, ami más irányba vezet el minket. A konklúzióim különbözősége abból fakadhat, hogy más megközelítést alkalmaztam, és több hangsúlyt fektettem az általam tanulmányozott jelenségre. A terepmunka időpontjának ebben kisebb a jelentősége, és ezzel valószínűleg Dumitru Sandu is egyetértene; ő így fogalmaz: „Még ha a fel-

¹⁵ Ezen hallgatók egy része 2009–2010-ben írta meg disszertációját, összegezve a többéves kutatások eredményeit. Lásd pl. Șerban 2009b.

¹⁶ A „társadalmi világok” kifejezés az általunk fentebb tárgyalt kötetben csupán fejezet-címeként szerepel, a szövegtörzsben pedig a „lelkiállapot” fogalmát használja, azokat a pszichológiai folyamatokat hangsúlyozva, amelyek közrejátszanak a migránsok integrációjában, illetve hazatérésében (Sandu 2009b).

¹⁷ Az adatgyűjtést tizenhat egyetemi hallgató végezte négy doktorandusz hallgató irányításával, úgy, hogy mindegyik munkacsoport egy-egy helyszínen dolgozott; az Alcalá de Henares-i csoportot Ioana-Alexandra Mihai vezette.

mérést, mondjuk 2009 elején végeztük is volna, akkor is nehéz lett volna előrejelzéseket tenni a visszatérő migrációval kapcsolatban (hányan és kik fognak hazatérni az ottani románok közül).” (Sandu 2009: 43.) Fontosnak tartom még egyszer kiemelni, hogy nekem nem is áll célomban *előre jelezni*, hanem *leírni* és *megállapítani* – nem egy tény, hanem egy tendenciát, egy „lehetőséget”. Ugyanakkor esettanulmányom, akárcsak valamennyi esettanulmány, nem mondhat le az általánosíthatóság vagy a fogalmi modellalkotás lehetőségeiről, amint azt a módszer kritikusi elismerték, sőt később maguk propagálták (vö. Flyvbjerg 2006: 221).

Végezetül meg kell még említeni azon tanulmányokat, amelyek a bukaresti szociológus kutatócsoporttól függetlenül születtek. Ilyenek például Silvia Marcu tanulmányai (2000; 2006; 2009). A román származású kutatónő a madridi egyetemen doktorált 2000-ben társadalomföldrajzból, azóta kutatóként dolgozik, 2008 nyarán pedig a bukaresti egyetemen is töltött egy hónapot.

Igen értékes munkának számít a Rostás Zoltán és Sorin Stoica szerkesztette *Tur-Retur: [Alte] Convorbiri despre munca în străinătate* (Oda-vissza: [Újabb] Párbeszéd a külföldi munkavállalásról) című kétkötetes mű, amely a Dumitru Sandu és kollégái 2006-os tanulmányával egy időben jelent meg, és – egy recenzió szerint – „noha teljesen különállóak, a két kutatás mintha egyazon érme két oldala lenne” (Momoc 2007: 1). A kötet írásait a bukaresti egyetem Újságírás és Kommunikációtudományok¹⁸ karának hallgatói jegyzik, akik az *oral history* technikájával, szerkesztetlen változatban adják vissza az egykori migránsok élettörténeteit, valódi dokumentumokat közölve. Találunk köztük volt spanyolországi migránsokat is, de a kötetek célja egyetlen történetté kovácsolni a többféle külföldi tapasztalatot.

Frissnek számít Camelia Virginia Badea (2009) könyve egy dél-romániai faluban tapasztalható visszatérő migrációról és annak hatásairól (*Migrația de revenire. Studiu de caz în satul Speriețeni, un sat de tranziție* – Visszatérő migráció. Esettanulmány Speriețeniben, egy átalakuló faluban). Egy olyan faluról van szó, amelynek lakói jórészt Spanyolországba mentek el dolgozni, gyakran egész családok települtek át, most azonban „a visszatérő migráció jelei” tapasztalhatóak, és azzal együtt egy új ideológiai tér, egy új életforma jelei is kezdenek feltűnni. A tanulmány az általam leírt folyamatok fordítottja, vagyis egy teljesen más előjelű tendencia, lehetőség megállapítása és leírása, amely fontos adatokkal egészíti ki jelen tanulmányt a migrációs jelenségek változatosságának megértéséhez.

¹⁸ *Facultatea de Jurnalism și Științele Comunicării*. Ehhez a karhoz tartozik a Kulturális Antropológia és Kommunikáció Tanszék, ahol Rostás Zoltán és a huszonhat évesen elhunyt Sorin Stoica is oktatott.

1.3. Román társadalmi világok: egy megalapozott elmélet horizontja

A román gazdasági migráció két évtizedének kutatási eredményeit méltányosan összegzi Dumitru Sandu 2010 tavaszán nyomdát látott kötete, a *Lumile sociale ale migrației românești în străinătate* (A külföldre irányuló román migráció társadalmi világai). Miként a cím is jelzi, nem egyszerűen korábbi kutatások bemutatásáról van szó, hanem egy újonnan alkalmazott adatelemzési módszerről és szemléletről, mely a migrációkutatás módszertani megújítására tett kísérletként értelmezendő.

Korábban említettem, hogy Sandu 2009-ben már folyamodott a „társadalmi világokhoz” a migráció kapcsán, és hogy ekkor a migránsok „lelkiállapotának” feltárással próbálkozott a migráció jövőjére rávilágítani: milyen lélektani beállítódás és környezeti motiváció segíti elő az integrációt, illetve a hazatérést? Módszertani szempontból a kérdésfelvetés arra a jellemző problémára utal, amely a migrációs – vagy „úramigrációs”, fordított migrációs – potenciál felmérésénél szokott adódni, hogy tudniillik az elképzelések nem azonosak a tervekkel, s még kevésbé a tervmegvalósítással. További feltételek figyelembevételével a közeljövőben hazatérni tervezők aránya a harmadjára csökken (Sandu 2009: 44). A feltételek egy mátrixba rendezésével kapjuk meg azt a sémát, amellyel Sandu a társadalmi világokra vonatkozó vizsgálatát végzi legújabb könyvében, a migrációra is kiterjesztve az általa „kvantitatív fenomenológiának” nevezett megközelítést (Sandu 1999: 10). A korábbi, „lelkiállapotot” központba helyező szemlélet érdekessége éppen az volt, hogy kimutatta, a gazdasági válság legelején már működő beszédkörnyezet hozta életre azt a feltételes reflexet, amely a válság körüli diskurzus nyomán erősítette a hazatéréssel kapcsolatos elképzeléseket. Ezt a lehetőséget pedig sokkal jobban kamatoztathatja az ugyancsak a társadalmi fenomenológiára alapozó habermasi kommunikációelmélet.

A *társadalmi világok* több filozófiai és szociológiai hagyományon keresztül kerültek a román migráció kutatásának középpontjába, és a továbbiakban a két fő genealógiai ágról, valamint összekapcsolódásaikról szeretnék pár szót szólni. Sandu eredetileg Alfred Schütz „életvilág” fogalmán keresztül jutott el legutóbbi elemzésének kulcsfogalmához, mely Barney Glaser és Anselm Strauss 1967-es iskolateremtő tanulmánya nyomán terjedt el a kvalitatív kutatásban és tovább a kvantitatív adatelemzésekbe (Sandu 2010: 28). A *társadalmi fenomenológia* tehát csupán az ötletet nyújtotta, a kifejezett elemzési stratégiát viszont a *szimbolikus interakcionizmus* biztosította a bukaresti kutató számára.

Még mielőtt utolsó jelentős művében Edmund Husserl megalkotta az *életvilág* fogalmát, az általa kidolgozott fenomenológiai vizsgálódás egyre inkább behatolt a társadalmi kapcsolatok elemzésébe, és továbbfejlesztése

szempontjából a szociológia láthatóan esélyesebbnek mutatkozott, mint a filozófia.¹⁹ Erre az is utal, hogy maga Husserl – aki gondolatai befogadásának nehézségén aggódott – a nála negyven évvel fiatalabb Alfred Schütz azon kevesek közé sorolta, akik „behatoltak életművének legmélyebb értelmébe” (Barber 2004: 42; vö. Hernádi 1984: 9). Ezt egy hozzá írt levelében közli vele 1932-ben, nem sokkal Schütz első, a társadalmi világ értelemfeltételezéséről szóló könyvének²⁰ megjelenése után. Amint már a munka alcíme is jelzi („Bevezetés az értelmező szociológiába”), Schütz a weberi szociológia értékelésére tesz kísérletet, és az „értelmelem”/„megértés”/„értelmezés”²¹ fogalmának eredeti hiányosságait és ellentmondásait próbálja feloldani a fenomenológiai megközelítéssel (miután előzőleg Bergson életfilozófiájával kísérletezett; vö. Barber 2004: 31–40). A *társadalmi világ* fogalma tehát ebben a szakaszban talán többet köszönhet Webernek, mint Husserlnek, és fogalmilag nem különíthető el a *társadalomtól*. Amint Aron Gurwitsch – Schütz közeli barátja és levelezőtársa – megjegyezte, Schütz „az életvilágot, mint a közvetlen tapasztalatban adottat, határozottan szembeállította a társadalmi világgal vagy társadalommal, amit a szociológusok és egyéb társadalomtudósok konstruálnak: az életvilág független, és megelőzi valamennyi szociológiai elméletet és elmeszüleményt” (Wagner 1983: 110).

A „közvetlen tapasztalatban adott világot” pedig Schütz már korai művében is behatóan elemezte, még mielőtt Husserltől átvette volna az *életvilág* fogalmát (uo. 109). Ezt a „világot” Husserl 1930-ban még „természetes beállítódásnak” (*natürliche Einstellung*) nevezte, olyan állapotot értve alatta, amelyben az emberek a mindennapjaikban cselekszenek és kölcsönhatásba lépnek egymással. Schütz, saját állítása szerint, a „természetes beállítódás fenomenológiájában” találta meg azt a szociológiai kapcsolódási pontot, ami a korábbi transzcendentális fenomenológiában rejtve maradt (Barber 2004: 47).

A természetes beállítódás vagy világnézet az életvilág-fogalom magja maradt az után, hogy ez utóbbi megjelent Husserl kései művében és a szo-

¹⁹ Husserl befejezetlen fő műve *Az európai tudományok válsága*, melynek első része először 1936-ban jelent meg (*Philosophia* 1, Belgrád 1936, 77–176.); a teljes mű csak 1954-ben látott napvilágot (*Die Krisis der europäischen Wissenschaften und die transzendente Phänomenologie*. Husserliana, vol. 6, szerk. W. Biemel. The Hague: Nijhoff). Első angol fordítása 1970-ben jelent meg (*The Crisis of European Sciences and Transcendental Phenomenology*, ford. David Carr. Evanston: Northwestern University Press). (A magyar fordítás 1998-ban jelent meg az Atlantisz Kiadónál.)

²⁰ *Der sinnhafte Aufbau der sozialen Welt: Eine Einleitung in die verstehende Soziologie* (Vienna: Springer, 1932). Angolul 1966-ban jelent meg *A társadalmi világ fenomenológiája* címmel (*The Phenomenology of the Social World*. Ford. George Walsh és Frederick Lehnert. Evanston: Northwestern University Press).

²¹ A Max Weber-i *Gazdaság és társadalom* alcímében szereplő *verstehenden Soziologie* szóösszetétel magyar és angol áttünetéseiben *megértő szociológiaként* (*sociology of understanding*) és *értelmező szociológiaként* is felbukkan (*interpretive sociology*). A *verstehen* ige megértést, felfogást, értelmezést egyaránt jelent, és Schütz éppen ezt a kulcsfogalmat találta Webernél két ponton is elégtelenül kifejtve (vö. Sik 2009: 123).

ciológia kulcskategóriájává lett Schütznel. Husserlnél az életvilág „életünk reflektálatlan horizontjaként” jelenik meg, és ugyanígy Schütz nézete szerint „egy tetszőleges közösség tagjai számára közös életvilág adott természetes beállítódásban”, vagyis „egy közösség tagjai – anélkül, hogy reflektálnának erre – hasonló módon strukturálják a világot, ebből fakadóan hasonló értelmet nyer számukra a valóság, és ennek köszönhetően nyílik lehetőségük társas cselekvésre” (Sik 2009: 125). Egy közös életvilágban alapvetően egy meghatározott kulturális közösség vagy a társadalom tagjai osztoznak, és ez biztosítja azt a kölcsönös megértést, ami a társas cselekvésekhez és az együttműködéshez szükséges (uo. 127).²²

Jóllehet Schütz által vált a szociológia kulcskategóriájává, az *életvilág* maga értelemszerűen már a tudományos gondolkodás előtt is létezett – hisz épp ebben rejlik a fenomenológia és a weberi szociológia törekvése, hogy a mindennapi élet jelenségeinek szubjektív megragadása által közös talajra emelje az *episztémét* (tudományos ismereteket, avagy tudást) és a *doxát* (hétköznapi tudást, avagy vélekedést), melyek Platón óta élesen elkülönülnek egymástól. Figyelemre méltó Helmut Wagner megjegyzése, mely egyben átvezet minket az *életvilág* módszertani vetületeire:

„A természetes világnézet az írástudatlan társadalmaktól, valamint az írástudó, ám alapvetően zárkózott kulturális közösségektől származik, mint az iparosítás előtti falusi közösségek és modernkori maradványaik. Még a társadalmi szerveződés modern formái is hajlamosak kifejleszteni bizonyos hagyományokat és elfogadni a közösség számára megkérdőjelezhetetlen viselkedésmódokat. Külvárosi közösségekhez, gettókhoz, szakmai csoportosulásokhoz, oktatási intézményekhez, értelmiségi egyesületekhez és cégekhez tartozó emberek mind lehetnek azok a Mi, akikre Schütz utalt, amikor mindenki által magától értetődőnek vett viselkedésmódokról beszélt.” (Wagner 1983: 113.)

A központi metodológiai kérdés, amely a különféle életvilágok megragadására vonatkozik, már a 20. század elejétől a kulturális antropológia fő kérdései közé tartozott, és éppen ez egyike annak a két pontnak, amelyben Schütz elégtelennek tartotta Weber cselekvéelméletét. Miként férhet hozzá a kutató a cselekvésekhez kapcsolódó értelemhez? – kérdezte Schütz (Sik 2009: 123).

²² Az *életvilág* és maga a *kultúra* ebben a megfogalmazásban igencsak közeli fogalmak, azonban a kettő összemosásától Jürgen Habermas óva int, és elutasítja az életvilág „kulturálisan leszűkített” meghatározását. Szerinte „valahányszor »az életvilág« vált a társadalomelmélet központi fogalmává – akár ezen a címen, mint Husserlnél és követőinél, vagy olyan elnevezésekkel, mint »életformák«, »kultúrák«, »nyelvközösségek« vagy bármi egyéb –, a megközelítés szelektív maradt; a fogalomalkotás stratégiai általában az életvilág strukturális komponenseinek csupán egyikéhez kötődnek” (Habermas 1987: 138). Ezek a strukturális komponensek pedig a kultúra, a társadalom és az egyén (uo. 137–138).

A kérdést Schütz élete végéig a fenomenológia eszközeivel kísérte megválaszolni, és magát az *életvilágot* vizsgálta. Munkássága már az Egyesült Államokban fejlődött tovább, ahol a helyi hagyományokkal összekapcsolódva hatott egy egész generációra. A kései művében²³ – mely alig halála után jelenhetett meg – már az életvilág szerkezetét vizsgálta, minthogy a közösen osztott tudáskészlet „típusokat és sémákat tartalmaz, vagyis a valóságkonstitúció során közösen használt struktúrát” (uo. 125).

Az Egyesült Államokban a pragmatista filozófusok és pszichológusok számos ponton Schützzel párhuzamosan haladtak. Az életvilág fenomenológiája a mindennapi élet pragmatista – azaz gyakorlati, praktikus – gondjaival foglalkozik, és ez a gyakorlati beállítódás jellemezte a pragmatista gondolkodókat is. A szociológia számára igen fontos például John Dewey, aki „Schützhöz hasonlóan, de tíz évvel korábban [...] elméletét a mindennapi életbe és abba a reflektálatlan viselkedésbe ágyazta, amelyet szokásként írt le. A szokás vezérelte cselekvések, jóllehet el kellett őket sajátítani, ugyanolyan automatikussá válnak, akár a lélektani funkciók” (Wagner 1983: 104). George Herbert Mead pedig – aki 1894-től 1931-ig a Chicagói Egyetemen tanított – a társadalmat „jelentésuniverzumként” írta le, amely igen hasonlít az életvilág, mint közösen osztott értelemegyüttes, fogalmához. Mead legfontosabb újítása abban állt, hogy a kommunikációt helyezte a társadalom középpontjába, és így a (nyelvi) szimbólumoknak tulajdonított döntő szerepet. A két fenti hagyományból fejlődött ki a *szimbolikus interakcionizmus*, mely kifejezést Herbert Blumer használta először egyik 1937-es cikkében (Strauss 1993: 4). Ez utóbbi irányzat a Chicagói Egyetem szociológusai és antropológusai között terjedt el, és különféle elméletek és iskolák nőttek ki belőle. A két tudományterület művelői a chicagói központban már régóta kapcsolatban álltak egymással, és a számos etnográfiai jellegű városkutatás csupán erősítette ezt a kapcsolatot.²⁴ Chicago a szimbolikus és értelmező antropológia szülőhelyét jelenti is egyben, amire a weberi szociológia is sokkal mélyebben hatott, mint azt az antropológiatörténeti kézikönyvek el szokták ismerni. Hogy csak egy emblematikus alakot említsünk, Clifford Geertz – aki 1960 és 1970 között tanított a Chicagói Egyetemen – „Max Weberrel együtt úgy [véli], hogy az ember a jelentések maga szötte hálójában függő állat” (Geertz 2001: 196). Ezek a jelentések pedig a schützi vagy meadi megközelítéshez hasonlóan mindig interszubjektívek, vagyis közösen osztottak. „Az egyéni jelentés elleni általános támadás – írja Geertz – a korai Husserl és a kései Wittgenstein óta annyira szerves része a modern gondolkodásnak, hogy nem

²³ *The Structures of the Life-World*, 1. kötet (1975) és 2. kötet (1983); a művet Thomas Luckman állította össze Schütz kézírataiból, és számos helyen saját keze nyomát is rajta hagyni kényszerült (pl. 4. fejezet). Lásd Barber 2004: 221.

²⁴ Erről maga Anselm Strauss is beszámol (1991), aki kulturális antropológiát hallgatott melléktantárgyként.

szükséges itt újból felidéznünk. Szükséges viszont arról gondoskodni, hogy híre eljusson az antropológiához is.” (Geertz 2001: 205.)²⁵

Tudományágának sajátosságát abban látja Geertz (2001: 206), hogy az antropológus „(számunkra) egzotikus jelenségekbe [...] merül el”, és ez arra szolgál, hogy könnyebben zárójelbe tehesse saját életvilágát (*epokhét* alkalmazzon, a szkeptikus-fenomenológiai szakzsargonban). Ez a technikai megoldás pedig nem valamiféle különködés vagy egzotikumkeresés jele:

„A hétköznapi olyan helyeken véve szemügyre, ahol szokatlan formákat ölt – a gyakran hallott állítással ellentétben –, nem az emberi viselkedés önkényes voltát teszi feltűnővé [...], hanem azt mutatja meg, hogy mennyire változatos az ilyen dolgok jelentése attól függően, hogy milyen életminta járja át őket. Egy nép kultúrájának megértése azt jelenti, hogy ezt a népet anélkül tartjuk normálisnak, hogy sajátosságait lefokozzánk. [...] Ez az eljárás hozzáférhetővé teszi őket: saját köznapi világuk keretei közé helyezve megszűnik viselkedésük átláthatatlansága.” (Uo. 206–207.)

Persze Geertz is elismeri, hogy „az antropológia azon a kultúrán is gyakorolható – és egyre inkább ez a helyzet –, amelynek maga is része”, és munkásságából jól tudjuk, hogy éppoly figyelmesen tekintett saját társadalmára, mint Balira vagy Marokkóra. Ami fontos számára, az a módszer, hogy a kutatott közösség „szimbólumainak leírásakor cselekvőre orientálnak kell lennünk” (2001: 207).²⁶ Még inkább eltávolodnánk tárgyunktól, ha csak egy mondat erejéig is kitérnénk valamennyi irányzatra, amely kapcsolatban áll az eddig bemutatottakkal – legyen szó etnometodológiáról, konstruktivizmusról vagy bármi egyébről. Térjünk rá inkább a *megalapozott elméletre*, amelyből egyenes út vezet a Sandu által alkalmazott kvantitatív fenomenológiához.

A pragmatista monizmus híveként Herbert Blumer javasolta, hogy az empirikus adatok és a spekulatív elméletalkotás közötti szakadékot meg kell szüntetni, és ezzel a célkitűzéssel jelent meg Glaser és Strauss könyve, a *The Discovery of Grounded Theory* (1967), melyben a kutatási adatokból kiemelkedő elméletet és az adatokkal való folyamatos kommunikációt hir-

²⁵ Husserl *életvilág-* és Wittgenstein *életforma-*fogalmának egyesítésével alkotta meg Habermas is a „kommunikatív cselekvés” elméletét (lásd Sik 2009). Kétkötetes művének angol nyelvű megjelenését követően (1984-ben és 1987-ben) történtek próbálkozások a habermasi kritikai hagyomány és az amerikai pragmatista-interakcionista irányzatok közelítésére (lásd Shalin szerk. 1992).

²⁶ Az antropológus szerint a módszer más neveken is ismert, például „a dolgoknak a cselekvő szempontjából való szemlélete (kissé nemtörődöm), Verstehen-megközelítés (kissé könyvszagú) vagy emikus elemzés (erősen művi)” (Geertz 2001: 207). Schütz is megkülönböztette az „elsőrendű értelmezéseket” (a cselekvők szemszöge) a „másodrendű értelmezésektől” (a kutató szemszöge), azonban ő „egy olyan tudományfelfogás elkötelezettje maradt, amely másodrendű konstrukciókat alkot az elsőrendűekre alapozva” (Psathas 2005: 163).

detik az elméletalkotás során – mely ugyanakkor valamennyi kutató feladata kéne, hogy legyen.²⁷ Ez sem pusztán a pragmatista-interakcionista iskola híveinek igényeit tükrözte; noha a chicagói szociológusok elvetették, illetve átsiklottak Parsons elméleti munkásságán (Strauss 1993: 8), utóbbi ezeket a szavakat írta az általános elméletalkotással kapcsolatban már 1937-ben: „Az igazi tudományos elmélet nem valamilyen tunya »spekuláció« eredménye, nem a feltételezések logikai következtetéseinek kiterjesztéséé, hanem a megfigyelésé, érvelésé és ellenőrzésé, kezdve a tényekkel, és folyamatosan visszatérve a tényekhez” (Parsons 1949: VI).

Az adatgyűjtés és az elméletalkotás szoros és folyamatos kapcsolatából következik, hogy az *elméletre folyamatként kell tekinteni*, amely állandóan változik, átalakul, és soha nem egy „tökéletes végtermék” (Glaser–Strauss 1967: 32). Az adatok begyűjtése, kódolása és elemzése egy időben kell hogy történjen; ezt az eljárást nevezte a szerzőpáros *elméleti mintavételnek* (*theoretical sampling*) (uo. 45). A kifejezett módszertan pedig valahogy így nézne ki:

„A kutatás elején az interjúk általában nyílt beszélgetésekből állnak, melyek során a válaszadók időkorlát nélkül beszélhetnek. [...] Később, mikor az interjúkat és megfigyeléseket a körvonalaázódó elmélet irányítja, [a kutató] közvetlenül rákérdezhet a kategóriáira. Ezeket meglehetősen gyorsan és pontosan meg lehet válaszolni.” (Uo. 75–76.)

A kategóriák létrehozása – a kódolás²⁸ – azonban minuciózus és időigényes munka, és emiatt külön módszertant igényel. A kódolás során a nyers adatokat (pl. egy interjú szövege) részekre bontjuk, szóról szóra és mondatról mondatra haladva különítjük el a fogalmakat, konceptualizáljuk őket, majd a hasonló fogalmakat egy kategóriába foglaljuk össze. Ha azonban minden adódó fogalmat és kapcsolódási lehetőségeit egyformán aprólékosan akarunk vizsgálni, akkor adatok végeérhetetlen és feldolgozhatatlan halmazát kapjuk. Emiatt fontos, hogy helyesen válasszuk meg, milyen kérdéseket tegyünk fel, mit figyeljünk meg, és milyen egyéb típusú adatokat gyűjtsünk (Strauss–Corbin 1998: 189). A kódolásban a kutató segítségére jöhet egy kódolási paradigma (*coding paradigm*), amely folyamatosan emlékeztet arra, amit vizsgálni kell: a feltételeket (körülményeket), a cselekedeteket és a cselekvők közti interakciót, valamint a következményeket (okozatokat). A paradigma segítségével

²⁷ Noha az elmélettel foglalkozó ritka magyar nyelvű tanulmányok egyikének szerzője, Gelencsér Katalin, helyesen állapította meg, hogy „a magyar szociológiai piacon csak elvétve találkozhat a kutató a megalapozott elmélettel” (Gelencsér 2003: 143), és fordítások sem születtek Anselm Strauss műveiből, a helyzetet Geertz egyik fentebb idézett mondatával *mutatis mutandis* kiegészíthetnénk: „...annyira szerves része a modern gondolkodásnak, hogy nem szükséges itt újból felidézniük”.

²⁸ A kódolást az „állandó összehasonlítás módszerének” (*constant comparative method*) is nevezik (Gelencsér 2003: 147).

tehát a kutató integrálni tudja a struktúrát (feltételek és következmények) a folyamattal (cselekvés/interakció) (uo. 123).²⁹

Strauss már Juliet Corbinnal közösen fejlesztett ki egy további adatelemzési eszközt, amit „feltéti/következményi mátrixnak” (*conditional/consequential matrix*) neveztek el. A mátrix a kutató gondolkodását ráirányítja a makro- és mikrofeltételek/-következmények közötti kapcsolatokra, valamint ezek (a struktúra) és a folyamatok kapcsolatára (uo. 181). Az elmélet ugyanakkor nagy hangsúlyt fektet az előre nem várt eseményekre (*contingencies*), amelyek megváltoztathatják a feltételeket, így a stratégiák és a végcélok sem változatlanok vagy állandók.

A mátrixot egy spirálként lehetne ábrázolni, melynek külső körei az elemzés tárgyát képező cselekvésektől a legtávolabb álló feltételeket jelenítik meg; a belső körök pedig a legszorosabban kapcsolódnak hozzájuk. A külső kör képezheti például a nemzetközi környezetet, a következő a nemzetit, és így tovább az egyén és a csoport szintjéig. A nemzetközi szintet vizsgálva olyan körülményeket vehetünk figyelembe, mint politika, környezet, filozófia, értékek stb. A nemzeti szinten elemezhető a kultúra, az állampolitika és gazdaság, törvényi szabályozások, történelem stb. Az egyéni és közösségi szinten pedig az életutak, a tapasztalatok és egyebek kerülnek a középpontba (Strauss 1993: 61–62). Már ebből a rövid leírásból is érezhető, hogy egy ilyen eszköz kifejezetten jól alkalmazható a nemzetközi migráció jelenségének megragadásához. Különösen hasznos ahhoz, hogy a kutató valamennyi szempontot szem előtt tarthassa, de ne tulajdonítson a kelleténél több fontosságot olyan körülményeknek, amelyek valóban csekély hatással vannak a jelenségre. A nemzetközi migráció kutatásánál érdekes összefüggéseket hagyhatunk figyelmen kívül, ha egy külső formális elméletet követünk, és akkor is, ha egy másik jelenséghez kapcsolódó szubsztanciális elméletet tekintünk modellünknek.

Dumitru Sandu a fentebb bemutatott feltéti mátrixot tekinti az általa alkalmazott „*kor és lakókörnyezet szerinti társadalmi világok*” fogalom *grounded theory*beli megfelelőjének. A fogalmat már 2003-ban használta Románia társadalmi fejlődésével kapcsolatban, miután felfigyelt arra, hogy a falusi-városi lakókörnyezet az életkorral párosulva még mindig különféle „társadalmi világokba” – gondolkodásmódbeli és „diskurzusuniverzumokba” (Sandu 2010: 20) – helyezi a lakosságot. Később az Európai Unió tagállamaira

²⁹ A kódolásnak három fajtáját különböztetik meg a szerzők: *nyílt*, *axiális* és *szelektív kódolást*. A nyílt kódolás a kódolási folyamat kezdeti szakaszát jellemzi, mely során a kategóriákat létrehozuk. Az axiális kódolás során a kategóriákon belüli összefüggéseket fedjük fel azzal a céllal, hogy alapkategóriákat és alkategóriákat képezzünk. Továbbá a különböző kategóriák közti összefüggéseket is megvizsgáljuk. A szelektív kódolás már az elmélet kezdeti integrálása, mely során kiemeljük a kulcskategóriákat, és megszabadulunk azoktól a kategóriáktól, amelyek nem kapcsolódnak ezekhez. A kezdeti szakasz után mindhárom kódolási típust párhuzamosan kell alkalmazni (Gelencsér 2003: 148–149).

terjesztette ki a vizsgálatot, feltételezve, hogy akik egyformán ítélik meg saját életkörülményeiket, azok hasonlóképpen is nyilatkoznak és terveznek, és hasonló társadalmi világokat építenek fel (Sandu 2009a). Sandu az EUROSTAT adatai alapján a különböző lelkiállapotok (elégedettség, optimizmus, bizalom) és diskurzusok (például politikai témák) eltéréseit vizsgálta a kor- és lakókörnyezeti típusok (fiatalok, középkorúak és idősek falun, illetve városon) függvényében, szociokulturális makrorégiókra (Nyugat, Észak, Dél, Közép-, és Kelet) osztva az EU-t. „A kor, a lakókörnyezet és a makrorégió mind az élmény- és diskurzusuniverzumok feltételei” (Sandu 2009a: 21) – vonja le a következtetést.

Noha Strauss általában megkérdőjelezte, hogy a kvantitatív szociológia behatóan tudná vizsgálni azokat a jelenségeket, amelyekre az interakcionista cselekvésemélet keresi a válaszokat (pl. Strauss 1993: 15), Sandu Strauss egyik kései és nagyon kurta írásában találja meg a kitörési lehetőséget (Sandu 2010: 28). Strauss (1991) a cikkében rámutat, hogy a pragmatista-interakcionista nézeteknek megfelelően a kvantitatív–kvalitatív dualizmusnak sincs létjogosultsága, és visszaül Glaser 1967-es tanulmányára, melyben az egyik fejezetben éppen a kvantitatív kutatásra való alkalmazhatóságot emeli ki:

„...nincs alapvető ellentét a kvalitatív és a kvantitatív módszerek vagy adatok céljai és tulajdonságai között. A meglévő ellentét arra épül, hogy az elmélet bizonyítását vagy generálását tekintjük-e elsődleges fontosságúnak – ehhez a kérdéshez kapcsolódik történelmileg a kvalitatív versus kvantitatív adatokról folyó parázs vita. Úgy gondoljuk, hogy az adatok mindegyik típusa alkalmazható az elmélet bizonyításánál és generálásánál is, bármi legyen is az elsődleges szempont. [...] Sok esetben mindkét típusú adatra szükség van.” (Glaser–Strauss 1967: 17–18; idézi Gelencsér 2003: 144.)

Az európai szintű felmérések, noha ezek „nem tudják aprólékosan körvonalazni a társadalmi világokat és diskurzusuniverzumokat [...], mégis megállapíthatják, melyek a lehetséges létező társadalmi világok nagy embertömegek szintjén” (Sandu 2009a: 18). Sandu megfogalmazása szerint az általa alkalmazott „kvantitatív fenomenológia próbálkozás arra, hogy az interszubjektivitásokból álló életvilágot megérthessük, átváltva a változók elemzésére épülő vizsgálatról egy olyan vizsgálatra, amely az emberi élmények számára fontos kontextusokat többszintű elemzések, tipológiák, profilok és közösségtanulmányok által helyreállítja” (Sandu 1999: 11). Jóllehet az EU társadalmi világainak megállapításánál hiányoztak a közösségtanulmányok, és pusztán statisztikai adatokra lehetett támaszkodni, a román posztoszocialista nemzetközi migráció elemzésénél már kvalitatív adatok is fellelhetők.

Az első alkalmazás után (Sandu 2009b) a „társadalmi világok” már a vizsgálat tengelyét képezik a húsz év tapasztalatait összegző migrációtanul-

mányban (Sandu 2010). A világok itt már specifikus jelleget öltenek: „Azok a bevándorlók, akik egyazon társadalomból/ közösségből származnak és egymás közelében élnek, »társadalmi világokat« képeznek, a gondolkodás- és cselekvésmódok tekintetében (formálisan vagy informálisan) erősen intézményesült élettereket.” (Sandu 2010: 19.)

De ha nem is élnek egymás közelében, a bevándorló közösségek a kommunikáció által képeznek strukturált társadalmi világokat. A korábbi elemzés fogalmát, a „kor- és lakókönyezeti csoportokat” emeli át Sandu a migránsok világába, ahol éppoly használhatónak tekinti: „A dolgozni kivándorolt, külföldön élő román migránsok többnyire fiatalok, akik a célországokban aránylag kompakt közösségekben élnek” (Sandu 2010: 27), és emiatt maguk is kor és lakókönyezet szerinti társadalmi világokat képeznek.

A román migrációs rendszer kialakulását szabályozó feltételek és a következmények mind a különféle társadalmi világokra mutatnak rá. A feltételek szintjén kialakuló „migráció kultúrája” (lásd pl. Horváth 2008) sem más, mint azonos világok létrejötte, amely az elvándorlást a reflektálatlan gondolkodás és diskurzus részévé tette. A következmények pedig újonnan létrejött világokra derítenek fényt a migráns befogadó országának és ottani környezetének tekintetében. Az új feltételek ebben az esetben már más nemzetközi, nemzeti és közösségi/egyéni hatások vetületei. A feltételi mátrixot helyesen alkalmazva, a makro- és mikrosíkok, a struktúra és folyamat egy összefüggő interakciós teret képvisel, amelyben a kezdeti feltételek egy meglehetősen bonyolult interakciósorozatot hívnak életre, amelyek a tervek és az előreláthatatlan körülmények hatására fejlődik. A következmények új struktúrát alapoznak meg, amely feltételként/körülményként hat további cselekvésekre és interakciókra.

Sandu (2010: 14) négy dimenzió alapján különbözteti meg a román nemzetközi migráció társadalmi világait:

1. migrációs helyzet: külföldön dolgozó románok, illetve külföldről hazatért románok;
2. identitás: azok, akik inkább Romániához éreznek kötődést; olyanok, akik inkább a fogadó országhoz kötődnek; és azok, akiket kettős identitás jellemez;
3. migrációs hullám: a kivándorlás idejének szempontja (friss vagy régi migráns);
4. szakmai képesítés: magasan, közepesen vagy alacsonyan képzettek.

A rendelkezésre álló kutatási eredmények lehetővé teszik, hogy a kvantitatív fenomenológia a legjobb teljesítményét nyújthassa, és rávilágítson az európai szinten fellelhető román társadalmi világokra.

A „társadalmi világok és diskurzusuniverzumok aprólékos körvonalazása” már a jelenlegihez hasonló tanulmányok célja lehet. A lokális társadalmi differenciálódás vizsgálata során, amelyre jelen tanulmányban vállalkozom, Sandu dimenziói – talán az 1. pont második felét leszámítva – mind kiemelkednek és belső kondicionáló (feltételi/körülményi) tényezőkként hatnak. Maga a

„migráció” is a vizsgálándó jelenség – a differenciálódás – feltétele/körülménye, miután a következmények kondicionáló tényezőkként szerveződnek újjá. Ezt kell érteni a „posztmigráció” kifejezésen is. A fentebbi metateoretikus áttekintés tehát egyrészt a legfrissebb kutatások episztemológiáját volt hivatott bemutatni, másrészt a jelen tanulmány logikáját is körvonalazza.

1.4. A tanulmány célja

Felmerül a kérdés, hogy milyen célokat tűzök ki e kötetben. Ránézésre olyan témáról van szó, amely talán kevésbé érdekfeszítő a magyar tudományos közösség számára. Rengeteg tanulmány született az évek során a román állampolgárok magyarországi munkavállalási migrációjáról, különböző megközelítésből és céllal, elkülönítve nemzetiségi és vallási kategóriákat. Tulajdonképpen a magyarországi bevándorlás tanulmányozása a román migrációs rendszer egy sokkal átfogóbb és heterogénebb darabját ragadta meg, mint amivel én foglalkozom. Meg kell jegyezni, hogy kutatásom nem terjed ki a román állampolgárságú roma bevándorlókra, akik a többségtől eltérő migrációs stratégiát követnek. Ugyanakkor a „többségen” belül – tehát azonos migrációtípuson belül – nem teszek különbséget nemzetiségi és vallási alapon, kivéve ahol a különbségtétel indokolt. Ilyenek például a migráció korábbi szakaszait bemutató részek, ahol az ortodoxok és az adventisták stratégiáinak különbözőségeire is kitérek.

Először is megállapíthatjuk, hogy a közgondolkodásban olyan benyomások maradtak fenn a románok migrációjáról, melyek átértékelésre szorulnak. Két véglet él. Az egyik a migrációt egy elérhető és javasolt stratégiának tekinti, melynek pozitív gazdasági hatásai fölülmúlják az esetleges negatív társadalmi következményeket. Ebben a megvilágításban a románok egyéni cselekvőkké válnak, akik korlátlan szabadságuknak hódolnak. Egy másik szempont szerint azonban ők nem egy lehetőséggel élnek és tőkét halmoznak fel, hanem egy korszak áldozatai, vesztesei, üldözöttjei. Két ellentétes nézőponttal állunk tehát szemben, és véleményem szerint az igazság nem valahol középen van, hanem teljesen máshol. Az egyik célom megváltoztatni a sztereotip képeket, amiket a románok migrációjáról és így a mai román társadalomról a magyar közvélemény kialakított.

Egy másik cél az, hogy két ország társadalomtudományi törekvéseit mutassam be olyan szövegeken keresztül, amelyek nehezen hozzáférhetők magyar olvasók számára. A szekunder források elemzése és összevetése elkerülhetetlen, ha szűkebb témámat érthetővé akarom tenni, belefoglalva azt az általános jelenségbe, amelynek szerves része, ugyanakkor különállóan is értékelhetők azok által, akik más társadalmak mai tudományos állására kíváncsiak a nemzetközi migrációt illetően.

Az eddig említett járulékos célok azonban nem homályosíthatják el azon törekvésemet, hogy néhány esettanulmánnyal hozzájáruljak a kortárs társadalomtudományok nagy kérdéscsoportjához, mely magába foglalja a globális civil társadalom lehetőségeit, az európai állampolgárság gyakorlati kérdéseit, vagy a multikulturális vs. monokróm társadalom működését. Igen, hiszem, hogy van lehetőség általánosításra, ugyanakkor fő feladatomban pontosan körvonalazni azt a speciális körülményrendszert, amely egyáltalán a kérdésfelvetést lehetővé tette.

Mindazonáltal nem célom sem az „előrejelzés” (*forecast*), ami egyféle saját elképzelést tükrözne, sem a „projekció” (*projection*), mely biztosra veszi a feltételek állandóságát és a trend arányos kivetíthetőségét egy későbbi időpontra, noha mindkét törekvés gyakori a demográfiai, de akár szociológiai tanulmányokban (lásd Ahlburg–Lutz 1998). Ami a „diaszpóráközösség” valóságaként rajzolódhat ki a fejezetek során, az nem a jelen valósága, se nem a jövő valósága, hanem a lehetőség valósága. Más szóval, olyan ideáltípus, amelyet a jelenkori körülmények lehetővé tehetnek.

1.5. A tanulmány felépítése

A tanulmány szerkezetében három átfogó részt különböztethetünk meg. A Bevezetésből remélhetőleg kirajzolódott az olvasó számára, hogy mik a fő kérdések, amelyek a kutatást hajtották, és hogy milyen korábbi tudományos eredményekre támaszkodhatunk a kérdések megalapozásában. A következő fejezetben már közelebb kerülhetünk a körülményekhez, amelyekbe a kutatási kérdések beágyazódnak, és végigjárjuk a románok spanyolországi migrációjának valamennyi vetületét. A fejezet az eddigi szakirodalom alapján – néhol odaillő primer adatokkal kiegészítve – és a friss statisztikai adatok feldolgozásával a spanyolországi román migrációról átfogó képet nyújt. Az elérhető források összevetésével, összehasonlításával és egy egésszé gyúrásával próbál megfelelő környezetet teremteni a lokális szintű aktuális empirikus anyagnak.

A 3. fejezet leíró jellegű, túlnyomórészt a terepnapló különböző bejegyzéseit foglalja össze, olvasmányos és személyes hangnemben. A beszámoló egy migrációs történetnek tekinthető, mely a román fővárostól egy spanyol városig vezet, bemutatja az első lépéseket, amiket egy mai „új” bevándorlónak meg kell tennie, és közlést tesz azokat a benyomásokat, amelyeket egy új hely ébreszt. Amint a hellyel jobban megismerkedünk, megpróbálom rekonstruálni a helyi román bevándorlás történetét, párhuzamokat teremtve az előző fejezet történeteivel.

A 4. és 5. fejezetek a kisebbségi társadalom differenciálódásának színterein vezetnek keresztül. Az élet gazdasági, politikai, vallási és kulturális vetületeit mutatom be, amelyek mindegyike megfelel a differenciálódási lehetőségek

egy-egy kategóriájának. Ezek a kategóriák azonban nem különállóak, hanem a társadalmi valóság kifeszített síkjának egy-egy sarkai, és mind kapcsolatban állnak egymással az általuk meghatározott térben. Az összetett társadalmi terek megközelítése többféleképpen történhet: négy elemet – előre jelezve, hogy kölcsönhatásban állnak egymással – a kombinatorika törvényei szerint $P_4=24$ módon elemezhetünk, annak függvényében, hogy mely kapcsolatokat véljük erősebbnek. Így külön-külön vehetünk egy-egy területet, ami precíz leírásokat eredményezhet, feltéve, hogy nem zárjuk ki a kölcsönhatások lehetőségét (mint tették például egyes politikai ökonómiai irányzatok vagy a teológia). Vagy ellenkezőleg, megpróbálhatjuk átfogni a társadalmi tér egészét, ami – ha elmulasztunk megszabni bizonyos határokat, keretet – ugyancsak hiányosságokhoz vezet; ez volt jellemző a szociálintropológiai közössegtanulmányok egy jelentős részére (Sárkány 2000b: 50). Jelen kötet céljának – és a terep valóságának – megfelelően külön fejezetben tárgyalom a gazdasági differenciálódást (4. fejezet) és egy másikban a civil társadalmat, a politika, az egyház és a kultúra világával együtt (5. fejezet).

Ezekben a fejezetekben leginkább a begyűjtött interjúanyagra támaszkodom, és hosszabb-rövidebb beszélgetésrészleteken keresztül mutatok be egy-egy esetet. Az interjúk román nyelven zajlottak, így a közölt részek csakis fordítások lehetnek, és mivel nem lélektani folyamatok megragadása a célom, sem valamilyen nyelvészeti szempont nem hajt, így szerkesztve mutatom be az anyagot, kiküszöbölve a hiátusokat, a nyelvbtlásokat vagy a meddő elágazásokat. A román regionális szóhasználatnak sem próbáltam valamilyen magyar megfelelőt találni, hanem irodalmi nyelvre ültettem át, kivéve egyes szleng kifejezéseket, amelyeknek van megfelelőjük a hétköznapi magyarban, illetve az úgynevezett *rumaňol* kifejezéseket (lásd az 5.5. alfejezetet).

Úgy a 4., mint az 5. fejezetet az empirikus anyagtól némileg elrugaszkodó, elméleti kérdések körüljárásával zárom. Míg a gazdasági differenciálódással és a munkával foglalkozó fejezet a társadalmi bizalom kérdéséhez vezetett, a politikát és az értelmiséget bemutató fejezet a hivatalos kultúra és a nyelvhasználat problematikájának megvitatását kívánta meg.

A tanulmány harmadik részét a 6. fejezet képezi, melyben először összegzem az empirikus fejezetek következtetéseit, kidolgozva a differenciálódás mechanizmusának egy modelljét, majd a szaknyelvben használt némely kifejezés megvitatására vállalkozom. A fejezetet átszövő gondolat a *közösség* fogalma, melynek létéről, illetve jövőbeni lehetőségéről úgy a differenciálódással járó jelenségek, mint a tisztázásra szoruló kifejezések eltérő benyomásokat keltenek.

• 2. ROMÁN BEVÁNDORLÓK SPANYOLORSZÁGBAN

Ebben a fejezetben a migrációtanulmányok öt klasszikus kérdését járom be: *mikor?*, *hányan?*, *honnan hová?*, *miért?* és *miképp?* Ezeket külön-külön, egymással párosítva vagy további részkérdésekre bontva, vagy a befogadó, vagy a kibocsátó társadalom szemszögéből nézve szokták feltenni migráció-kutatók, amikor egy jelenséget vizsgálnak (vö. Sandu 2006a: 5). A *mikor?* arra lehet kíváncsi, hogy mióta áll fenn a folyamat, és hogyan alakult időben. A *hányan?* a résztvevők számára kérdez rá. A következő dolog, amit tudnunk kell, az a történések helyszíne, s helyváltoztatásról lévén szó, a *honnan hová?* kérdés tűnik a legmegfelelőbbnek. A *miért?* egy klasszikus kulcskérdés, körülötte fejlődött ki az elméletek java része. Mi adhat okot egy embercsoport helyváltoztatására? Ha ezt kiderítjük, már csak az a kérdés, hogy hogyan zajlik le az egész.

Idő-, szám-, hely-, ok- és módhatározók ezek, amelyek körüljárása bármely átfogó jelenség megértéséhez elengedhetetlen, legyen szó az univerzum eredetéről és irányáról, az emberi történelmet elindító nagy vándorlásokról vagy – mint esetünkben – egy embercsoport jelenkori migrációjáról. Ugyanakkor látnunk kell, hogy idővel lehetetlen nem továbblépni és részkérdésekre koncentrálni, miként teszem majd a későbbi fejezetekben. Egyedi esetek vizsgálatánál, amelyek mind egy közösség életének időben meghatározott momentumai, eset- vagy közösség-tanulmányokat végzünk; Robert K. Yin (2003) szerint ez a metodológia akkor alkalmazandó, amikor a *miért?* és a *miképp?* kérdésekre keressük a választ. A fejezet utolsó két része ily módon átvezeti az olvasót az Alcalá de Henares-i esetet elemző fejezetekbe.

2.1. A román migrációs rendszer időbeni fejlődése

1990. január 1-jén nemcsak egy új évbe léptünk át, hanem magunk mögött hagytuk az úgynevezett „rövid huszadik századot” egy olyan század javára, amelyet még túlságosan korai volt – és még mindig az – bármilyen jelzővel is illetni. Közép-Európában, de Romániában bizonyosan, az első évek tapasztalatai alapján az emberek „a lehetőségek éveiről” beszéltek, és az új korszak büszkén pályázhatott a „lehetőségek korszaka” titulusra. Hamar kiderült azonban, hogy a „lehetőség” fogalma egyre negatívabb telítettségű,

és amikor Romániát „a lehetőségek országának” nevezi a köznyelv, akkor az amerikai álmot utánzó „román álm” valóságát gúnyolja ki, mely minden jel szerint a korrupció térnyerésén alapszik. A lehetőség az ellehetetlenüléssel járt együtt, akár a szabadság a kényszerrel. A legszorosabb értelemben „szabadságra ítélt” emberekké váltak Románia lakosai, és a „szorongás”, melyet az egzisztenciálbölcselet az egyes emberre vonatkozóan definiált, társadalmi méretet öltött. A román munkás lélektanilag ennek hatása alatt él, a vendégmunkás pedig ez elől menekül, és ezt viszi magával (vö. Gonzáles–Ubillos 2009). „A mai romániai munkások általánosan rossz közérzete egy új »munkakultuszt« határoz meg, amelyet az indulat, a félelem és mindenekelőtt a stressz alakít” – írják David A. Kideckel és kollégái egy tanulmányban, melynek empirikus anyagát a Zsil-völgyi bányászok és a fogarasi vegyipari munkások szolgáltatják (Kideckel et al. 2000: 143).

Ekkortól számolhatunk tehát az európai kelet–nyugati irányú nemzetközi migráció posztiszocialista jelenségével. A szabadság és a kényszer egyszerre segítette elő, azonban más okok és körülmények mentén jöttek létre és fejlődtek a különböző altípusai.

Román szociológusok három „térbeli mozgást” különböztetnek meg, amelyek interakciói alkotják a „román migrációs rendszert”:³⁰ belső migráció, végleges elvándorlás és időszakos elvándorlás (Sandu et al. 2004). A szocialista korszakban Románia nemcsak a külföldről volt elzárva, hanem a belföldi vándorlás is korlátozás alá esett. Emiatt ugorhatott olyan magasra a belföldi lakhelyváltoztatás aránya a rendszerváltást követő években. Ekkor erőteljesen a város felé tartott, és 1990-ben ötször többen vettek benne részt, mint azelőtt. Ez az arány azonban, miként Dumitru Sandu (2004) is rámutat, nagyrészt mesterséges okokból jött létre: 1989 előtt a vidékről elszármazott munkások többségének lehetetlen volt állandó lakhelyet találniuk azokban a városokban, ahol éltek és dolgoztak; 1990-ben csupán hivatalosan is elismerték lakhelyeiket.

Mintegy hét évig tartott a vidékről a városokba irányuló migráció, ám ezekben az években vált kritikussá a munkanélküliség és a városi szegénység. 1996-ban 20%-os volt a szegénységi ráta, 1997-ben már meghaladta a 30%-ot, 2000–2001 folyamán pedig a 36%-ot súrolva tetőzött (Sanchez Puerta et

³⁰ Itt szó szerint idézném Dumitru Sandu román szociológus álláspontját a „migrációs rendszer” mibenlétéről (Sandu 2010: 11): „A »migrációs rendszer« kifejezés kapcsán nemcsak a nemzetközi áramlásokra gondolok, amik »egy-egy ország-együttest összekötnek« (Kritz et al. 1992: 15), vagy »egyesített tereket« hoznak létre kiterjedt kölcsönhatásukban (Zlotnik 2003: 70), hanem a »nemzeti migrációs rendszert« is ideértem. Egy ilyen rendszert olyan – belső és külső, állandó és időszakos – migrációs áramlások alkotnak, amelyek függőségük erejénél fogva kisebb vagy nagyobb mértékben egy nemzeti térhez köthetők. A helyi és regionális rendszerek részei ennek a nemzeti rendszernek, amely maga is része lehet különféle nemzetközi migrációs rendszereknek (lásd pl. Nagy-Britannia esetére Colin Pooley és Jean Turnbull (2004) munkáját, ami tizenhatezer élettörténeten alapszik az 1750 és 1994 közötti évekből).”

al. 2007). Az elhagyott falvak újra a megélhetés lehetőségével kecsegtettek, miután a kormány az államosított földek nagy részét restitválta.³¹ 1997-et tartják a román belső migráció nagy fordulópontjának, amikortól a városokból a falvakba való visszatérés válik jellemzővé (Sandu et al. 2004).

Ezek a belső mozgások tehát mind a rendszerváltás előtti idők hatására keletkeztek, és a nemzetközi migráció esetében is figyelembe kell vennünk a régi idők befolyását. A „migráció kultúrája”, mely a migrációs csatornák megszilárdulásával jön létre, a rendszerváltást megelőző korszakban gyökereszik. Silvia Marcu (2009) az 1970–1980-as évek politikai száműzetésében látja eredetét, azonban a belső migrációs tapasztalatok is nagy szerepet játszhattak – ezt emelik ki Dumitru Sandu és tanítványai, amikor ugyanazon rendszer részeinek tekintik a kettőt –, és talán még nagyobb a jelentősége az 1989 előtti nemzetközi gazdasági migrációnak, amelyről csekély hivatalos adat áll rendelkezésünkre, ám az utóbbi évek etnográfiai leírásaiból tudomást szerezhetünk róla.

Șerban és Grigoraș tanulmányukban (2000), mely egy romániai falu (Dobrotești) spanyolországi *körkörös* migrációjával foglalkozik, fontosnak tartják annak elhelyezését a többi ideiglenes migráció keretében, amelyek Dobroteștiben megfigyelhetők. Négy ilyen helyi migrációtípust neveznek meg: kereskedelmi utak, transzhumansz pásztorutak, ingázás, valamint a körkörös nemzetközi migráció. Ezek alkotják a dobrotești „mobilitási teret”, amelyet a tanulmány abból a célból akar rekonstruálni, hogy kiderítse: lehet-e beszélni „a migráció kultúrájáról” Dobrotești esetében (Șerban–Grigoraș 2000: 32)? Igen érdekes, hogy a kereskedelem és a pásztorkodás, majd a városba való ingázás hogyan tartotta életben egy közösség mobilitását. A helyiek elmondása szerint „az övéik [felmenőik] pásztorok voltak” (uo.). Azt kell tudni a faluról, hogy Teleorman³² megyében fekszik, abban a mikrorégióban, amely erősen Bukarest vonzereje alatt áll. A főváros 150 km-re van, azonban a kereskedelemnek, a pásztorkodásnak és az ingázásnak mind az volt a célpontja. Érdekes volna jobban megismerni ezeket a helyi „mozgástípusokat”, de számunkra fontosabb ezen a ponton a nemzetközi munkaerő-migrációról szólni, amelynek 1989 előtti sajátosságairól a dobrotești példa értékes adatokat nyújt.

A körkörös nemzetközi migráció nem egy szokatlan jelenség a faluban. Már az 1970-es években voltak személyek, akik időszakosan külföldön dolgoztak. Ez a jelenség az 1980-as évekre igencsak megerősödik a kapcsolatháló működése nyomán, ugyanis – akárcsak a posztoszocialista migrációk esetében – ismerősök ajánlása által lehetett külföldi munkához jutni. Arra, hogy számbelileg mekkora jelenségről volt szó, a kutatók csak adatközlőik elmondásaiból tudnak következtetni, hivatalos statisztikák ugyanis teljességgel hiányoznak. A helyi hagyomány szerint azonban „öt háztartásból

³¹ A földek visszatérítéséről, a mezőgazdasági politikákról és hogy ezek miként függenek össze az elvándorlással, átfogó tanulmány született Katherine Verdery (2009) tollából.

³² Románia egyik déli megyéje a román alföld középső részén (lásd 3. ábra).

négynek voltak külföldön tagjai" (uo. 34). Ez a nagy arány ugyanakkor arra enged következtetni, hogy a korszak adta lehetőségeket kevés helyen, de ott nagyobb arányokban vették igénybe a polgárok.

Ezeket a lehetőségeket azok az egyezmények nyújtották, amelyeket a Román Szocialista Köztársaság egyéb szocialista és arab országokkal kötött: Irán, Irak, Líbia, Egyiptom, az NDK, Jugoszlávia voltak többek között a szocialista korszak munkaerő-migrációjának közkedvelt helyei (uo.). Ez utóbival szorosabb kapcsolat is kialakult földrajzi közelsége miatt. Az 1960-as években a két ország közösen kezdett el dolgozni a „Vaskapuk” („Porțile de Fier”) elnevezésű dunai vízi erőművön, majd 1967-ben egy olyan egyezmény is született, mely szerint mindkét ország határ menti településeinek lakói havi 8 napot bármilyen okmány nélkül (útlevél sem volt szükséges) tartózkodhat a másik ország területén. Így jött létre az a határ menti csempészet, amely a román–magyar határon is jellemző volt az 1970–90-es években, és váltakozó előjellel mindmáig él (Sandu et al. 2004: 12–15; vö. Sik 1988).

A többé-kevésbé felügyelt határátlépések mellett egyre erőteljesebbé vált az elvándorlás, főleg a német nemzetiségűek körében, de sok román nemzetiségűnek sikerült az országból kilépve menekültstátust kapni Nyugat-Európában és főleg az Egyesült Államokban. 1975 és 1989 között mintegy 128 575 román nemzetiségű román állampolgárnak sikerült elhagynia az országot, és csatlakoznia a már nyugati emigrációban élők csoportjaihoz (Mureșan 1996: 817). Őket elég könnyű besorolni a „végleges elvándorlás” fogalma alá, hiszen emigrációjuk idején már tudható volt, hogy egyhamar nem térhetnek vissza (talán soha), még ha óhajtanának sem. A rendszerváltás után ennek megállapítása már bonyolultabbá vált, de a „végleges elvándorlás” hagyományos országai nagyjából a régiek maradtak: Amerikai Egyesült Államok, Kanada, Németország, majd később Ausztrália (vö. Simina 2002: 10).

Egy másik nagy elvándorlástípust az etnikai alapú migráció jelentett. A fentebb említett időpontok között 160 105 német, 19 745 zsidó és 46 353 magyar nemzetiségű román állampolgár hagyta el az országot (Mureșan 1996: 817).³³ A németek és a zsidók nagy része 1975 és 1984 között távozott, míg a magyarok inkább a szocialista rendszer utolsó 4-5 évében indultak el (az elvándoroltak háromnegyede 1985–1989 között hagyta el Romániát).

Az etnikai jellegű migráció a román forradalom alatt és közvetlenül utána tovább erősödött (Fox 2003, 2007). Az első hullám többnyire a magyar és német nemzetiségűeket érintette, akik nagy számban hagyták el az országot és települtek át Magyarországra, illetve Németországba, megszerezvén a menekült státust az akkori körülményeket kihasználva (vö. Kende 1988; Tóth 1997; Mureșan 1996; Dietz 2002). Utóbb erre a típusra épült rá az etnikai

³³ A német elvándorlásról köztudott, hogy nem illegálisan zajlott. Németország 1978 óta minden egyes német nemzetiségű román állampolgárért fejpénzt fizetett (lásd Münz 2003).

jellegű munkaerő-migráció, amelybe azonban egyre inkább belekapcsolódtak a román nemzetiségűek is (lásd pl. Gödri 2004; Juhász 1999; Tóth 1997; Csata–Tamás 2003). Magyarországra és Németországba számos román vendégmunkás érkezett, kihasználva azokat a kapcsolatokat, amelyeket magyar vagy német nemzetiségű elvándoroltakkal tartottak fenn.³⁴ A rendszerváltást követően sok éven keresztül Németország volt a román munkaerő-migráció kedvenc nyugati célországa, délkeletre pedig Izrael és Törökország (előbbibe a vendégmunkások 18%-a, utóbbiba 10%-a tartott) (Sandu 2006b: 28). Ez a tendencia a kezdeti évekre vonatkozik (1990–1994), és látható, hogy nem kizárólag kelet–nyugati irányú.

Időben még igen távol állunk attól, hogy a spanyolországi román bevándorlásról érdemben beszélhessünk, mindazonáltal ezekben az években már útnak indulnak azok a „kalandorok”, akiknek célja az volt, hogy felmérjék az európai munkaerőpiacot és a lehetőségeket. Több tényező játszott szerepet abban, hogy ezek az egyéni utazók idővel Dél-Európába kerültek, és pár év elteltével egy migrációs lánc egyik végét képezhették. Egyrészt az intézményrendszer hiánya hátráltatta a munkaerő-migráció tömegessé válását, másrészt ugyanebben az időszakban alakultak át a dél-európai államok kibocsátó országokból befogadó országokká. 1950 és 1990 között a dél–északi irányú migráció volt a jellemző Nyugat-Európára, amelyben maguk a spanyolok és az olaszok is részt vettek.³⁵ Kellett tíz-tizenöt év ahhoz, hogy kialakuljanak a mai önfenntartó hálózatok, az a „nyugat-európai rendszer”, amelynek „saját fejlődési útja, sémája és jellemzői vannak” (Salt 2007 [1989]: 31), azaz megkülönböztetendő az előző rendszertől.

A romániai rendszerváltás sokkal agresszívan zajlott le, mint máshol Kelet-Közép-Európában, és ez is befolyásolta a későbbi lehetőségeket. Németországot a román bevándorlók nagy száma arra készítette, hogy gyors megoldásokat találjon a bevándorlás ellenőrzésére és korlátozására (az első román–német egyezményt 1992-ben³⁶ írták alá). Lengyelországtól, Magyaror-

³⁴ Az Izraelbe irányuló jelentős munkaerő-migrációról nem áll rendelkezésemre olyan szakirodalom, amely a korábban kivándorolt zsidó nemzetiségű román állampolgárokkal való esetleges kapcsolatokat elemezné. A közvetett adatok azonban kétértelműek; a nagy kereslet a román munkaerő iránt és a szerződtesítés módja alátámaszthatja, de cáfolhatja is a „kapcsolat-hipotézist”: az izraeli munkához jutók 66%-át romániai székhelyű közvetítő cégek toborozták, ami kimagaslóan nagy arány a többi célországhoz képest, azonban 3% és 0% azok aránya, akik „rokonok”, illetve „barátok” által jutottak ki (Sandu 2006b: 34). Ugyanakkor egy személyes ismerősöm, aki a kilencvenes években Izraelben és Németországban is dolgozott, arról számolt be, hogy jóllehet közvetítő iroda által jutott ki, ott egy romániai származású üzletembernek dolgoztak. Összevetve az adatokat, állíthatjuk, hogy az izraeli etnikai migrációnak közvetett hatásai voltak a román munkavállalási migrációs hullám alakulására, azaz nem személyes, hanem intézményes kapcsolatról beszélhetünk..

³⁵ Törökország ugyancsak „déli” államnak tekinthető a migrációelmélet szemszögéből.

³⁶ Ebben az évben Németországban nagyon megugrik a munkanélküliségi ráta, s ez is befolyásolja a bevándorlás mérséklődését (lásd Pajares 2007: 24).

szágtól és Szlovéniától eltérően a román állampolgárok egészen 2002-ig csak vízummal utazhattak más európai országba, és ez emellett, hogy lassította a migrációs csatornák működését, teljesen ellehetetlenítette a bevándorlók számának pontos felmérését.

Egészen 2001-ig Spanyolországban a kelet-európaiak közül a lengyelek voltak a legláthatóbb csoport. Számuk az ebben az időszakban fennálló nagy mobilitási terükkel magyarázható, ami a románoknak nem volt meg. Az 1990-es évek végén kezdett megszilárdulni a román–spanyol migrációs csatorna, ami azt jelentette, hogy a jogi-strukturális nehézségek ellenére a szervezett bevándorlás megoldhatóvá vált. Ehhez azonban szükség volt a „kalandorokra”, akiknek eddigre sikerült beágyazódniuk a befogadó ország munkaerőpiacába és egy többé-kevésbé rugalmas jogi státust szerezniük, valamint a törvények és lehetőségek átfogó ismeretével is rendelkeztek.

Amikor Arango és kollégái 2000-ben elkezdtek foglalkozni a cosladai³⁷ románokkal, számuk már akkora volt, hogy nehezen lehetett tanulmányozni az egyes migrációs láncokat külön-külön. A cosladai csoportot úgy tartják számon, mint az egyik legelsőt, amely Spanyolországba érkezett. Ugyancsak 2000-ben zajlott le az a Dumitru Sandu vezette kutatás Romániában, amely az ország déli megyéiben vizsgálta a társadalmi tőke és a fejlődés kölcsönhatását, eljutva a nemzetközi migrációs trendekig (vö. Sandu et al. 2004: 18).³⁸ A két különböző, egy időben és két helyen tanulmányozott csoport stratégiáiban számos közös vonás fedezhető fel. A dobrotești adatközlők arról számoltak be, hogy 1990-ben indult útnak két adventista vallású ikertestvér a faluból, és jó pár évig semmit sem hallottak felőlük (Șerban–Grigoraș 2000: 35; Constantinescu 2003: 3). A helyi migráció csupán 1995–96-ban indult meg Spanyolország irányába, és az adventisták vettek benne részt. A falubeli ortodoxok migrációja pedig csak 1999-ben kezdődött meg.

Ez a specifikum, hogy tudniillik a spanyolországi migrációt az adventisták indították el, nemcsak a dobrotești esetre érvényes, hanem általános jellegű (vö. Sandu et al. 2004). Ezt a jellegzetességet a témával foglalkozó valamennyi szerző megemlíti, és több-kevesebb jelentőséget tulajdonít neki, attól függően, hogy mikor végezte kutatását. Azonban kijelenthető, hogy a román–spanyol migrációs csatorna már az első tudományos kutatások idejére elveszítette a vallási felekezetekre támaszkodó jellegét.

Semmi sem bizonyítja jobban, hogy nem egy elvétett esetről van szó, és hogy nem ebből az egy elvándorlásból fejlődött ki a csatorna, mint a cosladai csoport beszámolója:

³⁷ Város Madrid Autonóm Közösségben, a Corredor de Henaresban, közel Alcalához (bővebben később).

³⁸ A tanulmány idevonatkozó részét Monica Constantinescu írta.

„1989-ben vagy 1990-ben érkezett Spanyolországba az első adventista román. Ő Galați³⁹ megyei volt, és hajón érkezett Spanyolországba. Az volt a terve, hogy az USA-ba emigrál, de kénytelen volt megállni egy spanyolországi kikötőben. Aztán megismert egy másik román adventistát a madridi templomban. [...] A következő két román ugyancsak Galați megyéből jött. Majd hat hónap múlva még kettő érkezett (Piteștiből⁴⁰ és Slatinából⁴¹) – ők egy családbeliek voltak. N. szerint 1991-ben mindössze 6 román volt, valamennyien Aravacában laktak, Madrid egyik külvárosában. 1992-ben, amikor ő érkezett, már 12 román volt. Másokról nincs tudomása. Közülük négy-öt az építőiparban dolgozott Cosladában. A spanyol munkáltató elintézte nekik egy lakást Cosladában, hogy így közelebb legyenek a munkahelyükhöz. Így kezdődött a román történet Cosladában. Másfél hónappal a megérkezése után egy egész busz érkezett tele románokkal. [...] A busszal érkezettek közül tizenketten rokonai voltak. Újabb egy hét múlva még húsz román érkezett...” (Sandu et al. 2004: 18–19. Interjú N-nel, 42 éves cosladai román bevándorlóval.)

A dobrotesztieknek ellenben mindmáig Madrid főváros⁴² a migrációs célpontjuk, noha 2000-ben a falubeliek egy része Dél-Spanyolországba vándorolt, ahol a mezőgazdaságban volt lehetőségük dolgozni. Eleinte ez a két migrációs lánc állt fenn a falu és Spanyolország között, de nem volt kétséges, hogy melyik az erősebb (Șerban–Grigoraș 2000). A madridi adventista imaházban lehetőségük nyílt találkozni a galați adventistákkal (akik utána Cosladába kerültek), de valószínűleg másokkal is. Egy crângeni⁴³ fiatalember arról számol be, hogy 1994-ben útnak indult Kanadába, ahová korábban egy falubelije már kijutott. Azonban csak Portugáliáig ért el, és Franciaországon keresztül került Spanyolországba, Madridba, egy barátja által, aki nem falubeli volt, hanem pitești. Említeni sem kell, hogy a fiatalember adventista volt. Szerinte akkoriban az ottaniak nagy része Slatinából származott (Sandu 2000b: 78–79).

A későbbiekben visszatérek az egyház(ak) szerepére a migránsok életében, itt azonban már meghaladtam azt a célokat, hogy bemutassam a román-spanyol migrációs csatorna kezdeti fázisát. Összefoglalva a fenti gondolatokat, elmondható, hogy igen korán eljutottak egyének Spanyolországba, és

³⁹ Románia keleti megyéje, a Duna legalsó folyásánál; Moldova köztársasággal határos (lásd 3. ábra).

⁴⁰ Argeș megye székhelye, mely délen Teleorman megyével határos, északon pedig Brassó megyével.

⁴¹ Olt megye székhelye Dél-Romániában, mely délkeleten határos Teleorman megyével (lásd 3. ábra).

⁴² Madrid jelenthet várost vagy Autonóm Közösséget. Amikor a szöveggörnyezet megköveteli, pontosítunk, és Madrid fővárost (Madrid Capital) vagy – egytartományú közösség lévén – Madrid tartományt írunk, de ezt nem mindenhol tartjuk szükségesnek.

⁴³ Crângeni és Dobrotesztí ugyanahhoz a teleormani régióhoz tartoznak. A hozzájuk legközelebb eső várossal (Roșiorii de Vede) együtt ugyanabban a kutatásban szerepeltek.

helyenként sikerült is egy rögtönzött csoportos migrációt előidézniük. Helyes Monica Constantinescu megállapítása, hogy

„a kezdeti láthatatlanság ellenére [...] a migráció már az elejétől fogva egy relatívan magas növekedési arányt mutatott. 1991-ben 2612⁴⁴ munkavállalási engedélyt bocsátottak ki román állampolgárságú bevándorlóknak. Nyilvánvaló, hogy a munkavállalási engedélyek száma nem egy erős mérőeszköze a bevándorlásnak, de a román bevándorlók relatíve magas száma, akik 1991–1992-ben legális státushoz jutottak, mint munkások, nagyszámú román bevándorló népességre utal már a migráció korai szakaszaiban.” (Sandu et al. 2004: 19.)

Itt a „korai szakasz” a kulcsszó. Joggal állíthatjuk, hogy „túl korai szakasz” volt még ahhoz, hogy a bevándorlás ne legyen nagyarányú. A forradalom által kivívott szabadság és kaotikus közigazgatás, intézménydeficit okozata volt, mely csak a legszorosabban összetartozó személyeket érintette. Ebben a nagyon korai „hullámban” valóban az „erős kötelékek” tudtak csak érvényesülni (vö. Granovetter 1973; 1983). Más magyarázat nincs arra, hogy noha a következő 4-5 évben folyamatosan nőtt a bevándorlás, mégsem vált „tömegessé”.

⁴⁴ A szerző egy kötetet említ adatainak forrásaként: Claudia Clavijo – Mariano Aguirre (szerk.): *Políticas sociales y estado de bienestar en España: las migraciones. Informe 2002*. Madrid: Fundacion Hogar del Empleado. Nekem nem állt módomban az adatokat ellenőrizni.

1. táblázat. A román migrációs rendszer szakaszai

	BELSŐ VÉGLEGES MIGRÁCIÓ	IDEIGLENES MIGRÁCIÓ	VÉGLEGES KIVÁNDORLÁS	
1990	hirtelen, mesterséges növekedés faluváros irányban; a belső migráció 40-70%-át teszi ki	kicsi arányok, „kalandorok”, korai migráció mint „innovatív életstratégia”	magas arányok: évi 30 000 – 100 000 emigráns	1990
1991				1991
1992	a faluváros irányultság folyamatos csökkenése, 35%-ról 25%-ra a teljes belső migrációból	magasabb arányok, féllegális, legnagyobb célsország változatosság, erősen szelektív	Németország megmarad a fő célsországnak	1992
1993				1993
1994				1994
1995	a város-falu irány hirtelen megnövekedése, a belső migráció több mint 25%-át teszi ki; a falu-város már negatív arányokat mutat	szabad belépés a schengeni övezetbe, körkörös migráció, legmagasabb arányok, csökkenő szelektivitás; 50% Olaszországba, 25% Spanyolországba	alacsony arányok, évi 11 000 körül	1995
1996				1996
1997				1997
1998				1998
1999				1999
2000	a város-falu irány már nem domináns, helyét átveszi a város-város irány	EU-csatlakozás után, nagyobb láthatóság, strukturális változások. 40% Olaszország, 30% Spanyolország Munkaerőpiacok megnyitása 4 ország által; Dánia 2009. május 1-től nyitotta meg; a többi ország legkésőbb 2013. december 31-ig tarthatta fenn a moratóriumot. Újfént erősödő változatosság a célsországek tekintetében.	szórványos kivándorlás	2000
2001				2001
2002				2002
2003				2003
2004				2004
2005				2005
2006				2006
2007				2007
2008				2008
2009				2009
2010				2010
2011				2011

Forrás: Sandu 2009c. Saját, átdolgozott változat.

Az 1. táblázat mutatja a román migrációs rendszer szakaszait, és a továbbiakban csakis az *időszakos migrációval*⁴⁵ foglalkozom, amelynek eddig az első szakaszáról beszéltem. A második szakaszban, 1996-tól 2002-ig általánosságban fennmarad a célországok heterogenitása, azonban a migrációs láncok kezdenek duzzadni. Olaszország az első számú célország, és Spanyolország az évtized vége felé vele kezdi felvenni a versenyt. Ebben az időszakban válik valóban „tömegessé” az elvándorlás, és Spanyolországban is ekkor válik „láthatóvá” a kutatók és a média számára. A lakosság pedig inkább a média hatására kezd figyelni a jelenségre, a románok általános „láthatatlansága” miatt a többi bevándorlóhoz képest (Pajares 2007; Paniagua 2007). Ez a figyelem azonban, amit a média és a lakosság részéről élveznek, gyakorlatilag nem is őket illeti, hanem azt a 3-4%-os arányt kitevő roma nemzetiségű bevándorló lakosságot, akiket már-már állampolgárságuktól függetlenül kezdtek „románnak” nevezni, és a még kisebb arányú bűnözői csoportokat. Ekkor alakultak ugyanis ki a negatív sztereotípiák a románokkal kapcsolatban.

A spanyol társadalom számára azonban ma is nehézséget okoz beazonosítani őket, amikor már a legnagyobb bevándorló csoportot képezik Spanyolországban. Egy évente megjelenő jelentés szerint ez főképp amiatt van, mert

„a románok társadalmi hálójá gyenge és kis kiterjedésű. Csoportként alig élnek közösségi életet: ritkán csoportosulnak nagyobb számban, kevés ünnepséget vagy kulturális tevékenységet szerveznek, és kapcsolataik általában nem terjednek tovább rokonaiknál és szűkebb baráti körüknél. Hamar beléptek a munkaerőpiacra, a férfiak az építőiparba, nehéziparba, vendéglátásba stb., a nők pedig a vendéglátóiparba, kereskedelembe, háztartási alkalmazásba stb. [...] és kevésbé éltek társadalmi életet a munkahelyen és családon kívül.” (Pajares 2009: 186.)

A „munkaközpontúság” és a „családközpontúság” olyan jellemzőkként bukkan fel, amik által a román közösség „láthatatlanná” válik a spanyolok számára. Ez azonban nemcsak azt jelentheti, hogy a románok elkülönülnek, kívül állnak a spanyol társadalmon, és a németországi esethez hasonlóan valamiféle „párhuzamos társadalomban” (*Parallelgesellschaft*) élnének, hanem azt is, hogy integrálódásuk és kulturális hasonlatosságuk által nem kivehetők. Az egyik lakótársamról munkatársai hónapokon keresztül nem tudták, hogy román, szokatlan kiejtését galíciai akcentusnak vélték. Kétségtelen, hogy mindkét hatás egyidejűleg jelen van, és noha előreszaladtam a mai állapotokhoz, mindez a második bevándorlási hullám szakaszában alakult ki.

⁴⁵ Dumitru Sandu a román migráció egészét az *időszakos migráció* részeként említi. E taxonómiai eljárás kritikáját a záró fejezetben taglalom.

Az 1996 utáni években sokkal kisebb szerepet játszott a szabadság, mint a kényszer. Mint látni fogjuk a migráció okainál, gazdasági szempontból ezek az évek voltak a legmegterhelőbbek a román lakosság számára. Sok embernek voltak már rokonai Olaszországban vagy Spanyolországban, de még többüknek voltak barátai, ismerőseik. Működésbe léptek a „gyenge” kötelékek, azok az ismerősi kapcsolatok, amelyek tágabb rétegek irányába tudtak közvetíteni (lásd Paniagua 2007). A kivándorlás felért egy befektetéssel, és bonyolult akadályokat kellett leküzdeni a sikeres kijutásért, azonban mindenre megvolt a lehetőség.

Ebben az időben az egymásrautaltság a valódi közösség érzetét keltette; a bevándoroltak többnyire ismerték egymást, általában egy-egy spanyol városba egy meghatározott romániai régióból érkeztek. Az adventista felekezetűek mellett már megjelentek az ortodoxok is. A segítségnyújtáshoz pedig társult a „kizsákmányolás”. A román munkaerőre nagy volt az igény a spanyol városokban, és nem volt nehéz munkához jutni a frissen érkezettnek, ha ismert egy spanyolul beszélő „közvetítőt”. Kialakultak a munkahelyi közösségek, csoportok, román nemzetiségű brigádok, és lévén, hogy többnyire férfi-bevándorlásról beszélhetünk, ez a munkaközösség (mely gyakran megegyezett a lakóközösségi társasággal) volt az, amelyben a nap szinte egészét töltötték.

Ezek a sajátos jellemzők oldódtak fel a 2002-vel kezdődő harmadik szakaszban, amelyet a vízumkötelesség felfüggesztése fémjelzett. Román állampolgárok immáron három hónapot tölthettek bármelyik európai országban turistaként. Ez a meghatározó strukturális változás teljesen átalakította a migráció lebonyolításának módjait, céljait és az emberi kapcsolatokat. Nem volt többé szükség drága hamis vízumokra és mások közvetítésére sem. Azok, akik eddig törvénytelenül tartózkodtak külföldön, végre hazalátogathattak, és a családtagok is meglátogathatták őket; elkezdődött egy családegyesítési folyamat. Ekkorra az olaszországi és spanyolországi migráció olyannyira népszerű volt a román társadalomban, hogy az elvándorolni akarók szinte kizárólag e két célpont között mérlegeltek.

Ami az emberi kapcsolatokat illeti, noha addig hónapokig vagy akár évekig kellett törleszteni a „segítséget”, amit az elején ismerősök, közvetítők nyújtottak, az új kontextusban sokan semmilyen kezdeti segítségre nem számíthattak. Senki nem mert kölcsönrel vagy lakhatással segíteni, mivel a bevándorlók számának megsokszorozódása miatt lehetetlenné vált a felügyelet és a tartozások behajtása. A nemzettársakba vetett bizalom is csökkent, főleg miután megszűnt a bevándorlás regionális jellege, és egy-egy spanyol településre Románia minden részéről érkeztek migránsok.

A vízummentesség jóváhagyása érdekében azonban a román állam olyan kötelességeket vállalt, amely saját állampolgárainak érdekeit sértette. Tíz év alatt sikerült a románoknak megtalálni azokat az európai országokat, ahol szükség volt rájuk, és ahol a helyi kormányzat felől a legkevesebb bántódás érte őket, és ekkor vált a román kormány a migránsok legnagyobb ellen-

ségévé. Romániának ugyanis garantálnia kellett, hogy állampolgárai nem árasztják el az európai fekete munkaerőpiacot, és szigorúan ellenőrizte, hogy senki se tartózkodjon külföldön a megengedett három hónapnál hosszabb ideig turistaként. Ha ez megtörtént, akkor kilépési tilalmat vehetett ki a szabálysértőre, ami akár öt vagy annál is több évig korlátozta az illető mobilitását. Így vált a román határ a legnagyobb akadállyá, és indult meg az a fajta *körkörös migráció*, amely ebben az időszakban annyit jelentett, hogy az álturista betartotta kötelességeit saját állama iránt, és három hónap után hazautazott, a kinti munkahelyét másvalaki (általában egy általa javasolt otthoni ismerős) vette át, majd három hónap elteltével újból helyet cseréltek (lásd Pajares 2007: 65). Nyilvánvaló, hogy ez a migrációtípus sokkal gyakoribb, amikor két ország között kicsi a távolság – pl. Románia és Magyarország között –, és emiatt a két klasszikussá vált célország közül is inkább kevésbé messzi Olaszországnak kedvezett.

Sok álturista azonban kint ragadt és nem is térhetett haza. Köztük számos olyan volt, aki a kiutazás alacsony költsége miatt nekivágott az útnak, de nem talált munkát, és a hazatérésre sem maradtak erőforrásai. Általános az időszakra nézve, hogy egy idealizált kép élt a migránsokban a célországokról, azonban ott egy más valósággal szembesültek. Ennek következményeként a megélhetési bűnözés is fokozódott, a spanyol kormány pedig szigorított az ellenőrzéseken. A statisztikák szerint 2003-ban 32 306 román állampolgárt toloncoltak ki Spanyolországból, 2004-ben pedig 58 883-at (Pajares 2007: 39–40).

Nem szóltam eddig a spanyolországi jogi keretről, minthogy sokkal kisebb volt a jelentősége a migráció korszakolása szempontjából. Egészen 2000-ig ugyanis semmilyen szignifikáns migrációpolitikai törvényt nem ratifikáltak. A „7/1985-ös Idegenrendészeti Alkotmánykiegészítő Törvény” (*Ley Orgánica 7/1985 de Extranjería*) volt az egyedüli érvényes jogszabály, amely Spanyolország Európai Gazdasági Közösségbe való belépésének előestéjén született. A „Spanyolországi Külföldiek Jogosuultságaira és Szabadságjogaira, valamint Társadalmi Integrációjukra vonatkozó 4/2000-es Alkotmánykiegészítő Törvény” (*Ley Orgánica 4/2000 sobre los Derechos y Libertades de los Extranjeros en España y su Integración Social*) nagy áttörést jelentett, és akkoriban az Európai Unió legprogresszívabb bevándorlási törvényének számított (Pastor 2004: 112). Ezekre a jogi és szemléletbeli változásokra a következő részben visszatérek.

Végül a 2007-es évvel egy újabb szakaszba léptünk, amelyben – az európai uniós csatlakozást követően – teljesen szabaddá vált a románok mozgása, de nem a munkavállalása. Immár nem volt büntethető, ha valaki külföldön tartózkodik, azonban a legtöbb ország kétéves moratóriumot kért az újonnan csatlakozók szabad munkavállalására. Ekkor ugrott meg a románok száma a statisztikákban, ami igazából nem egy valódi növekedést fejez ki, hanem az addigi évek illegálisának leleplezését. Ugyanakkor olyanok is akadtak, akik

már visszatértek Romániába befektetni a keresetüket, de élő kapcsolatokkal rendelkeztek Spanyolországban, és egy rövid időre visszautaztak kiváltani a „közösségi kártyát” (*tarjeta comunitaria*), hogy teljes jogokkal rendelkezzenek Spanyolország területén, ha majd szükség lesz rá (Marcu 2009).

E legújabb szakaszon belül még kiemelném a 2009-es évet, amely a munkavállalási moratórium megszűnését jelentette a spanyolországi románok számára. Számos egyéb ország azonban kérelmezte a moratórium meghosszabbítását 2011. december 31-ig. Tanulmányom megírásának időpontjában még nem volt előre látható, hogyan befolyásolja majd ez a döntés a román migrációs rendszer jellegét, és feltételezésem az volt, hogy kisebb hatással lesz a számarányokra, mint az integrációs folyamatokra. 2009–2010 folyamán a román bevándorlás állandó növekedést mutatott a gazdasági válság és a szakértői előrejelzések ellenére. 2011-re, midőn a recesszióból való kilábalást üdvöztítő észak-amerikai és európai retorikát a gazdasági növekedés általános elmaradása és a devizapiaci instabilitás megkérdőjelezte, Spanyolország olyan lépést jelentett be a migrációpolitika területén, amely vélhetően ideiglenes jelleggel stabilizálhatja a nemzeti munkaerőpiacát: azt kérte az Európai Bizottságtól, hogy engedélyezze a románok munkavállalási moratóriumának visszaállítását 2013-ig, és a Bizottság jóvá is hagyta a kérelmet. A 2011-es észak-afrikai zavargások okozta menekülthullám kapcsán elfogadott, a közösségi jogrendszer normáit feszegető és valamennyi rendkívüli helyzetre vonatkozó jogi lehetőséget kihasználó olasz és francia intézkedések után a spanyol kormány döntése semmilyen meglepetéssel nem szolgált, jóllehet precedensértékkel bírhat. Az eredeti elképzelés vagy ígéret szerint a korlátozás csak az új munkavállalókat érintené, azokat azonban nem, akik 2011. július 22. előtt már Spanyolországban éltek és dolgoztak. Ezzel szemben a bevándorlók szervezetei a moratórium visszaállítása után alig két héttel már e fogadalom be nem tartására hívták fel a figyelmet, állítva, hogy a korlátozás a gyakorlatban a spanyolországi románok mintegy felét személyesen érinti (lásd pl. Ciociltan 2011). Ezúttal valóban lehetetlen előre látni, milyen hatása lesz ennek az ideiglenes és bárhogyan értelmezhető és alkalmazható intézkedésnek a román migrációs rendszer alakulására vagy akár a spanyol munkaerőpiac és gazdaság felélénkítésére.

2.2. Hányan vannak a spanyolországi románok?

A bevándorlók számának meghatározása mindig kulcskérdés egy fogadó társadalom számára, de egy olyan méretű elvándorlásra, mint Románia esetében, a kibocsátó országnak is fűződik érdeke a pontos arányok felderítéséhez vagy elhomályosításához. Egy fogadó társadalom számára egy bizonyos migrációpolitika vagy kisebbségpolitika kidolgozásához ismernie kell a területén

lakó bevándorlók, kisebbségek számát. Ez a szám összefüggésbe hozható a xenofóbia mértékével és a csoportok közti konfliktusok kialakulásával, amelyeket egy államnak kezelnie kell. A „csoportos fenyegetettség” elmélete (*group threat theory*) szerint „minél nagyobb egy kisebbségi csoport, annál nagyobb a fenyegetettség, és annál nagyobb az irántuk érzett antipátia” (Hjerm 2007: 1255). Ilyen felfogást tükröz az európai politikai diskurzus is, amikor a közhangulat megóvása érdekében akarja korlátozni a bevándorlók számát. Ugyanakkor egy 20 európai országban végzett kutatás azt az eredményt mutatja, hogy az európai társadalmakban sem a valós, sem a képzelt nagy számarányok nem befolyásolják az idegenellenesség mértékét (Hjerm 2007). A szerző ugyanakkor figyelmeztet, hogy az eredmény azt az ellenkező álláspontot sem támasztja alá, hogy egy közösség heterogenitása csökkenti az idegenellenességet (uo. 1270; vö. Blau 1977).

A csoportos fenyegetettség elmélete szerint négy előfeltételnek kell teljesülnie ahhoz, hogy egy kisebbségi csoport mérete valós mutatója lehessen a többségi attitűdöknek. Ezeknek a feltételeknek nagyobb szerep jut a további fejezetekben, ahol az empirikus anyag kerül bemutatásra:

1. A csoportok között merev határvonalnak kell lennie, amely korlátozza a csoportok átjárhatóságát.

2. A kisebbség látható kell hogy legyen; a „képzelt” láthatóság a fontosabb tényező, az, hogy a többségi megítélés szerint mekkora a csoport (Allport 1979). Az első két pont szorosan összefügg; mint már említettem, a románok „láthatatlanságának” két ellentétes oka lehet: a csoport zártsága és merev elhatárolódása, illetve a határok elmosódása és a többségi társadalomba való beépülés.

3. Az attitűdök kontextusfüggőek; „a többségi társadalom domináns egyénei és intézményei fejtik ki, alakítják és szilárdítják meg a kisebbségről alakított nézeteket” (Hjerm 2007: 1256). E pont két alkotórésze a politikai diskurzus és a gazdasági helyzet. Azt is láttuk már, hogy a média milyen többségi előítéleteket hívott létre. Ezekhez társul az a politikai diskurzus, amely egyrészt a románokat elismerően „Spanyolország építőmunkásainak” nevezi, másrészt az a – jellemzően „jobboldali populista” (vö. Rydgren 2003) – nézet, amelyik a bevándorlókat a munkahelyek tolvajainak tekinti. Egy gazdasági válság pedig változtathat a többség saját gazdasági helyzetének megítélésén, és a munkaerőpiacon valós verseny alakulhat ki a csoportok között.

4. Versenyhelyzetnek kell fennállnia a ritka erőforrásokért, így egyes csoportok között szükséges bizonyos mértékű kölcsönhatás (Hjerm 2007: 1257). Ez nem mond ellent az első feltételnek, és a szigorú határok a kölcsönhatás ellenére is fennmaradnak.

Az elmélet szerint tehát ha ezek az előfeltételek teljesülnek, akkor a csoportméretnek valós jelentősége van az interetnikus kapcsolatokban. Nem biztos azonban, hogy egy állami intézménynek a kapcsolatok felügyelete az elsődleges rövid távú célja, hanem inkább a valós arányok minél pontosabb

felmérése. A mi esetünkben érdekes, hogy *mikor* és *milyen* körülmények között kerültek be a románok a statisztikákba.

Monica Șerban (2009a) szerint a *hányan?* és a *hányan közülük?* kérdések két különböző megközelítést tükröznek:

„...az első a románok abszolút számának a perspektívája. Kinek jönne jól egy ilyen leírás? Annak, akit az érdekel, hogy hány román van egy-egy településen. Olyan jellegű információ ez, ami érdekelheti például azt, aki a külföldi románok számára választásokat szervez.”

A második kérdés a románok relatív számára mutat rá, ami például

„jól jöhet egy spanyol politikai pártnak, amely helyi választásokat szervez. Ebben az esetben sokkal fontosabb, hogy az összlakosságból mennyi a román. A Hányan közülük? egyben az a kérdés, ami érdekelheti azt, aki egy bevándorlót érintő programot akar végrehajtani. A nemzetiség egy ilyen program felépítésében fontos változó lehet. Az utolsó példában a pontos kérdésfeltevés az, hogy valamennyi bevándorló közül mennyi a román?” (Șerban 2009a: 30.)

Bármi legyen is a valós oka, egy állam különböző megoldásokkal és eszközökkel próbálja megismerni állampolgárai és a bevándorlók számát és szociológiai jellemzőit. Spanyolországban ez két állandó statisztikai forrásból valósul meg, melyek eredményeit évente teszik közzé. Az egyik ilyen a *Városi jegyzék* (*Padrón Municipal*, a továbbiakban *Jegyzék*), amely egy település lakosait tartalmazza. A helység polgármesteri hivatalánál kell feliratkozni, és ez az első legális lépés, amit egy (nem EU-állampolgár) bevándorlónak tennie kell Spanyolországban. A *Jegyzék* adatait évente január 1-ig dolgozza fel a statisztikai hivatal (*Instituto Nacional de Estadística* – a továbbiakban *INE*), és honlapján elérhetővé teszi. Fontos, hogy nemcsak országos szinten, hanem egészen önkormányzati szintig nyújt adatokat. Egyik hiányossága az, hogy alig 2004-től rendelkezik önkormányzati szintű adatokkal a román lakosságra nézve, akik addig az „egyéb külföldi” kategóriába voltak sorolva.

A másik fő forrás a *Bevándorlás statisztikai évkönyve* (*Anuario Estadístico de Inmigración*, a továbbiakban *Évkönyv*), amelyet a Munkaügyi és Társadalombiztosítási Minisztérium Bevándorlási és Elvándorlási Főtitkársága (*Secretaría General de Inmigración y Emigración, Ministerio de Empleo y Seguridad Social*⁴⁶) jelentet meg minden év december 31-én. Ebben a jegy-

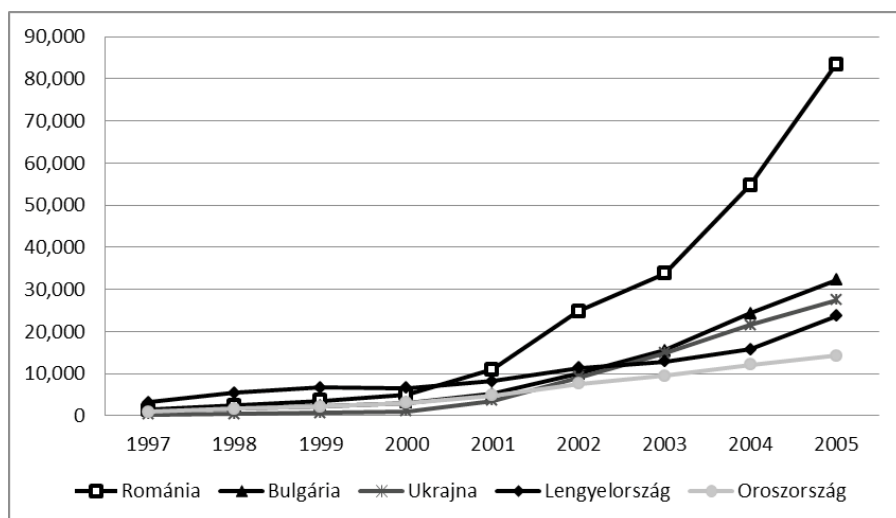
⁴⁶ 2002-ig a Minisztériumközi Idegenrendészeti Bizottság (Comisión Interministerial de Extranjería) és a Belügyminisztérium (Ministerio del Interior) illetősége volt. 2003-ig az *Idegenrendészet statisztikai évkönyve* nevet viselte. Fontos itt kiemelni a „gyakorlati” különbséget, ami a spanyol használatban az „idegen” és a „bevándorló” között létezik: „az Európai Unió államainak polgárait leszámítva idegen az, aki nem polgára annak az

zékben azok szerepelnek, akik nemcsak a polgármesteri hivatalnál vannak bejelentve, mint a helységben tartózkodók, hanem teljesen legális a státuszuk.

Ezekén kívül 2007-ben az INE, egy egyetemi tudományos intézet szervezésében, végrehajtott egy jelentős kutatást, amely fontos szociológiai adatokat szolgál a legalább egy éve az országban tartózkodó külföldiekről. Ez a *Bevándorlók nemzeti vizsgálata 2007* (*Encuesta Nacional de Inmigrantes 2007* – a továbbiakban ENI), melynek egyes eredményével még találkozunk a tanulmány folyamán. Adatai hozzáférhetők az érdeklődők és kutatók számára a statisztikai hivatal (INE) honlapján.⁴⁷

Már esett szó arról, hogy a politikai és tudományos érdeklődés későn kezdett el foglalkozni a spanyolországi román migrációval. Egészen az 1990-es évek végéig a lengyelek voltak az a kelet-európai népcsoport, amelyik feltűnő számban volt jelen az ibériai országban. A kelet-európai bevándorlás alakulását szemlélteti az 1.1. és 1.2. ábra.

1.1. ábra. A legálisan Spanyolországban tartózkodó románok és egyéb kelet-európaiak (1997–2005)

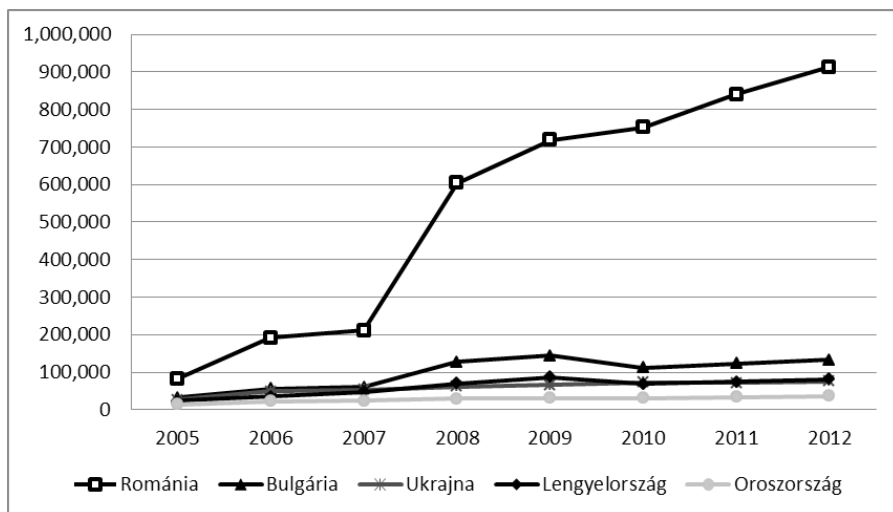

Forrás: Saját készítésű ábra az Évkönyv adatai alapján

államnak, amelyben él, de akinek ottléte nem feltétlenül függvénye a munkakeresésnek. *Bevándorlásról* akkor beszélünk, amikor szegény országból származó idegenekre utalunk, akiknek az a célja, hogy egy fejlett gazdaságú országban dolgozzanak. Mindkét esetben létezik egy jogrendszer, amely szabályozza a belépést, tartózkodást, munkavállalást és letelepedést; mindez tartalmazza azon rendelkezések összességét, melyet »spanyol idegenrendészeti jognak« neveznek.” (Pastor 2004: 111.)

⁴⁷ Átfogó angol nyelvű metodológiai leírást talál az érdeklődő a következő címen: http://www.ine.es/en/daco/daco42/inmigrantes/inmigra_meto_en.pdf. Lásd továbbá, ugyancsak angolul, Reher és Requena (2009) cikkét a módszer jelentőségéről és távlatairól az európai kutatásokban.

1.2. ábra. A legálisan Spanyolországban tartózkodó románok és egyéb kelet-európaiak (2005–2012)

Forrás: Saját készítésű ábra az Évkönyv adatai alapján

Jól látható, hogy 2000 az az év, amelyben a legálisan Spanyolországban tartózkodó románok száma meghaladja a lengyelekét. Ekkor már úgy Spanyolországban, mint Romániában átfogó kutatásokat szerveztek a jelenség megértésére, azonban még gyermekcipőben jártak a módszerek, amelyekkel a bevándorlók valós számát fel lehetett volna mérni. Azt is említettem már, hogy nem volt semmilyen használható jogkerete a bevándorlásnak, egyedül az 1985-ös törvény kísérelte meg szabályozni a migrációt.

1990 és 1997 között évi átlag 150 fővel nőtt a legális román bevándorlók száma, ami megfelel a tárgyalt első migrációs szakasz általános rendjének. 1997-ben azonban már 1000 fős volt a növekedési arány, és egészen 2000-ig 1000–1500 fő lesz az éves növekedés (lásd 2. táblázat). Ez a második szakasz jellegzetes rendje, amely azonban Spanyolországban sajátos fordulatot vesz 2000-ben: ebben az évben a legálisan ott-tartózkodók száma megkétszereződik (5082-ről 10 983-ra ugrik); még szembeszökőbb az a növekedés, amelyet a Jegyzékbe fölvettek száma mutat: 6410-ről 31 641-re nő. Igaz az állítás, hogy a migráció folyamata nem állandó és folytonos, hanem szökésszerűen fejlődik. A jelenség megértéséhez vissza kell térnünk a Jegyzék és az Évkönyv közti különbségekre, valamint az előző részben már említett 4/2000-es Alkotmánykiegészítő törvényre.

1997–1998 folyamán egyetértés alakult ki a politikai pártok között abban, hogy az 1985-ös törvény reformra szorul, és különböző javaslatok születtek, az új törvényt pedig 1999 decemberében⁴⁸ hagyták jóvá – a kormányzó

⁴⁸ Megjelent a Hivatalos Közlöny (*Boletín Oficial del Estado*) 10. számában, 2000. január 2-án.

Néppárt (*Partido Popular*) ellenzésével – több mint egyéves egyezkedés után. Az új törvény védelmezői azt hangoztatták, hogy az „az Európai Unió legprogresszívebb törvénye, ami a bevándorlást illeti” (Pastor 2004: 112). Ugyanezt hozták fel ellenzői ellenérvként: számukra a „progresszív” egyben „felelőtlen” is jelent.

2. táblázat. A román bevándorlók hivatalos számának alakulása

ÉV/JAN. 1.*	JEGYZÉKBE VETTEK**	TARTÓZKODÁSI ENGEDÉLYSEL RENDELKEZŐK ***
1993		664
1994		883
1995		1028
1996		1208
1997		1386
1998	2258	2385
1999	3147	3543
2000	6410	5082
2001	31 641	10 983
2002	67 279	24 856
2003	137 347	33 705
2004	207 960	54 688
2005	317 366	83 372
2006	407 159	192 134
2007	527 019	211 325
2008	731 806	603 889
2009	798 892	718 844
2010	831 235	751 688
2011	865 707	840 682
2012	897 203	912 526
2013	868 635	918 133

* Olvasat pl. 2009 esetében: mindkét oszlopban levő adat a 2008-as évre vonatkozik; az Évkönyv 2008. december 31-én összesítette az adatokat, a Jegyzék pedig egy napra rá, 2009. január 1-jén.

** Jegyzék – <http://www.ine.es/jaxi/menu.do?type=pcaxis&path=%2Ft20%2Fe260&file=inebase&L=0>

*** Évkönyv – <http://extranjeros.meyss.es/es/Estadisticas/operaciones/con-certificado/index.html>

Míg az 1985-ös törvény az idegenek bejövetelét, tartózkodását, munkavállalását és kitoloncolásának jogi keretét szabályozta, addig a 4/2000-es törvény számos alkotmányos jogot terjesztett ki a nem-állampolgárokra. A törvény innovációit kilenc pontban⁴⁹ szokták összefoglalni (Pastor 2004: 112):

1. ingyenes jogi segítségnyújtás az „illegális” bevándorlók számára is;
2. egészségügyi ellátás a legális bevándorlók számára, illetve azon „illegális” bevándorlók számára, akik fel vannak iratkozva a városi jegyzékbe;
3. a sztrájkhoz, szakszervezeti tagságra, egyesülésre és gyülekezésre való jog az „illegális” bevándorlók számára is;
4. a kiskorúak tanuláshoz való joga, idegenrendészeti státuszuktól függetlenül;
5. azon legális bevándorlóknak, akik anyagilag képesek családjuk eltartására, joguk van a családegyesítéshez;
6. a vízummegtagadást meg kell indokolni;
7. azonnali törvényesítés azon bevándorlók számára, akik legalább két éve szerepelnek a Jegyzékben, és tudják biztosítani megélhetésüket;
8. az állandó tartózkodási engedélyt nem kell megújítani öt év után;
9. az iratok hiánya bűncselekménynek számít és pénzbírsággal sújtható.

A 2000 márciusában nagy támogatással újjáválasztott kormány, José María Aznar López vezetésével, akinek már a választási programjában is szerepelt a törvény átalakítása, az év végére egy új törvényt fogadtatott el, amely nagy ellenkezést szült. A 2000. december 22-én elfogadott 8/2000-es törvény elődjének több pontját is megszüntette, illetve korlátozta: a 3., 6., 7., és a 9. pont törölődött, illetve módosult.

A 2. táblázatból kiolvasható 2001-es adatok a 4/2000-es törvény ismeretében értékelhetők. A románok nagy része tudomást vett az őket érintő változásokról, és a legfontosabbakat a 8/2000-es törvény sem törölte el. A 2000-es évig, amíg kevés kifejezett előny társult a Jegyzékbe való feliratkozásból, sőt, az „illegális” bevándorlók tartottak a hivatalos intézményektől, kevesen vették a fáradságot, hogy feliratkozzanak. A törvényesen kinttartózkodók száma általában meghaladta a Jegyzékbe vettek számát. Emiatt azonban nem élhettek a 7. ponttal, amely a törvényes státus automatikus elnyerését a Jegyzékben való legalább kétéves szerepléshez kötötte. Az év folyamán a törvényesek száma megkétszereződött, míg a Jegyzékbe vettek száma megötszöröződött. Innentől kezdve a két statisztikai forrás (a Jegyzék és az Évkönyv) igen eltérő adatokat szolgál majd, melyek különbségéből szokták kiszámolni az ún. „rendellenességi mutatót” (*índice de irregularidad*), vagyis az „illegális” bevándorlók arányát.⁵⁰

⁴⁹ Jellem, hogy ezek nem feltétlenül a törvény pontjai, hanem az újítások leltára, ahogyan azt a tanulmányok kiemelik (Pastor 2004; Navarro–Rodríguez 2000). Ahányszor a továbbiakban a későbbi törvények újításait szemléltetem, ezekre a tanulmányok által kiemelt pontokra utalok vissza.

⁵⁰ Jelenleg a 2009. december 11-én elfogadott *Ley Orgánica 2/2009* foglalja össze a bevándorlók jogait és kötelességeit.

A Jegyzék létezése és az alkotmányos jogok, amelyeket nyújt, Spanyolországban egyedi helyzetet teremtettek. Sehol máshol Európában nem iratkozhattak fel illegális bevándorlók a nyilvántartásba, hogy ennek alapján ingyenes orvosi ellátásban részesüljenek, gyerekeik pedig iskolába járhassanak. A bevándorlók számát a hivatalos statisztikák általában alul-, a bevándorlók egyesületei pedig túlbecsülik. A Jegyzéket azonban sok kutató az utóbbival vádolja, mivel sokan, akik feliratkoztak, és időközben elköltöztek a településről vagy akár elhagyták az országot, nem foglalkoznak azzal, hogy leiratkozzanak. Mi több, annak a településnek a jegyzékébe is feliratkoznak, ahová költöztek, így kétszer is szerepelnek a statisztikákban. A túlbecslés azonban mindig kisebb probléma, mint az ellenkezője, főleg ha olyan kutatásokhoz nyújt segítséget, mint az ENI (lásd Reher–Requena 2009: 259).

Ami a románok láthatóságát illeti, a 2001–2005-ös évek külön korszakot jelentenek, amelyet a fent említett két törvény határozott meg. A románokat tehát az eltörölt 3., 6. és 7. pont kevésbé érintette: ebben a korszakban általában a „munkaközpontúság” jellemezte őket, tehát a sztrájkhoz való joggal kevésbé éltek; sokan nem spanyol vízummal érkeztek, hanem egyéb schengeni vízummal, így nem volt mit megtagadni tőlük; és kevesen szerepeltek a jegyzékben, tehát nem törvényesíthették helyzetüket. A 9. pont eltörlése azonban már többjüket érintette. A 8/2000-es törvény értelmében a hivatalos dokumentumok hiányát már nemcsak pénzbírsággal büntették, hanem azonnali kitoloncolással. Már esett szó azokról, akiket 2003–2004-ben utasítottak ki az országból (32 306, illetve 58 883 fő); láthatjuk, hogy ezek a számok meghaladják az ezekben az években legálisan Spanyolországban lévőek számát. A kormányzó Néppárt „illegális” bevándorlók elleni „vadászkampányához”⁵¹ párosult a román kormányé, amely az európai uniós elvárásoknak akarva eleget tenni ellenőrizte saját állampolgárait.

2002-től számolhatunk a migráció új korszakával, amikor valóban eltömegesedett a román–olasz, illetve román–spanyol migráció. Ugyancsak ebben az évben kötötte meg az első bilaterális egyezményt Románia és Spanyolország a román vendégmunkásokat illetően, és kiemelten mezőgazdasági területre kezdtek toborozni dolgozókat (vö. Marcu 2009: 180).⁵² A nagy hullám hatá-

⁵¹ Meg kell azonban említenünk, hogy az „illegális” bevándorlók elleni erőteljes fellépés dacára, amely a Néppárt politikájának része, a románoknak kedvezett az 1996-2004-es jobboldali kormányzás, melynek kimondott célja volt az afrikaiak és Európán kívüliek felcserélése kelet-európai és főleg román munkaerővel. Ilyen indítékkal születtek meg a további kormányközi egyezmények, főleg a mezőgazdaság területén monopolhelyzetben lévő marokkóiakkal szemben.

⁵² A 2002-es évre 3000 ajánlatot tettek a román állampolgárok számára, ezek 80%-a szezonjellegű volt (Viruela 2002: 237). Az EU-csatlakozás előtt a legális munkavállalást egy „Általános Rend” (*Régimen General*) nevű eljárás szabályozta. Munkavállalási engedélyre volt szükség, és a pályázható gazdasági területeket az állam írta elő. Ezeket a „nehezen betölthető foglalkozások” listája (*ocupaciones de difícil cobertura*) és az „Éves munkavállalói kontingens” (*Contingente Anual de Trabajadores*) tartalmazta. Utóbbi

sa azonban nem látszik meg a hivatalos statisztikákban. Igaz, a Jegyzékbe vettek száma megkétszereződött (67 279-ről 137 347 főre), ez az azonban előző évben is így volt, a kb. 70 000 fős növekedés pedig a 2003-as évre is érvényes (207 960). A legálisak száma pedig a megszokott növekedési tendenciát mutatja. A következő szabályszerűtlenséget csak a 2006-os adatok mutatják, azonban ez egy másik jogszabály eredménye.

A 8/2000-es törvény megtörte az egyetértést a politikai erők között, és párbeszéd helyett alkotmánybíróági fellebbezések sora történt ellene. Az elkészítendő törvénymódosításnak a 4/2000-es és a 8/2000-es törvények kompromisszumos változatának kellett lennie, amely azonban évekig képes legyen irányt adni a bevándorlás terén. A végső alakját 2003 novemberében nyerte el a 14/2003-as törvény, amelynek csak azon pontjait említem meg, amelyek leginkább érintették a román közösséget. A legtöbb elégedetlenséget az okozta, hogy egyik paragrafusának olvasata szerint a rendőrség könnyen hozzáférhet a Jegyzék adataihoz, és emiatt az „illegális” bevándorlók tartózkodni fognak majd a feliratkozástól, ami nagyban rontana a közegészségi és iskolázottsági helyzeten. A családgyesítést szabályozó pontot – amely a 4/2000-esből megmaradt, de nem tudni, hogy azokban az években mennyire befolyásolta a románok migrációs stratégiáit – azonban kiegészítette azzal, hogy a családon belüli erőszakot elszenvedő hozzátartozók önállóan is *papírokhoz*⁵³ juthassanak, így ne legyenek kiszolgáltatva a hivatalos dokumentumokkal rendelkező családtagnak (Pastor 2004: 133–135).⁵⁴

Azonban a legörvendetesebb hír a román közösség számára egy újabb azonnali törvényesítés bejelentése volt 2005-re.⁵⁵ Ekkorra a románok már nagy számban szerepeltek a Jegyzékben, így ez alkalommal kihasználhatták a lehetőséget. A 2. táblázatban is láthatjuk, hogy a tartózkodási engedéllyel rendelkezők száma 83 372-ről 192 134-re emelkedett. Ugyanakkor kevesebben iratkoztak fel a Jegyzékbe (89 793-an). Erre ismét van egy kézenfekvő magyarázat. Mint említettem, a Jegyzék hajlamos a túlbecslésre, és ennek

a legálisan foglalkoztatható bevándorlók számát szabta meg, ezt azonban úgy a bevándorlók egyesületei, mint a vállalkozói szektor irreálisnak tartotta, jelezve, hogy az éves kontingensek azt a számot sem érik el, ami a gyakorlatban már foglalkoztatva van, így vagy munkaerőhiánnyal kell számolni, vagy pedig megmarad az illegális foglalkoztatás (Angulo 2008: 142).

⁵³ *Papeles* = hivatalos dokumentumok, engedélyek; *sinpa* (slavu) vagy *sin papeles* = „illegális” bevándorló.

⁵⁴ Ez a pont akkor lehet érdekes, amikor a két ország – és így a bevándorlók – esetében családról, reprodukcióról és egyáltalában a nők a társadalomban betöltött szerepéről beszélünk. Az új családgyesítési jogszabály beilleszkedik abba a tágabb törekvésbe, mely által a spanyol állam a családon belüli erőszak mérsékléséért és a nők emancipációjáért küzd.

⁵⁵ Összesen öt törvényesítés (*regularización*) történt Spanyolországban: 1986-ban 43 800; 1991–1992-ben 110 000; 1996-ban 18 800; 2000-ben 155 695 bevándorló élt vele; és végül a 2005-ös, amelyben döntően románok vettek részt.

tudatában az INE 2006-ban „nagytakarítást” tartott az adatok között, és 492 952 külföldit vett ki a nyilvántartásból. Továbbá a 14/2003-es törvény azt is előírta, hogy kétévente meg kell újítani a Jegyzékbe vételt, és erre 2005-ben került volna sor először, de nagyon kevesen tették meg. Nem tudhatjuk azonban – jegyzik meg egyes szerzők –, hogy ez amiatt van, mert nem tudtak a jogszabályról, azért mert nem voltak már Spanyolországban, vagy azért mert mindaddig kétszer szerepeltek benne (Pajares 2007: 75). Ilyen megvilágításban a 89 793 főnyi növekedés is jelentős, ha figyelembe vesszük, hogy nem a valós növekedést tükrözi, hanem azt a növekedést, ami a Jegyzék adatainak felülvizsgálata és számos román törlése után mutatkozik.

A következő nagy láthatósági hullámot a 2007-es román EU-csatlakozás hívta életre. A következő év elejére majdnem 205 000 fővel nőtt a Jegyzékbe vettek száma, a tartózkodási engedéllyel rendelkezőké pedig 211 325-ről 603 889-re emelkedett (majd 2008-ban 718 844-re, és 2009-ben 751 688-ra). A legnagyobb meglepetést a románok kimagasló rendellenességi mutatója okozta.

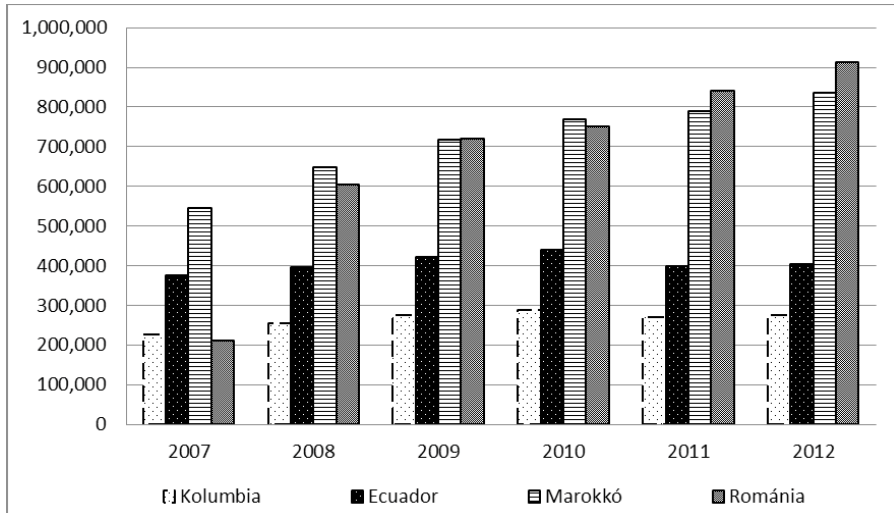
A gazdasági válság alatt történt növekedés azt a jelenséget tükrözi, hogy sokan rendezni akarták helyzetüket, minthogy nagyon leegyszerűsített eljárásról van szó. Azok is visszatértek Spanyolországba, hogy kiváltsák a „közösségi kártyát”, akik időközben hazamentek.⁵⁶ 2012-re pedig az Évkönyvben nyilvántartottak száma meghaladta a Jegyzékbe vettekét. Közben valószínűleg egyre hamisabb adatokat mutat majd már nem csak a Jegyzék, hanem az Évkönyv is, mivel az európai uniós szabályozással nincs lehetőség nyilvántartani az európai állampolgárokat. A legfrissebb adatok is erre utalnak; amint a 2. táblázatban láthatjuk, 2013 elején a Jegyzék első alkalommal mutat csökkenést a románok száma tekintetében, míg az Évkönyv tovább bővült. A továbbiakban összetett munkaügyi statisztikákra lesz tehát szükség, melyek nem fedhetik le a bevándorló lakosság egészét.

Spanyolország mindazonáltal egy olyan kivételes statisztikai eszközzel rendelkezett, amely egyéb európai országoknak nem volt elérhető. Olaszország esetében például 900 000 legális román bevándorlót tartanak számon, azonban sokan kétszer ennyi „illegálisról” beszélnek (vö. Bleahu 2006: 85). Románia pedig képtelen felmérni saját elvándorolt állampolgárainak számát; „teljesen hiányoznak a romániai statisztikák”, írja Miguel Pajares (2007: 66), és nehezményezi – más kutatókkal egyetemben (vö. Lăzăroiu 2003) –, hogy a 2002-es népszámlálásban egyetlen kérdés sem vonatkozott a migránsokra, de még a Román Nemzeti Bank sem vizsgálódik az évenkénti 2 milliárd dolláros bevétele nyomán, mely a külföldről hazaküldött pénzek adminisztrációs járulékából származik. Az egyetlen következtetés, amit levonhatunk, az, hogy az elvándorlás valódi jelentőségének felmérése nem szerepel a román politika napirendjén (Pajares 2007: 66).⁵⁷

⁵⁶ Az új procedúráról a következő fejezetben szólok, ahol saját tapasztalataimat mesélem el.

⁵⁷ 2007-hez képest, mondhatni, felkerült. A román állam olyan programokat kezdett kidolgozni, amellyel állampolgárait hazacsábíthatja, pótolva az egyes területeken jelentkező

2. ábra. Főbb spanyolországi bevándorló csoportok számának alakulása (2007–2012)

Forrás: Saját készítésű ábra az Évkönyv adatai alapján

Még nem tettük fel a kérdést, Monica Șerban (2009a) nyomán, hogy mekkora a román bevándorlók tábora a többséghez, illetve egyéb bevándorlókhoz képest. Országos szinten a románok az összlakosság kevesebb mint 2%-át teszik ki, azonban vannak városok, ahol számuk eléri a 20%-ot is. Madrid tartományban ilyenek Arganda del Rey (21%) vagy Coslada (17%), de Alcalá de Henaresban is meghaladják a 9%-ot.

Ezekben a városokban a többi bevándorlóhoz képest ők jelentik a többséget – Arganda del Rey (78%), Coslada (83%), Alcalá de Henares (46%). Vannak azonban egyéb települések, ahol ezek az arányok még magasabbak. Sőt országos szinten 2008 júliusában számuk meghaladta valamennyi hagyományos bevándorló számát is. A januári adatokhoz képest (603 889) már 686 733 román állampolgár élt legálisan Spanyolországban, és ekkor vált a legnagyobb spanyolországi bevándorló közösséggé, megelőzve a marokkóiakat (lásd 2. ábra).

munkaerőhiányt. A 2011-es népszámlálás pedig rákérdezett a rövid és hosszú távon külföldön élőkre, jóllehet a begyűjtött statisztikák jóval alulmaradnak a befogadó országok által nyilvántartottaktól, megkérdőjelezve az adatgyűjtési metodológia pontosságát (vö. 3. táblázat).

2.3. Honnan hová?

A *honnan hová?* kérdés sokkal tágabb, mint azt feltételeznénk. A román-spanyol migrációs szerkezet alanyait (a románok) és állítmányát (emigrálnak) adottnak tekintettük, jóllehet a románok sem homogének, de még Spanyolország sem egy. A *honnan hová?* olyan specializáltabb kérdésekre ad ez esetben választ, mint az, hogy Románia melyik részéből Spanyolország melyik részébe vándorolnak.

Az első szempont az, hogy a román gazdasági migráció a falvakból indult (1996–1997-ben) azután, hogy a városból a falvakba való visszatelepülés a belső migráció általános sémája lett. Úgy is mondhatnánk, hogy abban az időben a városokból a falvak közvetítésével emigráltak külföldre a románok (Sandu 2000a; 2000b; 2005).

A szelektivitás szempontjából egy táguló jelenségnek lehetünk tanúi: a kezdeti szakaszban az etnikai, vallási és település-földrajzi szelektivitás igen magas volt; a következő szakaszban már a regionális szelektivitás volt a jellemző. A második szakaszban (2000–2001-ben), a schengeni vízumkötelesség eltörlése előtt zajlott le az a kutatás, amely a romániai falvak külföldi migrációját mérte fel, s melynek keretében az akkor létező 12 700 faluból 12 357-ben töltették ki a „köz(ös)ségi kérdőívet” (lásd Sandu 2000a: 5; 2005: 580). Az adatok szerint kb. 200 000-en hagyták el falujukat, és utaztak külföldre.

A kutatók azt találták, hogy az összes falu alig egyötöde (2700 a 12 700-ból) bocsátotta ki a körkörös nemzetközi migrációban 1990–2001 között résztvevők háromnegyedét. Tehát léteztek úgynevezett „transznacionális falvak”, melyek fő jellemzői, hogy az átlagosnál népesebbek, a községek adminisztratív központjaiként szolgálnak, fiatalabb a lakosságuk, és a gazdaságilag fejlettebb megyékben vannak (Sandu 2005: 567). A legnagyobb elvándorlás pedig azokban a falvakban volt tetten érhető, ahol 1989 előtt is létezett nemzetközi migráció, vagy legalább a belső migrációban vállaltak szerepet: „Azoknak, akik a köz(ös)ségi népszámlálás időpontjáig elutaztak, majdnem 70%-a olyan falvakból származott, ahonnan legalább egy személy járt külföldön 1989 előtt.” (Sandu 2005: 567.) Befolyásoló tényezőnek számított továbbá a falu földrajzi elhelyezkedése a történelmi régió és a megyén belül is. Minél távolabb van egy falu a várostól, annál kevésbé rendelkezik a környék fejlett infrastruktúrával, és az elvándorlás is alacsonyabb mértékű.

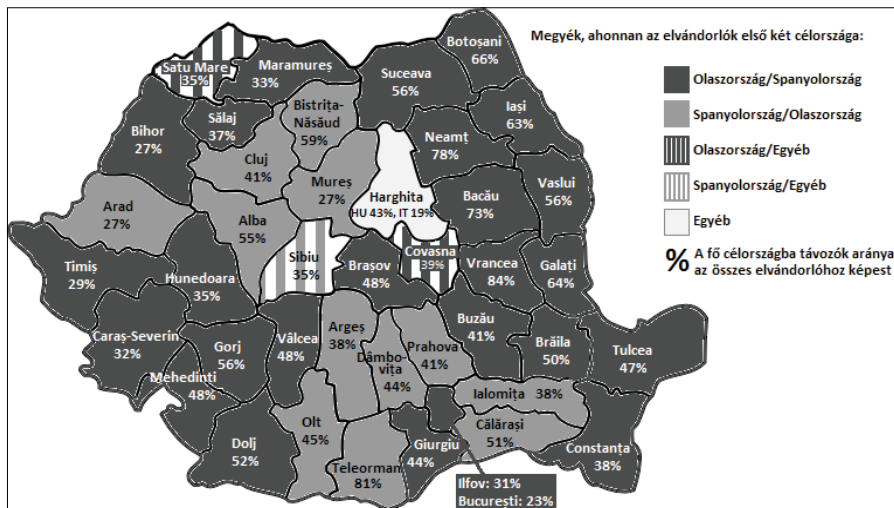
Migrációs célpontjaik alapján Romániát hat területi egységre lehetett osztani:

- a történeti Moldvából az olaszországi migráció volt a jellemző;
- Dobrudzsából és Kelet-Havasalföldről a törökországi utak voltak többségben;
- a Bánátból, Dél-Erdélyből és Nyugat-Olténiából Németországba utaztak a legtöbben;

- Közép-Erdélyben és a Partiumban Magyarország volt az elsődleges cél;
- Dél-Olténiát (ex-)Jugoszlávia (Szerbia) vonzotta;
- „a hatodik csoport az, ahonnan többnyire Spanyolországba és/vagy Franciaországba mennek” (Sandu 2005: 562).

Akkoriban a nagyarányú spanyolországi elvándorlás Beszterce-Naszód, Fehér (Alba), Dâmbovița, valamint Teleorman megyékre korlátozódott, Szatmár (Satu Mare) megyéből pedig Franciaországba távoztak a legtöbben. Ugyanakkor a negyvenegy megyéből mindössze négyben nem volt tapasztalható semmilyen elvándorlás Spanyolország irányába (illetve legfeljebb 0,1%-os arányban; vö. Sandu 2000a: 40).

3. ábra. Román megyék migrációs célországok szerint (2011)

Forrás: Saját készítésű ábra a népszámlálás adatai alapján
(INS, <http://www.recensamantromania.ro/>)

Az adatok az egy évnél hosszabb távú elvándorlásra vonatkoznak; a rövidebb időtartamú népességmozgásokat külön kérdés mérte.

Az eredeti célországok kiválasztására a régiók eltérő szociokulturális jellemzői adnak magyarázatot: Moldvában és Erdély egyes részeiben nagyobb a római katolikus vallású lakosság, ami kedvez az olaszországi kivándorlásnak.⁵⁸ Protestáns vagy neoprotestáns régiókban gyakori cél Németország, Franciaország vagy Spanyolország. Spanyolország, mint láttuk, egy véletlen folytán lép be a képbe, ugyanis elsők között olyan adventisták kerültek oda,

⁵⁸ Többnyire arra kell gondolni, hogy a katolikus egyház segélyszervezeteivel a rendszerváltás után kapcsolat alakulhatott ki ezekben a régiókban, és a lakosság több hírforrásból hallhatott Olaszországról.

akiknek az Egyesült Államokban lehettek egyházi kapcsolataik, és Amerikába indultak.

A szociokulturális hatások befolyásolta korai kivándorlás pedig máig nyomot hagyott a célországok szerinti ideiglenes elvándorlás térképén (Sandu 2013). Ugyanakkor mára Törökország, Szerbia és Izrael már nem számottevő célország, s Németország és Franciaország vonzereje is csökkent. A 2011-es népszámlálás adatai alapján megállapítható, hogy – négy megyét leszámítva – a hosszú távú elvándorlás két fő célországa Olaszország és Spanyolország (lásd 3. ábra; vö. 3. táblázat). Huszonhét megyében Olaszország, tizenháromban pedig Spanyolország vezeti a célországok rangsorát, ezeken belül Kovásznában, Szebenben és Szatmár megyében Magyarország, Németország, illetve Portugália áll a második helyen. Egyedül a döntően magyarul beszélő Hargita megyéből nem a két ország valamelyike a fő célirány.

A mai eloszlás kétségtelenül a migráció harmadik szakaszában (2002–2007) történt „eltömegesedés” eredménye, az EU-csatlakozás hatása pedig statisztikailag még nehezen megfogható. A rövid távú migrációs trendek azonban egy újabb diverzifikálódás irányába mutatnak (Sandu 2013). A határozottan olaszországi preferenciájú Bákó (Bacău) megyében Spanyolország már jelenleg is Nagy-Britanniával osztozik a második helyen, az ország nyugati részén pedig a célországok palettája ennél is változatosabb. Teleorman és Vrancea megyékkel ellentétben – ahonnan az elvándorlók több mint 80%-a Spanyolországot, illetve Olaszországot választja – Arad, Bihar, Maros vagy Szatmár megyékben például az összes elvándorlónak mindössze a fele távozott a két fő célországba együttvéve.

A 2002 utáni migráció másik jellemzője a csökkenő szelektivitás. Ez település-földrajzi szempontból a városiak növekvő részvételét jelentette. A spanyolországi irányú migráció a kezdetekben sokkal urbánusabb jellegű volt, mint az olaszországi (Sandu 2000a: 20). Ha a vallási magyarázattal akarunk dolgozni, akkor feltételezhetjük, hogy míg az olaszországi katolikus segítségnyújtó szervezetek többnyire a szegényebb falvakat keresték fel, és a katolikus templomok szinte minden faluban megtalálhatók, addig az adventista egyházakat inkább városokban alapították, ahová a vidékiek bejártak. Ez mára megváltozott, és mint a 3. táblázatból is láthatjuk, a Spanyolországba irányuló hosszú távú elvándorlásban városiak és vidékiek fele-fele arányban vesznek részt, míg a rövid távú elvándorlást a vidékiek határozzák meg. Ugyanakkor Észak-Európa és a kevésbé hagyományos célországok felé a városiak újból nagyobb arányban indulnak.

A migránsok a kibocsátó megyéknek megfelelően a célországban is bizonyos régiókban és településeken csoportosultak, így a dâmbovițaiak általában Castellón tartományba, a teleormániak pedig Madrid tartományba utaztak (vö. Viruela 2002; Radu 2001). A schengeni vízumkötelesség feloldásáig Madrid tartomány és Valencia tartomány, azon belül pedig Castellón város vonzotta a románok többségét; ez a kettő volt a román bevándorlás

3. táblázat. Fő célországok származási településtípus alapján (2011)

CÉLORSZÁG	HOSSZÚ TÁVÚ ELVÁNDORLÁS			RÖVID TÁVÚ ELVÁNDORLÁS		
	Összes	Város*	Vidék*	Összes	Város	Vidék
Olaszország	341 296	47,6%	52,4%	169 766	31,6%	68,4%
Spanyolország	171 163	49,6%	50,4%	71 102	28,8%	71,2%
Nagy-Britannia	40 378	72,4%	27,6%	19 064	47,4%	52,6%
Németország	33 089	70,4%	29,6%	29 084	45,7%	54,3%
Franciaország	23 205	61,6%	38,4%	21 712	30,4%	69,6%
Összes ország	727 540	54%	46%	385 729	34,8%	65,2%

Forrás: Saját készítésű táblázat a népszámlálás adatai alapján (INS, <http://www.recensamantromania.ro/>)

* A származási településtípust jelző oszlopok vízszintesen olvasandók, mint az adott országba távozók részaránya.

gyűjtőpontja, ezekből léptek tovább és telepedtek meg újabb helyeken (vö. Viruela 2002; 2006). A castellóni eset nagyon hasonlít ahhoz, amit Madrid-Coslada esetében már bemutattam: 1990-ben érkeztek az első románok, és a Vöröskereszt egyik munkatársa figyelt fel rájuk; két fiú és két lány érkezett, igen rossz körülmények között. Egyhamar kiderült, hogy akárcsak a Vöröskereszt munkatársa, ők is adventista vallásúak, és elkezdtek járni a helyi imaházba. Első szálláshelyük az egyház egyik tagjánál volt, és a hívők adományaiából éltek (lásd Viruela 2002: 242–243). Ide is legközelebb öt-hat év múlva érkeztek újabb csoportok, miután a „kalandorok” helyzete stabilizálódott. Sajnos a fenti forrásból nem tudjuk meg, hogyan kötöttek ki ott az első, hogy esetleg távolabbi tengeri útba kezdtek-e, és egy szerencsétlen véletlen folytán kerültek a spanyol kikötővárosba.

Noha Castellón de la Plana az elején képes volt foglalkoztatni az összes bevándorlót, amint számuk nőtt, egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy összeütközések történnek a munkaerőpiacon: „túl kicsi a város ahhoz, hogy ennyi bevándorló itt tudjon élni [és dolgozni] [...] egyre gyakrabban utasítanak el embereket, csak mert románul beszélnek” (Viruela 2002: 243). A románok pedig olyan helyekre költöztek, ahol kevesebben voltak, és egyre kevésbé lehetett a kinti közösségeket egy-egy romániai kibocsátó településhez kapcsolni.

A bevándorlás kezdeti szakaszában – vagy a középsőben, minthogy az ortodoxok mozgása inkább ehhez köthető – egyéb ilyen „gyűjtőpontok” is léteztek, amelyek azonban többnyire Madrid fővárosához köthetők, lévén az a „központi gyűjtőállomás”, ahonnan továbbköltöznek „főleg keleti irányban, a Henares folyamat követve” (Viruela 2006: 17). Alcalá de Henaresről például elmondható, hogy túlnyomórészt Fehér megyei ortodox románokat vonzott, míg Arganda del Reybe többnyire Beszterceből érkeztek (Paniagua 2007: 35). Fehér, Beszterce-Naszód, Teleorman és Dâmbovița romániai megyéket kivehető szálak fűzték tehát Alcalá de Henares, Arganda del Rey, Coslada, illetve Castellón de la Plana

városaihoz. Az első kettő ortodox, utóbbi kettő pedig adventista migrációs lánc volt, melyek a kilencvenes évek elején születtek, és 2000–2001-ben még kivehetők voltak a migrációs rendszer tágabb struktúrájában.

A vízummentesség szakaszában a tömeges migráció rátevődött ezekre a láncokra, mígnem szinte teljesen elfedte őket. A bevándorlók felekezeti hovatartozása egyre kevésbé volt meghatározó, a bevándorlók szociológiai jellemzői pedig inkább közelítettek Románia lakosságának általános jellemzőihez. „Az ortodox közösség Románia egész területéről származik. Nem lehet azt mondani, hogy volna egy bizonyos kivándorlási övezet, minthogy a gazdasági helyzet az egész országban igen hasonló, kivéve Erdélyt, ahol több a magyar nemzetiségű lakos, és az életszínvonal valamivel magasabb” – írja Antonio Paniagua (2007: 35).

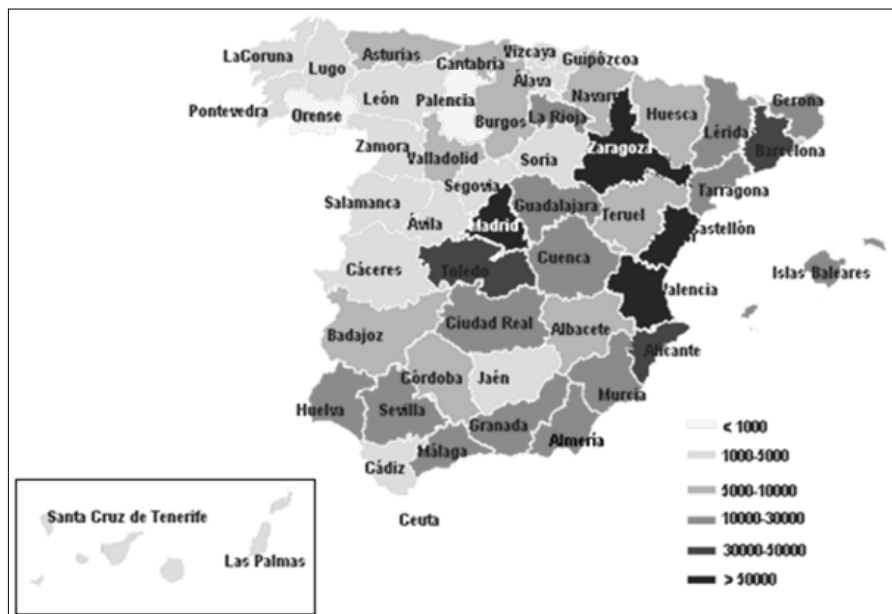
Ugyanúgy Spanyolországban is a belső migráció hatására egyre inkább elterjedtek a román bevándorlók. Először a nagy „gyűjtőállomásokból” kezdtek elvándorolni, és többnyire ugyanazon tartományon belül maradtak (*migración intraprovincial*), majd a tartományi határokat is átlépve telepedtek meg olyan helyeken, ahol addig nem voltak jelen (*migración interprovincial*). 2003–2004-ben Madridban, Castellónban, Zaragozában és Toledóban lehetett tapasztalni a legerősebb mozgásokat a tartományokon belülre és kívülre egyaránt. A Madridon belüli mozgások tették ki ezek 58,8%-át. A legtöbb román bevándorlót nyerő tartományok pedig Valencia, Alicante, Tarragona, Girona, Barcelona, Guadalajara és Lérida (Lléida) voltak (Viruela 2006: 16). Ezek ma már a legtöbb román lakossal rendelkező tartományok, és a belőlük való továbbvándorlás is régen lezajlott.

2002-ben Castellón volt az egyedüli tartomány, ahol az összes bevándorló közül a románok foglalták el az első helyet. Egy évre rá már öt ilyen tartomány létezett: Castellón, Toledo, Teruel, Zaragoza, Ciudad Real. A 2005-ös törvényesítés után pedig 20 tartományban voltak többségben. Ugyanígy 2001-ben 1690 településen laktak románok, 2005-ben pedig már 3832-ben voltak jelen (Viruela 2006: 12–13).⁵⁹ 2007-ben a román lakosság 13,7%-a változtatott lakhelyet, 70 135 fő, ebből 36 843 ugyanazon tartomány másik településére költözött, 33 292 pedig provinciát váltott (Pajares 2009: 124). A 4. ábra a terepmunka idején fennálló eloszlásukat szemlélteti tartományi szinten; azt lehet megállapítani, hogy az északnyugati országrészt leszámítva minden tartományban meglehetősen számú román bevándorló él.

Ami a lakóhely méretét illeti, egy olyan sajátosság mutatható ki a románoknál, ami kevésbé jellemző egyéb nemzetiségekre. A bevándorlók általában a nagyobb városokat preferálják, leszámítva a mezőgazdaságban dolgozó vendégmunkásokat. Így van ez a románokkal is, ám az ő esetükben nagyarányú a letelepedés olyan községekbe vagy falvakba is, ahol azelőtt nem

⁵⁹ 2005-ben összesen 8109 önkormányzattal bíró község létezett Spanyolországban (ma 8114); ezek a legkisebb közigazgatási egységek.

4. ábra. Román bevándorlók abszolút száma tartományok szerint (2009)

Forrás: Saját készítésű ábra a Jegyzék adatai alapján

éltek bevándorlók. 2005-ben a románok 7,2%-a lakott 2000 főnél kisebb településen, 17,4%-uk pedig 2000–10 000 főben. Ehhez képest 15,7%-uk lakott 500 000 főnél nagyobb városban. Legnagyobb részük pedig (21%) 100 000 – 500 000 fős városokban lakik (lásd Viruela 2006: 14).

Ezt több mindennel lehet magyarázni. Egyrészt a kistelepülések többsége nagyobb városok közelében helyezkedik el, és csakis lakhatásra szolgál, nem nyújt helyi munkalehetőséget; másrészt egy olyan kezdeményezés is létezik, mellyel az elnéptelenedett falvakat bevándorlókkal népesítenék be. 2001-ben jött létre egy egyesület, mely ingyenes lakáshoz és helyi munkához juttatja a leteleplülő külföldieket (uo. 26).⁶⁰

Az eredeti központokból, mely általában egy nagyobb város, a románok egyre inkább a környező kisvárosokba és községekbe, majd távolabbi városokba és azok környezetébe települnek ki, továbbá olyan falvakba, amelyek helyi megélhetést is biztosítanak. Ez egy jelenleg is zajló folyamat, mely beilleszkedik a román bevándorlók tágabb törekvésébe, hogy rekonstruálják otthoni életkörülményüket, illetve egy konkrét elképzelés alapján építsék fel életüket. Ezek a tendenciák azonban szembemennek a vendégmunkás életformával.

⁶⁰ Comisión Gestora de la Asociación de Pueblos contra la Despoblación – 2001-ben már 300 falu volt a tagja.

2.4. Okok és célok

A nemzetközi migráció okairól számos elmélet született, mely különböző empirikus bizonyítékból általánosított, azonban a gazdasági magyarázatok mindig túlsúlyban voltak (Pajares 2007). Ugyanakkor, mint azt már említettem, nyilvánvaló különbség van a migráció létrejöttének és fennmaradásának okai között (Massey et al. 2007).

Akár a bérek országonkénti eltéréseire helyezzük a hangsúlyt, akár a célszágok szociális rendszerét vesszük figyelembe, nem kapunk tökéletes magyarázatot a migráció kezdeteire, ha az „első lökést” tekintjük annak. Mivel magyarázható a „kalandorok” útnak indulása 1990-ben? Jóllehet Románia gazdasága a forradalom után azonnal összeomlott, a szegénységtől való menekülésen kívül egyéb okok is lehettek. Kevesek voltak, akik távoli útra indultak azokban a hónapokban, s mint tudjuk, azok, akik Spanyolországban kötöttek ki, többnyire a tengerentúlra igyekeztek. Ez az első lökés inkább a szabadság adta lehetőségnek tudható be, mintsem gazdasági kényszernek. Ami utána következik, az pedig Románia kudarcáról árulkodik, hogy teljesítse a rendszerváltás reményeit, de nem jöhetett volna létre a „kalandorok” nélkül.

Általában a migrációs csatorna fennmaradásának magyarázatánál szoktak hivatkozni a „migráció kultúrájára”:

„Ahogy nő a migráció gyakorisága egy közösségen belül, úgy változik értékrendje és kulturális felfogása, növelve ezáltal is a jövőbeli migráció valószínűségét [...] Aki tehát már egyszer elvándorolt, az nagy eséllyel ismét vállalkozik erre, és annál nagyobb egy újabb utazás esélye, minél több útra került korábban sor.” (Massey et al. 2007: 27.)

Az 1990-es évek elején lezajlott nemzetközi mozgások pedig éppen a „migráció kultúrájának” jeleit mutatják, ami érthetővé válik, ha a román migrációs rendszert egészében nézzük, és a rendszerváltás utáni mozgásokat korábbi belső és külső migrációk folytatásának tekintjük (vö. Sandu 2005; 2010). A román migráció kezdeteit sokkal előbbre kell tennünk, ha meg akarjuk érteni a spanyolországi jelenséget. Az 1990-es években azoknak a románoknak, akik külföldön vállaltak munkát, 70%-a olyan falvakból származott, ahonnan 1989 előtt is járt külföldön legalább egyvalaki, vagy erős belső migrációs vagy ingázási tapasztalattal rendelkeztek (Sandu 2000a: 30). A rendszerváltás idején tehát létezett Románia egyes területein egy olyan helyi „ideológia”, amely kedvezett a nemzetközi migrációnak (Badea 2009: 144).

Ezeknek a szórványos helyi „ideológiáknak” azonban nem lehetett több erejük, mint csupán elindítani a nemzetközi migrációt, és még regionális szinten sem terjedtek el egyhamar. Az a migrációkultúra, amellyel tíz évvel később szembesülünk, mondhatni, már nem ugyanaz, mint a kezdeti: akkorra

országos szinten „felemelkedési szertartássá válik, és akik nem próbálják státusukat a nemzetközi migráción keresztül javítani, azokat lustának, vállalkozó szellem nélküli, nemkívánatos elemnek tekintik” (Massey et al. 2007: 27).

Ami a román gazdaságot illeti, az átmeneti időszak sokkal jobban elhúzódott, mint azt az lején feltételezték. Az első szakaszban (1990–1995) olyan fokozatos jellegű intézkedéseket hoztak, amelyek csak lassú ütemben voltak képesek véghezvinni az új termelési módra való átállást, de kevésbé voltak kockázatosak. Ennek nyomán az infláció majdnem 300%-ig ugrott fel 1993-ban, az emberek tartalékai pedig elvesztették értéküket. A gazdasági nehézségek ellenére az elvándorlás még nem vált tömegessé ezekben az években. A románok még valóban a lehetőségek országát látták Romániában, és a lojalitás mellett döntöttek (vö. Hirschman 1970). Emellett a hirtelen szabadságnak megvoltak még a kiaknázható előnyei, és az informális gazdaság virágzásnak indult, kompenzálva a formális gazdaság nagy hiányosságait. Ez megváltozott a 90-es évek második felében, amikor a kormány a gyorsabb átállás mellett döntött, és úgynevezett „sokkterápiát” alkalmazva teljesen liberalizálta a piacot, és elkezdődött a nagymértékű privatizáció és strukturális átállás, amit a Nemzetközi Valutaalap megkövetelt. Ekkor szűnt meg a legtöbb munkahely, és a munkanélküliségi ráta 1999-ben elérte a 11,5%-ot (Marcu 2009: 159). Míg 1990–1994 között 1 716 000 munkahely szűnt meg, 1997-ben alig egy év alatt 500 000 ember veszítette el a megélhetését (Pajares 2007: 61). A dámbovițai foglalkoztatási hivatal igazgatója szerint 1999-ben 13 000 helyi ipari munkás veszítette el állását, 2000-ben pedig újabb 7000 (Viruela 2002: 245).

Ugyancsak 500 000-rel nőtt a mezőgazdaságban foglalkoztatottak száma 1990–2000 között, ami az aktív lakosság 40%-át tette így ki, miközben a mezőgazdasági termelés csökkent. Minden jel arra utal, hogy ebben az esetben nem valódi foglalkoztatásról van szó, hanem álcázott munkanélküliségről, ami nehezíti a román munkaügyi statisztikák európai összehasonlíthatóságát (vö. Pajares 2007: 65). Ezen a helyzeten tovább ront az a 2002-es megfigyelés, miszerint a román munkanélküliek 70%-a semmilyen állami támogatásban nem részesül (2007: 68); Románia nem az az ország, ahol megérné munkanélkülinek lenni.

Az 1990-es évek Romániájának szinte ellentéte volt a spanyol gazdaság, amely hirtelen fejlődésnek indult, és saját állampolgárainak visszacsábítása után is számtalan betöltetlen munkahelye maradt. Az előző részben idézett interjúrészletből kiderül, hogy egy-két román megjelenése után milyen hirtelen elindult az ismerősök beáramlása („*Másfél hónappal a megérkezése után egy egész busz érkezett tele románokkal*”), de az is, hogy milyen gyorsan elapadt a forrás. Spanyolország más részein is beszámoltak arról, hogy a román bevándorlás elején egész falvakat telepítettek át a munkáltatók (vö. Viruela 2002). Korán kialakult spanyol részről a kereslet, amire maguknak a bevándorlóknak kellett idővel reagálni.

4. táblázat. Románia és Spanyolország főbb demográfiai mutatói a migráció első két szakaszában

FŐBB MUTATÓK	ROMÁNIA		SPANYOLORSZÁG	
	1991	2002	1991	2001
Foglalkoztatás – férfiak (%)	72,5	63,5	68,3	68,2
Foglalkoztatás – nők (%)	57,7	49,0	33,3	43,7
Munkanélküliség – férfiak (%)	5,7	8,9	14,9	11,1
Munkanélküliség – nők (%)	6,4	7,7	26,8	18,7
Mezőgazdaság (%)	29,7	36,2	10,1	6,3
Nehézipar (%)	35,3	25,5	24,9	18,4
Építőipar (%)	4,6	4,4	11,0	11,7
Szolgáltatás (%)	30,4	33,9	54,0	63,6
Lakosság száma (millió)	23,2	21,6	39,4	40,8
Infláció (%)	170,2	15,4	5,9	3,0
Átlagfizetés 2000-ben (€)	154		1513	

Forrás: Viruela 2006: 3

A 4. táblázat adatai több kérdést is felvetnek. A munkanélküliség statisztikai mutatóiról már szóltam; a nők foglalkoztatásában tapasztalható különbségekről annyit kell megemlíteni, hogy a szocialista nagyiparban a nőket is nagy számban foglalkoztatták, innen is adódik a drasztikus csökkenés, amit sok iparág megszűnése okozott. Ezzel szemben Spanyolországban a francoista tradicionális társadalom maradványaként értelmezhetjük a női alulfoglalkoztatottságot. Spanyolország munkanélküliségi mutatói mindig is a legmagasabbak között voltak Európában, és így volt ez a 2008-as gazdasági válság idején is.

Romániában a szolgáltatóipar lassan fejlődött, és a kapitalista átmenet éveiben, amikor az elvárt irány az ipari társadalom felől a szolgáltatói és információs társadalom felé haladt, érdekes jelenség volt az agrártársadalomba való visszafordulás. Az építőiparban foglalkoztatottak aránya ugyancsak alacsony. Érdekesnek tűnhet, hogy a külföldre vándorolt falusi lakosság egy másik ország építőiparában olyan jól el tudjon helyezkedni, és nemcsak segédmunkás pozícióban, hanem elismert szakemberként. Arra kell azonban gondolni, hogy a „falusi” elvándoroltak a városi iparban dolgoztak évekig, az 1970–1980-as években részt vettek Ceaușescu nagy országépítő tervében, és akik 1989 előtt külföldön munkát vállaltak, azok is az építőiparban dolgoztak, mint például a dobrotesztiek (Șerban–Grigoraș 2000). Tapasztalatuk segítségével húzták fel saját házaikat szülőfalvaikban, és igazi szakembereknek számítottak, annak ellenére, hogy nem rendelkeztek tudásuk formális elismerésével.

A reális munkanélküliség ellenére is sokan inkább az életszínvonalat hibáztatják a migráció eltömegesedéséért (lásd Pajares 2007: 68–69). 2000-

ben a lakosság 44,5%-a élt szegénységben, az átlagbérek pedig 100–150 euró között mozogtak. Egy tanári fizetés ebben az időben 100 euró volt (vö. Heintz 2006: 120). Egyre többen voltak azok, akik feladták romániai munkahelyüket, lemondtak az olyan állásokról, amelyek főiskolai vagy egyetemi végzettséget kívántak meg, és külföldre mentek fizikai munkát végezni. A spanyolországi román munkások között szép számmal vannak orvosok, közgazdászok, mérnökök, tanárok vagy ápolónők (Viruela 2002: 244).

Egy másik fontos ok, ami összefügg, de nem egyenlő a szegénységgel, a „munkaetikában” történt változás, amivel kapcsolatban Monica Heintz (2006) arra a következtetésre jut, hogy helyesebb volna „emberközi kapcsolatok etikájának” nevezni.

„Ha figyelembe vesszük, hogy Romániában a jó fizetést, egy olyan fizetést, amiért érdemes dolgozni, »tiszteletes« fizetésnek nevezik, akkor az a kifejezés, hogy »azért, amennyit fizetnek nekem« inkább úgy értendő, hogy »azért, amennyi tiszteletet mutatnak irántam e fizetésen keresztül«.” (Heintz 2006: 171.)

Az általánosan rossz közérzet abban mutatkozik meg, hogy az emberek képesek átérezni mások elégedetlenségét, és egy harmadik entitást hibáztatnak mindkét fél sérelméért; a rossz kiszolgálást, a hivatalos helyeken tapasztalt nemtörődömséget hajlamosak úgy elkönyvelni, hogy az illetőt nem fizetik jól, nem tisztelik, így ő sem tisztel másokat. Emiatt számos konfliktusra kerül sor, az emberek közti kommunikáció és kapcsolat pedig megromlik. Sokan említik, hogy a bürokrácia és a korrupció miatt hagyták el az országot, ami mind az emberek közti kapcsolatok megromlását tükrözi. A migráció új kultúrája, ami a 2000-es évek elejére alakult ki Romániában, túlmutat azon, amit hagyományosan ekként definiáltak: egy új munkakultúráról van szó. Ezt a gondolatot bővebben kifejtjük egy későbbi fejezetben.

Az eltömegesedés szakaszában a nemzetközi migráció „társadalmi innovációnak” számított, amelybe egyre többen bekapcsolódhattak (Sandu 2000b: 78). Az információáramlással és köztudatba kerülésével együtt az elvándorlás egy lehető „életstratégiává” változott, amelyben a közösség fontos szerepet játszik (*community oriented migrating patterns*; vö. Sandu 2000b: 76). A Dumitru Sandu által felállított „életstratégia-elmélet” (*life strategies*) több szempontból ütközik a „migrációkultúra” elméletével, de vonatkozási ideje meg is előzi azt. „Az életstratégiák viszonylag szilárd racionális cselekvési struktúrát jelentenek a cselekvő személy szemszögéből” (Sandu 2000b: 67).⁶¹ Ezzel szemben maga a „kultúra” a cselekvés irracionális voltát emeli ki. Az életstratégia kiválasztása olyan döntéshozatali folyamat, amelyben az eszköz-

⁶¹ Anne Gotman (1990: 24) nyomán a stratégia gondolata ebben az esetben azt sejteti, hogy „az emberi társadalmak képesek irányítani és kordában tartani történelmüket” (idézi Sandu 2000b: 67).

zök, a célok és a másodlagos eredmények mind számításba lettek véve (Sandu 2000b: 67; vö. Weber 1947: 117). Ez megfelel a weberi cselekvéselmélet egyik fajtájának, amelyben „a cselekvés racionálisan igazodik egyéni elvont célok rendszeréhez”, ugyanakkor Weber megjegyzi, hogy amint a folyamatban a célok abszolút értékek formájában jelennek meg, kapcsolatok jöhetnek létre a társadalmi cselekvés egyéb fajtáival:

„Ez utóbbi szemszögből azonban az abszolút értékek mindig irracionálisak. Valóban, minél inkább egy abszolút érték fokára emelkedik az az érték, ami felé a társadalmi cselekvés irányul, annál inkább »irracionális« ebben az értelemben maga a cselekvés.” (Weber 1947: 117.)

Amint a migráció új kultúrája kialakult, a migráns életforma és a külföldön szerzett javak egy magasabb értéket képviseltek, amelyet az egyéni migrációs döntéseknek irracionálisan tudomásul kellett venniük.

A migráció okaitól eljutottunk a migránsok céljáiig. Akár a munkanélküliség, az alacsony fizetés, a társadalmi kapcsolatokkal szembeni elégedetlenség vagy az államhatalom elítélése adja az okot az elvándorlásra (és általában több tényező összefonódásáról van szó), a cél mindig ugyanaz: a „tiszteességes” megélhetés.

Arra is felfigyelhettünk a migrációkultúra tárgyalásánál, hogy a célok nem különíthetők el a társadalmi környezettől. A legtöbb migráns úgy számol, hogy külföldön egy hónap alatt megkereshetik otthoni fizetésük tízszeresét, pár év alatt pedig megtakaríthatnak annyi pénzt, hogy otthon vegyenek egy lakást, felújítsák a házukat, személygépkocsiba fektessenek stb. Ezek mind egy elképzelt tisztességes megélhetés eszközei, amelyek által felzárkózhatnak azokhoz, akik ezt már megvalósították. Minthogy maguk a célok társadalmilag integráltak, a migránsnak nemcsak saját céljait kell elérnie, hanem szűkebb társadalmi környezetével szemben is vannak „kötelességei”. A sikeresség látszatát akkor is fenn kell tartani, ha mögötte nem áll valódi sikerélmény; ennek legfőbb eszköze a hazaküldött pénzösszeg és a hazalátogatások alkalmával történő presztízsköltekezés.

A csatornán beáramló információ elsődlegesen befolyásolja a célokat, ám az információ nem mindig pontos. A hamis információ közlőjének több oka lehet: a sikeresség látszatának fenntartása, a „megsegített” személyek száma része a presztízsnak, a „segítséget” viszonzni kell stb. Főleg a kinti életkörülményekkel és a valódi keresettel kapcsolatos a hamis információ (vö. Rostás–Stoica 2006a; 2006b; Sandu 2000b; Sandu szerk. 2006). A valóságban egy frissen érkezett migránsnak sokkal többbe kerül a megélhetés, és gyakran az útiköltséggel is tartozik valakinek. A valós kereseti lehetőség pedig nem 1500, hanem 500–700 euró között mozog. Átlagosan 3-4 ledolgozott hónap után kerülhet sor megtakarításra, de fél évre is szükség lehet, ha kölcsönpénzből valósult meg a kiutazás. Emellett olyan váratlan események

is közbejöhettek, mint a bér ki nem fizetése, vagy a megtakarítás elvesztése, minthogy bankszámlát nyitni időbe telik. Érthető tehát, hogy a rövid távú tervek már a legelején dugába dőlnek.

Az információk másik része a célország általánosabb jellemzőire, a munkához való hozzáférésre és a hatóságokra vonatkozik. Olaszországról és Spanyolországról az a kép alakult ki Romániában, hogy egyéb országokhoz viszonyítva ott toleránsabbak az emberek (Șerban–Grigoraș 2000; Pajares 2007). Emellett könnyebb a bejutás, az ott-tartózkodás és a munkavállalás hivatalos papírok nélkül. Ugyanakkor az is fontos tényező, hogy időnként lehetővé válik a bevándorló státusának a legalizálása olyan törvényesítési intézkedések által, amelyekről már beszámoltunk (Viruela 2006: 16; Pajares 2007: 105). A déli országok tehát bevándorlóikat nagy informális gazdaságnak köszönhetik.

A legalitás lehetőségével kapcsolatban a spanyol kutatók részéről eltérő nézetekkel állunk szemben, amelyek azonban nem összeegyeztethetetlenek. Egyrészt azt állítják, hogy az elsődleges ok a könnyű hozzáférés a szürke-gazdasághoz, az informális munkapiachoz (Viruela 2006; Pajares 2007). Egy másik szemszögből Antonio Paniagua a „legálissá válás” lehetőségét tekinti elsődleges szempontnak a célországok kiválasztásánál:

„...a románok, valamennyien, nem a nyelv hasonlósága miatt bukkantak fel Spanyolországban (mindkettő, a román és a kasztíliai is latin eredetű); se nem a politikai, gazdasági vagy kulturális kapcsolatok okán, amelyek Románia és Spanyolország között fennálltak a migrációs folyamat előtt; se nem a szegénység miatt, habár a gazdasági ok [...] a legfontosabb lökést adta a migrációs terv elkezdéséhez; hanem azért, mert Spanyolországban több lehetőségük volt legalizálni a helyzetüket, mint más európai uniós országban. A románok mindeddig inkább Franciaországba vagy Németországba emigráltak, semmint Spanyolországba.” (Paniagua 2007: 24–25.)

Paniagua az álláspontját Saskia Sassen (1994) hipotézise ellenében fejt ki, mely szerint a migrációs hálók létrejöttét két ország korábbi politikai, gazdasági, katonai, illetve kulturális kapcsolata magyarázza.⁶² A törvényesítés lehetősége, mint ok, valóban létezett, főképp a 2000-es törvényesítés után, melyben csak kevés román vehetett részt, de a híre elterjedt. A látszólagos

⁶² A sasseni hipotézis felületes elvetésével nem érthetünk egyet. Nyugat-Európában nagy politikai emigráns közösségek éltek 1989-ig, Spanyolország pedig, ahol híres román ortodox templom is működött, a jobboldali emigráció egyik fő központja volt. Az emigráns értelmiség kulturális tevékenysége a Nyugat figyelmét a „szovjet megszállás borzalmaira” terelte, hozzájárulva ahhoz, hogy román állampolgárok politikai menekültstátushoz juthassanak még az új, demokratikus alkotmány 1991-es elfogadása után is (vö. Paniagua 2007). A korai kivándorlók pedig később meghívólevelekkel járultak hozzá a gazdasági migráció fokozódásához.

ellentmondás ellenére azonban nem cáfolja azt az állítást, hogy az informális gazdaság engedékenysége volt a fő ok. Ugyanis a törvényesítéshez csupán a régóta ott-tartózkodás számított, legyen az akár „illegális”; az „illegális” helyzethez való hozzáférés, hogy a szürkegazdaságba gond nélkül bele lehet merülni, annak a feltétele volt, hogy majd megkaphassák a legális bevándorló státust. A kettő tehát nem különíthető el egymástól. Közös pontjuk pedig a spanyol bevándorlási jog és a hatóságok engedékenysége.

A migrációs csatorna fejlődésének okait három helyen kereshetjük (Sandu et al. 2004: 19):

1. a kibocsátó országban: Románia lassú gazdasági fejlődése, a nyugati életviteltől való eltávolodás, miközben ez a fajta életmód ideáltípusként a román társadalom tagjainak szeme előtt is megjelent;

2. a célországban: Spanyolország nemrég ébredt tudatára annak, hogy cél-országgá vált; saját állampolgárainak migrációs tapasztalatai még igen frissek voltak, így a bevándorlókkal szemben is toleránsabban viselkedtek; a hirtelen gazdasági változás nem adott lehetőséget átfogó migrációpolitikák kidolgozására, így az informális gazdaság fogadta be a külföldi munkavállalókat;

3. a nemzetközi környezetben: a schengeni övezet létrehozása lehetőséget adott arra, hogy bármelyik tagország vízumával el lehessen jutni Spanyolországba; Románia EU-csatlakozása pedig újabb változást idézett elő a migráció rendszerében.

2.5. A migrációs terv megvalósítása: migrációs útvonalak

A migrációs terv végrehajtása értelemszerűen az éppen aktuális migrációs struktúrához igazodik. Másképp jutottak Spanyolországba a „kalandorok”, mint azok, akik az 1990-es évek első felében utánuk érkeztek, másképp azok, akiket a vízumkötelesség sújtott, és megint másképp, akik a vízummentesség idején utaztak. A kutatók felfigyeltek arra, hogy milyen hamar megtalálják az érintettek az új kontextusnak megfelelő módszert, és a kapcsolati tőke működését fedezték fel a jelenség hátterében. A kialakult információs csatornán keresztül többek között a terv végrehajtásának e kezdeti mozzanataira nézve is érkeznek hírek.

Az első migránsok elmondása szerint az első években (1990–1992) volt a legnehezebb eljutni Spanyolországba. Utóbbi schengeni csatlakozása 1992-ben következett be, de még azután is felügyelték az északi határt. Ezekben az években vagy spanyol vízumot kellett szerezni – ami nem volt könnyű –, vagy törvénytelen módon kellett átlépni a határt. Már ekkor meg lehetett tervezni az egész utat: hozzá lehetett jutni hamis schengeni vízumhoz, az illetőt kikísérték Franciaországba, onnan pedig egy másik szállító átszöktette a határon az „illegális” bevándorlót. Ezen az útvonalon, ezzel a módszerrel

Cosladába lehetett eljutni. Egy nagyobb csoport az 1992-es barcelonai olimpiát használta ki, amikor könnyebben meg lehetett szerezni a turistavízumot (vö. Șerban 2006: 121). Ezek a lehetőségek azonban nagyon drágák voltak, a migrációs terv megvalósítása igazi befektetésnek számított, és azokat érintette, akik a kalandorok vagy a még korábbi menekültek közeli ismerősei voltak.

A legkorábbi szakaszban a lakhatás is drágább volt; hivatalos papírok nélkül nem volt lehetőség lakást bérelni, így a bevándorlóknak panziókban kellett lakniuk. A helyzet akkor változhatott, amikor valaki hivatalos státushoz jutott, és bérelhetett olyan lakásokat, amelyeket kiadta a többieknek.

A legális státus megszerzésének módjai közül ebben az időszakban a menekültkérelmek voltak a leggyakrabbak. A forradalom utáni Románia állampolgárait még el lehetett könyvelni politikai menekültekként. Spanyolországban az 1990-es években négyszer több (83 550) menekültkérelmet nyújtottak be, mint egy évtizeddel korábban (21 040), és ebből 10 710 volt román állampolgároké, 6300 pedig lengyeleké (Viruela 2002: 237).

Spanyolország schengeni csatlakozása után új lehetőségek nyíltak meg: továbbá nem volt szükség spanyol vízumra, hanem bármelyik schengeni övezetbe tartozó ország vízuma szolgálhatott belépéshez annak érvényességi ideje alatt. Ez a változás inkább a vízumokkal üzletelőknek kedvezett, mert egyszerűbbé vált a megszerzése, ára azonban nem csökkent (vö. Șerban 2006: 122). Mivel általában több személy nem egy időszakra kapott beutazási vízumot, nem is lehetett csoportos utazásokat szervezni, emiatt ebben az időszakban az egyéni utazások voltak a jellemzők, amikor végigutazni Európát és megérkezni a célpontba egyedül kellett.

A németországi ismerősöknek ugyancsak megnőtt a szerepe; évente több ezren utaztak Európán keresztül németországi meghívók alapján szerzett turistavízumok segítségével (Viruela 2004: 18). Ez nagy lehetőség volt, főképp ami a vízumszerzés költségeit illette. Monica Șerban egyik erdélyi interjúalánya szerint *„hülyének kell lenned, hogy több mint 100 márkát fizess egy meghívóért. Mert valakit csak kell ismerned. Egy volt iskolatársat, barátot, szomszédot, vagy tudom is én, valakit, aki Németországba emigrált. Azt a sok pénzt csak a déliek fizették”* (Șerban 2006: 122). A „déliek” pedig ebben az időszakban 1000–1500 euró között fizettek (vö. Sandu et al. 2004: 11). A dobrotesztiek elmondása szerint a faluban ez idő tájt 1100 és 1300 USD körül mozgott egy vízum ára, ami 2001-ben 13,8 havi átlagbérnek felelt meg (Constantinescu 2003: 3; Șerban–Grigoraș 2000: 36). Az ő esetükben holland vízummal lehetett Spanyolországba jutni, de a svájci is előfordult. Azonban a német és a francia vízumok voltak a legelterjedtebbek. A romániai német konzulátusok évente kb. 180 000 vízumot bocsátottak ki, a francia konzulátusok pedig 50–60 000-et (Viruela 2004: 18).

A kifizetett összeg azonban nem garantálta a vízum megszerzését vagy a kijutás bizonyosságát, és sok múlott azon, hogy milyen közvetítőt választottak és mennyit fizettek neki. A „vízumüzérek világában” a kutatók négy kategóriát

fedeztek fel, és a vízumszerzés garanciája minden esetben különbözött (Serban 2006: 122). A *szakosodott üzérek* esetében a vízum többbe került ugyan, de a sikeresség is garantálva volt, mivel ők állandó jelleggel gyakorolták a vízumokkal való kereskedést és jól informáltak voltak az aktuális lehetőségek felől, valamint hatalmas kapcsolati tőkével rendelkeztek. Egy második kategóriát képeztek azok, akik számára az üzérkedés csak mellékjövedelem volt, és elvétve gyakorolták; az ő ismereteik már korlátozottak voltak, gyakran nem reagáltak időben a „piac” változásaira. Olyanok is akadtak, akik egy távolabbi ismerős felkérésére segédkeztek a vízumszerzésben anyagi ösztönzésre, és végül a negyedik kategóriába tartoztak azok az ismerősök, akik a segítségért néha elfogadtak egy kis összeget (uo.). Utóbbi két kategóriába tartozók leggyakrabban meghívólevéllel tudtak csak segíteni, közvetlenül vagy közvetetten, de nem garantálhatták, hogy az alapján a pályázó meg is szerzi a vízumot. A „hivatásos” vagy „félhivatásos” üzérek azonban pontos információkkal látták el ügyfeleiket, és személyre szabottan alakítottak ki interjúterveket, amelyeket a konzulátusi hivatalos meghallgatáson szigorúan követni kellett.

A segítségnyújtásban az adventista egyház is részt vett. Az adventistáknak sokkal több lehetőségük volt, minthogy mindannyian „testvérként” tekintettek egymásra nemzetiségtől függetlenül, és kötelességüknek érzik segíteni hívótársaikon. Az imaházakban volt lehetőség megismerkedni külföldiekkel, akik hajlandók voltak meghívólevéllel segédkezni. Alcalái lakótársam története sokatmondó:

„Nekem akkoriban [1999-ben] volt itt egy unokatestvérem, aki ugyancsak német vízummal jött ki. Mi adventisták vagyunk, már a nagyszüleim is azok voltak, és sokan nálunk a faluban. Már kicsi korunktól járni kell a szombati iskolába, ami olyan, mint egy rendes iskola, korosztályokra osztva, és az életről tanulunk, a valódi életről... hogy mit csinálj, mit ne csinálj, hogyan élj a mindennapokban. Olyan dolgok ezek, amikre az iskolában nem tanítanak. [...] Nálunk másmilyen a pap, mint az ortodoxoknál; aki jól ismeri a Szentírást, az vezethet imát, és a fiataloknak megvan a lehetőségük, hogy prédikátorok legyenek. Na, a mi egyházunk a németországgal volt kapcsolatban, minket ők segítettek. A forradalom után jöttek és hoztak dolgokat, imaházat építettek, meg ilyenek; és meghívtak magukhoz, hogy menjünk, lássunk, tanuljunk. Olyan volt, mint egy csereprogram. Voltak köztük románok is, akik már régen ott éltek, és most visszajöttek, hogy segítsenek. Velük tudtunk kommunikálni, ők jól beszéltek románul. Aztán amikor elkezdtek az emberek Spanyolországba menni, a németek abban segítettek, hogy küldtek egy meghívót annak, aki menni akart. Az szerepelt a meghívóban, hogy a németekhez megyünk prédikátori továbbképzésre, az ottani prédikátor aláírásával, egy-két hónapra. Ezzel meg egy csomó papírral el kellett menni a német követségre, és ha elfogadták, kaptál egy vízumot, és szabad voltál. Mehetél Németországba, onnan meg Spanyolországba,

mert nem volt már határőrség. Átmentél a franciákhoz, onnan meg ide. Ez egyszerűen is ment az elején, de aztán a németek figyeltek, hogy túl sokan mennek, és már nem adtak mindenkinek vízumot. Ki kellett találni egy jó történetet, az itteni prédikátor is adott papírt, hogy tanuló vagyok, mutatnom kellett, hogy van pénzem megélni, utazni, repülőjegyet kellett felmutatni, az volt a legjobb, de ha nem, busz retúrjegy is elég volt. Nekem háromszor dobták vissza a dossziémat, már minden pénzt elköltöttem a papírokra. Egyszer hamis vízumot is szereztem, azzal indultam neki, el is jutottam Németországig, de oda már nem engedtek be, és vissza kellett jönnöm. Már biztos voltam, hogy soha nem jutok ide. De negyszerre is megpróbáltam, és akkor sikerült. Alig tudtam elhinni, amikor láttam a vízumot az útlevelemben. Rendes, hivatalos vízumot, amibe nem köthetnek bele.” (Achim Radu, férfi, 31 éves, Prahova / Alcalá de Henares.)

Achim utazásának idején a korszak legnagyobb migrációs hulláma zajlott, és a nehézségek ellenére egyre több románnak sikerült Spanyolországba jutni. Ekkorra a migráció egyre többeknek jelentett jó üzletet, és a vízumüzérek maguk is egy nagy hálózatot alakítottak ki, mely egyre inkább befedte egész Romániát, és stabil kapcsolataik voltak külföldön. Létrejöttek azok az utazási irodák,⁶³ amelyek a vízumszerzésre szakosodtak, és teljes körű szolgáltatást biztosítottak, melynek ára 2000-ben a 2500 USD-t is elérte (Paniagua 2007: 44). Az utazási irodáknak az volt a céljuk, hogy minél jobban kiterjesszék hatáskörüket, és minden városban, faluban legyen egy-egy kapcsolatuk. Külföldi utazási irodákkal is szerződésre léptek, és mindkét fél tudta, hogy amit művel, az „álturizmus”. A hálózat tartalmazta azokat a szállodákat, amelyek szállásigazolást küldtek, az utazási iroda biztosította a retúr buszjegyet, a követségi funkcionáriusok pedig biztosították a vízumot. Paniagua (2007: 44) szerint a nyugat-európai országok nagykövetségeinek jelentős része is részt vett ebben a korrupciós hálózatban. A faluból az útlevel több kézen keresztül jutott el a bukaresti nagykövetségig, és a közvetítő feladatának kockázatosága arányában részesült a díjból. Ilyen szervezett körülmények között sem volt azonban garantált a vízum – voltak esetek, hogy a pénz valahol eltűnt a kezek között (Paniagua 2007: 45).

2002-től azonban újabb változás állt be a migrációs út tervezésében. Romániával szemben feloldották a vízumköteleiséget, és turistaként bárki

⁶³ Helyesebb talán azt mondani, hogy ekkor *kapcsolódtak be* az utazási irodák; több beszámolóból is tudhatjuk, hogy a kereskedőturizmusra szakosodott irodák és idegenvezetők, akik gyakran a korábbi állami utazási irodánál dolgoztak és átmentették kapcsolati hálójukat az új rendszerbe, már a rendszerváltozások után megjelentek a balkáni országokban. Julian Konzstantinov bolgár antropológus a kereskedőturizmus leírásában például román buszokról is beszél. Ugyancsak érdekes összevetni az utazás és határátkelés „színjátékát” az akkori „kereskedőturistáknál” és a mai „vendégmunkás-turistáknál” (Konzstantinov 2007; Heintz 2006: 189).

utazhatott külföldre. Immár egyedül a román állam által felállított követelményeknek kellett megfelelni: turistaként 500 euró/fő kötelező összeget kellett felmutatni a határőrnek, a kinti tartózkodási hely meglétét bizonyító iratokat és a visszautazást garantáló papírokat. Három hónapot lehetett kint tartózkodni, aki pedig elmulasztotta a visszautazást, attól megvonták az újabb kiutazás lehetőségét.

Az új helyzetben minden a pénzen múlt. Ha valaki teljesen legálisan akart kiutazni, az megtehetette, ha volt pénze szállodaszobát foglalni, és felmutatni a határőrnek 500 eurót. A kiutazások többsége azonban az új szállítók segítségével olcsóbb volt. Akik addig vízumüzérkedésből éltek, utasszállítók lettek. Az ő extra szolgáltatásuk abból állt, hogy kölcsönadtak az utazónak 500 eurót a vámvizsgálat idejére, és lebonyolították a határőrök megvesztegetését, hogy ne kutakodjanak. Körülbelül 200–300 euróra volt szükség a kiutazáshoz, ami így is sokkal kevesebb, mint az 1300–1500 euró, amit a vízum megkövetelt. Az egész út pontosan tervezhetővé vált, és már nemcsak egyénileg, hanem csoportosan lehetett utazni. A migrációs terv megvalósításához szükséges pénzösszeget könnyebb volt megszerezni kölcsön által, de nem mindig egyformán jó feltételekkel. Az új helyzet oda vezetett, hogy az ismeretségi kötelékek egyre lazábbak lettek, és a bizalom gyengült; a segítségnyújtás egyre személytelenebbé vált és mindinkább üzleti jelleget öltött. A szállítóbuszok egy idő után már nem két települést kötöttek össze, hanem régiókat, az utasok pedig nem ismerték egymást. A szerencsésüket próbálók száma nőtt, azonban egyre gyakrabban kellett addig ismeretlen problémákkal megküzdeni: „A kölcsönpénzt heteken belül vissza kell fizetni, senki sem jött értük Madridban a buszpályaudvarra, már nem találsz egyéjszakás szállást. Az útiterv bármely mulasztására létezik megoldás. Az egyetlen gond a kivándoroltak számára az, hogy Spanyolországban szereznek róluk tudomást.” (Şerban 2006: 124.)

Az útvonalban is változás történt. Azelőtt Németországon keresztül közlekedtek a buszok – az utazási irodák hivatalos buszai – kötelező megállással és járműcserével Karlsruhéban, most azonban Ausztriából Olaszországon keresztül közelítették meg Spanyolországot. Ez az útvonal 3 napot és 3 éjszakát vett igénybe. A magánszállítók körében azonban egyéb útvonalak is elterjedtek, voltak, akik Franciaországon keresztül, vagy Szerbia–Bosznia–Hercegovina–Horvátország–Szlovénia–Olaszország útvonalon közlekedtek, és 4-5 napot is tarthatott az út, ha elkerülték az autópályákat (Paniagua 2007: 47).

Ez az utazási forma egészen 2007-ig állt fenn, Románia EU-csatlakozásáig. Az útvonalakban azóta sem történt változás, csak az utazás ideje lett rövidebb a határátlépés gyorsasága miatt. A magánszállítók nagy része is hivatalos utazási irodává nőtte ki magát, a személyszállításon kívül más segítséget nem nyújtanak. Mellettük az új légitársaságok is indítanak járatokat a nagyobb keresletű útvonalakon, és valódi konkurenciái a busztársaságoknak, jóllehet nem sikerült őket kiszorítani a piacról. A buszok mindmáig vonzóak

azok számára, akik sok csomaggal és kaputól kapuig szeretnének utazni. A repülőutazás azoknak éri meg, akik a nagyobb, reptérrel rendelkező városokból vagy környékükről utaznak.

Mindaddig csak az informális intézményekről szóltam, amelyeken keresztül a migráció megvalósulhatott. Voltak azonban hivatalos intézmények is, amelyek épp az informális szektor ellen jöttek létre. A határátlépéskor alkalmazott illegális gyakorlatokról a hivatalos szervek is tudtak, így például a román Belügyminisztérium (lásd Sandu et al. 2004: 11). A két legaktívabb és legláthatóbb állami intézmény, ami a Munka, Társadalmi Szolidaritás és Család Minisztériuma alá tartozott: a Munkaerő Migráció Hivatala (MMH) és a Külföldi Munka Szakminisztériuma (KMSZ).

Az MMH 2001-es létrehozása tiltakozást váltott ki a privát munkaerő-közvetítő ügynökségek részéről, akik azzal vádolták az államot, hogy nem tartja be a konkurencia törvényét. A hivatal álláspontja szerint azonban az üzérkedésnek akart véget vetni, és a munkakörülményeken tervezett javítani azzal, hogy államilag felügyelt szerződések keretében közvetít román munkaerőt Spanyolországba. 2004. augusztusig említett hivatalon keresztül 97500 személy jutott időszakos külföldi munkához. Spanyolországba, mint említettük, általában mezőgazdasági szezonmunkák elvégzésére közvetítettek 2–6 hónap időtartamra. A szerződés megszabta az átlagbért (kb. 35 euró/nap) és a napi 8 órás munkaidőt (Sandu et al. 2004: 10).

A második intézmény, a KMSZ 2004-ben az okból jött létre, hogy jobban felügyelje a szerződésekben foglaltak betartását, ugyanis sok panasz érkezett a reális bérekkel és munkaidővel, valamint a társadalombiztosítással kapcsolatban. A hivatal többek között az IOM-mel (*International Organization for Migration*) együttműködve indított tájékoztató kampányt, amelyben a külföldi feketemunka veszélyeire hívta fel a figyelmet (Sandu et al. 2004: 10).

A nemzetközi migráció nagy része azonban inkább az informális utat követte, a fent említett hivatalos intézményeknek pedig a gyakorlatban kevés szerepük jutott a mozgások szabályozásában.

A következő fejezetben nem szakadunk el a migrációs tervmegvalósítástól és az útvonalaktól. Rátérek azonban a mai stratégiákra, és megnézzük, hogyan zajlik ma egy út Bukaresttől Alcalá de Henaresig, milyen a hely, ahová érkezünk, és mik az első lépések, amiket a frissen érkezett migránsnak vagy a migránsletet magára vállaló terepmunkásnak tennie kell.

• 3. BUKARESTTŐL ALCALÁIG

3.1. Az út

Bukarestben, a román fővárosban töltöttem egy hetet, mielőtt visszautaztam volna Spanyolországba, immár nem délre, hanem terepmunkám helyszínére, a Madrid tartománybeli Alcalá de Henares városába. Romániából akartam utazni, valahogy úgy, ahogy maguk a migránsok éveken keresztül tették – legalábbis 2002 óta. Vagy féltucatnyi „fapados” légitársaság szolgáltatásai is igénybe vehetők azok számára, akik a nagyobb, reptérrel rendelkező városokból indulnak, és üzleti sikerük alapján valószínűsíthető, hogy sokan is választják ezt a megoldást. A kényelem és a gyorsaság – felár nélkül – mindig fontos szempont, s mivel én az aktuális migrációs stratégiákra voltam kíváncsi, akár a repülőút módszertani jogosultsága mellett is kiállhattam volna. Azonban kisvártatva szembesültem pár gonddal, amivel valószínűleg számos migránsnak is szembe kell néznie: ezek a csomag, az idő és az úti cél.

Hat hónapos útra indultam, és meglehetősen nagy volt a csomagom. A Bukarestben töltött időt többek között arra használtam, hogy ottani ismerősöktől és a migráció témájában jártas emberektől tanácsokat szerezsek,⁶⁴ valamint máshol nehezen elérhető szakirodalomhoz jussak. A könyveknek azonban súlyuk van, a ruhák pedig sok helyet foglalnak. A csomag nagysága jó indok arra, hogy valaki a buszt válassza, ahol több tíz kg-ot felár nélkül lehet szállítani. Azt is mérlegelnem kellett, hogy legfeljebb egy héttel az utazás előtt vehetem meg a jegyet, ami a légitársaságoknál magasabb költséggel jár, meg azt, hogy olyan városba utazom, amelynek nincs reptere – noha a madridi reptér nincs távol. Ha azonban nem Bukarestből indultam volna, hanem Dél- vagy Kelet-Romániából, azzal is számolnom kellett volna, hogy 100–300 km-t meg kell tennem a fővárosig, talán egy éjszakát szállodában kell töltenem, majd a reptérre is ki kell jutnom, ami ugyancsak sokba kerül és bonyolult. A busz ezzel szemben több városban megáll, a kisebb, személyesebb járatok pedig gyakran kaputól kapuig szállítják az utasokat.

A busztársaság kiválasztásánál első szempont az ár volt, minthogy nem voltak korábbi tapasztalataim egyikkel sem. Az egy útra szóló jegyek általában 90–100 euró között mozogtak, a retúrjegyek pedig 180–200 euróba kerültek.⁶⁵ Egy olyan társaságot sikerült találnom, amely diákkedvezményt

⁶⁴ Ezen a ponton köszönetet mondok Ana Zidărescunak, az *Evenimentul Zilei* napilap internetes kiadása „Határon túli románok” rovata szerkesztőjének a segítségéért.

⁶⁵ Nem tapasztalható változás a régebbi beszámolókból szereplő árakhoz képest, lásd Pajares 2007; Paniagua 2007.

is adott román vagy külföldi diákigazolványokra, és Alcalá de Henaresban is megállt. A jegy 80 euróba került – amit az európai valutába fizethettem ki –, és szerdai napon hajnali 5:00-kor volt az indulás az Északi pályaudvar melletti parkolóból. Naponta indulnak járatok, én meg úgy terveztem, hogy hétvégén érek Alcalába, amikor a legtöbben nem dolgoznak. Pontos érkezési időt azonban az utazási iroda nem tudott mondani: „*valamikor pénteken*” – volt a válaszuk.

Március 25., szerda, 4:30. Taxival jutottam ki a pályaudvar parkolójába. Út közben kiderült, hogy több parkoló van, én meg nem tudom, melyikről van szó. Elővettem a jegyemet, megmutattam a sofőrnek: „*oda, ahonnan ez a társaság indul*”. Ismerte. Ő régebben máshonnan utazott, nem is Spanyolországba, hanem Olaszországba, de azok más idők voltak; alig egy-két busz járt, és indulhattak a pályaudvar főparkolójából, most ez már nem lehetséges.

Hárman voltunk ott öt előtt: rajtam kívül egy 19 éves fiú és egy harmincas éveiben járó călărași⁶⁶ hölgy. Egy busz állt a parkolóban sofőr nélkül; a sofőrnek 5:15 perckor sem volt még nyoma, de más utasnak sem. Közben eleredt az eső. A kellemetlen körülményeknek mindig van egy sajátos kohéziós ereje, amely elősegíti az emberi kommunikációt és összefogást, jelei pedig a körünkben is mutatkozni kezdtek. A hölgy ismerte a „diszpécst”, és felhívta őt telefonon; kiderült, hogy a sofőr egy baleset miatt késik, még fél órát várni kell, amíg felszabadul az út. Közben érkeztek még ketten, egy 50 körüli férfi meg egy hasonló korú nő, aki Constantából, a kikötővárosból jött. Majd megérkezett a sofőr egy kisegítővel, aki logisztikai ügyekért felelt. Hat óra volt, de az utánfutót nem sikerült még csatlakoztatniuk, és mindannyian segítettünk, hogy minél gyorsabban elindulhassunk. Fél óras közös tevékenység volt, melyet siker övezett, és idő közben megismerhettük egymást, nemcsak történeteinket, hanem fizikai erőnket is. 6:30-kor indult el a busz.

Az alacsony utasszámnak az volt a magyarázata, hogy Gyulafehérváron (Fehér megye központjában) buszt kellett váltani. Ott volt a gyűjtőpont, ahol a délről, keletről és északról érkezők átszálltak, és együtt folytatták az utat. Ugyanezt a megoldást alkalmazták majd Spanyolországban, ahol Barcelona külvárosában váltunk két csoportba, egy részünk Madrid–Toledo irányába folytatta az utat, a többiek meg Valencia–Alicante útvonalon délre.

Legközelebb Ploieștiben szálltak fel még ketten, majd Brassóban a cég egyik minőségellenőre, aki „látni akarta, hogyan zajlik az utazás”. A buszváltásig 12:15-kor Segesváron csatlakoztak még hozzánk.

Az utazás alatt egy 30 videóból álló „manele”⁶⁷ összeállítás ment, közben csoportos beszélgetések. A témák kevésbé az utazással kapcsolatosak, inkább

⁶⁶ Călărași (Kalarász) megye, Románia délkeleti részén (lásd 3. ábra).

⁶⁷ Balkáni hangzású zene, mely 1989 után vált elterjedtté. Az alacsony műveltséggel azonosítják, gyakran a cigányok zenéjének tekintik (nem összekeverendő a magyar népi hagyományok cigányzenéjével), és a román nyelv dekadenciájával hozzák összefüggésbe. Lásd bővebben az 5.5 fejezetet.

a nők helyzetéről vitatkozott a harmincas és az ötvenes hölgy. Előbbi elvált, és nem is hajlandó újból „rossz” férfihoz menni, az idősebbik szerint azonban „*tűrni kell, a családért, egy nő nem lehet egyedülálló*”. Olykor hevesen vitatkoznak, az ötvenes férfi is hozzászól a témához, szerinte „*Isten a nőt Ádám bordájából teremtette, tehát... nincs nagyon min vitatkozni*”.

A 19 éves fiú az apjához utazott; nemrég érettségizett, dolgozott pár hónapot, de úgy döntött, meglátogatja apját Tarragonában, aki már több éve kint él. Nem tudja, mikor jön haza, nincsenek tervei, talán kint marad dolgozni, ám egyelőre csak a látogatás a célja.

A beszélgetések során érdekes megnyilvánulásai voltak a népi vallásosságnak is. Ortodox embernek, ha templom előtt halad el, keresztet kell vetnie. Közülünk az ötvenes nő tartotta be ezt a „szabályt”, és ugyancsak ő mondta félhangosan, miután egy szabálytalan járókelő miatt fékezniünk kellett: „*Szerencséd van, hogy egy templom előtt állsz, különben mondtam volna valamit!*” Az utasszállító céggel kapcsolatban többször is megjegyezte – valahányszor elégedetlenségét akarta kifejezni – hogy „*ezek megtértek*”. A „megtért” kifejezést a román nyelvben az adventista (vagy jehovista) vallásúakra használják, általában a csoporton kívüliek (*out-group*, vö. Allport 1977), enyhén pejoratív felhanggal.⁶⁸

14:20 perckor szálltunk át Gyulafehérváron (Alba Iulia) az új buszra, amely csak ránk várt. Kevés szabad hely volt, és mire a magyar határhoz értünk, teljesen meg is telt; utoljára Aradon szálltak fel rá. A kis csoportunk is felbomlott. Az új buszon tilos volt enni („*a kellemetlen szagok miatt*”), ha valaki mégis merészelt, a segédsofőr szóvá tette, arra kérve az illetőt, hogy „*próbáljon meg civilizáltan viselkedni*” (gyakran valamelyik utas hívta fel a „főnök” figyelmét a szabálytalankodóra). A beszélgetések most már párban zajlottak, és egyre gyakrabban lehetett hallani a busztársaság gyakorlataival kapcsolatos tiltakozásokat: „*bezzeg az »A«⁶⁹ több helyen megáll!*”, és ellentiltakozásokat: „*én is voltam már az »A«-val, de most már ők sem olyanok, mint régen; lassan mennek, betartják a 80-at, mert kaptak pár büntetést*”.

Az utazás legérdekesebb eseménye mégis a magyar határnál történt. 21:35-kor értünk a határátkelőhöz, a sofőr pedig pénzgyűjtést javasolt, „*hogy*

⁶⁸ „Pocăi/t” = ‘bűnbánó, vezeklő; megtérni’. Eredetileg a bibliai szövegben görögül „gondolkodásbeli változást” jelölt, Istenhez való fordulást. Egy ortodox keresztény internetes blog szerkesztője a következő fórumtémát/kérdést vetette fel: „Gondoljátok, hogy helyesen használjuk a »pocăi« kifejezést, amikor szektásokra vonatkoztatjuk (pl. adventistákra)? Én úgy tudom, hogy – legalábbis az ortodox egyházban – teljesen másvalamit jelent”. A válaszadók egyetértettek vele, és egy bibliai helyre utaltak, amely így hangzik: „És ezt mondja vala: Térjetek meg, mert elközelített a mennyeknek országa” („Pocăiți-vă, căci Împărăția cerurilor este aproape”) (Máté 3:2). Emiatt maguk a „megtértek” is használják a kifejezést, ami ilyenkor pozitív tulajdonságokkal telítődik. <http://www.crestinortodox.ro/forum/showthread.php?t=38>

⁶⁹ Talán a legnépszerűbb busztársaság neve; az ő szolgáltatásukat vettem igénybe visszatértemkor.

gyorsabban menjenek a dolgok a vámnál". Mivel uniós állampolgárokként egy belső határt léptünk át, és a határőr csak egy röpké pillantást vet csupán az úti okmányra, semmilyen „kellemetlenség” nem érhetette egyik utast sem (kivéve a vámvizsgálat során, ahol esetlegesen vámköteles termékekre bukkanhatnak rá; ennek azonban kicsi az esélye távoli útvonalakon, főleg kimenési irányban). Ha korábban a kenőpénz valamilyen szabálytalanságtól való eltekintésért járt, most a gyors ügyintézésért kell megfizetni. Az utasok egy része – magam is – tiltakoztunk, így a másodsofőr szavazást rendelt el, aminek az lett a vége, hogy a társaság fele a fizetés mellett döntött (fejenként 5 euróról volt szó, kb. 1350 Ft), ami összesen 250 eurós összeget jelentett (kb. 67 500 Ft). A végső döntés értelmében aki akart, az fizetett, aki meg nem, az nem – így „*sorban állunk majd az útleveleknél, a csomagellenőrzésnél pedig fizetünk*”. A fenti összeg tehát mind a két procedúrát meggyorsította volna, és persze (legalább) kétfelé is oszlik. Külön kutatást – és metodológiaiilag igencsak körülményeset – venne igénybe annak felmérése, hogy mekkora mértékű is a jelenlegi korrupció a határátkelőkön. Az általam megfigyelt esetet „irracionális korrupciónak” lehetne nevezni, amely alátámaszthatja a „migráció kultúrájának” analógiájára megalkotott „korrupció kultúrája” kifejezés jogosultságát és utóbbi alárendelését az elsőnek. Meglehet, hogy a többi utasnak volt a vámosok „túlbugzóságával” kapcsolatos tapasztalata, ami valóban lassíthatja a határátkelést, ez azonban törvénytelennek számít, kivéve, amikor sztrájk vagy közegészségügyi szükségállapot van elrendelve, illetve ha a nyomkövető kutya „szimatot fog”. Így a közvetlen tapasztalást és az abból fakadó „logikus” cselekvést nem tartom valószínűnek. Saját tapasztalataim is cáfolják: többször is utaztam 2007 óta Romániába egy ismert (regionális piacvezető) magyarországi busztársasággal, de egyszer sem kellett a szükségesnél többet időzni a határátkelőkön; a visszaút alkalmával sem volt pénzgyűjtés (az „A” céggel mentem, Alcalá de Henarestől Marosvásárhelyig utaztam), a határátlépés pedig igen gyorsan lezajlott, vámellenőrzésre sem került sor.

Igazság szerint a „migráció kultúrája” – ahogyan azt az előző fejezetben definiáltam – kialakulása óta magába foglalta a korrupciót, arra a hatalmas kiterjedésű informális hálózatra épült, amely a falubeli „ismerőstől” a fővárosi és a külföldi összeköttetésen keresztül a követségi tisztviselőig és a határrendészetig mindenkit magában foglalt. Olyan alapvető tudást feltételezett, amely szükséges bármilyen más „szubkultúrába” való szocializációhoz (*know-how*).⁷⁰ Ennek maradványaként lehet felfogni a mostani

⁷⁰ A *know-how* kifejezéssel általánosan tudásmenedzsmenttel kapcsolatos értékkel bíró tulajdonságot jelölhetünk: szakértelem, módszertár. A migrációval kapcsolatban azokat a „mintákat” (*patterns*) értem alatta, „amelyek megtanulhatók olyan migránsoktól, akiknek gyakorlati tapasztalataik vannak” (Badea 2009: 21). Más szóval egyfajta „transznacionális habitus” avagy „a migráció végrehajtásának a módja” (uo. 22). Ez később *common sense*-szé változik (Alfred Schütz kifejezésével) és a migránsok saját életvilágának részévé lesz.

„irracionális korrupciót”, amelyről az is elképzelhető, hogy a határőröket nem is foglalja magába.

Utunk a már hagyományosnak mondható vonalat követte Szlovénián, Olaszországon és Franciaországon keresztül, jóllehet többször is az útvonal került a körülöttem ülők beszélgetéseinek középpontjába, tehát nem én voltam az egyetlen, aki nem tudta, milyen útvonalon közlekedünk tovább. Mindenesetre az autópályákat vettük igénybe (a pályadíjakat tehát tartalmazta a jegyár), ami sokak számára megnyugtató volt. Olaszországba másnap délelőtt 9:35-kor léptünk be, miután egész éjszaka Magyarországon és Szlovénián keresztül utaztunk, két félórás szünetet tartva. A francia határt már este léptük át, és a barcelonai átszállásra pénteken hajnali 4 óra környékén került sor. Egy kisbusszal folytattuk utunkat, Alcalá de Henaresba pedig valamivel 10 óra után érkeztünk meg. Egy buszmegállóban álltunk félre, és ketten szálltunk le, a többiek folytatták útjukat Madrid irányába.

3.2. A város

Alcalá de Henares a tartomány harmadik legnépesebb városa Madrid és Móstoles után, történelmi jelentősége pedig magával a fővárossal is felveheti a versenyt. Itt született Miguel de *Cervantes* Saavedra, a *Don Quijote* szerzője, akinek szülőháza a Calle Mayoron a leglátogatottabb turistalátványosság. Kolumbusz Kristóf neve is kötődik a helyhez, ő a Püspöki palotában egyeztetett Izabella királynővel indiai útról. Ugyancsak Alcalában található az ország egyik legrégebbi egyeteme, az 1499-ben alapított Cisneros Egyetem,⁷¹ és a neves irodalmi díj, a *Premio Cervantes* átadási helye is egyben. Összefoglalva tehát, a spanyolok számára Alcalá de Henares jelképesen a modern világ-irodalom és az Újvilág létrejöttének forráshelye, vagyis – Ortega y Gassetre (1983 [1921]) utalva – megtestesítője a spanyol történelem egyetlen „gerinces” szakaszának, amelyben a társadalom egészséges szerkezete nyomán az ország képes volt fölemelkedni és a világtörténelem porondjára lépni.

A város neve (a. m. Erőd a Henaresen) a mór időkre utal, valamint a folyóra, amely Madridtól keletre egy sor települést összeköt, megalkotva azt a földrajzi-adminisztratív egységet, amit Corredor de Henaresnek (a Henares folyama, „folyosó”) hívnak. Romániából (keletről) busszal érkezve az első jelentős madridi megállóhelynek számít (lásd 6. ábra). Földrajzi elhelyezkedésével és méretével kapcsolatban már más kutatók is megjegyezték, hogy

⁷¹ *Universidad Cisneriana*, alapítójának, Cisneros bíborosnak nevét viselte. 1836-ban bezárják és dokumentumait átköltöztetik Madridba, megalapítva a Központi Egyetemet (*Universidad Central*), amelyből később (1968 után) megalakul a *Complutense* meg az *Autónoma*. Az alcalái egyetem csak 1977-ben születik újjá *Universidad de Alcalá* néven, és kapja vissza ingatlanjai nagy részét.

maga Alcalá is gyűjtőponttá válik a bevándorlók számára, magához vonzva a környező kisebb települések munkaerejét (Mihai 2009a).⁷²

A tömegközlekedés szempontjából nem mondható elszigeteltnek, jóllehet 40 percet vesz igénybe eljutni egy nagyobb madridi vasútállomásra a *Cercanías* vonalán (amolyan gyorszerelvényekkel működő HÉV, amelyet a vasúttársaság üzemeltet, lásd 5. ábra). Általában az Atocha állomásig utazik a *corredori* utasok többsége. Cosladából alig 20 perc alatt el lehet érni ezt a csomópontot.

Erre az útszakaszra egy vonaljegy 2,70 euróba kerül, a retúrjegy ennek kétszerese, de létezik tízutazásos gyűjtőjegy is (így 2,05 euró egy út), valamint kétfajta havibérlet. Az egyik 61,05 euró, és napi két útra jogosít fel, tehát az ingázó munkavállalók számára kitalált megoldás. A másik a klasszikus havibérlet, amely egy hónapon keresztül korlátlan számú utazást biztosít, ennek ára pedig 69 euró. A cosladaiak számára a havibérletek 32,65, illetve 53,70 euróba kerülnek, tehát egy naponta ingázó személynek majdnem feleannyiba kerül a munkába járás; ezenkívül a metró is eljut a településig.

Madrid városon belül egy metrójegy 1 euróba kerül, azonban egyes metró-megállóhelyet a *Cercanías* vonataival is el lehet érni, így nem kell külön jegyet váltani. A C-2 vonal Guadalajara közösséget köti össze a fővárossal, és tudjuk, hogy ebbe az irányba indult meg évekkel ezelőtt a románok szétszóródása a Madrid közeli településekre. A C-7 vonalnak Alcalá a végállomása, azonban megkerüli egész Madridot, így kis kerülővel az északnyugati városrészek is átszállás nélkül elérhetővé válnak.

A vonat azonban nem az egyedüli módja az ingázásnak. A *Continental* busztársaság járatait is igénybe lehet venni. Az árak nagyjából azonosak a vonatokéval (2,99 euró a jegy, 63,30 euró a bérlet), de az útvonal más: a 223, 227, 229 számú buszok a két település között csak San Fernando de Henaresban állnak meg, az N22-es pedig Torrejon de Ardozban is, madridi végállomásuk pedig az Amerikai sugárúton található nagy buszpályaudvar.

Első kérdésem a közlekedéssel kapcsolatban az volt, hogy vajon melyik lehetőséget használják inkább a románok. Én magam mindkét eszközt használtam, amikor Madridba utaztam, többnyire aszerint, hogy majd melyik nyújtja az egyszerűbb átszállási lehetőséget. Mindkét állomás (busz és vasút) közel van a románok által leginkább lakott városrészekhez, talán a buszpályaudvar közelebb esik az Avenida Juan de Austriához, amely a jelek szerint a legkedveltebb környék (F: 1.), és láthatóan mindkettőt kihasználják. A legtipikusabb válasz a kérdésemre az volt, hogy „megszokásból” preferálják egyiket vagy másikat. Akinek naponta kell utazni, annak a bérlet nélkülözhetetlen; a jegy nélküli utazás nehezen kivitelezhető, minthogy a vasútállomásokon

⁷² Itt emlékeztetném az olvasót, hogy a cosladai bevándorlással kapcsolatban már leírtam, miként költöztek Madridból Coslada városába az első adventista románok.

5. ábra. Madrid város HÉV-hálózata

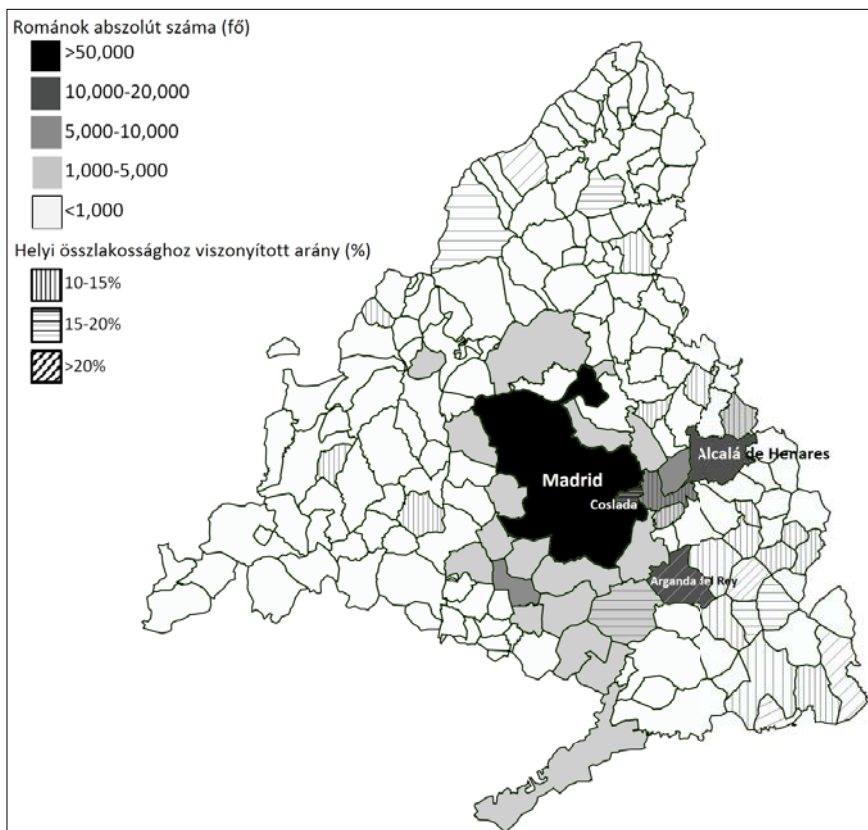
Forrás: <http://www.guidemadrid.com/planos-mapas-de-madrid/mapa-de-cercanias.jpg>

beléptető rendszer működik, a buszjegyeket pedig a sofőrnél kell megváltani, illetve bemutatni. Akinek pedig bérlete van, az könnyen hozzászokhat, megkedvelheti az illető közlekedési eszközt.

3.3. Az emberek

Alcalá de Henares város nevét először 2006-ban az egyik interjúalanyomtól hallottam, midőn Budapesten végeztem terepmunkát román vendégmunkások körében. Őt kiutasították Spanyolországból, és azután került Magyarországra, de gyakran emlegette a helyet, ahol „több a román, mint a spanyol; bármerre mész, csak románokkal találkozol; több százan várakoznak egy helyen, nem mint itt a Moszkva téren”. Mindez varázslatosnak tűnt, és valószínűleg még akkor is hatott rám, amikor e várost választottam terepmunkám helyszínül.

6. ábra. Madrid környéki települések román lakosságuk szerint (2009)

Forrás: Saját készítésű ábra a Jegyzék adatai alapján

Amikor 2008 őszén első ízben jártam ott, az említett kép még élt bennem, és az ott töltött két nap alatt nem is halványult el. A romániai parlamenti választások alkalmával látogattam el Alcalába, miután egy alapítvány részéről választási felügyelőnek jelentkeztem. Vasárnap volt, a várost ellepték a román politikai plakátok és a román nyelvű hirdetések. Ilyenkor egyébként is túlreprezentáltak az utcán a románok, akik nagy számban látogatják a reggeli misét.

A választások napja a legmegfelelőbb időpont volt arra, hogy megismerkedjek egy tereppel, amelybe talán lehetetlen volna „összeköttetések” nélkül belevágni. A bennem élő városkép ellenére 2008-ban bizonyossággal állítható volt, hogy már nem léteznek a régi „emberpiacok”, így a Budapesten alkalmazott módszer sem lett volna lehetséges. Nekem azonban lehetőségem nyílt 20 órát tölteni alcalái románok között bármilyen nehézség nélkül. A választási

bizottság tagjai egymást váltva jártak dohányozni, én pedig – minthogy semmi más feladatomban nem volt, mint a választások tisztaságát felügyelni – velük tarthattam. Mindegyik tag más-más politikai pártot képviselt – és néhányan aktívak is voltak az adott párton belül, nem csupán ez alkalommal vállalták a tisztséget –, és gyakran nekem számoltak be egymás tisztességtelen tevékenységéről. Ugyancsak az udvaron tartózkodtak a Demokrata Liberális Párt tagjai, akiknek jelöltje a legesélyesebbnek számított a helyi képviselői mandátum elnyerésére.⁷³ Első találkozásom tehát a politikummal volt, és a politikai réteg tagjaival. Az „anyaországi” és a „befogadó országi” politika sajátos összefonódását lehetett megfigyelni, amint erről a továbbiakban még szó lesz.

Így ismertem meg Laurențiu Hadadeát, aki felkérésre a Romániai Magyar Demokrata Szövetséget képviselte. A nap végén felajánlotta segítségét a későbbi kutatásaimhoz. Az évek során tagja volt több egyesületnek, és széles kapcsolati tőkével rendelkezett, amelyet hajlandó velem megosztani. Szerinte *„óvatosnak kell lenni az itteni románokkal, mert ott csapják be egymást, ahol csak lehet”*. Szálláskeresésben is felajánlotta segítségét, hiszen *„nem lehet csak úgy idegenekben megbízni”*. Elfogadtam tanácsait, és megígértem, hogy felveszem vele a kapcsolatot, amint visszatértem. Immáron voltak „összeköttetéseim”.

Alcalá de Henares egyike annak a négy Madrid tartománybeli helységnek, ahol 2009-ben több mint 10 000 román lakott (lásd 6. ábra). A négy város között azonban sok eltérés van a románok számát illetően. Míg Alcalában 19 297 románt tartott nyilván a Jegyzék, addig Cosladában 16 029-en, Arganda del Rey-ben 10 883-an, Madrid fővárosban pedig 58 926-an laktak. A relatív számuk azonban mást mutatott. A románok aránya a helyi összlakossághoz képest Argandában volt a legmagasabb, meghaladva a 21%-ot, Cosladában a lakosság 17,8%-át tették ki, Alcalában megközelítették a 10%-ot, a fővárosban pedig a 2%-ot sem érték el. Arganda és Coslada kivételesek, amennyiben az ő esetükben a románok magas abszolút száma ugyancsak magas relatív aránnyal párosul. A terepmunkám idején mindössze huszonnégy madridi településen haladta meg a 10%-ot a románok aránya, többnyire a tartomány északi és délkeleti részében lévő kis lakosságú helységekben. Argandát azonban egyedül a 22,2%-ot kitevő (619 román lakosú) Valdilecha előzte meg.

Alcalá lakossági statisztikáiból érdekes dolgok derülnek ki. A bevándorlás 2000-ben erősödött meg, amikor 3954-ről 8315-re ugrott a Jegyzékbe vett idegen állampolgárok száma. Ekkor még nem érhető el a kibocsátó országra lebontott adatok, csupán a kontinensre vonatkozóak, és a 8315 bevándorlóból 4567 volt európai származású. 2003-ban már 21 186 bevándorlót tartottak számon, és abból 12 212 volt nem-uniós európai (ekkor már különválasztot-

⁷³ A külföldön élő románoknak lehetősége volt választani egy „diaszpóra-minisztert”, aki érdekeiket a román parlamentben védheti.

ták az EU-állampolgárokat). A következő évtől már a románokat is külön bevették a statisztikákba, amiből kiderült, ők képezik a bevándorló lakosság 35%-át (5. táblázat).

5. táblázat. Alcalá de Henares demográfiai adatai

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Összlakosság	197 804	201 380	198 723	203 645	204 574	204 120	203 686
Spanyol lakosság	167 183	166 230	16 908	162 988	162 311	161 450	160 879
Bevándorlók	30 621	35 149	34 815	40 656	42 263	42 670	42 807
Román lakosság	11 805	13 976	14 932	18 828	19 297	20 113	20 793
Ro./összlakosság (%)	5,97	6,94	7,51	9,25	9,43	9,85	10,20
Ro./bevándorlók (%)	38,55	39,76	42,89	46,31	45,66	47,13	48,57
	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004
Összlakosság	163 831	164 463	166 397	172 418	179 602	188 519	191 545
Spanyol lakosság	161 288	161 459	162 443	164 103	165 455	167 333	166 722*
Bevándorlók	2543	3004	3954	8315	14 147	21 186	24 823
Román lakosság	?	?	?	?	?	?	8796
Ro./összlakosság (%)	?	?	?	?	?	?	4,59
Ro./bevándorlók (%)	?	?	?	?	?	?	35,43

Forrás: Saját készítésű táblázat a Jegyzék adatai alapján

* A dőlt betűs számok csökkenést jeleznek az előző évhez képest.

Az igazán érdekes adatok a dőlt betűsek, vagyis a csökkenést mutató évek. Amit nehéz megmagyarázni – és nem is vállalkozhatok rá tanulmányom keretében –, az a spanyol lakosság (majdnem) folyamatos csökkenése 2003 óta. Legelőször a 2004-es statisztika mutatott ki 611 fős csökkenést. A következő évben 461-gyel szaporodott, majd egészen máig átlagosan évi 1000 fővel csökken az alcalái spanyol lakosság. A tendencia magyarázatát a halálozási és születési ráták, valamint a településről való elvándorlás nyújtja, de ami valóban nagy kérdés, hogy miért a bevándorlás növekedésével egy időben indult meg a helyi lakosság számának csökkenése. Van-e/lehet-e köze egyiknek a másikhoz? Ez amiatt is érdekes, mivel a tendencia „rejtőzködő”, vagyis az összlakosság száma egyébként egészséges növekedést mutat, tudjuk, a bevándorlásnak köszönhetően.⁷⁴ Persze az is lehet, hogy egyszerűen

⁷⁴ Ez a terepmunkám óta változni látszik. 2010–2011-ben már az összlakosság is csökkenésnek indult. Mi több, a románok statisztikai növekedése meghaladja az összbevándorlókét, ami azt jelenti, hogy a nem-román bevándorlók száma is csökkent a két év folyamán.

átmeneti időszakot élünk, és az alcaláiak demográfiai jellemzői a 2000-es évek közepén a nyugat-európai modellt követik.⁷⁵

A 2007-ben látható általános csökkenéseket már könnyebben meg tudjuk magyarázni eddigi tudásunkkal: ez a statisztikai hivatal „nagytakarításának” eredménye (vö. a 2.2. fejezettel). Egyedül ekkor az összlakosság és a bevándorlók számában is csökkenés mutatkozik, de nem a román bevándorlók között, akiket érintett ugyan a Jegyzék felülvizsgálata, ám több volt a feliratkozók száma. A spanyol lakosság ekkor a megszokottnál sokkal nagyobb arányban „csökken” (2323 fő), ami arra utal, hogy sokukat be nem jelentett lakhelyváltoztatás miatt törölték a Jegyzékből, más szóval a helyi lakosság körében is történt elvándorlás.

Az alcalái románokról érdemes még megemlíteni pár szociológiai jellemzőt, ami elüt más madridi helység lakóitól. Magas közöttük a fiatalok (56%) és az egyedülállók aránya (42%). A spanyol nyelvet jól beszélik, legalábbis az önbevallás alapján. Ami a vallásukat illeti, túlnyomóan ortodoxokról van szó (91%). Alcalába 23%-uk érkezett az 1990–2001-es időszakban, 61%-uk 2002–2006 között, és 16%-uk 2007 után. Ugyancsak magasan reprezentáltak az erdélyi származásúak (58%). Moldvából 13%-uk érkezett, Olténiából pedig 10%-uk, a havasalföldiek alig 8%-ban vannak jelen (Sandu 2009b: 53).

Ami a célországon belüli migrációt illeti, az alcaláiak 78%-a eleve Alcalá de Henaresba érkezett, nem utólag került ide. A négy településen végzett felmérések szerint pedig 3% körüli azok aránya, akik Alcalába érkeztek, de utólag átköltöztek egy másik településre (Sandu 2009b: 57). Ez nem mond el sokat az alcalái románok valódi belső mozgásáról, ahhoz az INE idevonatkozó statisztikáinak elemzésére volna szükség, ami persze meghaladja jelen tanulmány kereteit.

⁷⁵ Ez igen valószínű; Spanyolország lakossága csökkenő tendenciát mutat már több éve, és általánosan elfogadott az a vélemény, hogy a bevándorlás „mentette meg” az országot az elöregedéstől. Megéri összevetni a 4. ábrát az F: 2. ábrával, ami a lakosság alakulását mutatja be 1981–2005 között. A „megmentett” régiók majdnem teljesen azonosak a román migráció által (is) lefedett mai tartományokkal. Figyelembe kell venni, hogy a bevándorlók a gazdagabb helyeket célozzák, ahol – ugyancsak gazdasági okokból – a helyi lakosság is nagyobb arányban vállalhat több gyereket. Azonban az általam bemutatott Alcalá de Henares-i helyzet arra utal, hogy valóban a bevándorlók számának van nagyobb súlya a demográfiai növekedésben, és nem az iparosodási/modernizációs szintnek. Ugyanakkor a déli tartományok sikerességét a bevándorlás mellett éppen a gazdasági „elmaradottság” magyarázhatja, valószínűsítve, hogy ott jobban megőrződött a tradicionális családmódel (lásd Almería tartomány példáját).

3.4. A lakás

A vasútvonal kettészeli a várost, a románok által nagyszámban lakott negyedek és az óváros a Madridból induló menetirány szerinti jobb oldalon helyezkednek el (vö. Mihai 2009a). Ennek megállapítását nemcsak a román kötődésű vállalkozások vagy interjúalanyaim többségének lakhelye segítette (F: 1), hanem a város bármelyik pontján, buszmegállóknál, a templomnál, boltoknál vagy egyéb helyeken fellelhető kiadó szobákra vonatkozó hirdetések is (lásd F: 4).

Egy albérlethirdetés általában tartalmazza, hogy milyen távol van az ingatlan a vasútállomástól és a „*Continental*tól” (buszpályaudvar), van-e internet és Digi-TV (román kábelszolgáltató, amelyen többek között az összes román adó befogható), hogy szabad-e dohányozni, hogy kizárólag csak lányt keresnek-e, hogy a havi fogyasztás valamelyik eleme benne van-e az árban, és persze a lakás/szoba árát és a „*fianțát*”.⁷⁶ A román hirdetések túlnyomórészt szobákra vonatkoznak, és nem lakásokra. Egy szoba ára 170–260 euró között mozgott, de találtam 130, 150 és 300 eurós hirdetést is. A spanyol hirdetések ezzel szemben gyakrabban vonatkoztak egész lakásokra, melyek ára 600–800 euró között volt. A zálog általában egyhavi díjat jelent.

Az első dolog, amit egy migránsnak tennie kell, a lakáskeresés. Az első időszakot valamely ismerősnél vagy rokonnál szokták tölteni, ám ez nem húzódhat tovább pár hétnél. A bevándorlás korai éveiben kizárólag a legrégebbi bevándorlók bérelhettek lakást a spanyoloktól – mivel csak nekik voltak meg a szükséges papírjaik –, és ebben a pár lakásban húzták meg magukat a később érkezők. Gyakran tízen-tizenöten is osztoztak egy két-három szobás lakáson. A „lakásfőnökök” számára pedig ez jó üzleti lehetőséget jelentett. Mivel más módja nem volt a lakhatásnak, bármekkora összeget elkérhetett a lakótársaktól albérleti díj gyanánt. Egyik beszélgetőtársam, aki 1999-ben ment ki, unokatestvére által jutott szálláshoz, ugyanabba a lakásba, ahol az is lakott. Kilencen laktak a kétszobás lakásban, ő az erkélyen kapott helyet, „*ahol meleg volt, mert a spanyolok beüvegezik*”, így hálósobaként használták. Életében először tapasztalta, hogy milyen nehéz ennyi különböző emberrel együtt élni, jóllehet „*hatan voltak otthon testvérek*”. Régebben a lakásfőnök is ott lakott, de amikor ő megérkezett, már átköltözött egy másik lakásba, ahol egyedül lakott. „*Megtehettem – mondja beszélgetőtársam –, elvégre kilencen voltunk és fejenként 150 eurót fizettünk! Én azért a pár négyzetméteres erkélyért fizettem 150 eurót, és még a vécét sem használhattam több mint öt percig. És mennyibe kerülhetett a lakás? Úgy tudom, olyan 450–500 lehetett. Hát mi összesen fizettünk neki... ezer... 1350 eurót, akkor abból neki*

⁷⁶ „Fianță” – a spanyol *fianza* szó átültetése a román nyelvbe, ami zálogot, óvadékot jelent. Több ilyen átvett szó létezik a spanyolországi román nyelvben. Ezeket a szavakat a szövegben is „eredetiben” idézem. Vö. az 5.5. fejezettel.

megmarad 900! Hát ki keresett itt 900 eurót akkoriban? Nekem, amikor kezdtem az építkezésen, 500-at adtak, és azért is harcolni kellett, mert nem akarta kifizetni a főnök; folyton azzal jött, hogy nem fizették neki se ki a megrendeléseket. És ezenkívül [a lakásfőnök, aki egy nő volt] egy bárban is dolgozott, ahol az összes román lányt ő alkalmazta.” (Férfi, 32 éves, Craiova; 2009.04.18.)

Most már csak hárman laknak együtt. Az egyik lakótársa, akivel otthonról ismerik egymást, mert ugyan nem falubeliek, de „*ugyanabba a diszkóba jártak*”, elmondása szerint még kellemetlenebb körülmények között volt kénytelen élni az első időszakban:

„A mi falunkból 70-en vagyunk itt. Él is egy mondás mifelénk, hogy »szólj az utolsónak, kapcsolja le maga után a villanyt!« Amikor először idejöttem, 17-en laktunk egy kétszobás lakásban; akár a katonaságban, egymás mellett aludtunk a földön. Egy nő bérelte a lakást, és megengedte, hogy ennyien legyünk, azonban magasabb költségdíjat kért. Neki is jött pénz, persze, de mi is sokan voltunk. Közösén vásároltunk és főztünk. Persze voltak konfliktusok, főleg amikor a szekrényben megtaláltuk a halom csokit, amit egy nő a gyerekének raktározott el, persze a közös pénzből. Én mindig is adtam a gyerekeknek, mindig is ő volt az első, azonban hogy a hátunk mögött vásárolt a közös pénzen, az nem volt tisztességes dolog...

Sokan szidják a nőt, akinél akkor laktunk. Azt mondják, hogy rajtunk élőködött. Én mindig próbálom csitítani őket, hisz nagyon sokan az ő pénzén éltek, amíg nem találtak munkát... Na, erről mindannyian megfélekedznek. Persze neki is származott többletbevétele a lakbérünkből, de segített is, mindent számításba kell venni. Én az első négy hónapban a bátyám pénzén éltem, ő tartott el, így nem is vezettettem listát a nőnél, de nem haragudhatok rá, mert sokaknak segített.” (Férfi, 40 éves, Craiova; 2009.04.18.)

Ugyanakkor sokan arról beszélnek, hogy amint sikerült saját maguk albérlethez jutniuk, számos emberen segítettek ingyen lakhatással, persze többnyire rokonokon. Akinek volt tehát albérlettel rendelkező rokona vagy közeli ismerőse, az akár el is kerülhette a fent említett nehézségeket:

„Az én nagynéném, hogy tudd, amikor a faluban sétál, mindenki köszön neki, és tisztelik. Rengeteg embert hozott ki Spanyolországba, rengetegen segített, és nem is úgy, mint mások, hogy pénzért. Nem, ő szólt mindenkinek, hogy kihozza, biztosít nekik helyet, papírokat, és az ő dolguk, hogy munkát találjanak, talpra álljanak, és a fizetésük is a sajátjuk. Ő csak annyit segít, amennyi tőle telik, de azt nem érdekből teszi.” (Férfi, 34 éves, Prahova, 2009.04.18.)

Ma már a saját albérlet nem olyan elérhetetlen, mint volt pár évvel ezelőtt. Egy felmérés szerint a négy kedvenc madridi településen (Alcalá, Torrejón, Coslada és Arganda) a románok 13%-a saját tulajdonú lakásban lakik, amelyet banki hitelre vásárolt, igaz, alig 7%-uknak (vagyis egy 832 fős mintán 58 személynek) sikerült 2008-ig teljes egészében kifizetni az ingatlanokat. A nagy többség még mindig albérletben él, de 74%-uk már albérleti szerződéssel rendelkezik, és alig 10%-uk lakik a „régiszerinti” módszer szerint „feketen” (Grigoraş 2009: 115).

A terepre való érkezésemet követő három napot egy ideiglenes szálláshelyen töltöttem, és fő elfoglaltságom a megfelelő albérlet keresése volt. Elsők között felvettem a kapcsolatot Laurențiu Hadadeával, aki *„már tudott is számomra egy megfelelő helyet, rendes fiataloknál, akiket jól ismer, és teljes mértékben megbízik bennük”*. Ugyanakkor *„bennem is megbízik, másképp nem is javasolna oda, mert nekik is voltak már eseteik, és csak olyat akarnak, aki komoly”*. A felkínált szoba ára 180 euró volt, a rezsi pedig ötfelé oszlott, mivel a lakást két fiatal párral kellett megosztanom. Három hálószoba és egy nappali állt rendelkezésünkre, ingyen internet-hozzáféréssel és kábeltévével, tágas erkéllyel és jól felszerelve. Elfogadtam.

Ezek a körülmények már általánosak azok körében, akik régebb óta kint élnek. A szabad, kihasználatlan szoba is gyakori, így bármikor tudják fogadni az odalátogató rokonaikat, illetve kiadhatják, ha netalán megszorulnának. Ez a lakhatási berendezkedés egy késői fázisát képezi, amikor a „normális életkörülmények” már fontosabbak a mihamarabbi megtakarításnál, és a következő lépés a különköltözés.

Két pár osztotta meg velem a lakását, Achim Radu (férfi, 31) és Georgia Calamir (nő, 29), akik a hivatalos bérlők voltak, valamint Gina Rizea (nő, 28) és Tănase Tarcea (férfi, 26). Achim és Georgia már otthonról ismerték egymást (Achim migrációs történetét az előző fejezetben idéztem), és adventista vallásúak, igaz, Georgia eredetileg ortodox volt, *„de Achim miatt neki is be kell tartani az előírásokat”*. Mindazonáltal az imaházba már nem járnak, ugyanakkor nem dohányoznak, nem isznak, és nem esznek disznóhúst, ezt pedig szigorúan betartják; bármelyik konyhai felszerelésüket használhattam, pár feltétellel: *„a késsel ne vágjak húst, a vágódeszkán ne vágjak húst, és az olajsütőben ne süssek húst”*. Gina és Tănase Spanyolországban ismerkedtek össze nem is sokkal korábban, azelőtt csak Tănase bérelte a szobát. Ők ortodoxok, ám ugyanúgy be kell tartaniuk a házirendet.

Achim az építőiparban dolgozik Madridban. Alig pár hónapja volt jelenlegi cégénél, amely tömbházak külső felújítására specializálódott, és egyedül amiatt elégedetlenkedett, hogy munkaszerződése nem állandó, és bármikor felmondhatnak neki. Volt már fél évig munkanélküli, és nem szeretne még egyszer azzá válni, mert *„elviselhetetlen, ha otthon kell lenned, és nincs semmi tennivalód”*. Ez az érv meglepően elterjedt a munkanélküliek körében; sokuknak vannak tartalékaik és részesülnek segélyben, többnyire bízva

benne, hogy nemsokára újra munkát találnak, de „*az unalom elviselhetetlen, amikor az összes barátod dolgozik, nincs otthon senki, te meg egész nap a tévé előtt ülsz*”. Az unalmon kívül azonban anyagi gondokat is okoz a munkanélküliség. Achim három éve vásárolt egy kocsit, egy legújabb Mercedes-modellt, „*amire három hónapig várt, hogy szállítsák le Németországból*”, és még két éve van hátra az ötéves hitelből. 18 000 euróba került, a kamatokkal együtt 24 000 eurót kell visszafizetnie az öt év alatt, ami havi 400 eurós törlesztőrészt jelent. Mindemellett az ott töltött időm alatt is néhány napig munkanélkülivé vált, miután főnöke az egész brigádot elbocsátotta, mert nem érkezett megrendelése. Négy nap múlva azonban sikerült megoldani a helyzetet, és visszahívta dolgozóit, akik mindannyian románok. Ha azonban a helyzet elhúzódik, Achimnak komoly gondjai lettek volna, mivel a legutolsó alkalommal már felhasználta a munkanélküli-segélyét, és három évig nem jogosult rá.

Georgia, Achim élettársa, akivel nyárra tervezték az esküvőt, ugyancsak Madridban dolgozott egy információtechnológiai multinacionális cég ügyfélszolgálatán. Ehhez nagyon jó spanyol nyelvtudásra volt szüksége – ő az, akiről munkatársai hosszú ideig nem is tudták, hogy román, enyhe akcentusát galíciainak véelve. Munkatársai többnyire spanyolok, habár akad egy-két dél-amerikai is. Ehhez a munkahelyhez nem ismerősök nyomán jutott, hanem internetes álláshirdetésre jelentkezve. A cégnél ingyenes – és kötelező – angoloktatás folyik, csoportjában pedig ő beszéli a legjobban. Georgia azonban mégsem elégedett munkahelyével, szerinte már kevés továbbfejlődési lehetősége van ott, és „*nem ártana továbblépni*”. Úgy érzi, bevándorló háttere semmiben sem akadályozza a karrierépítésben, mivel „*egyedül a tudás és a hozzáállás számít; az, hogy román vagy, még pozitívum is lehet, mivel sok cég gondolkodik abban, hogy Romániába is terjeszkedjen, ha te meg beszéled a nyelvet és ismered az országot, akkor kommunikálhatsz és vezethetsz egy csapatot*”. Georgia nem az egyedüli, aki ilyen pozitívan szemléli a jól képzett bevándorlók esélyeit, legalábbis terepmunkám ideje alatt nem volt egyedül.

Tănase Tarceának két munkahelye is van: kidobóként dolgozik egy torrejoni szórakozóhelyen heti egy-két alkalommal, valamint egy elektronikai hulladékgyűjtőben. Béré mellett egy kis „mellékkeresetre” is lehetősége nyílik. A gyűjtőbázisról naponta hazához számítógép-alkatrészeket, amelyekből működőképes számítógépeket lehet összeszerelni. Ebben segít Achim egyik ismerőse, aki számítógép-szakemberként dolgozik Cosladában. Az ő segítségével volt például ingyenes internetünk és teljes kínálatú kábelszolgáltatásunk. Többen is üznek ilyen tevékenységet, rengeteg plakát kínál „ingyenes Digi-TV-t”, ami egy egyszeri befizetést igényel (kb. 150–200 euró), onnantól azonban havidíj nélkül foghatók az adók. Ha az adók kódolását megváltoztatja a szolgáltató, az új kód percekben belül megtalálható lesz az interneten. Újrakódolásra amúgy a valamivel több, mint három hónapos kintlétem alatt nyolc-kilencszer is sor került.

Tănase is befektetett egy személygépkocsiba, egy hatéves BMW-t lízingelt, amit nemrég ki is egyenlített. A kocsikat napi tevékenységeikhez használták, de nagyobb bevásárlásokhoz egyetlen autóval mentünk. Ugyanakkor Achim – aki párszor bevitt Madridba, munkába menet – útközben egy másik ismerőst is felvette. Vele a legközelebbi település (La Garena) vasútállomásának parkolójában találkozunk, ahová mindketten saját kocsival érkeznek, és Achim autójával folytatják az utat, majd délután ugyanott válnak el. Georgia ritkán ment be Madridba Achimmel, mivel ő később járt dolgozni, de olykor együtt jöttek haza, főleg pénteken, amikor mindketten rövidnaposak.

Gina Rizea alig pár hónapja költözött a lakásba, amióta megismerte Tănásét. Van egy óvodáskorú fia, aki a nagyszüleivel és nagybátyjával lakik együtt pár utcával odébb, napközben azonban gyakran nálunk volt. Terve szerint, miután Tănáséval összeházasodnak, nagyobb lakásba költöznek a gyerekével együtt. Gina nem dolgozott, sokszor a szüleinél tartózkodott amíg Tănase haza nem jött a munkából. Régen „bárvezető” volt, de egyik ismerőse *„becsapta, aláíratott vele valami papírokat, és átvette a bárt”,* a per pedig épp folyamatban volt. Amíg nem születik döntés a bérleti joggal kapcsolatban, addig nem tehet semmit, de bízik benne, hogy mindennek vége lesz, és visszakaphatja a bérleti jogát. Alkalmazottként nem szívesen menne vissza dolgozni, *„már eleget dolgozott úgy, nem azért végzett üzleti főiskolát, hogy felszolgáló legyen”.* Régebben egy közeli arab étteremben kereste kenyerét. De a házi munkát is unja már, ha Tănase nem akadékoskodna, már *„elvállalt volna valamit, hogy ne az legyen, hogy [Tănase] hátán él; ahol korábban dolgozott, már úgyis régóta keresnek hozzáértő lányt”.*

Négy lakótársam portréja nem nyújthat általános képet az alcalái románokról, és lakásunk sem mondható „tipikusnak”, csupán „egy típusnak” a sok közül. Lehet, hogy terepmunkám óta Gina már különköltözött fiával és Tănáséval. Talán visszaszerezte bérleti jogát, vagy egyéb munkát vállalt. Lehet, hogy Georgia és Achim is elköltöztek az esküvőjük után, talán egy külvárosi saját házba, mint tervezték. Az is lehet, hogy az elhúzódó válság beteljesítette Achim legnagyobb félelmét, és elveszítette munkahelyét, ami bármilyen otthonalapítási tervüknek keresztbe tenne. Mindenesetre az alcalái románok hétköznapi és lakhatási berendezkedéseik változatosak és változóak, mint mindannyiunké.

3.5. A hivatal

Az albérletkeresés után – vagy azzal párhuzamosan – a bevándorlónak munkát kell keresnie. Hacsak nem az egyik ismerőse hívta ki biztos munkahelyre, akkor ez egy bonyolult és hosszadalmas folyamat lehet. Amikor én megérkeztem, már pár hónapja lejárt a kétéves moratórium, mely alatt korlátozták

az uniós román állampolgárok jogait a spanyol munkaerőpiacon. 2009. január elsejétől bármely román állampolgárt bármilyen területen alkalmazni lehet, ha annak bejelentett állandó lakhelye a Spanyol Királyság területén van (illetve így volt egészen 2011 nyaráig, amikor a gazdasági nehézségek következtében a spanyol állam újból életbe léptette a moratóriumot az EU által megengedett maximális időtartam végéig).

Azt tervezve, hogy „végigjárom az utat”, magam is munkakeresésbe fogtam. Az első dolog, amire szükség van, az önéletrajz. Ezt kell leadni a munkaközvetítő irodáknál, valamint hatósági igazolást a legális tartózkodásról és igazolást társadalombiztosítási jeltől. Ismerve az ügyintézők menetét azokban az országokban, ahol a bürokráciával volt alkalmam szembesülni, nem tartottam valószínűnek, hogy egyhamar be tudom szerezni a szükséges igazolásokat. Ugyanakkor lakótársaim sem tudták elmondani, hogy mi az ügyintézés menete, mivel nem voltak tisztában az új szabályozással. Megmutatták azonban, hogyan kell kinéznie a Jegyzékbe vételi igazolásnak és a munkavállalási engedélyeknek. Laurențiu Hadadea sem tudta biztosan, hogy most a polgármesteri hivatalhoz kell-e menni, mint régen, vagy máshová.

Így jutottam el a *Centro Hispano-Rumanó*hoz (Spanyol–Román Központ – a továbbiakban CHR, lásd F: 1), amely a *Fundación Iberoamérica Europa* által fenntartott intézmény, és amelynek célja a bevándorlók informálása, kulturális programok és egyéb események szervezése, valamint továbbképzések lebonyolítása. Más településen más nemzetiségek központjai is megtalálhatók, annak függvényében, hogy melyik a legjelentősebb helyi kisebbség.⁷⁷ Egy-egy központban azonban valamennyi bevándorlónak nyújtanak segítséget spanyol nyelven. Ott tudhattam meg, hogy pontosan milyen lépéseket kell megtennem. Először is a rendőrkapitányságon kell kérnem egy időpontot bármelyik hétfői napon, és a hét további napjának valamelyikére kapok majd „*citát*” (időpontot). A második alkalommal már magammal kell vinnem a szükséges dokumentumokat: kitöltött űrlap, lakhatási igazolás, személyi igazolványról fénymásolat és a 8 eurós kezelési költség befizetéséről szóló postai szelvény. Ha mindez megvan, akkor helyben kiállítják a „közösségi igazolványt”, amely attól fogva bizonyítja a spanyolországi állandó lakhelyet. Majd azzal az igazolvánnyal kell elmenni az állami társadalombiztosítóhoz, ahol nyilvántartásba vesznek, és ugyancsak helyben kiállítják a társadalombiztosítási kártyát, amivel alapvető egészségügyi szolgáltatásokat igénybe vehetsz.

Még aznap (hétfő volt) elmentem a rendőrségre, de már zárva találtam. Az azt követő hétfőn azonban már sikerrel jártam, noha korábban mentem ki a kelleténél, és órákig fölöslegesen vártam, azt gondolva, hogy nagy lesz a tömeg, és semmiképp nem szabadna lekésni a számosztást. Mindenki

⁷⁷ A hálózat neve CEPI (*Centros de Participación e Integración* – Részvételi és Integrációs Központok).

ezt javasolta, minthogy „*régen ott kellett tölteni az éjszakát, ha sorszámbhoz akartál jutni másnap*”. A valóságban azonban alig jelentünk meg pár tízen, akik uniós állampolgároknak számítottunk. Szerdára kaptam időpontot. Két tábor sorakozott a rendőrség épülete előtt, jobboldalt egy nagyobb és vegyesebb csoport, baloldalt pedig mi, a pár tíz „kiváltságos”, akik uniósak lévén hamarabb is kerülhettünk sorra.

Minden szükséges okmányom megvolt, a lakhatási igazolás, mint kiderült, egy kézzel írott és aláírással ellátott nyilatkozat kell hogy legyen a főbérlő részéről, miszerint „befogad” a lakásába – és persze mellékelni kell az ő tartózkodási engedélyét vagy „közösségi igazolványát”. Mivel az albérleti szerződés Achim Radu nevén volt, neki kellett engem „befogadnia”, amit szívesen meg is tett, habár szerinte „*valamit félreérthettem, mert nem így mennek a dolgok, kell majd a tulajdonos aláírása és a lakás tulajdonlapja is*”.

Dél előtt leadtuk a papírokat, és délutánra kellett visszamennünk, felvenni az igazolásokat, időközben pedig be kellett fizetni a 8 eurós csekket, majd a szelvényeket fel kellett mutatnunk. Délutánra már kezemben tartottam az igazolványt. Mi több, még aznap, hazafelé menet rátaláltam a társadalombiztosító központra, s bár csak érdeklődni mentem be, tíz perc elteltével már a tb-igazolás is a kezemben volt. Úgy éreztem, éppen az ellenkezője történik annak, amit egy román állampolgár tapasztalhat, ha Bukarestben szeretné megújítani személyigazolványát, miután külföldön lakott. Ezt az esetet mutatja be Monica Heintz saját tapasztalata alapján, és érdemes a kettőt összevetni (Heintz 2006: 176–182).

A munkakeresés azonban nem mehetett ilyen könnyen. A munkanélküliség már azokban a hetekben meghaladta a 15%-ot, és a legtöbb cégnél létszámstopot vagy leépítést hirdettek meg. Ha valóban a munkavállalás lett volna a fő célom, és képesítesemnek megfelelően szerettem volna elhelyezkedni, akkor valószínűleg migrációs kísérletem kudarcot vall. Achim ugyanakkor felajánlotta, hogy utánakérdez a főnökénél és pár ismerősénél, hogy volna-e bármilyen ajánlatuk, akárcsak ideiglenes jelleggel; ha kutatási kérdéseim inkább a munkafolyamatra irányulnának, egy érdekes lehetőség lett volna, akárcsak Heinz (2006) esetében. Vissza kellett utasítanom, azon az alapon, hogy „*valami stabilabbra volna szükségem*”, de az álláshirdetésekből talált lehetőségekről folyamatosan beszámoltam neki. Annak ellenére, hogy partnere is így talált munkát, Achim általában bizalmatlan volt, és úgy tartotta, „*ezek a munkák a spanyoloknak vannak, anyanyelvi szinten kell beszélni a nyelvet*”.

Az általános tapasztalat az volt, hogy amint elért egy biztos jogi és anyagi helyzetet, a legtöbb román már nem informálódott a további fejlemények és lehetőségek felől. A kapcsolati hálón kívüli álláskeresést pedig nem tartották lehetségesnek, spanyol újságokban vagy internetes fejvadász oldalakon kevésbé keresnek munkát. Az új lehetőségekkel kapcsolatban pedig a legtöbben annyit mondtak: tipikus, hogy akkor válik szabaddá a munkavállalás, amikor olyan válság van, hogy a spanyolok sem találnak munkahelyet.

3.6. Az alcalái román bevándorlás esete

A strukturális kibontakozás korszakából térjünk most vissza a kezdeti állapotokhoz, az első alcalái románok világába, és hallgassuk meg az ő történetüket. A 2. fejezetben már megismerhettük a cosladaiak esetét, és hallhattunk azokról a castellóni fiatalokról is, akiket ma „kalandoroknak” nevezünk. Fölösleges azon töprengeni, mi lett volna, ha újvilági álmuknak nem vet véget a spanyol parti őrség. Nincs semmi okunk azt feltételezni, hogy nem jött volna létre a migráció, ám biztos más formát ölt, és talán épp az alcaláiakat fedezik fel először a kutatók, akik a cosladaiaktól függetlenül kerültek Spanyolországba, ám ugyancsak egy véletlen folytán.

Nae Banu 1980-ban szökött ki Romániából, huszonkét évesen. Először Olaszországba ment, ahol egy évet töltött, sofőrként keresve kenyerét, majd Svédországba, ahol menedékjogot kért és idővel állampolgárságot szerzett. Ugyancsak sofőrként helyezkedett el (Bârsan 2008). Egyik útja alkalmával azonban baleset érte Spanyolországban, így ott ragadt egy ideig, és úgy döntött, ott is marad. Nem ismerjük a pontos körülményeket, de Alcalá de Henaresban telepedett le, ahol az elmondások szerint már élt egy nagybányai férfi, Sandu Oșanu – ekként ismerték –, aki a régi rendszer idején érkezett, mára már elhunyt, és akivel Nae Banu összebarátkozott. Politikai menekültként az 1989-es változásig csekély kapcsolatot tarthatott fenn Romániával és ottani rokonaival, azonban a forradalom után rögtön hazalátogatott. Nae abban a szerencsés helyzetben volt, hogy svéd állampolgárként Spanyolországban már a leteleződés legális státussal rendelkezett, és bármikor vissza tudott utazni.

Feleségével (Sabina Banu) még Romániában ismerkedett meg, és az 1989-es események idején ő is kiszökött Spanyolországba. Újbóli találkozásukat követően a házasság mellett döntöttek, és 1991 áprilisára tűzték ki az időpontot. Az otthoniakkal is felvették a kapcsolatot, akik meghívást kaptak az esküvőjükre és persze arra, hogy pár hónapig szerencsét próbáljanak Spanyolországban.

Elsőként Sabina egyik gyermekkori barátnője és annak a férje látogatták meg őket (a Macovei házaspár) 1991. januárban:

„Alba [Fehér] megyéből jöttünk, Sebeș városából. Egy esküvőre érkeztünk, egy régi barátnőm esküvőjére, akivel még gyermekként megegyeztünk, hogy aki először férjhez megy, annak a másik lesz a násznagya. Ők is egy csomagszállító céget vezetnek most: Banuék, Sabina Banu. Ők is sebeșiek, régi ismerőseink. És mi ezzel a céllal is jöttünk, hogy összeházassítjuk őket, maradunk egy-két hónapot, majd hazatérünk. Nem azzal a céllal jöttünk, hogy itt maradjunk. Meghívóval sikerült kijönnünk, amit egy spanyol adott; Sabina nem tudott küldeni, mert neki sem voltak papírai, mivel ő kiszökött, illegálisan utazott.

Hát, amikor mi 1991-ben kijöttünk, akkor volt itt még egy család Nagy-bányáról, és Nae Banu... nagyon kevesen, öten-hatan voltak románok egész Alcalában. Amikor Madridba mentünk templomba, a Plaza de Castillára, ott voltak még románok, de olyan harmincan lehettek az egész tartományból. Nagyon kevesen voltunk.

Közben eltelt az esküvő, és júniusban hoztak egy törvényt, novemberben meg tartózkodási engedélyt kaptunk. Ekkor döntöttünk úgy, hogy tovább maradunk, és megpróbálunk több pénzzel hazatérni.

Nehéz volt az elején, elképzelheted. Otthon egy bútorboltban dolgoztam a férjemmel együtt. Itt én hamarabb találtam munkát háztartási alkalmazottként, férjem sokáig nem talált stabil állást. Persze Banuék sokat segítettek, náluk is laktunk az elején három hónapig, mielőtt egy szomszédos lakásba költözhattünk egy másik családdal.

Utána egy gyárban kezdtünk el dolgozni mindketten. Én közben teherbe estem, megszületem a fiamat, és egy darabig otthon maradtam vele. Majd egy húsgyárban helyezkedtem el, a Campofriónál, és nyolc évig dolgoztam ott.” (Sanda Macovei, nő, 39 éves, Alba, 2009.05.24.)

Nae Banu két fivére az esküvő hónapjában érkezett, előbb Manole és felesége, Salomea, majd egy hétre rá Teodor és neje, Agata. Ők sem terveztek hosszabb tartózkodást, a téli ünnepekig szerettek volna csak maradni, azonban az 1991. június 7-ei törvényesítés az ő terveiken is változtatott. Az intézkedés azokat az „illegális” bevándorlókat érintette, akik bizonyítani tudták, hogy május 15. előtt érkeztek az országba (vö. López 2007). A Banu és a Macovei család tagjai szerencsések voltak, mivel hivatalos vízummal érkeztek, amin dátum is szerepel.

„1991. április 24-én tettünk egy látogatást, úgy tervezve, hogy karácsonyig maradunk, és az ünnepekre utazunk haza. Én otthon már belekezdtem egy vállalkozásba, egy kis szállodát meg egy éttermet terveztem, és szükségem volt pénzre, hogy befejezhessem. Közben júniusban meghozták a tartózkodási engedélyekre vonatkozó törvényt, és akkor úgy döntöttünk, hogy még maradunk.

Eleinte egy tyúkfarmon dolgoztam, elképesztően nehéz körülmények között, és a fizetés is minimális volt. Később kis segítséggel egy üvegyárban találtam munkát, ahol sofőrként alkalmaztak. A testvéreimet is bejuttattam oda, és együtt dolgoztunk. Huszonnégy órát dolgoztam, hétvégén is, de végre éreztem, hogy megérte kijönni. Havi 4000 márka⁷⁸ körül kerestem, tehát nagyon jó fizetésem volt [...].

⁷⁸ A német márka volt a kor általános használatú valutája, mielőtt az USD, később pedig az euró átvette volna a helyét. A banki tranzakciók is DM-ban bonyolítottak le, emiatt számolhatják egyes spanyolországi bevándorlók is a fizetésüket német valutában. Az euró

Az első, aki kijött, Nae volt, a bátyám, majd a másik fivérem, Manole, mi meg egy héttel utána. Miután mi is kijöttünk, tizenkét román volt Alcalában. Boldogak voltunk, ha találkozhattunk. Gyakran hívott a madridi pap, hogy menjünk misére, találkozzunk. Én nem mindig tudtam elmenni, mert vasárnap is dolgoztam, de volt, hogy korábban bementem dolgozni, aztán a templomba is ellátogattam [...].

Akkoriban az alcaláiak szinte mind Fehér megyeiek voltak, vagy szebeniek... Volt egy nagybányai család is, de ők már régebben idetelepültek [...].

A feleségem először abban az évben jött ki, amikor én, majd hazautazott, és csak négy év múlva költözött ide.” (Teodor Banu, férfi, 52 éves, Alba, 2009.06.04.)

A következő időszakban az első érkezetek szülővárosából és annak környékéről, tágabban véve Fehér megyéből több román vándorolt ki (lásd 3. ábra és F: 3. ábra). Amikor Gabriel Gabrea 1992. októberben Alcalába érkezett, 40-50 románt tartott számon a közösség, akik közvetve mind ismerték egymást. Ő már azzal a céllal jött, hogy hosszabb ideig marad – ami persze nem jelentett többet pár hónapnál – és szerencsét próbál. Utazása abban az időszakban már tipikus migrációs tervmegvalósítás volt, amibe a tudatosság és a megfontoltság is beletartozott. A Fehér megyeiek között már elterjedt a hír, hogy Spanyolországban könnyen legális státuszhoz lehet jutni, és munkalehetőség is akad, ha más nem, feketén, de akkor sem akadékoskodnak a hatóságok. A spanyolok barátságosak, érdeklődnek Románia iránt, amiről Drakulán kívül jóformán semmit sem tudnak, és gyakran „lengyelnek nézik az embert, mert azokat ismerik”.

„Vingárdon születtem, Fehér megyében. Nem ismerem a falu magyar nevét, de a németet igen, tudniillik két népcsoport lakta a települést: németek és románok. Weingartskirchen a német neve. A 15. században alapították, egy nagyon régi kőtemplom is található a faluban.

Ott végeztem el az első nyolc osztályt, majd mezőgazdasági-ipari szak-középiskolában érettségiztem le Balázsfalván. Rövid ideig a vingárdi szövetkezetnél dolgoztam, majd köztisztviselő lettem a gyulafehérvári polgármesteri hivatalnál. Én felügyeltem a városi piacot, piacfőnök voltam. Nem panaszkodhattam, mert elég jó keresetem volt. Bőven adódott alkalmam kiegészíteni a fizetésemet, Németországba jártam árut vásárolni, azt otthon eladtam, így a fizetésem kétszeresét is megkerestem. Persze nem folyamodtam korrupcióhoz vagy csaláshoz... nem »paráználkodtam«, hogy így fejezzem ki magam. Kihasználhattam volna piacfőnöki pozíciómat, és

2002-es általános bevezetése óta fix árfolyamon futnak a forgalomból kivont nemzeti valuták: 1DM \approx 85 peseta; 1€ \approx 1,96DM; 4000DM \approx 2000 euró.

visszaélhettem volna befolyással. Kértek is rá, egy idő után már valósággal elviselhetetlen volt a helyzet. Jött valaki, az ő »nagy« embereivel, hogy valaki mást büntessen meg. Na de jött a másik is, az ő nagyjaival, és az ellenkezőre kért! Gondolj csak bele, milyen kilátástalan helyzet! Szerintem azért léteznek a törvények, hogy azokat betartsák. Az utolsó csepp a pohárban az volt, amikor megjelent az alkohol a piacon. Addig olyat nem láttál, hogy részegen lézengjenek ott az emberek... Úgy éreztem, fel kell mondanom, ez már nem nekem való [...].

A kiegészítő lehetőségek is megszűntek közben, és akkor döntöttem úgy, hogy a külföld lehet a megoldás. Gazdasági okok vezettek. Ha odáig jut az ember, hogy a gyermekének nem tud megvenni egy csokit, akkor valamit tenni kell... Belekezdtem egy felmérésbe. Ismertem embereket, akik már elmentek, és mindegyiket megbíztam, hogy járjon utána, hol milyen lehetőségek vannak. Találkoztam egy régi ismerőssémmel, aki itt, Spanyolországban dolgozott egy rövid ideig, pont itt Alcalában. Egy másik Franciaországban dolgozott legálisan, a Kereskedelmi Kamarán keresztül. Németországi ismerős pedig adódott bőven [...]. Végül azt a következtetést vontam le, hogy Spanyolország a legmegfelelőbb. Gyakorlatilag legálisan érkeztem. A franciaországi ismerőstől szereztem vízumot, hogy odáig eljussak, és onnan jöttünk át ide. Nem került semmibe, pár frankot fizettünk a hivatalos bélyegekért, de más semmit [...].

Így kerültünk mi 1992 októberében Alcalába, ahol akkoriban 40-50 román élt. Összesen 5 vagy 6 bérelt lakás létezett, és ezekben laktunk mindannyian. Tehát sokan laktunk egy helyen, egy időben 13-14-en is. Akiknek nem voltak papírjai, azokkal laktak, akik már legálisak voltak itt, és bérelhettek. A munkával sokkal egyszerűbb volt, mint manapság, szó sem volt hatósági ellenőrzésekről, bármikor dolgozhattál feketén. Egy nyersvasöntődében helyezkedtem el Fuenlabradában, és innen ingáztam, majd kiköltöztem az üzem területére egy szabad helyiségbe. Megvolt a szükséges kényelem, volt ágyam, fürdőszobám stb. [...]

Rá egy évre, 1993-ban karácsonyra mentem haza először, januárban pedig visszatértem. Bonyolult út volt, akkoriban nehéz volt utazni, de vízumokkal megoldottam. Francia vízummal mentem haza, repülővel, majd némettel tértem vissza ide. 1994-ben fogtam neki a törvényesítéshez szükséges papírok megszerzésébe, és abban az évben meg is kaptam a tartózkodási engedélyt, ami után szabadon utazhattam.

Miután Romániából visszatértem, nem folytattam a munkát az öntődében. Más idők jártak, megengedhetted magadnak, hogy munkahelyet válts. Egy asztalosműhelyben találtam munkát itt, Alcalában, és 1996-ig ott dolgoztam. 1997-ben dolgoztam egy ideig egy tyúkfarmon – volt itt a város szélén egy nagy farm, most már nem működik. Akkortól már érezni kezdtem, hogy az egészségem megingott. A vesém már nem bírta tovább, és kénytelen voltam leszázalékoltatni magam [certificat de »minusválido«].

Na, ezek után már nem vállalhattam nehéz munkát. Létezik azonban Spanyolországban egy szociális hálózat, amin keresztül a minusválidók [fogytékkal élők] munkához juthatnak. Ezen keresztül kerültem az ONCE-hoz 1998-ban, és ott is dolgoztam 2007-ig. Nem tudom, ismered-e az ONCE-t? Egy olyan lottójáték, szerencsejáték, amely a vakoknak ad munkát, őket segíti, alkalmazza őket, és a bevételek is hozzájuk jutnak.⁷⁹ De kiterjedt hálózattal rendelkezik, és számos tevékenységet űznek, többek között élelmiszerek előállítását is vakok számára. Én az egyik mostolesi kenyérgyárunkban kaptam munkát. Az is távol van innen, Madrid túlsó oldalára ingáztam. 2007-ben szűnt meg a gyár.

Időközben 2001-ben, szeptember 13-án... tehát két nappal a New York-i terrortámadás után meg is műtöttek, veseátültetésen estem át. 2007-ben munkanélküli lettem, és betegnyugdíjaztattam magam, ennek összege havi 620 euró... most valamivel emelkedett. Hát ez volt az én munkatapasztalatom.” (Gabriel Gabrea, férfi, 49 éves, Alba, 2009.03.23.)

Gabriel Gabrea már azok közül való, akik az 1991-es törvényesítés után érkeztek. Akiknek akkor sikerült legalizálni helyzetüket, 1992-ben meg kellett újítaniuk, de ezt csakis azok tehették, akik előzőleg rendelkeztek vele. Alcalában ez arra a 10-12 személyre vonatkozott, akik 1991. áprilisban már kint voltak. Ők azonban biztosíthatták a lakhatást és a meghívót a többiek számára, így a kivándorlás felgyorsulhatott, és alig egy év leforgásával a románok száma megötszöröződött. Mindenkinek lehetősége volt egyénileg kérelmezni a tartózkodási engedélyt, ha sikerült beszereznie a szükséges okmányokat, és motiváltak is voltak. A következő tömeges törvényesítés 1996-ig váratott magára, de ez alkalommal csak azok vehettek benne részt, akik korábban legálisan tartózkodtak kint, ám valamiért nem sikerült megújítani engedélyüket (vö. 2.2. fejezet).

Nem tartozik szorosan a témánkhoz, és a terepmunka alatt nem is sikerült pontos adatokat gyűjteni e területen, de ha már az alcalái román-ságról beszélünk, érdemes pár szót szólni azokról az 1989 előtti politikai menekültekről, akik a helyhez kötődnek. Április 15-én részt vettem Vintilă Horia halálának tizenhetedik évfordulóján az Alcalái Egyetemen, amelynek a román származású író 1992-ben bekövetkező haláláig volt irodalomprofesszora. Emblematikus személyiség, aki a második világháború idején Olaszországban teljesített diplomáciai szolgálatot, majd a Vaszgárda színre lépése idején kiszorult a politikából. Bécsben, valamint Argentínában is élt és tanított, majd Párizsba költözött, ahol 1960-ban neki ítéltek a Goncourt irodalmi díjat (amellyel többek között olyan személyiségeket jutalmaztak, mint Marcel Proust, Simone de Beauvoir vagy Georges Duhamel). Ekkor

⁷⁹ ONCE = Organización Nacional de Ciegos Españoles (Spanyol Látássérültek Nemzeti Szervezete), 1938 óta működik.

tört ki a „Goncourt-botrány”, az író a román állam és sok emigránstársa a nemzetiszocialista-fasiszta rendszerrel való együttműködéssel vádolta. Az ügy máig nincs tisztázva, léteznek olyan titkosrendőrségi dokumentumok, melyek szerint nem volt köze a rendszerhez, jóllehet fiatalkori publicisztikája sokat elárul politikai beállítottságáról (Alexandru 2007; Rotaru 2004). Horia végül nem vette át a kitüntetést, és Spanyolországba települt át az ügyet követően. E lépése azonban csak olajat öntött a vádaskodók által táplált tűzre. A Franco vezette országgal kapcsolatban számos történész úgy vélekedik, hogy a Vasgárda „teljesen kompromittált tagjai Spanyolországban újracsoportosultak, ahonnan egy demagóg kampányt folytatnak, azzal a céllal, hogy bármilyen áron elérjék a politikai rehabilitációt” (Dumitrescu 1997: 47).

Vintilă Horia azután került Alcalá de Henaresbe, hogy 1977-ben elindult a Madridi Egyetem decentralizációja, és újjászületett az Alcalái Egyetem, amelynek bölcsészkarán kapott helyet a román professzor. Egy 1990-ben vele készített interjúból megtudhatjuk, hogy a spanyolországi román emigráns értelmiség aktív szerepet vállalt a román kultúra terjesztésében és a két ország közötti ősi történeti-kulturális kapcsolatok felderítésében (Rotaru 2002). Az egyik kimagasló egyéniség Alexandru Busuioceanu volt, aki élete végén, 1942 és 1961 között élt Spanyolországban, miután elfogadta a kulturális attaséi küldetést. A Madridi Egyetemen megalapította a *Román Nyelv és Irodalom Tanszéket*, és több spanyol egyetemen elérte, hogy bevezessék a román nyelv oktatását (Sluşanschi 1985).

Ezek a személyiségek, akikhez a madridi egyház vezetője is hozzátartozik, aktív szerepet vállaltak a spanyol közéletben, és olyan kapcsolatokat alakítottak ki az ottani politikai és kulturális élet egyéniségeivel, amelynek nyomai máig fellelhetők a gazdasági migráció nyomán kialakult közösségek civil és kulturális szerveződésében, amelyről az 5. fejezetben szólok. Ez a gazdasági migrációhoz igencsak lazán kapcsolódó téma, véleményem szerint, központi eleme kell hogy legyen egy, a társadalmi differenciálódásról szóló elmélkedésnek. A gazdasági-politikai struktúrán túlmutat, ám egyben gerince is annak egy olyan jellegű filozófiai kérdés, hogy „mi az ember?”, illetve a politikai töltésű „mi az értelmiségi?”. Ezeket, a kisebbségi élethelyzetbe ágyazva mindenképp vizsgálni kell ahhoz, hogy átfogó magyarázathoz jussunk, ha nem is a végsőhöz, ami lehetetlen volna, de az egyik lehetségeshez, melyet belső koherenciája alapján ítélnünk érvényesnek.

• 4. MUNKA ÉS ÉRVÉNYESÜLÉS

Amikor munkaerő-migrációról (*labour migration*) vagy gazdasági migránsokról (*economic migrants*) beszélünk, nem teszünk mást, mint hogy a munka fogalma alá kényszerítjük a migrációs folyamat valamennyi elemét. Így a „munka” lesz a társadalmi mechanizmus meghatározó tényezője. Nem biztos azonban, hogy a munka fogalma annyira nyilvánvaló, mint amilyenek gondoljuk. Hogy csak egy példát említsek, kétes, hogy „munkának” tekintjük-e a vallási szertartást vagy a szertartásos áldozathozatalt, holott azoknál a népeknél, ahol például az esőcsinálás gyakorlata létezik, ez egy gazdaságilag is elengedhetetlen tevékenység, amely hosszú távon jövedelmező (Gamst 1995: 6). Tudatosítanunk kell azt, amit Ray Pahl negyedszázada megfigyelt, hogy helyesen vázolhassuk fel migráció és munka kapcsolatát. Eszerint „a munka [*work*] válik a fő egyéni, társadalmi és politikai problémává a huszadik század hátralévő éveiben: jelentését, természetét és életünkben betöltött szerepét illetően általános a zűrzavar és a homály” (Pahl 1988: 1, idézi Gamst 1995: 11).

Godelier (1972: 266) egy példa által mutatja be, hogy „a munka egyidejűleg gazdasági, politikai és vallási cselekvés, és ekképpen is éljük meg”. Ekként meghatározva úgy iktatjuk ki a migráció és a munka közé tett egyenlőségelet – ami fő célom –, hogy közben számos további tényezőre hívjuk fel a figyelmet. Mindenesetre érthetővé válik, hogy miért nem gazdaságról beszélek, hanem munkáról, és nyilvánvalóvá lesz, hogy amit itt leírok, az a következő fejezetre is vonatkozik, legyen szó társadalmi kapcsolatokról, kultúráról vagy pszichológiai jellemzőkről – amire fentebb Pahl „egyéni” kifejezése utal.

Ami a „cselekvést” illeti, idézném Max Weber híres és tömör meghatározását a *Gazdaság és társadalom* elejéről:

„...»cselekvésnek« nevezünk minden emberi viselkedést (mindegy, hogy külső vagy belső ténykedésről, valaminek az elmulasztásáról vagy eltéréséről van-e szó), ha és amennyiben a cselekvő illetve a cselekvők valamilyen szubjektív értelmet kapcsolnak vele össze. »Társadalmi« cselekvésnek viszont az olyan cselekvést nevezzük, amely a cselekvő vagy cselekvők által szándékolt értelme szerint mások viselkedésére van vonatkoztatva, és menetében mások viselkedéséhez igazodik.” (Weber 1987: 37–38.)⁸⁰

⁸⁰ Letérnénk utunkról, ha mélyebben foglalkoznánk a weberi cselekvésemeléttel és a belőle

A munkát – legalábbis tanulmányom célja szempontjából – olyan cselekvésként kell definiálnom, amely társadalmilag meghatározott és konstruált. Értékteremtő cselekvés, de nem a szó szűkebb közgazdaságtani értelmében az. Cato Wadel nyomán a munkát olyasvalaminek tekintem, amely társadalmi kapcsolatokat jellemez, és az említett szerzővel együtt figyelmeztetek arra, hogy ezáltal nem tekintem valamennyi cselekvést munkának, de „feltételezem, hogy a munka minden társadalmi kapcsolatnak egy (valós vagy lehetséges) aspektusa” (Wadel 1979: 381):

„Más szóval, a munkát egy két irányba mutató középhelyzetű tevékenységként⁸¹ szeretném látni: tartalmaznia kellene azon kölcsönös tevékenységeket, amelyek a személyes és magánjellegű kapcsolatok fenntartására irányulnak, valamint azokat a kollektív tevékenységeket, melyeknek a közösség, a demokrácia és egyéb megbecsült társadalmi intézmények fenntartásához van közük.” (Uo. 382.)

El kell tehát távolodnunk attól a közgazdasági véleményről, hogy „míg a szociálantropológiában és a többi társadalomtudományban a munka egy a számos egyéb érdeklődési terület között – melyekhez hozzátartozik a rokonság, politikai szerveződés, vallás, mágia stb. –, addig a közgazdaságtan számára a munka a központi kérdés” (Elkan 1979: 25). Ugyanakkor a biológiai antropológia azon nézete sem vezetne sokra, miszerint bármilyen fizikai tevékenység munkának tekinthető, amely az életben maradás érdekében minimális energiaráfordítást igényel (Harrison 1979: 37).

kifejlődött schützi fenomenológiával vagy a továbbfejlesztett habermasi kommunikatív cselekvéssel, mint ahogyan már tettem a Bevezetésben. Megemlíteném ugyanakkor a strukturális-funkcionalista és az interakcionista elméletek közti különbséget: Talcott Parsons elméletében a *cselekedet* egy meghatározott ideig tartó célirányos tett, ami egy olyan szituációba ágyazódik, melyet a *körülmények* és az *eszközök* szempontjából elemezhetünk. Ezzel szemben G. H. Mead szerint az egyéni cselekedeteket nem lehet értelmezni, ha nem vizsgáljuk meg a tágabb társadalmi környezet viselkedésmintáit, amelynek része, és amely elsődleges (Strauss 1993: 16–18). Ez utóbbi nézőpont vezet el az interakcionista álláshoz, miszerint a *cselekvés/hatás* nem választható el a *kölcsönös cselekvéstől/kölcsönhatástól* (*action/interaction*). Strauss kritikája Weberrel, Schützcel és Parsonsszal szemben az, hogy elméleteiket magával a *cselekvéssel* (*hatással*) kezdik, holott a *kölcsönös cselekvés* (*kölcsönhatás*) megelőzi azt, és ez utóbbi a központi fogalom; és egyáltalában a kettő különválasztása csak analitikai eszközként értelmezhető (uo. 25).

⁸¹ A „középhelyzetű tevékenységeket” (*middle-ground activities*) Cato Wadel (1979: 382) úgy jellemzi, mint amelyek „a leginkább magánjellegű kapcsolatainkat fenntartó tevékenységeink és a legnyilvánosabb kapcsolatainkat fenntartó tevékenységeink között helyezkednek el”.

4.1. A munka: cél vagy eszköz?

Talán a leggyakoribb és legcélszerűbb módja a munka elemzésének a te-leológiai jellegű szemrevételezés. A munka egyik célja lehet az életben maradás – és ez a biológiai antropológia alapállása is. Tudjuk, hogy egyes népcsoportoknál a „munka” folytatása e cél elérése után nem is volna annyira racionális, mint gondolnánk, és hogy ők maguk nem tesznek különbséget munka és egyéb tevékenységek között (Sahlins 1974). Ritkának mondható az olyan eset, amikor a gazdag országokba irányuló munkaerő-migrációnak ez lenne a célja – az életben maradás, mint elsődleges cél, inkább bukkan fel a kényszmigránsok, menekültek esetében.

A közgazdaságtan egyik központi érdeklődési területe a munka és a teljesítmény, termelési eredmény összefüggése (Elkan 1979: 25). A munka ebben az esetben is eszközként szerepel valamilyen cél elérése érdekében. Némely etnográfus az általa kutatott népeknél fedezte fel ezt a *homo economicus*ra jellemző munkafelfogást; így Raymond Firth szerint a a tikopiaiak *fekau* kifejezése azt jelenti, hogy energiaráfordítás útján kényelműkről és szabadidejükről mondanak le bizonyos célok eléréseért, így Marx fogalmai (főképp az elidegenülés) az ipari társadalmakon kívül is értelemmel bírnak (Firth 1979: 192).

A munka csak idővel válhatott olyan eszközzé, amelyet kedvünk szerint használhatunk valamilyen céllal, és nem feltétlenül kötődik hozzá egy etikai álláspont. Ha megfigyeljük a jelenkori munkanélküliség-diskurzust, észrevehetjük, hogy a „munkaetika” legklasszikusabb megnyilvánulásai mindmáig élnek és a jóléti államokban igencsak erősek.

Zygmunt Bauman (2005: 5) szerint a „munkaetika” nem volt más, mint „két bevallott premisszán és két hallgatólagos feltételezésen alapuló parancsolat”, amely így szólt: „Akkor is folytatnod kell a munkát, ha nem látod, hogy mi olyat nyújthatna, ami neked nincs még meg, és akkor is, ha úgy gondold, hogy nincs is rá szükséged. Dolgozni jó, nem dolgozni rossz.” A munka tehát társadalmi kötelességgé merül fel. Ilyen értelemben válik a munka etikus társadalmi cselekvéssé, a munkanélküliség (a munka megtagadása) pedig etikátlanná. Az így felfogott munkaetika eredetileg a kézművesség mentalitásában alakult ki, majd az ipari korszak kezdeti éveiben történtek próbálkozások a gyári munkásságra való kiterjesztésére. Az új munkaformára ki kellett képezni a szükséges „részbereket”: „a munkaetika alapvetően a szabadság feladásáról szolt” (uo. 7).

A munkaerőpiac életre hívása a piacgazdaság kiépülésének utolsó lépése volt az első iparosodó társadalomban, Angliában. Ezt olyan szociális intézkedésekkel próbálták hátráltatni, mint az 1795-ös speenhamlandi törvény, mely az „ételhez való jogot” vezette be a törvénykezésbe (Polányi 2001: 82; Hirschman 1991: 30). A „speenhamlandi segélyezési rendszer” későbbi eltörlésében szerepet játszott az a meggyőződés, hogy amennyiben a munká-

soknak alanyi jogon járnak a túléléshez szükséges erőforrások, akkor semmi sem motiválhatja őket munkára. (Ebben a klasszikus felfogásban a munka egy szélsőségesen kellemetlen tevékenység, amely semmi más köztes örömet nem nyújthat végcélja eléréséig, amely egy morális cél.) Az 1834-es „Új szegénytörvény” a korábbi gyakorlat kritikájának engedve a szegényházakat helyezte a szociális intézkedések központjába, és így azokat, akik nem voltak hajlandók dolgozni, elszigetelték a társadalomtól.

A munkaetika – és az azt megerősítő szegénytörvények (a szociális háló) – gyakorlatilag a visszájára fordultak: ahhoz, hogy a munkásokat munkára kötelezzék, a napszámok olyan alacsonyok voltak, hogy semmi másra ne legyenek elegendőek, mint a fizikai túléléshez és a másnapi munkavégzéshez. A korszellemhez tartozott, hogy a munkásnépességet erővel kell rávenni a munkára, és ez etikus cselekedetnek számított. Az automatáknak, „részem-bereknek” az a feladatuk, hogy gondolkodás nélkül teljesítsék munkájukat, és ezért felügyelni, nevelni kell őket (Bauman 2005: 10).

A munkaetika ideáltípusának közismert összefoglalását nyújtja Weber „protestáns etikája” (2005 [1930]), mely a munkát immár önmaga céljának tekinti, ami által meghódítható és leigázható a természet – mind az embert körülvevő, mind maga az emberi természet. Ezzel Marx is egyetértett, aki szerint „az egész úgynevezett világtörténelem nem más, mint az embernek az emberi munka által való létrehozása, mint a természetnek az ember számára való létrejövése” (uo. 77). Firth hívja fel a figyelmünket arra, hogy Marx bizonyos szempontból folytatta a kereszténység és a klasszikus közgazdaságtan (politikai ökonómia) munkabéreköltségre alapozott értékelméletét. Az egyházi moralisták (a 13. századtól kezdődően) és Marx közös alapja az, hogy mind hittek „a dolgok egy valódi értékében, és hogy ez végső soron az embereknek a dolgok előállításában végrehajtott erő kifejtésén alapul” (Firth 1979: 183). Más elemzők pedig Marx egzisztenciális munkafogalmát hegeli eredetére tekintettel egyenesen „metafizikai jellegűnek” tartják (Axelos 1976: 225).

Jelen tanulmány szempontjából az érvényesülés az a cél, amelyre a munka irányul. Ez egy elég tág cél ahhoz, hogy egyaránt tartalmazzon anyagi és szellemi javakat, és megvalósítható legyen fizetett munka által vagy egyéb tevékenységgel. A migráció általános célja az érvényesülés és önmegvalósítás, és ennek tükrében érezhető át a „drámai paradoxon”, amiről Erind Pajo (2008) számolt be.

A gazdasági migránsokat könnyűszerrel el tudjuk helyezni a társadalmi ranglétrán, a hierarchia alján. A nyugat-európai fogyasztói társadalmakban leggyakrabban „munkaerő-piaci kasztokat” képeznek, tehát olyan munkákra szakosodtak, amelyeket az illető társadalomnak csak a legelesettebb tagjai hajlandók elvégezni. Egy kapitalista fogyasztói társadalomban egyáltalán nincs *per definitionem* kizárva, hogy létezzen egy lesüllyedt autochton társadalmi réteg, amely elvégezze ezeket a munkákat, ugyanakkor éppen a

látszólagos társadalmi jólét az, ami megkülönbözteti az egykori „termelői kapitalizmustól”, annak munkaetikájától és szociális rendszerétől.

Sokkal mélyebb lélektani szakadék húzódik a bevándorlók és a helyi lakosság között, akiket általában ugyanazon gazdasági-etikai síkon próbáljuk ábrázolni. Bauman találóan „termelői társadalomnak” nevezte a korai kapitalizmust, és „fogyasztóinak” a későit (Bauman 2005: 22), ami inkább ideológiai különbségeket takar, minthogy mindig is volt termelés és fogyasztás. Ugyanakkor az egykori termelői „etika” elítélte a fogyasztást – a weberi „protestáns etikára” épülő ideáltársadalomban a vékony dúsgazdag felsőréteg nem költi vagyonát, elvégre a nehéz munka és a vagyonfelhalmozás által teljesítette kötelességét Isten iránt; a hatalmas méretű elszegényedett réteg azért nem költ, mert nincs miből; a költekező arisztokrácia vagyona pedig az előbbi két rétegtől függ, ám épp emiatt a kérkedő költekezés veszélybe sodorhatja fennmaradását –, a jelenlegi fogyasztói „esztétika” pedig a termeléstől tartaná magát távol. Az importált munkaerő olyan „termelőket” jelent, akik a fogyasztás szempontjából elhanyagolhatók, akik a „termelői társadalom” maradványai, annak etikája szellemében tevékenykednek, és a munkaetika szociális hálója az egyedüli védelmük (uo. 34).

Az, amit ma tágabb értelemben vett „szociális rendszerként” ismerünk, és olyan intézkedéseket értünk alatta, amelyek elviekben arra hivatottak, hogy megakadályozzák az autochton szegényréteg létrejöttét, semmiképp nem fogható fel – valamilyen fogalomzavar nyomán – „antikapitalista” intézkedésként, de még a „kapitalizmus apró, de javítható szükségszerű velejáróinak” korrekciós csomagjaként sem. A mai szociális rendszer – pragmatista megközelítésből – nem más, mint a fogyasztói kapitalizmus alappillére. A rendszert éppen az irracionális költekezés tartja fenn, ehhez pedig elengedhetetlen a társadalom valamennyi rétegének a vásárlóereje, fejlett vásárlói kultúrája és életmódja.⁸² Egy újabb fejleményre hívta fel a figyelmünket Ronald Inglehart (1977; 1990), aki szerint egyes fejlett társadalmakban olyan posztmaterialista fogyasztói réteg van kialakulóban, amely tudatosan áll ellen a költekezésnek, és ezzel veszélybe sodorhatja a kapitalista rendszert. Ennek szélsőséges változata a Duane Elgin által szorgalmazott „önkéntes egyszerűség” (*voluntary simplicity*) életfilozófiája és társadalmi mozgalma, amely Amitai Etzioni szerint „a kvékerek, a puritánok és az olyan transzcendentalisták hagyományaiból merít, mint Emerson és Thoreau, valamint a világ egyes vallásaiból” (Etzioni 2001: 56). Túl korai még – és valószínűleg hosszú évtizedekig még korai lesz – elvetni a „munka végét” illető látomásokat (Rifkin 1995). Az elképzelés szerint az információs társadalom előbb-utóbb eléri a munkaerő-piaci (át)képzés végső határait, a munkanélküliség pedig az új gazdasági rendszer strukturális ré-

⁸² Arról, hogy mit is tartunk racionálisnak a gazdasági tevékenységben, vitatkozni lehet. Érdemes a fenti gondolatokat összevetni Veblen (2007 [1899]) megfigyeléseivel, aki már a 19. század végi amerikai termelési-gazdasági ügyleteit (mint nemkívánatosakat) irracionálisnak véli.

sze lesz. Ilyen körülmények között pedig két szélsőséges lehetőség áll fenn: a fogyasztás egy olyan mély világválsága, amely gyakorlatilag „az általunk ismert civilizáció halálos ítéletét jelentheti”, vagy pedig egy új társadalmi rend létrejötte, „az emberi szellem újjászületése” (Rifkin 1995: 335). Azt talán már elkönnyvelhetjük, hogy a 2008-ban kirobbant világválság a „fogyasztás” válsága volt, azonban a Rifkin elképzeléseivel éppen ellenkező előjelű fogyasztásé; a „nem fogyasztás” válsága még a jövőé.

Materialista szempontból a posztmateriális akciótervek legfőbb gyengéje talán az, hogy újfent a szuperstruktúrával szemben támasztanak elvárásokat, ugyanakkor igaz, hogy érdemleges sejtéseik vannak az infrastrukturális és strukturális változásokról. A képzett emberek munkanélküliségének megvan a helye a posztindusztriális társadalmakban, és a szociális magánszférában dolgozó alkalmazottak és önkéntesek száma egyre nő. Jelenleg azonban ez a tág értelemben vett szociális (vagy esélyegyenlőségi) rendszer messze túllépi az állami szerepvállalás határait, és a fogyasztást befolyásolja. Az állami szociális rendszer céljai egybeesnek a privátszféra szociális rendszerével, hogy a vásárlóerő fennmaradását biztosítsák, és amint az előbbi próbál angolosan visszavonulni a színről, úgy az utóbbi egyre terjeszkedik. A kettő jól megfér egymás mellett, de legalább valamelyik megléte nélkül a piaci kapitalizmus betegeskedik, s bármilyen hiba következne is be a szociális rendszerben, az állami gazdaság megsérül. Ilyen megközelítésben a kelet-európai rendszer-váltások során a hirschmani értelemben vett *kártékony hatás*⁸³ érvényesült. Láttuk, hogy gyakorlatilag ez történt Romániában, és az új gazdasági erők – tudatosan vagy tudattalanul – mintha ennek javításán fáradoztak volna a nyugati fogyasztói minták erőszakos terjesztésével a tömegmédiában. Ami következett – újból Hirschmannal szólva – egyfajta „kudarckomplexusként” (*fracasomania*) jellemezhető: a múlt elhajítása és nem létezőnek nyilvánítása, a helyi sajátosságok megvetése és figyelmen kívül hagyása, és bármilyen pozitív változás lehetőségének tagadása, melyek mind éles generációs és regionális szakadékhöz vezettek (vö. Hirschman 1971). Ennek a ma is élő kudarckomplexusnak számos megnyilvánulásával találkozunk majd beszélgetőtársaink részéről, és magától adódik a kérdés, hogy ez a „mentális” milyen mértékben befolyásolja az elvándorlást. A kérdésre visszatérek majd a jelen részt lezáró fejezetben.

Spanyolországban, ellenben, a gazdasági fellendülés egy új, optimista közhangulatot teremtett (a gazdaság- és társadalompolitika szintjén is), és már nem volt kinek ellátnia a kevésbé jövedelmező és alacsonyabb presztízsű munkákat – a termelői társadalomnak befellegzett, és ennek az a legkézzel-

⁸³ Albert Otto Hirschman (1996: 152) *kártékonyasági tézisnek* (*perversity thesis*) nevezi az olyan állítást, hogy „minden tervszerű, a politikai, társadalmi vagy gazdasági rend bizonyos jelenségeinek javítását célzó lépés csak ront azokon az állapotokon, amiket orvosolni próbál”. A nemzetközi migráció vonatkozásában hasonló álláspontot talán a már bemutatott „eltérés-hipotézis” tart fenn a legnyilvánvalóbban (vö. a 3. lábjegyzettel).

foghatóbb jele, hogy hiába emelkednek a bérek az ipari területeken, akkor is betöltetlenek maradnak a munkahelyek. Az ilyen gondok helyileg is megoldhatók lennének, két megoldás is létezik, azonban mindkettő súlyos kárt tesz a gazdaságban (amennyiben az piaci kapitalista keretek között kíván működni): az egyik „strukturális inflációhoz” (*structural inflation*) vezet, minthogy a bérek növelését feltételezi a legalsó szinten, ami azonban az egész foglalkoztatási piramisban dominószerűen bérnövekedést okozna, egy idő után meg visszaállna az eredeti állapot (Massey et al. 2007: 15–19). A második megoldás volna egy társadalmi csoportot elnyomni és kiszorítani a szociális rendszerből. Ez nemcsak azért nem megoldható, mert egy demokratikus társadalomnak a lehető legnagyobb egyenlőségre „kell” törekednie, hanem azért „kell” a legnagyobb egyenlőségre törekednünk, mivel az garantálja az egyforma vásárlóerőt és vásárlói kultúrát, amin a gazdaság alapszik. Ilyen esetekben a munkaerőimport az egyedüli gazdaságos megoldás, ami ugyanakkor annak az országnak is kedvez, amelyik képtelen rögtön átkapcsolódni egy piaci termelési módra. Ilyen kontextusban szokták elemezni a migránsok gazdasági hatását a kibocsátó országokra a hazaküldött pénzösszegek és „megfogható” (tárgyi) javak (*remittances*), valamint a társadalmi jelentőségű, „megfoghatatlan” (szellemi-ideológiai) javak által (*social remittances*). Ezek valóban fontos bevételi és modernizációs forrássá válhatnak egy fejlődő ország számára. Romániáról tudjuk, hogy 2005–2009 között a 7., illetve 10. helyet foglalta el a hazaküldött pénzösszegek világranglistáján (Sandu 2010: 12).

A szociális rendszerből való kiszorítást azonban épp emiatt alkalmazhatja az a kibocsátó ország, amelyik úgy látja, állampolgárainak elvándorlása több pozitívummal jár, mint az integrálásuk. Erről tanúskodik például az egykori román miniszterelnök kijelentése: „*Kétmillió román dolgozik külföldön. Ott tanulják meg, mennyi ideig tarthat egy kávészünet. Ez egy második Románia, amelyet mi épít... amelynek építésében mi részt vettünk.*” (Premier cu discernământ avariat [Korlátolt ítélőképességű miniszterelnök], *Bursa*, 2004. július 16., péntek; idézi Bădescu 2004: 7).

A fenti logika szemszögéből a gazdasági bevándorlóknak meghatározott helyük van a befogadó társadalmakban, és státuszukon csak akkor változtathatnak, ha visszatérnek kibocsátó országukba. Mindaddig egy olyan társadalmi réteget képeznek, amelyen belül ideális esetben nem kerülnek összeütközésbe a helyi lakossággal.

Erre alapoztak a nemzetközi migráció korai elméletei, ugyanakkor észre kell vennünk, hogy ezek közgazdaságtani elméletek, amelyeknek a migráció mindössze alkotóeleme. „Az, hogy kultúránkból hiányzik egy eredeti szociológiai elmélkedés a nemzetközi migrációról, mint emberi mobilitásról, arra a közkeletű hiedelemre vezethető vissza, hogy a nemzetközi migráció kizárólag gazdasági eredetű jelenség” – állapítja meg az etnográfus Erind Pajo (2008: 3). A „kultúránk” kifejezésen ez esetben kétségkívül valamennyi fogadó ország közgondolkodását érthetjük. Gazdaságról lévén szó, az állam

legtöbbször úgy tartotta jónak, ha nem avatkozik bele a folyamatokba, rábízva azt a civil társadalomra; így volt ez Romániában is a spanyolországi gazdasági migráció elején, és ennek következtében jöttek létre a „közvetítő csoportok”, amelyek igen korán kiszakadtak abból a társadalmi osztályból, amelybe tartozniuk „kellett volna”.

4.2. A közvetítő csoportok elmélete a gyakorlatban

Először is arra kell felhívnom a figyelmet, hogy amit „közvetítő csoportnak” nevezek, az nem ugyanaz, mint amit a szakirodalom „közvetítő kisebbségként” (*middleman minority*) tart számon, azonban bizonyos jellemzőket átültetek a már bevett fogalomból. Főként a „közvetítő” kifejezés kétértelműségéről van szó, amely a mi esetünkben is jelent egyfelől két csoport közötti gazdasági közvetítést, másfelől középosztálybeli helyzetet (Turner–Bonacich 2007: 79).⁸⁴

Jonathan Turner és Edna Bonacich 1980-ban végezték el szakirodalmi áttekintésüket azzal a céllal, hogy az ún. „közvetítő kisebbségekről” addig megjelent leírásokat és elméleteket egy „összefoglaló” elméletbe illessék. Olyan kisebbségekről (népcsoportokról!) van szó, amelyek egy fogadó társadalomban kereskedői közvetítő tevékenységet folytatnak, és így nem a társadalom alsó rétegeihez tartoznak, ami kivételt jelent a gazdasági migrációban. Olyan népcsoportokra kell gondolnunk, mint manapság a kelet-ázsiai kiskereskedők, akik már nemcsak az Egyesült Államokban, de Európa legtöbb országában jelen vannak.

A kutatópáros kilenc pontban foglalta össze az ilyen kisebbségek létrejöttének és fennmaradásának az előfeltételeit, ezek közül az első háromnak kötelezően fenn kell állnia, másképp a „közvetítő kisebbség nem jön létre, s ezáltal növekszik annak valószínűsége, hogy alárendelt kisebbség alakuljon ki” (uo. 82). Az előfeltételek megvalósulásához pedig *kulturális*, *kontextuális* és *szituációs* tényezőkre van szükség, amik nem mások, mint a kibocsátó társadalom jellemzői, a befogadó társadalom jellemzői, valamint a bevándorlók körülményei. Az első pont akár a román migránsokra is vonatkozhatna:

„Esettanulmányokkal alátámasztható az a feltételezésünk, hogy a közvetítő kisebbségek a származási társadalomban ritkán folytatnak kereskedői, vállalkozói vagy értelmiségi tevékenységeket. Legtöbbjük földművelő lehetett, akik a csökkenő jövedelmezőség miatt kényszerültek elhagyni földjeiket,

⁸⁴ Amint a hivatkozott tanulmány magyar fordítói is megjegyzik, az angol „middleman” kifejezés eleve magában hordozza a kettős értelmet; a szövegben a pontosság kedvéért gyakran „középhezretű/közvetítő kisebbségnek” fordították, én az egyszerűség kedvéért „közvetítő csoportokról” beszélek.

és hazájuk gazdaságában nem találtak megélhetésükhöz szükséges bér-munkát vagy vállalkozói lehetőséget.” (Uo. 83.)

Azonban a három feltételcsoport: „a migráns csoporton belüli szerveződés feltételei”, „középszintű gazdasági szerepekre koncentrálás feltételei”, „ellen-ségesség a befogadó társadalomban” egyike sem áll a román migránsokra. Ha vonatkozna rájuk, akkor a románok egy saját csoportjukba forduló, erős öntudatú közösséget képviselnének, amelyik olyan portékát vagy szolgáltatást képes nyújtani a befogadó társadalomnak, amelyre ott igény mutatkozik; ezzel szemben a románok esetében „alárendelt kisebbség alakult ki”.

Kérdésem azonban az, hogy milyen „helyzetet” foglalnak el azok a nép-csoporton (kisebbségen) belüli csoportok, akik kereskedelmi tevékenységet űznek, ezáltal pedig kiemelkednek az „alárendeltségből”, és „középszintű gazdasági szerepekre koncentrálva” a középosztály részévé válnak. A románok esetében a mai közvetítői szerepkör az anyaország (termékei által) és az elszármazottak között a legerősebb, kevésbé elégítenek ki olyan igényeket, amelyeket a spanyolok támasztanak. Korábban más jellegű közvetítés is létezett, amely a gazdasági ranglétrán ugyancsak középosztálybeli státust biztosíthatott üzőinek. Ezeket a csoporton belüli csoportot alkotó személyeket nevezem én „közvetítő csoportoknak”.

A korábbi fejezetek során már felvázoltam, hogy miként jelentek meg a színen a vízumkereskedők, akik egy része teljes mértékben erre a tevékenységre szakosodott, és hivatásosan űzte a foglalkozást. Az is kiderült, hogy az üzérek közül sokan más etnikai jellegű vállalkozásokba kezdtek, miután a vízumok világa letűnt, persze ez nem azt jelenti, hogy valamennyi vállalkozó azelőtt üzér volt, ugyanakkor ahhoz, hogy egy nagyobb lélegzetű vállalkozásba kezdhesen egy bevándorló, valamilyen tőkére van szüksége.

Monica Constantinescuval (2003: 3) együtt feltehetnénk a kérdést, hogy „honnan bukkantak fel ezek a személyek és közvetítő cégek?”, és választ mi is az intézményelmélettől kaphatunk:

„Amikor a migráció megindult, magánintézmények és önkéntes szervezetek alakultak, hogy kielégítsenek egy keresletet, amely abból az egyensúlytalanságból fakad, hogy sok ember szeretne belépni a tőkében gazdag országokba, miközben ezek az országok csak kisszámú beutazóvízumot adnak ki. [...] A nyereségérdekelte szervezetek és vállalatok egy sor szolgáltatást nyújtanak a migránsoknak a feketepiacon, díjazás ellenében: tiltott embercsempészetet, titkos beléptetést a célországba, munkaszerződést a munkaadók és migránsok között; hamis dokumentumokat és belépési engedélyeket; névházasságokat migránsok és a célországban letelepedési engedéllyel vagy állampolgársággal rendelkezők között; szállást, kölcsönt vagy más segítséget a célországban. [...] Egy idő múlva ezek a bevándorlók számára már jól ismert személyek, cégek és szervezetek intézményesen stabilizálódnak,

megteremtve egy olyan szociális tőkeformát, amelyet a migránsok igénybe vehetnek, hogy ki tudják használni a külföldi munkaerőpiacon kínálkozó lehetőségeket.” (Massey et al. 2007: 25.)

Az elmélet azonban nem elégíti ki kíváncsiságunkat, ha az érdekel bennünket, pontosan hogyan is volt lehetséges, hogy olyan hamar, már a kilencvenes évek első hónapjaiban működésbe léptek? Erre is megadtam már a választ, de talán nem emeltem ki: bármennyire is képez külön jelenséget, az 1989 utáni román migráció alakulását befolyásolták a korábbi elvándorlások (vö. 62. lábjegyzet).

Két kezdeti nem tőkeigényes vállalkozásnak a lakáskiadás és az alvállalkozó intézménye számít, amelyek először informális, majd később formalizált keretek között működtek. Mindkettőt említettem már, de talán utóbbiról még nem volt alkalmam bővebben szólni.

Az alvállalkozás kezdeti formája arra a felismerésre épült, hogy az újonnan érkezők, jóllehet vették az első akadályokat, és szereztek vízumot meg szállást, a munkakeresésben mégsem boldogulhatnak egyedül, mivel nem beszélik a nyelvet, és nem tudnak kapcsolatba lépni a spanyol munkáltatókkal. Ekkor azok a románok, akik dolgoztak, és munkahelyükön további román munkaerőre volt szükség, munkaközvetítőkként léptek fel. Ők egyeztettek a spanyol munkáltatóval az alkalmazandó személyek számát és a béreket illetően, a román közvetítő pedig megkereste az új bevándorlókat, és velük is megegyezett a bérekről. Más leírásokból tudhatjuk, hogy a hozzá nem értő munkakeresők által kapott bérek körülbelül a felét jelentették annak, amit a közvetítő a spanyol munkáltatóval alkudott ki, a különbség pedig a közvetítőé lett (Șerban–Grigoraș 2000: 38).

Ezt jelentette, hogy valakit egy román „alkalmaz”. Nem hivatalos szerződtetésről volt szó, hanem szóbeli megegyezésről. Az ilyen alvállalkozó két személynek is segítséget nyújtott, egyfelől a munkáltatónak, akinek munkaerőre volt szüksége, másfelől pedig a munkakeresőnek, aki nem tudott volna egyeztetni idegen nyelven. Azonban a segítségnyújtás egyszerre jelentett kizsákmányolást, és ezzel a legtöbb román alkalmazott tisztában is volt. Az alacsony elérhető bérek miatt lettek motiváltak a munkavállalók, hogy bizonyos szinten elsajátítsák a nyelvet, és közvetítők nélkül találjanak munkát. Ugyanakkor ez a fajta vállalkozás és munkavállalás nagyon elterjedt volt, amit az is bizonyít, hogy Madrid városban létezett egy „román negyednek” nevezett városrész, ahol terjedelmes emberpiac működött, amit munkaerő-közvetítők felügyeltek, vagy legalábbis otthonosan mozogtak benne (uo. 38–39).⁸⁵ Más beszámolók szerint egyes vállalkozók „teljes falvakat üritettek ki” Romániában, persze ez ritka eset volt (Viruela 2002: 21).

⁸⁵ Ez persze nem madridi sajátosság, Cosladában és Alcalában is beszámoltak a „románok teréről” (Paniagua 2007).

Ennek egy intézményesített és átalakult változata az „egyéni vállalkozói” státusz (*autónomo*). Sokan vannak, akik ilyen vállalkozói szerepben egyeztetnek vállalatokkal, megrendelőkkel, akik másképp nem is hajlandók egyéni munkavállalókkal tárgyalni. Ezekben az esetekben a vállalkozó rendelkezik egy többé-kevésbé stabil (de bármikor gyorsan bővíthető) brigáddal, amelyikkel munkába tud állni, ha sikerült szerezni egy megrendelést. Manapság az ilyen vállalkozások már nem a kizsákmányoláson alapszanak, hanem a teljesítőképessegen. A vállalkozó abban érdekelt, hogy gárdája tagjaival minél szorosabb és régebbi kapcsolatban legyen, tudja róluk, hogy becsületes és megbízható munkát végeznek, és legyen tisztában a munkatempójukkal. Ennek tudatában képes felajánlani szolgáltatását a spanyol megrendelőnek, akinek így a minőségi munkát és a határidő betartását is garantálni tudja. Ettől függenek ugyanis további megrendelései. A brigádtagok pedig bizonyosak lehetnek, hogy a vállalkozó a lehető legjobb munkadíjat fogja kialkudni, és nem fogja őket átvetni. Ilyen vállalkozó Laurențiu Hadadea is, aki jó ismerőseivel, brigádjával naponta egyeztetett a B1 (lásd F: 1 – B1) bárban, jöllehet a terepmunka idején egyetlen megrendelést sikerült szereznie, ám akkor is bonyodalmak léptek fel a spanyol megrendelővel.

Az aktív *autónomók* számát nehéz felmérni. Tudjuk, hogy 2007. januárban 5044 ilyen román vállalkozót tartottak nyilván Spanyolországban a társadalombiztosítási statisztikák, 2007 decemberében pedig számuk már 41 880 volt, ami annak köszönhető, hogy az év elején Románia belépett az Európai Unióba, így könnyűvé vált a vállalkozóvá válás, a munkavállalást azonban kétéves moratórium korlátozta. Emiatt sokan, akik feketén dolgoztak és a moratórium miatt az uniós csatlakozás után sem sikerült „kifehéríteni” helyzetüket, megszerezve a vállalkozói igazolványt legális bevándorlókká válhattak (Pajares 2009: 100).

A tőkeigényes vállalkozások már a migráció fejlettebb fázisában indulhatnak el. A megszerzett tőkét otthon is fel lehet használni, és általában ez az eredménye egy sikeres migrációs tapasztalatnak. Romániában számos olyan kisvállalkozás jött létre, amely külföldön szerzett tőkéből indult, és tulajdonképpen a vállalkozó szellem egy módja a kapitalista átmenetben való részvételnek (Potot 2008: 100). Egy másik lehetőség a tőkét külföldön kamatoztatni, kihasználva a kibocsátó országgal fenntartott kapcsolatokat, és elindítani a javak fordított mozgását otthonról a befogadó ország irányába (vö. Massey et al. 2007: 14, 22). Az F: 1. térképen feltüntettem azokat a román vagy román kötődésű vállalkozásokat, amelyek 2009 első felében működtek.⁸⁶ A legelterjedtebbek az élelmiszerboltok, a bárók, a csomagszállító cégek vagy az olyan internetkávézók, ahonnan olcsón lehet külföldre telefonálni (spanyol nevük *locutorio*). A legtöbb vállalkozás két családhoz köthető (vö. Mihai 2009a), a

⁸⁶ A térkép adatait Gabriel Gabrea segítségével állítottam össze, aki többek között ezekre a helyekre szállítja ki a *Gyökerek* c. hetilapot/magazint. Lásd 5. fejezet.

Banu és a Macovei családhoz, akiket az előző fejezetben úgy ismerhettünk meg, mint az első alcalái románokat.

„– Hogyan jutott eszébe, hogy belekezdjen a vállalkozásba?

– Nem volt akkoriban senki, aki csomagokat szállított volna. Amikor korábban jártunk otthon, láttuk, hogy Németországból például szállítanak, és egyik nap a testvérem [Manole Banu] vetette fel, hogy nem volna-e érdemes nekünk is belekezdeni.

Elég sokat gondolkodtunk rajta az elején. Volt már pénzünk egy kocsira, és készpénzzel akartuk kifizetni, de féltünk, mi lesz, ha nem megy, és bebukjuk, amit befektettünk. Végül mindketten úgy döntöttük, bevállaljuk...

Egy Ford mikrobusszal kezdtük, amit átalakítottunk hatülésessé, hogy legyen hely a csomagoknak. Ez volt... 1997. szeptemberben. Akkor indulunk neki az első útnak. Elmentünk Madridba, a templomba, kiraktunk egy hirdetést, hogy csomagszállítást vállalunk, és vártuk a megbízásokat. Az első utat húsz csomaggal tettük meg.

Elképzelted, hogy akkoriban nem bíztak meg bennünk úgy, mint ma, amikor mindenki tudja, hogy kik Banuék. Pár hónapig minden egyes járatra ráfizettünk, veszteséges volt az üzlet, de egyre többen kerestek fel. Meg kellett győzni az embereket, hogy komolyak vagyunk; ha volt egy csomag, amit Brăilába kellett szállítani, akkor azt az egyet el is szállítottuk a megígért dátumra. Egyszerűen nem lehetett megvárni, amíg összegyűlik több, hogy legyen nyereséges az út...

Kéthetente indultak járataink, havonta kétszer. És képzeld, karácsony előtt már olyan sokan kerestek meg, hogy volt csomag, amit nem tudtunk elvállalni. Mindenki akart egy kis ajándékot küldeni, bevállalva a kockázatot is. Ez volt az első nyereséges járatunk. Utána megint gyengébb volt, egészen húsvétig, de attól kezdve folyamatosan nőtt az üzlet, több kocsit kellett beszerezni, és elindult a fejlődés.

– Már az elején otthagytá a munkahelyét, és kizárólag a céggel foglalkozott?

– Nem, persze hogy nem. Sofőrként fivéremet, Naét alkalmaztuk. Én és Manole pedig a munka mellett csináltuk. Én nagyon jól kerestem akkoriban az üvegyárnál, nem volt okom otthagyni. 1999-ig nem is hagytam ott, amíg nem lett nyilvánvaló, hogy sikeres az üzlet, és tovább lehet fejleszteni.

Aztán 2001-ben a feleségem, aki ugyancsak kereskedő volt, felvetette, hogy nyissunk egy pékséget, mert sehol sem lehet jó román kenyeret találni. Mi még tovább mentünk, és egy húsboltot is nyitottunk 2002-ben. Béreltünk egy kis üzlethelyiséget itt az utcában, és Romániából hoztuk a hentesárut a mikrobuszokkal, nagy hűtőládákban. De így is kockázatos volt két napon keresztül utaztatni a húsokat.

Aztán megnyitottuk a hentesüzletet, és itt helyben kezdtük előállítani a hústermékeket otthoni recept szerint. Utána Argandában is nyitottunk

egy üzletet, és így tovább. Mások is nyitottak élelmiszerboltokat, és ma 45-50 élelmiszerboltunk mi szállítunk. Vettünk három hűtőautót, és minden héten bejárjuk a főbb településeket egészen Barcelonáig és Valenciáig. [...] Castellónban még ismerek egy románt, akinek van hentesboltja, de neki nem megy olyan jól, pedig olcsóbban adja, mint mi. Mi mindig ragaszkodunk a minőséghez, és annak persze megvan az ára. Többbe kerül, mint Romániában, ott 3 euró egy téliszalámi, itt meg 6, de a minőség ugyanaz, nem adok hozzá semmit, ami eredetileg nincs benne.

Jelenleg Alcalában két üzletem van, Argandában pedig egy. A feleségem meg több pékséget is vezet.

– És mikor kezdte el az utasszállítást?

– Azt két évvel ezelőtt, de nem ment. Most októberben volt az utolsó járatunk, de feladtuk, mert nem volt nyereséges. Megmaradtunk a többi tevékenységnél.

– A csomagszállítást nem érintette a gazdasági válság?

– Dehogynem. Érezni, hogy csökkennek a megrendelések. De nem vésszes, főleg, hogy jön a nyár, mindenki megy szabadságra, és aki repülővel utazik, annak kell küldeni egy csomagot, mert a gépre 20 kilónál többet nem vihet. Olcsóbb, ha nálunk feladja, és sokan így tesznek. A nyár mindig forgalmas időszak.

– Segítette vagy hátráltatta céljaiban a spanyol társadalom?

– Nem mondhatnám, hogy sok segítséget kaptunk, de semmiképp nem hátráltattak. Mindig könnyen ment az ügyintézés, sokkal könnyebben, mint Romániában. Ott egyből mindenki rád száll, ha valamibe belekezesz. Romániában akadtak gondjaink a csomagszállítással is... az »A« cég... Persze nekik nincs engedélyük csomagszállításra, de így is nehezzé tették a dolgunkat.

– Mi szükséges ahhoz, hogy sikeres legyél egy idegen országban?

– Sok munkára és kitartásra. Ha nem vagy tisztességes, és nem veszed komolyan a munkádat, akkor nincs esélyed érvényesülni.

– Elégedett azzal, amit elért?

– Igen, elégedett vagyok, mert Romániában nem értem volna el azt, amit itt. Ezt biztosra vehetem, hogy Romániában tíz életem is végigdolgozhattam volna, és nem értem volna el ilyen eredményeket.” (Teodor Banu, férfi, 52 éves, Alba, 2009.06.04.)

A három testvér és feleségeik a vállalkozás különböző ágával foglalkoznak. Nae, „az első román”, most Toledóban vezet egy élelmiszerboltot, a hentesárut pedig testvérei hentesboltjából veszi, a többi terméket Romániából szállítja. A feleségek a könyvelést vezetik, Agata pedig a pékségeket felügyeli.

A Macovei család valamivel később kezdett bele a vállalkozásba, de azóta is jó viszonyt tartanak fenn Banuékkal: „Szó sincs versengésről, mi segítjük egymást, elvégre rokonok is vagyunk.” Nicu Macovei szerint nem volt nehéz

elindítani a vállalkozást: „Kevesebb mint egy hónapba telt, amíg az összes igazolást megkaptuk a hatóságoktól, és kezdhettünk.” A kezdeti nehézségekről és a vállalkozással járó nehézségekről Nicu felesége többet szól:

„– A férjem indította el a csomagküldő céget 2000-ben, Banuék után. Nekünk sem volt könnyű az elején, de aztán beindult. Az első kocsit hitelre vettük, azzal a reménnyel, hogy megtérül az ára. Aztán öt évvel ezelőtt, 2004-ben megnyitottuk ezt az élelmiszerboltot itt, szemben. Az árut mind Romániából hozzuk, nincs itteni mészárszékünk, minden eredeti román termék. Ezenkívül több városban van irodánk, Madridban, Cosladában, Burgosban, Bilbaoban... de ez, ahol most vagyunk, ez a székhely. Heti hét napot dolgozunk, hétfőig is. Valójában a hétfőig a legfontosabbak, mert akkor van idejük az embereknek elhozni a csomagokat.

– Könnyebb volt Spanyolországban vállalkozni, mint Romániában?

– Szerintem igen. Nem ismerem a romániai körülményeket, mert nem volt velük dolgom. Huszonegy évesen jöttem ide, mit sem értettem az élethez. De abból, amit hallok innen-onnan, arra következtetek, hogy Spanyolországban könnyebb belekezdeni valamibe. A banki hitelezés szempontjából és az ügyintézés szempontjából is. De bárhol is lennél, minden a személyes ambíciódon múlik, a nehéz munkán, és hogy hogyan bánasz az emberekkel.” (Sanda Macovei, nő, 39 éves, Alba, 2009.05.24.)

A csomagküldő cégek más településeken is a kilencvenes évek végén jöttek létre. Egy castellóni beszámoló szerint „kilenc–tizenkét fős mikrobuszokkal indulnak hetente vagy kéthetente különféle árut szállítva a Romániában maradt családtagoknak, vagy otthoni termékeket hozva a castellóni románok számára” (Viruela 2002: 246; vö. Șerban–Grigoraș 2000: 41). Ezek a vállalkozások relatíve magas kezdőtőkét igényeltek, és kisebb vállalkozásokból nőttek ki magukat. Mégis a legfontosabb tőke, amit utólag anyagi tőkévé lehetett kovácsolni, az a migránsok rutinja volt, jártasságuk a spanyol bevándorlásban. Az évek során olyan kereskedelmi hálózatokat alakítottak ki, amelyek, mint láttuk, ma már termelési tevékenységen is alapulnak. Helyileg állítják elő a románok által megszokott és igényelt íz- és termékvilágot, amely azonban idővel egyre távolabb kerülhet az „eredetitől”, és helyi, „spanyolországi román” sajátossággá válhat.

Erre a szűk piaci szegmensre nehezen lehet behatolni, minthogy az irányta támasztott igény eleve meghatározott. Spanyolok is vásárolnak román termékeket, és ezek mind a „gasztronómiai multikulturalizmus” részei, azonban elsősorban románok számára működnek. A „román élelmiszerbolt” nem hordozza ugyanazt a jelentést, mint az arab gyorsétterem vagy a kínai vegyesbolt.

Akik nem rendelkeztek az említett tőkével – nem voltak az elsők között, akiknek az üzleti lehetőségek mintegy magukat adták –, de erős vállalkozói

szellemmel igen, azok előtt nyitva álltak (és állnak ma is) a kisebb vállalkozások. Olyan bárokra, internetkávézókra, szórakozóhelyekre, éttermekre stb. gondolok, amelyek önálló egységek, és nem részei egy nagyobb üzletláncnak. Nem gondolják azonban, hogy mindehhez ne lett volna szükség jelentős anyagi tőkére, azonban ezek a vállalkozások nagyrészt olyan időszakban jöttek létre, amikor már több lehetőség állt fenn az elindításukhoz.

Abban hasonlítanak az eddig bemutatott típusokhoz, hogy ezek is a román lakosság még nem kielégített igényeinek ösztönzésére születtek. Egy bevándorló számára igen fontos, hogy tudja tartani a kapcsolatot családjával, és olcsón tudjon hazaküldeni olyan dolgokat, amik szülőföldjén drága pénzért is nehezen beszerezhetők. A csomagküldő cégek ezt az alapvető igényt tudták kielégíteni. Ezután válik fontossá az otthoni világ újrafelépítése, főleg ha a bevándorlók száma elég nagy, és megindult a családgyesítési folyamat. Amikor a bevándorló családi életet él egy idegen országban, az életminőség fontosabbá válik, mint a lemondások árán nyert bevételtöbblet, s már érdemes a helyinél drágább hazai termékeket is vásárolni.

Vannak azonban egyéb szükségletek is, mint például a kikapcsolódás. Ha egy bevándorló csoport olyan szórakozóhelyeket preferál, ahol a többségi társadalom tagjai vagy netalán egyéb kisebbségek vannak túlsúlyban, akkor gyakran kerülhet sor konfliktusokra, és a hely üzemeltetői sem feltétlenül érzékenyek az új látogatók zenei ízlésére. A román bevándorlók jelentős része a *manele*-stílust kedveli, ami a helyi szórakozóhelyeken nem hallható. Ugyanilyen szükséglet a „törzshely”, ami lehet egy bár vagy internetkávézó. Az olyan helyek, amiket egy kisebbség tagja vezet, találkozóhelyekké válnak az adott bevándorló csoport számára (pl. F: 1 – B1).

A bevándorlók igényeire a helyi vagy a kibocsátó országbeli gazdasági erők is reagálhatnak, és olykor kiszoríthatják a piacról a bevándorló vállalkozókat. Ez történt például, amikor az „A” utasszállító cég színre lépett, és ma ez a legismertebb és legnépszerűbb a piacon.⁸⁷ Az első vállalkozók, akik még a kilencvenes években működtek, egybekapcsolva csomag- meg utasszállítást, többnyire profilt váltottak. Az otthoniakkal való kapcsolattartásban a helyi nagy telekommunikációs vállalatok segédkeztek, de ilyen hatalmas strukturális igényű gazdasági területen bevándorló szereplők nem is jöhetnek

⁸⁷ Az „A” cég két alapító tulajdonosa ma több vállalkozást is vezet, többek között egy bankot. Számos vád és támadás éri őket a médiában, egyiküket „Szeben keresztapjának” nevezik (Covaci 2005). A nagyszebeni cég története korai időkre nyúlik vissza, és a németországi migrációval kapcsolható össze. A tulajdonosok egyike, aki jelenleg Németországban él és a vállalkozás ottani ágát vezeti, így emlékezik vissza: „Lentről kezdtem, egy Ikarus busszal indítottam a vállalkozást a szebeni Carabulea úrral, aki jelenleg az »A« Holding főrésztulajdonosa. '90-ben, ugyancsak Szebenben indítottuk az első németországi buszjáratot. Arra a szlogenre, hogy »Ingyen Németországba«, az emberek csak úgy tolongtak... aztán már nem volt ingyenes, de már kialakítottunk egy klientúrát, és sikerült annyi pénzt összegyűjteni, hogy egy székhelyet vásároljunk a cégnek.” (Tănase é. n.) A céget 1993. július 22-én jegyezték be hivatalosan.

szóba.⁸⁸ Más szférákban pedig a helyi vállalatok a román kezdeményezésekkel versengenek, mint látni fogjuk a *Cég1* és *Cég2* példáján (F: 1).

Nem kell azonban „nagyhalnak” lenni ahhoz, hogy a bevándorlók piacára betörhess. Ere példa a B2 bár, amelyet ugyan nem román személy tart fenn, azonban a tulajdonos kihasználta az ortodox templomhoz való közelségét, és már évek óta kizárólag román pultos lányokat alkalmaz (F: 1). Jelenleg ez az alcalái románok körében legismertebb bár/kávézó, és a vasárnapi mise után (és az alatt) színültig telik románokkal, így nekem is bőven adódott alkalom emberekkel beszélgetni ott. A BBC riporterei is a B2-ben készítettek interjút Gabriel Gabreával, amelyben tolmácsként közreműködtem, és két spanyol kutatóval is ott beszélgettünk egyik vasárnap. A tulajdonost pedig már a románok is jól ismerik, mindig jelen van, és gyakran szóba elegyedik a vendégekkel.

A fenti vállalkozástípusokkal a következőkben jobban megismerkedünk a vállalkozók migrációs történeteinek keresztül. Kezdjük Valentin Baicuval, aki egykor egy román *manele*-diszkót üzemeltetett, azonban máig megoldatlan gondjai akadtak vele, és ma azt az állomáshoz és a templomhoz közeli *locutoriót* vezeti, amelyben utazási iroda meg zenebolt is működik. A B2-vel együtt ez a két legismertebb román különálló kisvállalkozás (Mihai 2009a).

„– 2000-ben érkeztem Magyarországról, ahol azelőtt három és fél évig dolgoztam. Vízummal jöttem, ami kétezer dollárba került. Egy hét alatt értem Spanyolországba. Úgy volt, hogy az unokatestvéreim itt várnak, de persze felszívódtak, amikor én megérkeztem, így egy korábbi ismerősömnél kellett megszállnom. Másfél hónapot töltöttem nála, és nem találtam semmiféle munkát. A Vöröskereszthez költöztem, ahol több mint három hónapot töltöttem. Ők találtak nekem munkát. Idővel albérletbe mentem, elkezdtem rendszeresen dolgozni...

– Magyarországon kérelmezte a vízumot?

– Igen, igen. Romániában sosem kaptam volna meg... Fizettem egy ausztriai meghívóért kétezer dollárt, és így jutottam egy tizenöt napos turistavízumhoz.

– Maradt még pénze az utazásra?

– Dehogy! Megkaptam a vízumot, eltelt hét nap, és nem volt pénzem elindulni. Ketten voltunk, én meg egy haverom, de egyikünknek sem volt elég pénze. Felhívtam a bécsi ismerősömet, kimentünk hozzá, és adott

⁸⁸ A kommunikáció fontosságáról és az alkalmazott technikákról a mobilkommunikáció korszakában lásd Dana Diminescu cikkét (2002). Ugyanakkor 2003-ban, amikor egy moldvai faluban jártam, ahonnan erős olaszországi elvándorlás zajlott, arról számoltak be, hogy a faluban egyvalakinek volt telefonja, és a migránsok családtagjai ott gyűltek össze bizonyos időpontokban, hogy beszéljenek hozzátartozóikkal, a telefon fenntartását pedig közösen fizették.

kölcsön száz márkát. Abból vettem egy jegyet Franciaországig, Montpellier-ig, onnan pedig vonattal szöktünk át, kalauzzal...

– Akkoriban volt határellenőrzés?

– Volt, igen. De éjszaka annyira nem. Szerencsénk volt, ez az igazság. Az első megállóhelyen leszálltunk, és a pénzünk Barcelonáig tartott ki. Ott ez a haverom felhívott egy kínait, akinél korábban dolgozott Budapesten. A kínai egyből kijött hozzánk, és adott annyi pénzt, hogy eljussunk Madridba. Rendes volt tőle; tudta jól, hogy azt a pénzt sose fogja viszontlátni, és mégis...

Madridba érkezve jött a meglepetés, hogy nincsenek sehol az unokatestvéreim, és ekkor hívtam fel egy budapesti ismerősömet – ő constantiai volt, de Magyarországon ismerkedtünk össze –, és hozzá költöztünk. Tizennégyen laktunk egy lakásban, az erkélyen is aludtunk. Volt egy-két férfitárs is, románok. [...] A feleségem és a lányom Magyarországon maradtak, ott 30 000 forintot fizettek egy lakásért... majdnem egy egész fizetést.

Aztán a Vöröskeresztnél mindenféle nemzetiséggel együtt laktunk. Kaptunk reggelit, meg ebédre egy kupont. Emellett hetente adtak egy tizutazásos jegyet, amit mi eladtunk a templomnál a Plaza de Castellán. Nem kellett, akkoriban átlépted a metrónál a beléptetőt, és nem kellett jegy, lazább volt, mint most.

A Vöröskereszt után egy étteremben találtam munkát meg szállást is. Nem nagyon kaptam fizetést, de kaptam ellátást meg szállást, nem kellett attól félnem, hogy az utcára kerülök. Napközben hegesztőként dolgoztam, este pedig ott, egészen éjfél-egyig.

Később sofőrként találtam munkát, és a fizetésem is nőtt. Akkor több mint ezer eurónak megfelelő összeget kerestem, aminek nagy részét Magyarországra küldtem a feleségemnek. 2001-ben azonban újra megrendült a helyzetem: épp hogy kijöttek volna a papírjaim, elbocsátottak. Nagyon nehéz időszak következett, három hónapig nem dolgoztam sehol.

Utána helyreálltak a dolgok. Így van ez, egyszer fenn, egyszer lenn. Úgy döntöttem, hogy Alcalá de Henaresba költözöm, mert ide akartam hozni a családomat. Megkaptam a tartózkodási engedélyt, és olcsó lakást kerestem, de ahol normális körülmények között együtt lehetünk. Továbbra is Madridban dolgoztam, de olcsóbb volt ingázni. 2003-ban jött ki a feleségem meg a lányom. A kislánynak iskolát kellett keresnünk, az megint nem volt könnyű. Egy évre rá vettünk egy lakást hitelre. Harminc évre kaptunk hitelt. Könnyen adták akkoriban a hiteleket. Romániában sosem kaptunk volna, ma sem lenne külön lakásunk. [...]

Az üzletet egy számítógéppel kezdtem, amit ugyancsak hitelre vettem. Az első CD-t két napig másoltam, időbe telt, amíg rájöttem, hogyan kell...

– Romániából hozta a CD-eket, és azokat sokszorosította?

– Igen. Aztán a másolatokat a piacon árultuk. Hát... feketén; volt, hogy elkaptak... Később nyitottam egy zeneboltot. Felvettem a kapcsolatot egy

lemezkiadóval, és szerződést kötöttünk. Kaptam kölcsönt ismerősöktől, innen-onnan, és így indultam el.

– Milyen zenére szakosodott? Honnan tudta, minek lesz sikere?

– Mindenféle zenét hoztam. Nem lehetett másképp. Az erdélyieknek erdélyi zene kellett, a moldvaiaknak moldvai, és így tovább. Nyitottam később egy diszkót is, ahová rengeteg hazai együttest elhívtam.

– Még megvan a diszkó?

– Már nincs, akadtak kis gondok... Ránk szállt egy rendőr, aki a hely biztonsági szolgálatát vezette, hogy miért játszunk manelét, merthogy az cigány zene, meg hogy a románok ilyenek meg olyanok... Mi voltunk az első román diszkó az egész Közösségben [Madridban]. Rengeteg pénz jött be, nekünk is, a spanyol tulajdonosnak is, akitől béreltük a helyet. Hét-nyolc száz embert fogadtunk egy-egy este. Aztán egyszerűen kiraktak onnan, az a rendőr a spanyol tulajdonossal összebeszélve. Több tízezer eurót költöttem a helyiségre, és egyszerűen kiraktak onnan. Már pár éve pereskedünk, majd lesz valami... Egyelőre megvan ez az üzletünk, ami egyben locutorio, zenebolt meg utazási iroda.

– Megváltozott a véleménye a spanyolokról a történetek után?

– Nem, nem lehet így általánosítani. Sőt, azt kell neked mondanom, hogy olyan nép, mint a spanyol, nincs sok a világon. Ha Romániába jönnének a bevándorlók, hozzánk, és ezeket a dolgokat tennék, amiket mi itt, egyből kiraknánk őket az országból. Felgyűjtanánk a házaikat! A románok sokkal kevésbé türelmesek és befogadóak. Kiábrándultam a hazámból, nem is tervezek visszamenni. [...]

– Romániában elérhette volna azt, amit itt?

– Soha. Nagyon nehéz életem volt itt Spanyolországban, egyik napról a másikra éltem, volt, amikor az utcán aludtam és napokig nem ettem, de végül talpra álltam. Romániában nem adnak esélyt az embernek. Korrupció minden szinten, amit nem lehet elkerülni, és mindenben akadályoz. Ott elindítani egy vállalkozást? És fizetni a védelmi díjakat meg az ügyintézését Bukarestben? Esélyem sem lett volna..." (Valentin Baicu, férfi, 46 éves, Kolozsvár/Cluj, 2009.06.14.)

Valentin munkássága folytán ismert a helyi románok körében. Boltja a templom és a vasútállomás szomszédságában van, és egy egész falfelületet fenntart különböző hirdetések számára. Egy másik falon fényképek láthatók, amelyeken különböző román zenészek társaságában látható, akiket egykor a diszkójába hívott koncertezni. Valentin története is bizonyítja, hogy mennyire nehéz fenntartatni egy sikeres vállalkozást. Gina Rizea, a lakótársam esete, akit már bemutattam, hasonló a Valentinéhoz. Mindketten abban bíznak, hogy a törvény majd igazat ad nekik.

Számos vállalkozást indítottak el a románok Alcalában, értelmetlen is lenne egy tanulmány keretében bemutatni valamennyit. A legtöbb románok

által fenntartott lokálnak helyi jelentősége van, az illető városrész szociális terének része. Értelemszerűen ott jönnek létre ezek a gyülekezőhelyek, törzshelyek, ahol több román bevándorló lakik. Mindegyiknek megvan a saját hangulata, törzsvendégsége, amelyhez egyaránt tartoznak románok és spanyolok. Telma egy marosvásárhelyi hölgy, aki a B1 bárt vezeti, az én „kölsön-törzshelyemet”. Ott találkoztam reggelente Laurentiuval és az ő ismerőseivel, és fogyasztottam el a reggeli kávé, amit szinte mindig Telma állt: „Ennyi jár a falubelieknek!” – szokta mondani, miután kiderült, közös a szülővárosunk.

„– 2004-ben jöttem ki, februárban. Otthon évekig a vasúttársaságnál dolgoztam. Nagyszebenben végeztem egy idegenforgalmi főiskolát, és két szemesztert dolgoztam egy cégnél, majd évekig a vasútnál. Mindig is ambíciózus voltam, és mindig úgy éreztem, többre vagyok képes, mint amit épp elértem. Azért jöttem ide, mert akkoriban mindenki jött, mindenhol az folyt, hogy Spanyolországban az élet rózsás! Úgy gondoltam, ki kell próbálni.

– Kit ismertél itt?

– Ismertem a keresztanyámat. Vele gyakran beszélgettem telefonon, és minden alkalommal hívott, hogy jöjjenek. Végül azt mondtam neki, hogy ha elintézi nekem, akkor megyek; ha küld meghívót, ha szerez egy lakást, meg ilyenek. Az volt a tervünk, hogy én átveszem az ő munkáját, mert ő belsősként⁸⁹ dolgozott, és el akart költözni a családtól, hogy külsős legyen. Én beleegyeztem, persze, mit sem tudtam a dolgokról, de bármit elvállalok, ha jó pénz jár érte. Aztán megkaptam a szüleim és a férjem engedélyét, és kijöttem [...]. Igen, férjnél vagyok, és van egy lányom.

Az volt a tervem, hogy két hónapra jövök ki, mert úgy tudtam mindenkitől, hogy ezalatt meg lehet keresni egy évnyi fizetést. De látod, már öt éve, hogy itt vagyok! Két hétig dolgoztam belsősként egy chaletban [kertés ház] itt, Alcalában, de nem soká ki is költöztem, mert többre vágytam. Sosem féltem a munkától, már kiskoromtól dolgoztam, tudtam, hogy mi a helyzet, de mindig többre vágytam, ami több munkával is jár. Azonnal találtam munkát külsősként délelőttre, Madridban, délután pedig egy bárban dolgoztam, itt. Reggel hatkor indultam Madridba, ott voltam egész délelőtt, majd délután 3-ra már a bárban kellett lennem egészen hajnali 1-ig. Túlterheltem magam, az biztos, de jól kerestem, és nagyon elégedett voltam azzal, amit elértem.

Aztán hoztak egy törvényt 2005-ben, kaptam papírokat és munkaszerződést a családtól ahol dolgoztam. Nemsokára az egyik ismerősöm felhívott, hogy nem szeretném-e tőle átvenni a bárt, ahol ő dolgozik, mert

⁸⁹ Interna – belső; olyan háztartási alkalmazott, aki együtt él az őt alkalmazó családdal, és gyakran a lakhatás és ellátás mellett nem részesül fizetésben, sem szabadidőben. Ezzel szemben: Externa – külsős; olyan háztartási alkalmazott, aki nem lakik abban a háztartásban, amelyet gondoz, hanem órabérben fizetik.

kiköltözött a városból, és nehezen tud bejárni. Ezen el kellett gondolkodnom, mert ugye mindig is szerettem dolgozni, de a pénzügyekhez nem értettem... és ez elég sok pénzt igényelt volna. Végül eldöntöttem, hogy belevágok, lesz, ami lesz, de ez az egyetlen megoldás, hogy továbbléphessek.

Átvettem a bérleti szerződést, felhívtam a szerencsejátékosokat, akik hozzák a játékgépeket, és belekezdtem. Úgy gondoltam, ha már vannak papírjaim és legális vagyok, akkor legyen meg a saját vállalkozásom, ne kelljen másnak dolgoznom. Nagyon nehéz volt az elején, de Isten segítségével sikerült.

– Mennyi pénzre volt szükséged, hogy belekezdhesd?

– Hát, szükség volt 6000 euróra, majd még 4000-re... olyan 10 000 euró kellett, hogy belevághass egy üzletbe. Mert kellett 6000 fiacára [zálog], és még 4000 árura, felszerelésre... Felhívtam több céget játékgép-ügyben, s elmagyaráztam nekik, hogy mi a helyzet, hogy én egyedül vagyok, egyedül vágtam bele egy vállalkozásba, és segítségre van szükségem; és ők segítettek. Hitelt is kaptam tőlük, amit részletekben fizettem ki. Több hónapig az egész bevétel nekik ment, nekem annyi maradt, hogy épp megélhessek.

Azt nem is mondtam, hogy amit előtte kerestem, azt majdnem mindet hazaküldtem a lányomnak! Volt némi megtakarított pénzem, de nem annyi, hogy mindent kifizethessemek [...]

– Hol volt ez a bár?

– Ugyanitt Alcalában. Ezt a bárt, a mostanit, 2008-ban kezdtem. 2006-ban nyitottam az elsőt, 2007-ben a másodikat, egy bevásárlóközpontban. Az is nagyon jól ment, persze kétszer annyi munkával járt, de megérte. Utána találtam ezt, ami egy jobb környék... lakottabb környék, és úgy döntöttem, kibérelem ezt, és lemondok a másik kettőről. Itt megvan az előny, hogy itt van a lakás fölötte, így nem kell bejárni, hanem csak lejövek a lépcsőn. Így sokkal kevesebb volt a kiadásom is. Nehéz volt az elején, el sem tudom mondani, de ami igazából nehéz, az a távollét az otthontól. És így maradtam tovább és tovább...

– Megérezted a válság hatását?

– Persze, nagyon is! Úgy negyede a vendégeknek hazament vagy munkanélkülivé vált, és nem jön már be; olyanok, akik törzsvendégek voltak. Akik jönnek, azok is kevesebbet fogyasztanak... De valahogy ki kell bírni, túl kell vészeln.

– A lakásban egyedül laksz?

– Nem, egy lánnyal, aki itt dolgozik velem felszolgálóként. Van három szobánk, és mi ketten lakunk itt.

– Hogyan ismerted meg őt?

– Egy ismerősöm javasolta, akinek volt régen egy bárja, és felhívott, hogy van ez a lány, aki rendes, ért a munkához, és keres új munkát.

– Inkább románok vagy spanyolok járnak ide?

– Az elején sokkal több volt a spanyol, olyan hetven százalék spanyol volt, most kiegyensúlyozottabb.

– Jól kijössz a spanyolokkal?

– Persze, hogyné! Meg ők sokkal civilizáltabbak, mint mi... rendesebbek. Azt gondolom, ha ők jönnének Romániába, akkor mi nem bánnánk velük ilyen jól. A románok szerintem gonoszabbak, mint a spanyolok.

– Inkább megbíznál egy spanyolban, mint egy románban?

– Szerintem... inkább egy spanyolban... tudod, a románok másfajták, egyet mondanak, és mást csinálnak, nem feltétlenül mert gonoszak, de... lehet, sokan így nevelkedtek, nem tudom. A spanyol ha mond valamit, akkor azt be is tartja.” (Telma, 39 éves, nő, Mureș, 2009.05.12.)

Az eddig bemutatott életutak mind egyediségük által tűnnek ki. Ugyanakkor fel lehet lelteni közös jellemzőket, és ezek alapján megkülönböztetni a két vállalkozói profilt. A Banu és Macovei családok legfőbb tőkéje a jártasságuk volt. Talán legpontosabban azzal a közkeletű kifejezéssel lehetne jellemezni helyzetüket, hogy „jókor voltak jó helyen”. Gazdasági tőke szempontjából is jobban pozicionáltak, már otthon is élt bennük a vállalkozó szellem. Ami azonban mindannyiukban közös, az a személyes ambíció. Míg Telmát jelentős emberi és társadalmi tőkéje is segítette sikerében, addig Valentin legfőbb hajtóereje az ambíció és a kitartás. A későbbiekben családjával is megismerkedünk, és lányát a kiemelkedő másodgeneráció egyik sikeres tagjaként fogom bemutatni.

Telma családjával sajnos nem találkozhatunk. Valentintól eltérően ő kitart hazatérési szándéka mellett. A román társadalomról hasonlóképpen vélekednek és a spanyol viselkedési mintákat követendőbbnek tartják, mindazonáltal Telma csakis otthon tudja elképzelni családjá jövőjét. Ambíciója inkább szülőhazája felé irányul, és valódi lehetőségeket lát otthon.

Valamennyi vállalkozónak azonban az adott körülményeknek kell megfelelnie, vállalkozása pedig egyben válasz az adott strukturális és intézményi kihívásokra, és az ezek nyújtotta lehetőségek kiaknázása. Ha a strukturális feltételek mit sem számítanak, Valentin valószínűleg Magyarországon is sikeres lett volna. Sőt, Romániában is. Utóbbi azonban éppen a vállalkozó szellem kibontakozására nem adott elég teret a demokratikus átmenet éveiben. Sokak számára a külföld egy lehetőséget kínált mindaddig, amíg az otthoni ügyek rendeződnek és az intézmények átláthatóbbá válnak. Egyeseket, például Valentint, a változás lassú üteme végérvényesen kiábrándított, és migrációs terve elejétől fogva végleges szándékú volt. A legtöbben azonban bíztak, vagy még mindig bíznak, a valamikori hazatérésben, jóllehet az idő teltével ez egyre valószínűtlenebbnek látszik.

4.3. A gazdasági integráció lehetőségei

Ha a román bevándorlók közössége semmiképp sem egy „közvetítő kisebbség”, léteznek a közösségen belül, mint láttuk, úgynevezett „közvetítő csoportok”, amelyek egyrészt az anyaország és az elvándoroltak között, másrészt, láthatóvá és elérhetővé téve a bevándorlókat, a spanyol társadalom és a románság között közvetítenek. Ez azonban csak számukra nyújt egyfajta „középhezynetet”.

Azt a kérdést teszem fel, hogy az etnikai vállalkozók, akik életszínvonaluknál fogva a középosztály részének tekinthetők, valóban beletartoznak-e a spanyol középosztályba (vagy csak a románba, vagy mindkettőbe). Nem feltételezhetjük egy „világközéposztály” létezését, éppúgy, ahogy az ipari korszakban sem vezetett eredményre a „világproletárság” gondolata. A kérdés azért fontos számunkra, mert ez alapján kísérelhetünk meg felvázolni egy integrációs modellt, amelyet sajátosnak mondhatunk a román posztmigráció tekintetében. Jobb eszköz híján úgy közelítem meg problémánkat, hogy bemutatok pár történetet, amelyet további gond nélkül tekinthetünk a spanyol középosztálybeli integráció eseteinek.

A példák kiválasztásánál azt is szem előtt tartottam, hogy tágabb kontextusba helyezhető információkat hordozzanak, amelyeken keresztül megismerkedhetünk a spanyolországi élet olyan sajátosságaival, melyeket nincs lehetőségem e dolgozat keretében külön tárgyalni, de ezek ismeretében könnyebben értelmezhetjük a bemutatott jelenségeket. Így esett a választásom Magdalena Racoviceanura, aki egy olyan spanyol banknál talált munkát, amely elsőként fedezte fel a román lakosság vásárlóerejét, és próbálta meg azt kiaknázni. Maia Tabacu pedig az ingatlanpiaci szférában helyezkedett el egy olyan cégnél, amely nagy romániai beruházásokba kezdett (lásd F: 1–Cég1).

„Először pár holland ismerőssémmel Hollandiába látogattam, és ott néztem körül, hogy van-e lehetőség maradni. Tudni kell, hogy Hollandiában sokkal szigorúbb a törvény, mint itt Spanyolországban. Két lehetőségem volt: vagy visszamegyek Romániába, vagy megpróbálok más országba eljutni. Felhívtam pár itteni ismerőstömet, hogy a lehetőségek felől érdeklődjek, és mindannyian biztattak.

– Ez mikor történt?

– 2002-ben. De Romániából 2001-ben mentem el. Majdnem egy évet maradtam Hollandiában.

– A hollandokat honnan ismerte?

– Romániából. Volt ott egy cégük, én meg különböző fordítói munkákban segítettem. Így hívtak el magukhoz Hollandiába, és 6-7 hónapig náluk vendégeskedtem, amíg le nem járt a vízumom. Közben feketén dolgoztam, bárokban mosogattam, takarítottam.

– Otthon mivel foglalkozott?

– Én matematika–fizika szakos középiskolában végeztem, és könyvelőként dolgoztam. Volt bárpultos képesítem is, nyáron a tengerparton felszolgálóként dolgoztam, otthon meg könyvelő voltam egy benzinkútnál...

– Spanyolországban ismert valakit?

– Volt egy testvérem itt Alcalában [...]

– És hol dolgozott az elején?

– Először »internaként« dolgoztam, majd »externaként«. Azután váltottam, hogy törvényesítettek, és kaptam papírokat. Akkor már volt jogom hivatalosan dolgozni, és profilt váltottam.

– Akkor került a bankhoz?

– Nem, a bankban 2006 óta dolgozom. Akkor egy játékkeremben dolgoztam szakácsnőként... Utána az interneten találtam egy álláshirdetést, és jelentkeztem rá. Ez volt... 2006. áprilistól dolgozom a banknál.

– Tehát nem ismerősön keresztül talált munkát?

– Nem, egyedül; életrajzokat küldtem, álláshirdetéseket néztem. Szakácsnőként is így találtam munkát, én jelentkeztem.

– Meddig tervezett maradni, amikor idejött?

– Hát, a terv az volt, hogy maradok pár hónapot, aztán hazamegyek és befejezem a tanulmányaimat... de nem így történt. Azért jöttem ki, hogy legyen pénzem belekezdeni egy egyetembe. [...]

– Hol lakott?

– Az elején a testvéremnél, majd béreltem egy szobát. Ott csak három hónapig maradtam, aztán kivettem egy szobát a mostani barátomnál. Az úgy történt, hogy munkatársak voltunk a játékkeremben, és ő épp akkor vásárolta a lakást. Ő is szerényen élt, és jól jött volna kis segítség a lakbérrel. A főnökömtől megtudtam, hogy keres valakit, és odaköltöztem. Csak ketten laktunk, csend volt, nem volt zsvaj... Aztán rá fél évre kihívtam a húgomat, és hárman laktunk ott: én, ő meg a húgom.

– És mikor döntöttek úgy, hogy vesznek egy kertes házat?

– Hát, miután másképp alakult a kapcsolatunk, és összejöttünk. Úgy éreztem, kell valami, ami az enyém is. Jó, a lakás is olyan volt, mintha közös lenne, de az mégsem volt az enyém. Úgy döntöttünk, ha már együtt vagyunk, és komolyan gondoljuk a dolgokat, akkor anyagilag is haladjunk előre, ne csak érzelmileg.

– Már a banknál dolgozott, amikor megvette a házat?

– Nem, még nem. Olyan hét hónappal előtte írtam alá a hitelszerződést, mielőtt a bankhoz kerültem volna. De... nem azért mentem a bankhoz, mert ott jobb volt a fizetés. Szakácsnőként sokkal jobban kerestem, de tudtam, hogy a hitelebírálásnál jobbak az esélyeim, ha belső ember vagyok. És az életminőség szempontjából is mást jelentett. A játékkeremben délután 5-től hajnali 3-ig dolgoztam, beleértve a szombat–vasárnapot és az ünnepnapokat, míg itt a banknál napi 8 órát dolgozok hétköznap. Elég hosszú a munkanap, mert a sziesztaidő miatt este 9 után végzek, de lazább

is, mint a játékkeremben. Igen, miután úgy döntöttem, hogy hosszabb ideig maradok, az volt az egyik célom, hogy szakmailag fejlődjek és normálisabb életet éljek...

– Mikor döntött úgy, hogy tovább marad?

– Ez így magától adódott... Az első két évben lehetetlen pénzt félretenni, vagy azért, mert felgyűltek az adóságok, vagy mert a vártnál kevesebbet fizetnek, és nem úgy alakulnak a dolgok, mint ahogy tervezted. Két év után már nem lett volna erőm hazamenni és újrakezdeni a harcot... és amikor a húgom is úgy döntött, hogy kijön, akkor gondoltam úgy, jobb, ha maradok és folytatom, amit már elkezdtem. Emellett már hozzászoktam az ő életmódjukhoz [a spanyolokéhoz], ami nagyon különbözik az otthonitól. Ahányszor hazalátogatok, sokkol, hogy milyen lekezelőek az eladók. Régebb ez természetesnek tűnt, fel sem figyeltem rá, de most már sokkol. [...] Meg a másik: otthon ugye felszolgálóként dolgoztam, és hozzászoktam, hogy mindig van borraavaló. Itt meglepődtem, hogy csak a fizetésből kell kijönnöm, mert nincs lehetőség mellékkeresetre; amit ír a szerződés, annyit kapsz! [...]

– Elégedett azzal, amit Spanyolországban elért?

– Igen. A munka szempontjából is. A három év alatt mindenki elismerte az érdemeimet, társadalmilag is emelkedtem, és szakmailag is. Úgy érzem, sok kapu nyitva áll előttem szakmailag, legalábbis addig a szintig, amíg én el szeretnék jutni; és vannak román kollégáim, akik többre vágytak, és el is érték azt.

– Lehetséges Spanyolországban elérni mindazt, amire vágyasz?

– Gond nélkül. Tehát, ha tudod, mit akarsz, és teszel is érte, akkor gond nélkül. De ez a személytől függ, és olyan hozzáállás kell [...] Én például, miután felvettek a bankba, egy hónapon keresztül hajnali háromig a játékkeremben dolgoztam, reggel meg indultam Madridba a pénzügyi továbbképzésre. Az emberek azt hitték, nem vagyok normális! Véleményem az, hogy ha pontosan tudod, mit akarsz, és hajlandó vagy érte harcolni, akkor Spanyolországban elérheted.” (Magdalena Racoviceanu, nő, 30 éves, Argeş–Sibiu, 2009.05.07.)

Magdalenával egy Alcalától délre eső, éppen épülő kertvárosban beszélgettem. Története, bármennyire egyedi is, számos elemet tartalmaz, amely az interjúkból minduntalan előbukkant. Azok közé a migránsok közé tartozik, akik magasabb kulturális tőkével érkeztek Spanyolországba, és erre a tőkére képesek voltak tovább építeni. Elsődleges célja nem kifejezetten Spanyolország volt, hanem az erős migrációs szálak vonzották oda, majd ugyanazok tartották ott a tervezettnél hosszabb ideig (amikor a húga is kivándorolt, akkor döntött úgy, hogy marad). A jogi keret megváltozása (a 2005-ös törvényesítés) erősen befolyásolta a szakmai útját, és annak következtében kezdte el használni a többségi társadalom álláskeresési stratégiáit. Ez egy döntő fontosságú tényező a differenciálódást illetően, mivel a személyes kapcsolatokra való támaszkodás

csakis a lehetőségek egy zárt körét teszik elérhetővé. Ugyanakkor számos olyan személyes kvalitást feltételez, mint az előrehaladott nyelvtudás, az erős motiváció és a kitartás. A szerencsés feltételek pedig elengedhetetlenek. Mindezek mellett a szakmai alapú kiválás előfeltétele az, hogy az illető átgondolt élettervvel rendelkezzen („*ha tudod, mit akarsz*”), és hajlandó legyen lemondani a magasabb azonnali bevételekről.

Maia Tabacuval Gabriel Gabrea hozott kapcsolatba. Beszélgetésünk az irodájában zajlott, professzionális környezetben, így arról a cégről is átfogó képet kapunk, amelynek ő az alcalái fiókvezetője.

„– Én bölcsészskaron végeztem, román- és angoltanárként dolgoztam, mielőtt idejöttem. Anyagi okokból hagytam el az országot, és biztos voltam benne, hogy rövid időre megyek el. Otthon vettem egy lakást, mert tanárként jogosult voltam kedvezményre, de az sem járt térítésmentesen. Azért is kellett elmennem, mert egyszerűen kevesebb volt a fizetésem, mint a havi részlet [...]

– Itt mi volt az első munkahelye?

– Egy bárban. Szerencsés voltam, mert egy hét alatt már találtam is munkát, pedig nem beszéltem spanyolul. Az egyik ismerősömnek volt egy lány ismerőse, aki jóban volt egy spanyol bártulajdonossal, és beajánlott neki. De szörnyű volt... Képzeld el, úgy kell kiszolgálnod embereket, hogy nem beszéled a nyelvet! Ott volt a füzetem a bárpult alatt, és onnan lestem a szavakat, minden új szót lejegyeztem, hallás alapján, majd otthon kikerestem a szótárban. Most, ahányszor belenézek abba a füzetbe, mindig elnevetem magam [...]

A munkát nagyon nehezen viseltem; sosem képzeltem, hogy felszolgálóként fogok dolgozni, miután megszenvedtem egy diplomáért, mert az sem volt könnyű. És egyszer csak ott találtam magam egy bárban, nem ismerve a nyelvet... Minden nap sírtam, de nem mehettem haza, mert kellett a pénz. A bárban meg én voltam az egyedüli román, a többi lány mind spanyol volt, tehát ők sem érezték át a helyzetemet...

– Ezek szerint nem egy román bár volt.

– Nem, spanyol. Ma már több ott a román, sőt, minden alkalmazott az, még a szakács is, mert étteremrésze is van. De akkor én voltam az egyedüli.

– Hol található a bár?

– Ez pont a templom mellett van, tíz méterre attól.

– Hmm... a B2?

– Igen.

– Ezek szerint ön volt ott az első román lány?

– Igen. Addig csak spanyolok dolgoztak ott. Aztán egyik nap bejött egy ismeretlen lány, hogy munkát keres. Beszéltem a főnökkel, és alkalmazta. Majd a húgomat is besegítettem oda. Akkoriban más volt, a templom is épp hogy elkezdett működni, és a vendégek is mind spanyolok voltak.

– Hogyan kapta mégis meg a munkát, ha nem ismerte a nyelvet? Volt felszolgálói tapasztalata?

– Nem, dehogy, sosem dolgoztam még felszolgálóként. Őszintén, én sem tudom... Az interjún is alig értettem valamit, a próbaidő alatt sem igazán bizonyítottam. Egy dologban voltam jobb a spanyol lányoknál: a számvetésben. Ők semmit sem tudtak összeadni számológép nélkül. Ha hiszed, ha nem, 1,50-et meg 1,50-et is csak számológéppel tudtak összeadni. [...] Az is biztos, hogy én többet dolgoztam, mint a többi, és bármit elvégeztem, amire megkértek, sose mondtam nemet. És két hónapra rá már én nyitottam hétvégén! El sem tudom mondani mennyire félttem a sötétben egyedül végigmenni a folyósón, mert hátulról kellett bemenni...

– Sokáig dolgozott a B2-ben?

– Elég sokáig... Hát, nekem sok volt. De mindennap tervezgettem, és... mindenki azt mondta, hogy álmodozok, mert sose leszek képes többet elérni, mert nem lehet. Spanyolországban mindenkinek megvan a helye, a férfiak az építőiparban, a nők háztartásokban vagy bárokban, és ez nem lehet másképp. [...]

– Hogyan került a Cég1-hez?

– Azért vettem fel a kapcsolatot a Cég1-gyel, mert hallottam, hogy egy romániai projektet akarnak elindítani, és Romániával kapcsolatos munkát akartam végezni. Az első interjúm nem is itt volt, hanem Romániában, amikor épp nyaralni voltam otthon. Felfigyeltem egy spanyol nyelvű cégtáblára, valahonnan ismerős volt a neve. Az ottani igazgató mutatta be nekem a céget, és mesélt a romániai projektekről. Miután visszatértem Spanyolországba, interjúra mentem a guadalajarai székhelyre, és felajánlottak egy állást. A fizetés nagyon jó volt, tehát ebből a szempontból is előrelépés volt a számomra. Azzal bíztak meg, hogy a bukaresti projektjüket irányítsam Alcalából, mivel köztudott, hogy itt sok a román. A Cég1 hat évvel ezelőtt vásárolta meg a Bukarest központjában lévő telket az ingatlannal együtt, ami nagyon rossz állapotban volt [...] Ez volt az első befektetésük, egy 35 éves ház, amit felújítottak. Az alsó szintre tervezték a romániai kirendeltség székhelyét, az emeletekre meg luxuslakásokat az ügyfelek számára [...]

– Milyen más ingatlanberuházó céget ismer, amelyik Romániában is tevékenykedik?

– Volna az [F], és van még itt egy cég az O'Donnell park mellett, amelyik nem spanyol, hanem román [Cég2, lásd F: 1], ők például Nagyszebenben építettek lakásokat, és azzal is foglalkoznak, hogy itt értékesítenek romániai használt lakásokat. Volt egy olyan lehetőség még pár évvel ezelőtt, hogy felvehettél 50–60 000 euró hitelt az itteni banktól, hogy otthon vegyél belőle lakást. Tehát vagyunk mi, az F, a Cég2... mást nem ismerek... De a Cég2 sem pontosan azzal foglalkozik, amivel mi.” (Maia Tabacu, nő, 35 éves, Alba, 2009.05.18.)

Magdalenához hasonlóan Maia is a kitartást és a változásban való magabiztos hitet emeli ki, mint a szakmai előremenetel előfeltételét. Migrációs történetükben sok a hasonlóság, és hasonló kiválási utat is választottak maguknak. Útjaik hasonlósága főként abban mutatkozik meg, hogy ideiglenes konjunkturális lehetőségeket ragadtak meg, amelyek a szakmai alapú kiválás (vagy másik oldalról nézve, az integráció) legelső alkalmait kínálták.

A fenti két eset azt is példázza, miként nyúlnak le az úgynevezett makrogazdasági szereplők a bevándorlók „alárendelt” rétegéhez (vagy ha úgy tetszik, a *prekáriátushoz*), kiaknázva az ott található emberi tőkét. Ez persze azért valósulhat meg, mert ez a bizonyos emberi tőke megtalálható az illető csoportban, tehát a szükséges tudással rendelkező, presztízsveszített alcsopotról van szó. Ezzel a művelettel egy olyan mobilitási csatornát hoznak létre, amelyet összevethetnénk a térbeli mozgást elősegítő csatornával. Ami vízszintesen megvalósult, az vertikálisan is megvalósulhat, és éppúgy, ahogyan „a migráció kultúrájáról” – avagy „a térbeli mobilitás kultúrájáról” – beszélhetünk, úgy beszélhetünk majd „a társadalmi mobilitás kultúrájáról”, amint a csatornák megszilárdulása ösztönző erőként hat az alárendelt bevándorlók egyes tagjaira és a másodgenerációra. Akárcsak az előbbi esetben, a mobilitást előidéző erők elhalványulhatnak és kiszállhatnak a folyamatból, az „ideiglenes konjunkturális lehetőségek” elmúlhatnak, de nem következmények nélkül.

Esetenként romániai vállalkozások versenybe szállnak spanyol cégekkel, más és más mobilitási lehetőségeket nyújtva. Erre példa a Cég2 (F: 1.), egy romániai cég, amelynek ugyanaz a profilja, mint a Cég1-nek, és ugyanarra az emberi tőkére támaszkodik. A két cég közül ez volt az első, 2006-ban nyitotta meg spanyolországi irodáját, a helyi románokat célozva meg. Először azokat szólították meg, akik Spanyolországban szerettek volna egy ingatlanba fektetni, majd azokat, akik romániai ingatlanban gondolkodtak. A céget 2005-ben alapították Nagyszebenben, a cégalapító testvére pedig már öt éve Spanyolországban dolgozott az építőiparban, majd egy bank alkalmazottjaként. Rá egy évre ő nyitotta meg az Alcalá de Henares-i irodát, amely a romániai vállalat fiókjaként működik, és tevékenységét azóta egész Spanyolországra kiterjesztette. Az első években csak pénzügyi tanácsadást és közvetítést szolgáltatott, később kezdtek bele ingatlanberuházásokba. Jelenleg három saját irodával rendelkezik, és számos partnerükön keresztül több tucatnyi településen értékesítik szolgáltatásaikat.

A gazdasági válság őket is megrázta. A cég 2009 júliusában nyilatkozó értékesítési igazgatója szerint „már tizenegy hónapja nem adtak el semmit”. Válaszként egy olyan programot dolgoztak ki, amellyel véleményük szerint mindenki nyer, és a román kormány azon törekvéseit is támogatják, hogy az elvándorolt munkaerőt hazacsábítsák. A program keretében azon románok számára, akik hajlandóak Spanyolországból a cég által lefedett nagyobb romániai városokba hazatelepülni, biztos munkaviszonyt kínálnak lakás-

vásárlási kötelezettség mellett. A résztvevők havi 800 eurós hivatalos bérben részesülnének (a családok nőtagjai további 400 eurós bevételhez juthatnak), ami garantálja a banki hitelkérelem sikerességét és a spanyolországinál magasabb életszínvonalat saját hazájukban. Az egyetlen kötelességük, hogy a cégtől vásárolják meg ingatlanjukat, amelynek építésében talán ők maguk is részt vettek. A program ötlete 2008 késő őszen került nyilvánosságra, és az első három hónap alatt mintegy hatszázan mutattak érdeklődést iránta, háromszázzal pedig már a következő szakaszba kerültek a tárgyalások. A terv kimeneteléről nincs további információm.

Jóllehet egy romániai társaság fiókjaként mutattam be Cég2-t, és eleinte az is volt, spanyol riválisával ellentétben sokkal szorosabb viszonyt alakított ki a helyi románsággal. Mára a cégcsoport profilja sokkal tágabb, és a különböző pénzügyi és ingatlanpiaci szolgáltatások mellett aktív szerepet vállal a spanyolországi román kulturális életben. A cég kezdeményezése volt *A román* című időszaki hírlap létrehozása, valamint *A román* cégcsoport kibővítése egy online médiafelülettel és egy helyi rádióállomással. A cég nyilvánvaló üzleti érdekeit figyelembe véve, valamint a korábban bemutatott társadalompolitikai meggyőződésének tudatában egy saját médium gondolata logikus lépésnek tűnhet. Ezzel szemben az újság egyik fő célja az, hogy „egyesítse a különböző román közösségeket”, és segítse integrációjukat a helyi közösségbe. Azóta mindez meg is valósult, a médiumok minősége pedig olyan hivatásos újságírókat is odavonzott, mint Fabian Dabija, akivel a következő fejezetben találkozhatunk, ahol bővebben szólok majd a spanyolországi román kulturális életről. Mint látni fogjuk, a különféle egyéb gazdasági tevékenységet végző vállalkozók gyakran közreműködnek az újságok terjesztésében vagy egyenesen az előállításukban. A gazdasági és a kulturális élet számos ponton összefonódik, az információszolgáltatás pedig a leglátványosabban kötődik az előbbihez, és általában önfenntartó jellegű, értéktöbbletet nem termelve. Ennek következtében a kisebbségi média erősen függ az etnikai gazdaság, valamint a makrogazdaság állapotától és szeszélyeitől.

4.4. Krízisgazdaság a kisebbségi társadalomban

A 2008–2009-es évben bontakozott ki Spanyolországban is a gazdasági válság, amely három nagy gazdasági terület működését bénította meg, és persze kihatással volt a gazdaság egészére. Az ingatlanipar volt az első és a legérintettebb, majd a globális bankrendszer és az autógyártás. Mivel az építőipar foglalkoztatta a román bevándorlók meglehetősen nagy részét, és a románok jócskán kihasználták a spanyol bankok nyújtotta hitelezési lehetőségeket, ezen ágazatok számára a válság még súlyosabb következményekkel járhatott, mint egyébként.

A helyzet a kereskedőknek és a termelőknek sem felelt meg, de az általam készített interjúk során kevésbé említették a recesszió vállalkozásukat ért súlyos következményeit. Teodor Banu úgy saccolja, hogy „*olyan 30%-kal esett vissza a forgalmunk*”, de nem érzi „*vészesnek*” a helyzetet: „*Nincs sor a boltokban, de soha nem is volt; akik eddig vásároltak, azok most is vásárolnak, persze van, aki hazament, mert megszűnt az állása.*” A csomagküldés is visszafogottabb, mint az elmúlt években, ezt Teodor Banu és Sanda Macovei is így véli, de inkább csak a csomagok súlya, mérete csökkent. Olyanok is akadnak, akik hazaköltöznek, és emiatt több csomagot küldenek, ám ez kevésbé jellemző; a cégvezetők szerint „*akik elmennek, nem viszik magukkal mindenüket, mert valószínűleg azt tervezik, hogy visszajönnek majd, és akkor minek?*”. A vállalkozók bevételei a kisebbség tagjainak jólétén múlnak, az pedig feltételez valamilyen kereseti forrást. A románok számára a gazdasági válság okozta legnagyobb gond a munkanélküliség, ami európai szinten az egyik legnagyobb arányokat épp Spanyolországban mutatja: 17,3% 2009 első negyedében, 18,83% az utolsó negyedében. A helyzet pedig csak rosszabbodott azóta: 2011 végén az immár 22,9%-os spanyol munkanélküliség még mindig a legmagasabb Európában.

Érdemes áttekintenünk pár statisztikát, amely az abban az időszakban történt munkaügyi változásokat mutatja be. Először is nézzük meg, milyen gazdasági területen okozta a legnagyobb károkat a válság 2008–2009 folyamán. Tudni kell, hogy Spanyolországban hat különböző díjrendszer létezik a társadalombiztosítási hozzájárulásban, és a társadalombiztosítási taglista a legjobb mutatója a bevándorlók (legális) munkaügyi helyzetének. A két fő rendszer a következő: 1. általános rend (*régimen general*), amely a legnagyobb gazdasági szektorok munkavállalóit tömöríti (nehézipar, építőipar, szolgáltatóipar); 2. speciális rend (*régimen especial*), melyen belül öt alrendszer található: vállalkozók (*autónomos*), mezőgazdasági munkások (*agrario*), tengerészeti munkások (*trabajadores del mar*), bányászat és szénbányászat (*trabajadores de la minería del carbón*), valamint a háztartási alkalmazottak (*empleados de hogar*)⁹⁰ (vö. Pajares 2009: 93). A tengerészeti és bányászati munkások száma elenyésző, és a külföldiek alig-alig vannak benne reprezentálva (2009-ben 121 románt tartottak nyilván), így kihagytam a 6. táblázatból.

⁹⁰ A „háztartási alkalmazottak”, valamint a „mezőgazdasági munkások” kategóriái 2012. január 1-től átkerültek az általános rendbe, annak „speciális alrendszereit” képezve (*sistemas especiales*).

6. táblázat. Bevándorlók a társadalombiztosítási nyilvántartásban (2008–2010)

		ÖSSZES BEVÁNDORLÓ	ROMÁNOK
Munkavállalók	2007. dec. 31.	1 440 975	149 847
	2008. dec. 31.	1 283 143	135 705
	2009. dec. 31.	1 175 066	153 109
Vállalkozók	2007. dec. 31.	223 597	41 880
	2008. dec. 31.	221 609	40 456
	2009. dec. 31.	196 698	23 811
Mezőgazdaság	2007. dec. 31.	159 372	21 766
	2008. dec. 31.	202 622	37 750
	2009. dec. 31.	260 427	81 974
Háztartás	2007. dec. 31.	152 803	16 992
	2008. dec. 31.	170 344	13 672
	2009. dec. 31.	175 296	15 067

Forrás: Saját készítésű táblázat az Évkönyv adatai alapján (OPI)

Láthatjuk, hogy a gazdasági válság első szakaszában a román munkavállalók számának alakulása követte az általános tendenciát, egy kivétellel. A bevándorlók összesen 157 832 munkahelyet vesztek el 2008 folyamán, ebből 14.142 volt románoké. Azt is látjuk, hogy a bevándorlók nem váltak „vállalkozóvá”, miután elvesztették munkahelyüket, de lehet, hogy egyesek átmentek a mezőgazdasági vagy a háztartási szektorba, ezekben ugyanis nőtt a munkavállalók száma. A románok esetében azonban a mezőgazdasági dolgozók száma követte az általános növekedési trendet, viszont a háztartási dolgozók száma erősen csökkent, ami arra utal, hogy akik elvesztették alkalmazotti munkahelyüket, nem vállaltak háztartási munkát, ami a korai migráció legalacsonyabb presztízsű munkájának számít a bevándorló nők körében. Ezzel szemben a terepmunkám során számos jelét láttam annak, hogy egyesek visszatérnek a háztartásokba. Gabriel Gabrea felesége, Ioana, ugyancsak elkezdett egy idősebb nőt gondozni, miután egyre nehezebben jöttek ki havi bevételeikből. Azt mondta egy alkalommal, *„már évek óta nem dolgozott külsőként, de van, amikor meg szorul az ember, és elvállal ilyen is”*.

Ez a fajta kényszermegoldás 2009 folyamán már a románok esetében is nyilvánvaló lett, jóllehet az év végéig a háztartási dolgozók száma még nem érte el a 2007-es arányokat. A mezőgazdasági dolgozók száma azonban az átlagnál sokkal jobban emelkedett a románok körében, a vállalkozóké pedig látványosan csökkent. Ami elüt az általános tendenciától, az a munkavállalókként nyilvántartott, társadalombiztosítási hozzájárulást fizetők számának a növekedése. Ezek az eltérések bizonyára a munkavállalási

moratórium felfüggesztésének eredményei, ami nyomán számos feketén, illetve vállalkozóként dolgozó román járulékfizető munkavállalóvá válhatott. Ezek az adatok tehát nem segítenek a munkanélküliség felmérésében, sem a különböző foglalkoztatási területeken történt változásokról nem beszélnek, csupán arra hívják fel a figyelmet, hogy a román közösség több ponton is eltér a többi bevándorlótól. Ugyanakkor 2008–2009 folyamán a munkanélküliség rohamosan nőtt, és azt is tudjuk, hogy a legérzékenyebb gazdasági területek épp azok voltak, amelyeken a legtöbb bevándorló helyezkedett el.

A munkahelyvesztés által legérzékenyebb terület az építőipar volt. 2007 végén az iparág több mint két és fél millió dolgozót foglalkoztatott, aminek egyharmaduk külföldi volt, miután majdnem kétszeresére nőtt az előző tíz év alatt. A válság első éveiben majdnem egymillió munkahelyet veszített, aminek jelentős része bevándorlóké volt (Pajares 2009: 95; 2010: 33). A bevándorlók általános foglalkoztatási számai folyamatosan csökkentek a válság éveitől, jóllehet a románok itt is enyhén eltérnek az általános trendtől.

7. táblázat. A bevándorlók foglalkoztatottságának alakulása (2008–2010)

		ECUADORI	ROMÁN	MAROKKÓI	KOLUMBIAI	BOLÍVIAI	ARGENTIN
2007 vége	Járulékfizető	256 697	230 572	257 340	141 358	50 580	54 920
	Foglalkoztatott	443 805	429 427	333 122	235 530	190 388	129 633
	Munkanélküli	42 713	60 826	82 262	33 735	17 611	10 995
2008 vége	Járulékfizető	218 718	227 690	238 048	132 643	61 811	51 290
	Foglalkoztatott	418 657	455 500	280 567	232 415	181 162	104 850
	Munkanélküli	101 714	114 683	151 027	71 170	40 487	21 704
2009 vége	Járulékfizető	180 445	274 082	219 419	113 652	69 955	46 122
	Foglalkoztatott	314 665	391 281	232 116	212 259	175 790	90 806
	Munkanélküli	148 903	137 756	209 351	84 760	42 586	35 081
Változás 2007–2008	Járulékfizető	–37 979	–2882	–19 292	–8715	11 269	–3647
	Foglalkoztatott	–25 148	26 073	–52 555	–3115	–9226	–24 783
	Munkanélküli	59 001	53 857	68 765	37 435	22 876	10 709
Változás 2008–2009	Járulékfizető	–38 273	46 392	–18 629	–18 991	8144	–5168
	Foglalkoztatott	–103 992	–64 219	–48 451	–20 156	–5372	–14 044
	Munkanélküli	47 189	23 073	58 324	13 590	2099	13 377

Forrás: Pajares 2009; 2010. Évkönyv (EPA); saját adaptáció.

A 7. táblázatban a legtöbb foglalkoztatottal rendelkező bevándorló csoportokat tüntettem fel. A foglalkoztatott bevándorlók számát ugyancsak két különböző statisztikai forrásból tudjuk megítélni: az egyik a Statisztikai hivatal által végzett Aktív Lakosság Vizsgálata (*Encuesta de Población Activa*, EPA), a

másik pedig az Évkönyv, amely, akárcsak az összlakosság esetében, alulbecsül. Míg a Jegyzékkel szemben az Évkönyv csak a tartózkodási engedéllyel rendelkezőket vette figyelembe, az EPA-val szemben csak a társadalombiztosítási hozzájárulókat számolja. Ennek tudatában kell értékelni a 2009-re vonatkozó 46 392 fős növekedést, míg az EPA szerint a román foglalkoztatottak száma 64 219 fővel csökkent.

Az egyik érdekesség az, hogy 2009 az első év, amelyben a román munkavállalók számarány tekintetében lekörözik a többi bevándorló csoportot mind a két statisztikai forrás szerint. A románok mellett egyedül a bolíviaiak, a bolgárok és a kínaiak tudtak növekedést felmutatni a válság alatt, jóllehet sokkal kisebb csoportokról van szó. Többnyire mesterséges növekedésről beszélünk, és csupán egy korrekciós folyamat zajlik az adófizetők és a feketén dolgozók között, ugyanakkor a járulékfizetők számának emelkedése és a munkanélküliség lassabb fokozódása miatt a románok a többi bevándorló csoporthoz és a spanyol lakossághoz képest némileg optimistábbak voltak a válság első másfél évében. A saját állásuk megmaradásában is jobban bíztak azokban a hónapokban. A Dumitru Sandu vezette felmérés is arról számol be, hogy a legtöbben bíztak abban, hogy megmarad a munkahelyük: 80,2%-a a megkérdezetteknek „kicsit vagy egyáltalán nem aggódik, hogy elveszítheti munkahelyét” (Bojincă 2009: 74). Azok aránya, akik bizonytalanok voltak, és tartottak munkahelyük elvesztésétől, 14% volt a madridi románok körében (Sandu 2009b: 45).

A stabil és megbízható munkahellyel rendelkező románokat talán még kevésbé érintette a munkanélküliség megugrása, mint a spanyolokat. A kevésbé stabil munkával rendelkezők azonban nagy veszélynek voltak kitéve, és félelmeik sok esetben valóra is váltak. A legtöbb román munkanélküli azonban jogosult segélyre, és számos olyan emberrel találkoztam terepmunkám során, aki munkanélküli-segélyből élt. Ennek nagysága és folyósításának hossza a ledolgozott évek számától függ, és általában 800 euró körül mozgott. Mivel az az összeg még mindig majdnem hatszorosa a romániai bruttó minimálbérnek, sokan hazautaztak, hogy ott költsék el a pénzüket.

Egyesek úgy értelmezték a munkanélküliségüket, mint egy „kiérdemelt pihenést”. Gina Rizea öccse már hét hónapja munkanélküli volt, és nem is keresett aktívan munkát:

„Dolgoztam én már eleget ezeknek. Már négy éve, hogy itt vagyok, és napi tizenkét órát dolgoztam, de minek! Az összes pénzt elköltöttem, nagy lábon éltem! Most kapom a segélyt, pihenek, végre van időm focizni... Majd ha jobb lesz a helyzet, dolgozok majd megint.” (Matei, férfi, 23 éves, Bihar.)

Hasonló véleményt hallottam hivatalosabb környezetben is. Május utolsó vasárnapján részt vettem egy „menedzsment-továbbképzésen” a madridi román nagykövetségen. A meghívást Manuela Panaittól kaptam, a CHR mun-

katársától, aki maga is részt vett (tanár lévén távol áll tőle a menedzsment, de „*jól mutat az életrajzában*”, ismerte be részvételének okát). A szemináriumon harmincan voltunk jelen, a többség Madridból és közeli településekről jött. A társaság egy része „román nyelvet, kultúrát és civilizációt” tanított a főváros vagy a tartomány valamelyik iskolájában (erről többet a következő fejezetben), és több főiskolás fiatal is jelen volt, akik egy ifjúsági egyesületet vezetnek. A képzést a követség egy romániai tanácsadó céggel közösen szervezte, szűkebb „topikjai” között pedig kockázat- és krízismenedzsment is szerepelt. Az előadó hölgy már a legelején tisztázta a képzés céljait: „*meg kell tanulni kihasználni a gazdasági válság és a munkanélküliség kínálta lehetőségeket*”. Javaslatra szerint a válság egy-két évét továbbképzésekre és szakmai továbbfejlesztésre kell áldozni, és az időbefektetés meghozza majd a gyümölcsét. A javaslat a gazdasági válságot ugyancsak pozitívan, lehetőségként jellemezte, ami valószínűleg annak is köszönhető, hogy az új európai polgárok biztonságérzete nagyobb a nem uniós bevándorlókénál.

Azok, akiket szorongatott a pénzhány, vagy hazautaztak, hogy jobban hasznosíthassák a segínyt, vagy a lakhatásukon próbáltak meg spórolni, és korábbi stratégiákhoz tértek vissza, albérletüket több bérlővel osztva meg, vagy a megvásárolt lakásukat kiadták, és rokonokkal költöztek össze (Pajares 2009: 66). Ugyanezt figyelték meg a bukaresti kutatók is, akik eredményeiket egy korábbi spanyol felmérés eredményeivel egybevetve megállapították, hogy a háztartások tagjainak átlagos száma 4,2 főről 5,08-ra emelkedett (Grigoraş 2009: 115).

A gazdasági válság hatásai azonban igen erősen szemben álltak a 2009-es munkapiacnyitás nyújtotta lehetőségekkel. Ahhoz, hogy az előző részben említett mobilitási csatornák rögzüljenek és valóban erős hatást fejthessenek ki, a bevándorlóknak is tapasztalniuk kell, hogy „valami megváltozott”. Ezzel szemben a válság hatására a legtöbb munkáltató nem volt hajlandó bejelenteni dolgozóit, mivel az túl nagy költségekkel járt volna az adott gazdasági helyzetben (Pajares 2009: 72). Talán a gazdasági fellendülés után minden román munkavállalónak lehetősége nyílik bekerülni a társadalombiztosítási nyilvántartásba, de az első próbálkozás sikertelensége sokat rontott saját helyzetük megítélésében, és fennáll a veszély, hogy sokan emiatt sem tudatosítják, hogy ugyanazokkal a jogokkal és kötelezettségekkel rendelkeznek, akár a spanyol munkavállalók. A válság elhúzódása pedig a legoptimistábbakat is megtörheti. Amint a 7. táblázatban is láthatjuk, 2009-ben a román állampolgárok 64 219 munkahelyet veszítettek, és a munkanélküliek száma huszonháromezerrel gyarapodott. A 2010-es év sem hozott semmi jót a spanyolországi munkavállalók számára, 2011 nyarán pedig a kormány úgy döntött, visszaállítja a 2009 elején felfüggesztett munkavállalási moratóriumot az újonnan érkező román bevándorlókkal szemben. Noha a hivatalos elképzelés szerint a döntés csak az újonnan érkező románokat érinti, az egyesületek és a román nyelvű sajtó szerint a már Spanyolországban élőket is. A határozat

alapján ugyanis a munkavállalási engedély kiváltásának kötelezettsége nem vonatkozik azokra, akik 2011. június 22-én alkalmazotti jogviszonnyal rendelkeznek, akik munkanélküli-segélyben részesülnek, illetve akik aktív munkakeresőkként vannak nyilvántartva a munkaügyi hivatal által. Ezek száma 2010-ben négyszáz- és ötszázezer között mozgott, ami a Jegyzékbe vetteknek mintegy a fele. Ez alapján a már Spanyolországban tartózkodók felét érinti a törvénykezés, legyen szó a mindaddig kiskorúakról, diákokról vagy azokról, akik nem jelentkeztek a munkaügyi hivatalnál állásuk megszűnése után, vagy még nem volt alkalmuk munkát vállalni Spanyolországban, de ők maguk vagy családtagjuk már régebb óta ott élt. A szigorítás illetén rejtett következményei okán a román közösség mélyen elítélte a törvényt. Több újságcikk szerint a döntés fényt derített arra, hogy a spanyol kormány „árúként” tekint a román munkaerőre, egy olyan „üzletként”, amelyik már kevésbé jövedelmező (Românu 2011a; 2011b).

Egy másik oldalról szemlélve a válság hatásait, az a társadalmi differenciálódásra is befolyással lehet. A tanulmány elején említett migrációs folyamat, miszerint a hálózati kapcsolatok kiteljesedése után a migráció csökkenni kezd, felgyorsulhat a gazdaságilag kedvezőtlen körülmények között. Mi több, egy „letisztulási” folyamat is megerősödhet a válság nyomán. Ezt talán Magdalena Racoviceanu 2009 májusában elhangzott szavai írják le a legjobban, aki szerint „tíz év múlva már csak azok a románok maradnak itt, akik élni akarják az életet, akik beilleszkedtek. Akik azért jöttek, hogy meggazdagodjanak, azok már elkezdtek hazamenni”. Egy elhúzódo gazdasági válság akár a felére is csökkentheti ezt a tíz évet.

4.5. A munkaetikától a bizalomig

A spanyol munkáltatók a munkához való hozzáállásuk miatt kedvelik és alkalmazzák a román munkaerőt, legalábbis saját elmondásukból ez tűnik ki:

„A románok nem hiányoznak a munkahelyükről, a magrebiek igen, ők nem tudják, mi az, hogy folytonosság. Talán oktatási kérdésről van szó. A keleti állampolgárok egy erős elvárásokat támaztó szocialista rendszerben részesültek oktatásban... több hajlandóságot mutatnak megtanulni a munkát, a nyelvet, jobban részt vesznek a dolgokban.” (A Vendéglátóipari Vállalkozók Egyesületének egyik tagja, idézi Viruela 2002: 254.)

„A románoknak hatalmas érzékük van a tanuláshoz, akarnak dolgozni, nagyon fegyelmezettek és képzettek... Voltak magrebi munkásaim is, és nem... nem fogadok fel többet, lusták dolgozni. Mindennap... nem tudom, hány órákor, végrehajtják az imáikat... eltűnnek az utcáról és elmennek a

saját dolgaikra. Volt két dél-amerikai is, nagyon műveltek, de lassúak, és a szerelőszalagnál tartani kell a tempót... De a románokról semmi rosszat nem tudnék mondani." (Egy cipőgyártó vállalkozó, idézi Viruela 2002: 254.)

A jelek szerint a munkához való hozzáállásukat maguk a románok is pozitívan ítélik meg, és tudatában vannak annak, hogy emiatt toleránsabbak velük szemben a spanyolok, mint más bevándorló csoporttal (Bojincă 2009: 72). Már az eddigi interjúrészletekből is kiderült, hogy akik gazdaságilag kiváltak a bevándorlók közül, azok a sok munkát, a kitartást és a szorgalmat tartják a legfontosabbnak a sikerességhez. Az ilyen jellegű megfogalmazások egy élő munkaetikáról tanúskodnak, vagyis a munkával kapcsolatban koherensen megfogalmazott értékítéletekről.

A „munkaetika” kifejezést Monica Heintz – aki a román társadalomban betöltött szerepét vizsgálta – olyan konstrukciónak tekinti, amely segítségével empirikusan vizsgálni lehet azt a tartalmat, amelyet takar, és amit maguk az alanyok használnak: „a munkával kapcsolatos mentalitást”, amely „román mentalitásként” él a közbeszédben (Heintz 2006: 24). Heintz idézi egy román politikus 1990-ben elsütött poénját, amely egy Móricka-szerűen közismert vicc volt, és talán még ma is az:

„Erdélyben azt mondják, ha a szomszédodnak van egy kecskéje [és neked nincs], de te keményen dolgozol, akkor te is vehetsz magadnak egyet. Havasalföldön azt hallottam, hogy ha a szomszédnak van egy kecskéje, és neked nincs, akkor inkább dögljön meg a szomszéd kecskéje is. Az 1989 utáni Romániában meg azt hallom, hogy ha neked van egy kecskéid, inkább a tiéd is dögljön meg, minthogy a szomszédodnak is legyen egy.” (Uo. 206–207.)

A szerző szerint a viccnek az a célja, hogy „röviden leírja a román mentalitást” – egy létező dolgot a közvélemény szerint –, amely „kezdetben a munkaetikáról szól, de a végén többet mond az emberközi kapcsolatok etikájáról” (uo. 207). Emellett arról is szólhat, hogy az említett „mentalitás” / „munkaetika” / „emberközi kapcsolatok etikája” regionális különbségek mentén formálódik, a nemzeti öntudattal párhuzamosan. Ezt az öntudatot a korai román faluszociológia a második világháború előtti nemzeti aranykorszakában dokumentálta. A „népi etika” az emberi méltóság kanti fogalmát tükrözte, és alapját az „emberség” gondolata képezte, amelyre úgy tekintenek, „mint az egyén legfontosabb tulajdonságára, és a Másikkal szembeni tisztességes viselkedésben mutatkozik meg (emberségesen viselkedni), amely magában foglalja például a vendégszeretetet” (uo. 200). A románok az „emberség”, a „vendégszeretet” etikájával azonosították önmagukat, a posztoszocialista korszakban pedig a népi és a kapitalista etika ellentéte okozza a társadalmi kapcsolatok gyengülését.

Mint Heintz írja, nehéz volna manapság ilyesfajta etikával azonosulni „miközben a gyakorlat azt mutatja, hogy városi környezetben nem létezik idegenek iránti érdektelen vendégszeretet a bizalom hiánya, a szegénység és az anyagi érdekek miatt” (uo.).

Amint a fenti viccből is kiderül, a „román mentalitást” a köznyelv negatív értelemben használja, ami a nemzeti öntudat nyugati minták alapján történő értékelésének következménye. Sokan találták magukat a fogyasztói kapitalista munkaetika és a hagyományos népi etika közötti űrben. A médiából az sugárzott, hogy „Románia nem európai ország, pedig annak kellene lennie”, és emiatt nincs semmi ok a nemzeti büszkeségre. Heintz arra is figyel, hogy a nemzeti büszkeséget felülről még gyengítették is: miután Románia elnöke 2001-ben kijelentette, hogy „jobb sorsa volna Németországban taxisofőrként, sok román érezhette úgy, hogy a legcsekélyebb oka sincs a nemzeti büszkeségre, s dönthetett úgy, hogy nem is fog dédelgetni ilyen érzéseket (és elmegy Németországba taxisofőrnek), vagy kényszerülhetett arra, hogy elviseli ezt a nemzeti nyomorúságot” (uo. 205). A nyugati élet „mintái” azonban erősen sztereotipizált képekben jelentek meg a románok előtt, és a nyitott határok olyan rövid utazásokra adtak lehetőséget, amelyek megerősítették ezeket a képeket. A „Nyugat” fő jellemzői a hatalmas bevásárlóközpontok, az otthon csak a televízióból ismert világmárkák és sportautók voltak, és ezek alakították az emberek vágyait, céljait és végső soron a poszt-socialista román „mentalitást”. Migrációjuk során ugyanezek a vágyak és célok vezették őket, a bevándorlók szerint is:

„– Nálunk még él az a mentalitás, hogy inkább koplalj, hogy aztán meg tud venni a legdrágább Levis farmert és a Mercedes autót. A spanyoloknál nem; ők az életminőséget keresik. Ők inkább megveszik a kínai ruhát, mert az 10 euró, és inkább megveszik a Daciát, ami 7000, mint egy több tízezres autót, ellenben többet költenek magukra... az életre! Nem adnak annyit a külsőségekre. Látnád a férjemet; ugyanabba a ruhába megy be egy bankba, mint amiben dolgozik, és nem nézik le. És amikor elkezdesz vele beszélgetni, akkor derül ki, hogy értelmes, művelt ember... Amikor elvittem Romániába, ő is meglepődött, hogy mindenki márkás ruhákban jár, és a termékek kétszer-háromszor annyiba kerülnek, mint itt. A kórházat már tíz éve építik, és nem fejezték be, de a karácsonyi világítást már novemberben bekapcsolják. Nem értette. Meg építették ugye az utat! Egy hónapig volt nálunk a férjem, és hat métert fektettek le. Erre a férjem: »Van Spanyolországban egy mondás, hogy két munkából egy dolgozik, a másik meg csak nézi, hogyan dolgozik. De itt egy alszik, és heten nézik, ahogy alszik!« És valóban; az államnak dolgoztak, és úgy dolgoztak, ahogy az államnál szokás [...]

– Őn szerint a spanyolországi románok is így gondolkodnak?

– Figyelj, egy példa: rengeteg román, egy évre rá, hogy idejöttek és

papírokat szereztek, az első dolguk az volt, hogy elmentek és kocsikat vásároltak; csak Mercedest, Audit vagy BMW-t. Más nem volt jó nekik; az nem számított, hogy talán három hónapig nincs mit enniük. És amikor hazalátogattak, hallottad volna, milyen hazugságokat terjesztettek; azért indult neki az egész ország, mert azt hitték, úgy van, ahogy ezek mondják! Te az építkezésen nem keresel többet, mint 1000–1500 eurót, abból kell albérletet fizetni, közlekedni, megélni... Ezek meg azzal jöttek, hogy 4-5000-et lehet keresni... Azért vettek fel 5000 eurós hiteleket a banknál, hogy hazamehessenek, és ott szórhassák a pénzt. Persze, hogy mindenki bevette... Hiába mondtam mindenkinek, vigyázz, mert nem így van, nem igaz. De »nem, mert, hogy láttam a szomszédot, Mercedesszel jött...« Senki nem akarta megérteni. Bizonygattam nekik, hogy itt van a férjem, aki spanyol, és ő keres 1400 eurót. Akkor hogy keressen egy román többet? Talán ha autónomo, akkor megkeresheti a 2500–3000-et, de abból mindent neki kell kifizetni, biztosítást, nyugdíjat, nem marad több 1500-nál... Ki is hoztam az illetőt, hogy lássa a valóságot. Két hónapot maradt, aztán hazament, azt mondta, ott többet keres!

– Mennyi idő után jönnek rá az emberek, hogy mi a valóság?

– Miután kijönnek, olyan három hónap után legkésőbb kiderül. Mert akkor látják, hogy az a pénz, amit kézhez kapnak, az nem marad meg mind, annak talán a fele marad meg. De például ha kijön, és a rokonánál lakik, aki már vett egy lakást és normális életet él, és még nem dolgozott, akkor nem fog rájönni. Akkor jön rá az ember, ha már dolgozott folyamatosan egy-két hónapot, hogy a saját pénzén lássa.” (Magdalena Racoviceanu, 2009.05.07.)

A „románok gondolkodásmódjáról” ez az általános vélemény, gyakran azok körében is, akik maguk is nagy összegeket költöttek drága autókra. Laurentiu Hadadea szerint, aki sok mindenben egyetért Magdalenával, a luxusautó sem más, mint az életminőség része, azonban egy lakás már nagy kockázat, amibe nem vágna bele. A kockázatot azonban különböző okokból vállalták a románok:

„Szerintem olyan 80% maradni akar, 20% meg befektetésként vette csak a lakást, vagy meggondolatlanságból. Volt, aki azért vett itt lakást, mert drágábban akarta később eladni, vagy bérbe kívánta adni. A válsággal ennek vége, lehetetlen eladni [...] De általában kocsira vettek fel hitelt, az volt az általános.” (Magdalena Racoviceanu, 2009.05.07.)

Camil Dacian, egy hetilap főszerkesztője, akivel a következő fejezetben találkozunk, ugyancsak elítéli a „román gondolkodásmódot” egy nemrég megjelent könyvében. Leírja, hogy a munkahelyek előtt miként sorakoznak fel „a románok luxusautói a spanyolok SEAT-jai mellett”. A „románok gondol-

kodásmódja” körüli retorika nem külföldön született, hanem Romániában. Egy sajtószemle rámutat, hogy a munkaerő-migrációt sokan a „román mentalitással” kapcsolják össze, és mindkettőt elítélik. A migránsok egy része, főképp azok, akik eredetileg magasabb társadalmi státusszal rendelkeztek, Spanyolországban is hangoztatják e véleményüket. Ezzel találkozni fogunk a továbbiakban is, minthogy a nem gazdasági alapú kiválás a legtöbb esetben akkor valósulhatott meg, ha a migráns magas hozott kulturális tőkével rendelkezett, mely egy ideig kihasználatlan maradt. Persze a bemutatott kvalitatív jellegű adatok a témakör illusztrálását célozzák, és nem kvantifikálhatók.

Visszatérve a munkaetikára és Magdalena férjének gúnyos megjegyzésére, Heintz úgy véli, etnográfiaja nem cáfolja meg a román véleményformálók azon megállapítását, miszerint Romániában „a munkát felületesen végzik, hogy minden szinten jelen van a korrupció, és nem tisztelik a pontosságot”, azonban nem etnikai vagy mentalitásbeli okokat lát a jelenség mögött, hanem társadalmi-gazdasági okokat, amelyek között a legfontosabb talán a negatív önértékelésük (Heintz 2006: 207). Szerinte ezt mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy „egyéb társadalmi-gazdasági körülmények közepette (például a migránsok esetében) a románok másképp végzik a munkát” (uo. 267).

Saját példáinkból is láthattuk, hogy amikor a munka kapcsán más népcsoportokhoz viszonyítják magukat, a románok pozitív „nemzeti tulajdonságként” emelik ki a szorgalmat és a kötelességtudatot. Ugyanakkor az egymás iránti bizalmuk nem is lehetne alacsonyabb. Nem gyakran ajánlanak úgy be valakit egy munkahelyre, hogy „megbízható, mert román”, de annál inkább úgy, hogy „megbízható, mert falubeli, ismerős”. A román identitás tehát semmiképp nem jellemezhető olyan „szimbolikus tőkeként”, mint például a kanadai skótok esetében a „skótság”, amely egyértelmű garanciaként szolgál (Elliott 1997: 216). Mindezt mások így fogalmazták meg:

„Eltérően az olyan közösségektől, amelyek tagjaikat közösnek vélt tulajdonságok alapján azonosítják, a tanulmányozott hálózatokban egy kollektív identitás egyszer sem mutatkozott tisztán. Amikor az egyének egy »Mi«-vel azonosítják magukat, az soha nem belső meghatározás, hanem egyszerűen azért használják, hogy elkülönítsék önmagukat egyéb csoportoktól, akik a bevándorlási területükön élnek [...] Egy »román csoporttal« vagy »román bevándorló munkások csoportjával« csak akkor azonosulnak, amikor egy jól meghatározott népcsoporttól [ti. a romániai romáktól] akarnak elhatárolódni.” (Potot 2008: 95.)

Visszaulva a fejezet elején tárgyalt viccre, a regionális különbségek sztereotipizálása igenis jelentős szerepet játszik a bizalom mértékében. A regionális sztereotípiák legérzékenyebb alanyai a moldvaiak, akiket lustának és butának tartanak (ez olyan kifejezésekben érhető tetten, mint pl. a „*Hé, te moldvai vagy?*”, amit akkor szokás használni, ha a beszélgetőpartner értetlenkedik és

nehézfejjűnek látszik); a bukarestieket beképzelteknek és csalóknak, „nagy dumásoknak” tekintik; az erdélyieket pedig szorgosaknak, munkaszeretőknak, ám konokoknak és nehezen kezelhetőknak látják. Ezekkel gyakran maguk az érintettek is azonosulnak, olykor öniróniával: „*Hát nem tudtad, hogy nekünk, moldvaiaknak, egy picit lassú a felfogásunk!! Na jó, én Erdélyben születtem, de időközben tanultam tőlük!*” (Gelu, férfi, 52 éves, Neamț.) A gond azonban az, hogy más régiókból származókkal gyakran először épp külföldön találkoznak a román migránsok, és ezek az első találkozások tovább erősíthetik a sztereotípiákat és a bizalmatlanságot. Régebben a katonáskodás ideje volt az, amikor a fiatal először ismerkedhetett meg más régióbeli nemzettársaival, és egyrészt erősödtek a sztereotípiák, másrészt viszont ekkor kötődtek a „régiónközi” barátságok.

Románia és Spanyolország egy dologban biztosan hasonlít, és ez a regionalizmus. A különbség azonban az, hogy míg Spanyolország a regionalizmusában látja a demokrácia alapját – és ez olyan kétes identitáskonstrukciókat is eredményezhet, mint a nem etnikai, hanem regionális nacionalizmus (pl. az *andalucismo* esete, lásd Cortés 1994) –, addig Románia saját etnikai sokféleségét is tagadja (lásd az alkotmány első paragrafusának első pontját), nemhogy regionális különbségeit, ez pedig a kivándoroltjai között tapasztalt identitáskonfliktusokhoz vezethet. Ahogy egy multikulturális demokráciában lehet attól tartani, hogy a sokféleség növekedése hatására „megcsappan” a társadalmi bizalom (vö. Fukuyama 1997: 25), a külföldi román közösségekben is az tapasztalható, hogy amennyire nő a regionális sokféleség, úgy csökken a másik iránti jóindulat. A bizalom pedig számos elmélet szerint a gazdasági és társadalmi élet mozgatórugója. Francis Fukuyama „magas”, illetve „alacsony bizalomszintű” társadalmakról beszél, és ezek eltérő képességéről, hogy stabil és jelentős gazdasági vállalkozásokat létesítsenek. A globális gazdasági életet vizsgálva az amerikai politológus-közgazdász azt a tanulságot vonja le, hogy „egy nemzet jólétét és versenyképességét egyetlen, mindenütt észlelhető kulturális tényező határozza meg: a bizalom szintje az adott társadalomban” (Fukuyama 1997: 19). Elmélete szerint a társadalmak kulturális sajátosságai befolyásolják a polgárok bizalomszintjét, így azok, amelyekben erős családcentrikusság tapasztalható, bizalmatlanabbak a családon kívüliekkel, a Másokkal szemben, és kevésbé alakítanak ki jelentős és stabil gazdasági társulásokat. Ellenkező esetben „a gazdasági szereplők [...] azért támogatták egymást, mert úgy érezték, egyazon közösség tagjai, amelynek alapja a kölcsönös bizalom” (1997: 20). Ugyanakkor a bizalom nemcsak a gazdasági életben van jelen, hanem a társadalmi élet minden területén, így a „spontán társulások” – olyan társulások, amelyek nem rokonsági elven alapulnak – kevésbé jönnek létre a családcentrikus társadalmakban. Ebben az esetben ritkán lelhetők fel „irodalmi körök, sportklubok vagy vadásztársaságok, helyi sajtó, zenei együttesek, szakszervezetek stb.” (uo. 145; vö. Putnam et al. 1993: 92).

Nem volna könnyű dolgunk, ha Románia bizalomszintjét szeretnénk felmérni. Azzal egyidejűleg Spanyolországot is alá kellene vetnünk az analízisnek, és a kettő segítségével elemezhetnénk esetünket. Sejthetjük azonban, hogy a fukuyamai modellben alacsony bizalomszintűnek tekintendő mindkettő, lévén egyik volt szocialista, a másik pedig római katolikus (vö. Fukuyama 1997: 87). Ha ennél pontosabbak szeretnénk lenni, akkor a kultúra mélyrétegeiben kellene kutakodnunk, amely valóságos társadalomtörténeti kivívás. Ugyanakkor a fejezet elején a két világháború között kinyilatkozott „népi etikáról” beszéltem, amely olyan időszakban bukkant fel, amikor a románok első ízben tekinthettek önmagukra valóságos nemzetként. Talán a korszak eufóriájából is táplálkozott, mindenesetre ez a bizonyos „etika”, mint említettem, a „Másikkal szembeni tisztességes viselkedésen” és a vendégszereteten, tehát a bizalmon alapult. Nem ez volna az első eset, hogy egy „kultúra” vagy társadalom elmélete nem egyezik a társadalmi valósággal, ha valóban erről van szó. Mind a szocialista, mind pedig a kapitalista átmenet rendszerének az volt a helyi sajátossága, hogy erősítette az informális gazdaságot. Az átmenet korszakában a városi tömegek ellehetetlenülése elindította a fordított migrációt a városokból, és a pénzhiány miatt a lakosság nagy része nem a piacról jutott megélhetési forráshoz, hanem cserekereskedelem vagy háztáji gazdálkodás révén. A csere a kilencvenes években nagyon is elterjedt volt vidéken, a nagyvárosokban pedig különböző szolgáltatások cseréjében volt tetten érhető (Heintz 2006: 78). Ez talán mindmáig így van, az elvándorolt román közösségekben mindenképp. Magdalena Racoviceanu szerint a kölcsönös segítségnyújtás jellemzően „román stílus”, olyan, megrogzult viselkedési forma, amely, akárcsak a „mentalitás”, reflektálatlan és időtálló. A románok önképében pedig a nemzettársaikkal szembeni bizalmatlanság mellett a „népi etika” elemei is jól megférnek:

„– Vannak román barátai, így, hogy távol lakik a várostól, és a férje spanyol?

– Nem sok, mert nincs időm... De ami érdekes, hogy van rengeteg román ismerősöm, de nem kimondottan barátok. A férjemnek, aki spanyol, de sok román munkatársa van, neki igazi barátai vannak, akikkel összejárnak, segítenek egymásnak... Itt van ez a fiú, akivel találkoztál a garázsban, aki a falat festette; ő is a férjem barátja, és ő is román. Nagyon érdekes ez [...]. Ezt a román stílust, hogy nem kell kiadni mindenre pénzt, ha vannak barátaid, én tanítottam meg a férjemnek. Az egyik segít ebben, te segítesz neki másban, és nem pénzben fizetsz. Meghívod a barátodat egy családi piknikre, ő meg kifesti a lakásodat.

– Ez román stílus, máshol nincs ilyen?

– Szerintem nincs. Hollandiában ha egy barát házát fested ki, akkor is fizet neked, te meg adsz számlát, hiába vagytok barátok. A románoknál a barát azt jelenti, hogy nem fizetsz, hanem majd te is segítesz. De látod, ez is megváltozik; amint átlépik a határt, a románok is más emberré

válnak, pedig ez szerintem rossz; szerintem jó volt a románokban, hogy összetartottak [...] Itt például a szomszédokkal szeretnék ilyen viszonyt kialakítani. Amikor ideköltöztem, áthívtam őket egy kávéra, hogy összeismerkedjünk. Áthívtam egyszer, kétszer... harmadjára már odaszóltam nekik, tudod, mint Romániában, viccesen, hogy menjen, csináljon magának kávét, nehogy már mindig én szolgáljam ki, mint valami idegent; menjen, érezze otthon magát! Nagyon meglepődött, aztán megszokta, hogy bármikor átjöhet kérni ezt-azt... tetszik neki ez a román stílus. De ez csak ezzel a közvetlen szomszéddal van így; aki távolabb lakik, azzal már nem.” (Magdalena Racoviceanu, 2009.05.07.)

Felfigyelhettünk a barát és az ismerős közötti különbségtételre, valamint a bizalmi kapcsolatok térbeli kiterjedésének a tudatosítására. Az „igazi barát” tehát az, akivel csereviszonyban állunk, és a család, valamint a tágabb ismerősi kör között helyezkedik el. A kategória egy átmenetet képez a „mechanikus” informális kapcsolatok és a formális kapcsolatok között. Előbbiek „mechanikus” volta abban mutatkozik meg, hogy a formális intézmények által is elismertek (pl. a családtag alkalmazottakra vonatkozó előírások), és egy társadalmilag elfogadott kötelességtudaton alapulnak. A baráti kapcsolatok azonban olyan informális kapcsolatok, amelyek az intézmények által nem elismertek, és azok szempontjából az illegalitás határát súrolják. Egy igencsak elmosódott és folyamatosan halványuló, mozgásban lévő vonal választja el a törvényes és törvénytelen kapcsolatokat, mely utóbbiak körét különféle *kis csalások* képezik.

A kilencvenes évek átmenetében ezek a kis csalások (vagy „kiskorrupció”) is természetessé váltak, elhatárolódván a „nagykorruptiótól”, amelyet mindenki továbbra is elítélt. A társadalmilag megbélyegzett „nagykorruptióhoz” olyan intézmények kötődnek, mint az egészségügy, a rendőrség, az önkormányzatok, a parlament és a kormány, valamint az igazságszolgáltatás, legalábbis a korabeli felmérések tükrében (Heintz 2006: 81). Heintz szerint ezeket a korrupciós ügyeket immorálisnak véli a lakosság, és a mindennapi életben gyakran találkozhatunk velük, azonban nincsenek olyan mértékben jelen, mint azt a közvélekedés sugallja.

Nem vagyok meggyőződve arról, hogy az egészségügyben és a rendőrségen közvetlenül tapasztalható korrupció elkülöníthető a „kiskorrupciótól”, vagy más szóval a „mi korrupciónktól” (szemben az „ők korrupciójával”). Ezeket a kétségeket legplasztikusabban a magyar „hálapénz” szó fejezi ki (magának az orvosnak tartozunk *hálával*, és nem az egészségügynek, amelyik *nem hálálja meg* az orvosok munkáját tisztességes fizetéssel). Ugyanígy annak, amit az előző fejezetben „irracionális korrupciónak” neveztem, ugyan csak a „kiskorrupcióban” vannak a gyökerei, vagyis abban az életérzésben, hogy amennyiben mindenki csal, az mindannyiunk boldogulását segíti elő. Azzal, hogy az utas elrejtje a bankót az útlevelemben, ugyanazt fejezi ki,

mint a határőr, aki elfogadja az „ajándékot”, nevezetesen tiltakozásukat a politikummal és a „nagykorupcióval” szemben, amely mindkét szereplő rossz életkörülményének okozója (az említett esetben a gyors ellenőrzés a határőr *szolgáltatása*, amiért *köszönet* jár, és nem a belügyminisztérium szolgáltatása, amely ingyenes kell hogy legyen – és ha nem az, akkor az ügy már „nagykorupció”).

A korupciósintek megkülönböztetése nem új keletű, már a tizenkilencedik század Amerikájában is beszéltek „becstelen korupcióról” (*dishonest graft*) és „becsületes korupcióról” (*honest graft*) (Uslaner–Bădescu 2004: 33). A kettő szerepének és kölcsönhatásának vizsgálata egy társadalmon belül azonban valódi tudományos kihívás, és gyakran hozták összefüggésbe a társadalmi bizalom kialakulásával. Ez utóbbi – a bizalom létrejöttének a kérdése – pedig hatalmas irodalmat szült a posztszocialista társadalmak kapitalista átmenetbe való belépése után. A kilencvenes évek elején bukkant fel az a „töcqueville-i társadalomcentrikus modell” (Rothstein–Eek 2009: 87), amely szerint a történeti-kulturális hagyományokra épülő civil társadalom biztosítja a társadalmi tőkét, az ebből levont következtetés pedig az volt, hogy a bizalomszint növeléséhez erősíteni kell a civil társadalmat (Putnam et al. 1993). A modell tehát, a fukuyamai elmélethez hasonlóan, a történelmi-kulturális háttér felől magyaráz, noha részben fordított hatásról beszél. Ezzel szemben a „társadalmi tőke intézményi elmélete” szerint az intézmények korupciója eredményezi az alacsony társadalmi bizalomszintet (Rothstein 2000; 2009; Csepeli et al. 2004).

A korupció és a társadalmi bizalom kapcsolatainak kutatása a World Values Survey (WVS) és a Transparency International (TI) eredményei hatására indult el. A kettőt összevetve megállapítható, hogy a társadalmi bizalom korrelál a társadalom korupciós szintjével, és a legtöbb elemzés épp Romániát és Svédországot emelte ki mint két végpontot. Románia esetében a WVS 16%-os bizalomszintet mutatott ki, és 3.0-ás korupcióindexet (csökkenő értékű tízes skálán). Svédország esetében pedig 60%-os bizalomszintről és 9.0-ás korupcióindexről tanúskodnak a felmérések (Rothstein–Eek 2009). Az intézményi elmélet követői szerint „az ellenkező érv is felhozható, hogy ugyanis ahhoz, hogy egy korrupt társadalomban az emberek elviselhető életet élhessenek, a polgároknak számos olyan társadalmi kapcsolatot kell létesíteniük, amelyekben megbízhatnak” (Rothstein–Eek 2009: 89). Így érvel például Gabriel Bădescu és Eric Uslaner (2004), akik szerint Rothstein intézményi elmélete csak a svéd társadalom esetében helytálló.

Mindkét teóriát alávetették empirikus kutatásnak, és mindkettő hipotézisei bebizonyosodtak, így nehéz eldönteni, melyik elmélet tartja magát, és milyen formában. A két megközelítés közötti legnagyobb különbség talán nem is az, hogy a „Fejétől búzlik a hal” ismert közmondást az egyik szerzőpáros németnek hiszi (Rothstein–Eek 2009: 106), a másik meg kínainak (Uslaner–Bădescu 2004: 33), sőt, talán épp ez az, ami közös mindkettőben. Ugyanis

egyetértene, hogy *mitől búzlik a hal*, vagyis hogy a kormányzat és a nagypolitika befolyásolja a társadalom bizalmi szintjét, de abban nem, hogy milyen mélyen és melyik fajta bizalmat befolyásolják.

Kétfajta bizalom létezik, a stratégiai/személyes (*strategic/personal*) és az moralista/általánosított (*moralistic/generalized*) bizalom (Uslaner–Bădescu 2004: 34; Rothstein–Eek 2009: 83). A személyes bizalom „olyan személyekkel – családtagok, barátok, munkatársak, üzletpartnerek – való tapasztalaton alapul, akikben megbízunk vagy nem bízunk meg”. Ezzel szemben az általánosított bizalom „idegenekkel szembeni bizalmat jelent” (Uslaner–Bădescu 2004: 34). Ez utóbbi az, amit társadalmi bizalomnak szoktak nevezni, és ebből jönnek létre Douglass North szerint az „informális intézmények”, amelyek egyfajta társadalmi tőkeként foghatók fel (Rothstein–Eek 2009: 83; Putnam 1993). A társadalmi bizalomhoz pedig egyaránt hozzátartozik a „vertikális bizalom” (*vertical trust*), vagyis az intézményekbe, a kormányba, a politikába vetett bizalom, és a szorosabb értelemben vett társadalmi bizalom, az, amit polgártársaink iránt érzünk.

Gabriel Bădescu és Eric Uslaner (2004: 46) felmérések adatai alapján hasonlította össze a svéd és a román társadalmat, és azt találta, hogy a (nagy)korrupció esetenként vezethet a vertikális bizalom csökkenéséhez, de semmiképp sem befolyásolja a társadalmi bizalmat. Ugyanakkor a jogrendszerbe vetett bizalom összefügg a társadalmi bizalommal. Következtetésük az, hogy az átmeneti országok nem *különleges* országok, mint Svédország, és „akárcsak máshol, az emberek bizalma az optimizmustól és életük irányíthatóságától függ” (uo. 48).

Bo Rothstein és Daniel Eek (2009) pedig egy kísérlet során azt bizonyították, hogy ha a hatósági szervek korrumpáltak, ez bizonytalanságot ébreszt irántuk, tehát vertikális bizalmatlanság áll fenn. Az emberek a polgártársaikat nem ítélik el, amiért részt vesznek a korrupcióban, hiszen kényszerítve vannak rá a „nagyok” által. Ugyanakkor a vertikális bizalmatlanság oda vezet, hogy a polgártársainkban sem bízunk meg (2009: 106). Ez az eredmény pedig a svéd és a román mintára is érvényes volt. A következtetésük tehát az, hogy a „nagykorrupció” igenis társadalmi bizalmatlansághoz vezet.

Úgy vélem, ahhoz, hogy a román migrációban tapasztalt problematikát átfogóan tudjuk magyarázni, két összeegyeztethetetlen állítást kell megvizsgálnunk és összehangolnunk:

1. A nemzetközi migráció tömegessé vált, és ez a folyamat „társadalmi tőkét” (Putnam) igényelt, amely „informális intézményeket” (North) feltételez, és amely nem más, mint a „társadalmi bizalom”, azaz „általánosított bizalom” (Rothstein–Eek).

2. A civil társadalom nem képes nagy és időtálló tömörüléseket létrehozni, mivel a „bizalomszint alacsony” (Fukuyama), vagyis csupán „személyes bizalom” (Rothstein–Eek) lelhető fel, más szóval „stratégiai bizalom” vagy „személyre szabott bizalom” (Uslaner–Bădescu).

Mark Granovetter elmélete (1973; 1983), amellyel kapcsolatban az évek során több empirikus kutatás is lezajlott, átformálva és pontosítva az eredeti elképzelést, inkább a segítségünkre lehet, mint a „bizalomelméletek”, mint-hogy a társadalmi háló „gyenge kapcsolatainak” fontosságát hangsúlyozza.

A migrációs folyamat legelején a mozgatórugó a személyes bizalom volt, és az elvándorlás nem is öltött túl nagy méreteket – ebben az időben nehéz volt kijutni, de a kapott segítség többnyire ingyenes volt. A hálózatok intézményesülése – Rothstein állítása ellenére – azonban nem feltételezett társadalmi bizalmat, minthogy amikor valaki *rábízta* vagyonát egy idegenre, hogy az intézze el számára a kijutást, akkor nem *megbízott* benne, hanem *kockázatot* vállalt, annak tudatában, hogy az ügylet akár rosszul is elsülhet. Az az állítás, hogy „a hálózatok önmagukban nem lehetnek társadalmi tőkék, mivel nem nevezhető előnynek, ha [valakit] *sokan* megbízhatatlan embernek tartanak” (Rothstein–Eek 2009: 84), nem fedi teljesen a valóságot, minthogy a hálózat – legalábbis a mi esetünkben – megfoghatatlanul sok szereplőből áll. A megrendelő sosem tudhatta meg, hogy kinek a hibájából vesztette el a pénzét. A falubeli összeköttetés magasabb szintre hárította a felelősséget, és így tovább. Egyszer sikerült, máskor nem, és ez egyáltalán nem jelentette azt, hogy az összeköttetés megbízhatatlan, hanem egyszerűen „*így történt*”. Akár az is előfordulhatott, hogy az első összeköttetés tüntette el a pénzt, de ha ez is volt a sejtésed, nem tudtad bizonyítani. Így tehát a hálózatok nem a társadalmi bizalomra épültek, és a társadalmi bizalmatlanság sem törte őket szét, hanem a szerencse és a kockázatvállalás lett a hálózatok alapja, a hálózatok pedig valódi társadalmi tőkévé szilárdultak.

Ami azonban az egyesülési készséget illeti, láttuk már, hogy a kisvállalkozások gyakorlatilag családi vállalkozások, és alkalmazottaik is többnyire ismerősök – vannak persze nem közvetlen ismerősök, hanem mások által ajánlott alkalmazottak is, de álláshirdetéssel például nem találkozhatunk, és egy jó ideig nem is fogunk. Az egyesületekről, irodalmi körökről, helyi sajtóról, szakszervezetekről stb. (vö. Putnam 1993: 91) pedig a továbbiakban mind szólok. Az ő esetünkben is azt figyelhetjük majd meg, hogy a stratégiai bizalomra támaszkodva, az együttműködés a nemzetinél egy sokkal szűkebb azonosulási szinten valósul meg. Hatékonyságukat pedig éppen a társadalmi bizalom hiánya korlátozza.⁹¹

⁹¹ Nem volt célom, hogy a vertikális bizalmat összefüggésbe hozzam a társadalmi bizalommal, nem is rendelkezem ehhez empirikus adatokkal. Azt azonban megjegyezném, hogy a román kormánnyal és hatóságokkal szembeni bizalmatlanság minden beszélgetésben előkerül, és erre egyéb kutatások is felfigyeltek (vö. Paniagua 2007: 165).

• 5. CIVIL TÁRSADALOM ÉS KISEBBSÉGI ÉRTELMISSÉG

A politikumra a gazdasághoz hasonlóan nem elnyomók és elnyomottak viszonyaként tekintek, hanem általánosan emberek közötti kapcsolatok és közös, illetve ellentétes érdekek intézményesüléseként. Ez sok szempontból kitágítja a politikum fogalmát, másrészt azonban beszűkíti. Esetünk beágyazódik egy olyan átfogó civil társadalomba, amely „a politikának a gazdasági és a társadalmi szférától (vagyis a szűkebb értelemben vett civil társadalomtól, attól, ami az állam »kivonása« után megmarad) való elválasztásán alapul, de olyan módon, hogy a hatalom gyakorlói nem gyűrik maguk alá a társadalmi életet” (Gellner 2004: 158).

Én a „szűkebb értelemben vett civil társadalommal” foglalkozom a továbbiakban, és azzal, hogy a *nagypolitika* miként próbál erőt meríteni belőle. Demokratikus keretek között ezt a fajta *erőgyűjtést* használhatják ki a politikai szereplők, és amennyiben sikerrel járnak, igencsak jelentős előnyöket kovácsolhatnak belőle.

A civil egyesüléseknek az a céljuk, hogy a bevándorlók csoportként léphessenek fel. A hálózatoktól és a migrációs csatornáktól eltérően az egyesülések a migrációs folyamat egy előrehaladottabb szakaszában jönnek létre, amikor a bevándorlók bizonyos stabilitással rendelkeznek, és a munkavállaláson és lakhatáson kívül – amelyek egyéni problémák – már a fogadó társadalommal való kommunikáció is fontossá válik. Esetükben formális intézményekről beszélhetünk, míg a hálózatok és csatornák informálisak, s mint ilyenek képtelenek egyenlő félként kapcsolatba lépni a hivatalos politikai és a civil szférával. A jogi keret azonban egyenlő státuszt biztosít a civil társadalom valamennyi szereplőjének, így a bevándorlók egyesületei az első olyan intézmények, melyeken keresztül a tagok társadalmi státuszuk emelkedésére törekedhetnek. Az előző fejezet alapján érthetőbbé vált, miért állítják a kutatók, hogy a románok társadalmi hálózatai gyengék (Pajares 2009; Paniagua 2007). Ez pedig kihat az együttműködési és egyesülési készségükre is.

A kommunikációs csatornák létrehozása a befogadó társadalom számára is elsődleges fontosságú, és az egyesülést gyakorta fentről szorgalmazzák. Ugyanígy a kibocsátó ország is rajtuk keresztül szólíthatja meg elvándorolt polgárait, és esetenként megpróbálhatja elveszített hatalmát is kiterjeszteni. A fentről érkező beavatkozás azonban a bevándorlók bizalmába kerülhet, és fennáll a veszély, hogy maguk az egyesületek is elvesztik befolyásukat.

Az egyesülés elsődleges céljai mindig csoportfüggők, azonban egy későbbi szakaszban igény támadhat egy nagyobb szabású egyesülésre, amely akár más bevándorló csoporttal is létrejöhethet. Mindenesetre a nagypolitikai szereplők elsődleges célja, hogy a populáció legkiterjedtebb szegmenseivel kapcsolatba kerülhessen, így a nagyobb formációkkal való kommunikációt részesítik előnyben. A befogadó ország kormánya és politikai pártjai számára az a fontos, hogy valamennyi bevándorló érdekét és helyzetét figyelembe vevő döntéseket, illetve választási kampányt dolgozhassanak ki. A kibocsátó ország pedig valamennyi elvándorolt politikai alanyát akarja elérni. Ezeket az érdekeket és lehetőségeket kihasználva jöhetnek létre a több bevándorló csoportot tömörítő egyesületek, illetve egy több országban jelen lévő diaszpóra határok feletti egyesülete.

A bevándorlók egy még későbbi szakaszban dönthetnek úgy, hogy különálló politikai erőként lépnek fel. Ez nem mindig jelenti azt, hogy versenybe akarnak szállni a többségi pártokkal, esetenként csupán jobb pozíciót akarnak elérni az együttműködési tárgyalásokon. A passzív választójog (a megválasztathatóság joga) már kevésbé befolyásolhatja az anyaországi politikát, azonban egy sikeres bevándorló párt szimpatizálhat valamelyik anyaországi párttal, és fontos szavazatokat hozhat számára.

A migránsok egyesületei azonban leggyakrabban a csoport kulturális életét kívánják megszervezni, lévén ez az a terület, amelyet a multikulturalizmus jegyében valamennyi európai demokratikus hatalom anyagilag is támogat. Itt emelkedhetnek ki azok, akik számára a közösség nemzeti identitásának megőrzése a fontos, és ebben a munkában vehetnek rész azok az értelmiségiek, akik a mindennapokban nem gyakorolhatják eredeti hivatásukat. Ez a tevékenység nemcsak az anyaországot, de a befogadó társadalmat is közelebb hozza, és elősegíti az integrációt, a másodgeneráció kulturális identitásának megőrzése szempontjából pedig elengedhetetlen. A fejezet során mindezen célokat és stratégiákat körbejárjuk, a munkaügyi érdekképvisellettől a kulturális élet nyújtotta különféle kiválási lehetőségeken át a közösség jövőjét érintő aktuális jelenségekig.

5.1. A munka politikája:

a bevándorlók és a szakszervezetek

Azoknak a gazdasági migránsoknak, akik számára a munka és a kereset a legfontosabb tényezők, az elsődleges érdekük az volna, hogy kapcsolatba lépjenek olyan szervezetekkel, amelyek biztosítják munkájuk sikerességét és keresetük biztonságát. A szakszervezetek volnának az első ilyen intézmények, ehhez azonban az szükséges, hogy a szakszervezetek is nyissanak a bevándorlók felé, és ha kell, teljesen átalakuljanak annak érdekében, hogy

befogadhatóság az új munkavállalókat. Ez történt például a nagy-britanniai szakszervezetekkel, amelyeket a Trades Union Congress (TUC) fog össze. Az 1980-as években nyitott a TUC a nők és a bevándorlók felé, miután tudatosította, hogy meggyengült a hagyományos bázisa. Mára ez a szervezet többnyire a nem-fehér bevándorlók és a nők érdekeit védi, nem pedig a fehér brit férfiakét, mint tette azt évtizedeken keresztül (Enríques 2008). Ennek hatására a bevándorláspolitikai olyan kérdéseiben foglalnak állást, mint például az újonnan csatlakozó EU-országok, valamint Törökország állampolgárainak szabad hozzáférése a brit munkaerőpiachoz. A TUC volt az egyik szervezet, amely 2006-ban aktívan lobbizott azért, hogy a román munkavállalókat ne érintse a moratórium, és noha nem jártak sikerrel, próbálkozásuk kétségtelenül erősítette a bevándorlók beléjük vetett hitét. Spanyolországban ellenben a szakszervezetek a moratórium mellett kampányoltak, sikeresen. A külföldiek munkavállalását érintő kérdések igen gyakoriak a két legnagyobb tömörülésben, és gyakran meg is osztják a vezetőséget (Enríquez 2008: 92). A moratórium a legtöbb munkáltatónak is megfelelt, minthogy nagyobb kockázat nélkül foglalkoztathattak külföldieket feketén.

A szakszervezetek nem éppen nyitott volta miatt a románok kevésbé bíznak meg bennük, sokuk számára pedig a munka minőségére kiterjedő jogok biztosítása fizetéscsökkentő tényező. Úgy is mondhatnánk, hogy a vendégmunkás számára fontosabb a fizetés, mint a biztonságos munkavégzés és a szabadidő. Azt is meg kell jegyeznem, hogy a legtöbben nem érzik úgy, hogy veszélyes körülmények között dolgoznának vagy túl hosszú volna a munkaidejük. Ez lehet azért is, mert normálisnak tekintik az ilyen körülményeket. Amikor Magdalena Racoviceanu arról kérdeztem, voltak-e rossz tapasztalatai spanyolokkal vagy románokkal, ő elismerte, hogy nemzetiségtől függetlenül sokan kihasználták az újonnan érkező román bevándorlókat, de különbséget tett a spanyolok és a románok viselkedése között, utóbbiakét inkább elítélve:

„Rengeteg eset volt, amikor románok pénzt kértek egy másiktól azért, hogy munkát szerezzenek neki, mert nyelvismeret hiányában nem boldogult volna. A szolgáltatásért cserében a fizetése felét kérték. Vagy sok esetben nem is tudta, hogy átverik, mert a másik [a közvetítő] megegyezett egy összegben a spanyollal, de annak csak felét adta oda.

A spanyolok meg úgy használták ki minket, hogy rájöttek, mindenre kaphatók vagyunk. Ők csak egy dologhoz értenek, ám mi multifunkcionálisak vagyunk. Mi bármit elvállaltunk, túlóráztunk, és panaszkodás nélkül lemondtunk a szabadidőnkéről. De talán... véleményem szerint ez nem is olyan súlyos, mint amikor a románok verik át egymást, mert nekünk fel sem tűnt, hogy többet dolgozunk a kelleténél; mi amúgy is ehhez voltunk hozzászokva, és nem is gondoltuk, hogy ez nincs rendben.” (Magdalena Racoviceanu, 2009.05.07.)

A CRS-felmérés szerint a migránsok az interjúk során nem hivatkoznak a kevés szabadidőre és a munka nehézségére mint elégedetlenségük forrására. 79%-uk soha nem vagy csak nagyon ritkán dolgozik veszélyes körülmények között, és 58% érzi úgy, hogy munkája nem jár stresszel. Ezzel szemben 49%-uk nagyon fáradtan tér vissza munkahelyéről (Bojincă 2009: 74). Ami feltűnő, az a munkájukhoz való viszonyukban végbemenő a változás. Jóllehet a bevándorlók számára migrációjuk első éveiben gyakorlatilag lehetetlen státuszuknak megfelelő munkához jutni (Viruela 2002: 252–255; 2006: 27), a végzett munka gyakran pozitív töltetűvé válik a migráció kontextusában. Figyelemre méltó annak a takarítónőnek az attitűdje, aki a takarítómunkával szemben otthonról hozott előítéletekkel viseltetett („*számodra megalázó*”), de a munka során tapasztalta, hogy munkaközössége egyenrangú munkatársként tekint rá, és egy alkalommal rábeszéltek, hogy menjen el a karácsonyi céges összejövetelre: „*Bennem az élt, hogy ha takarítónő vagyok, akkor egy senki vagyok... De nem! Én része vagyok a közösségnek.*” (Idézi Bojincă 2009: 74.) Emellett már szóltam arról, hogy a válság kitörése idején a románok meglehetősen hányada biztonságban érezte a munkahelyét. A klasszikus okok mellett (pl. a munkáltatók nemtetszése) ezek a lélektani elemek is hozzájárulhatnak a szakszervezetekben való alacsony részvételhez, azonban ezekre az okokra a későbbiekben még visszatérek.

A hagyományos szakszervezetek számára, mint már említettem, nem volt könnyű döntés a bevándorlók felé való nyitás. Bázisukat mindaddig olyan munkások tették ki, akik státusuk és munkaterületük folytán biztos tárgyalási pozícióban álltak a munkáltatókkal és az állammal szemben. A külföldi munkaerővel kapcsolatban egy valódi dilemmával állnak szemben, ami leggyakrabban a jövőbeni bevándorlók és a már bevándoroltak közötti megkülönböztetéshez vezet (Castles–Kosack 1973: 128). A nyitást nem annyira belső folyamatok okozták, mint a nemzeti és globális gazdaságban történt változások (Miravet 2005). Míg a központi európai országok a gazdasági átalakulás élén jártak és bevándorlási célpontokat képeztek már az ötvenes évek óta, addig a dél-európai országok csak a nyolcvanas években kezdtek átalakulni ilyen célpontokká, és ez (főképp Spanyolország esetében, amely egy hirtelen demokratikus átmenetet is megélt azokban az években) a szindikalizmus kiépítésének egy sajátos „krízismodelljéhez” vezetett (Miravet 2005: 6). A spanyol modell jellegzetessége az volt, hogy a demokratizálódó államnak is érdekében állt felkutatni azokat a „legrepresentatívabb” szakszervezeteket, amelyek képesnek mutatkoztak a munkásérdekek képviselésére, és így emelkedett ki a két jelenleg is működő nagy szakszervezet, az UGT (*Sindicato Unión General de Trabajadores*) és a CCOO (*Confederación Sindical de Comisiones Obreras*). E kiválasztási folyamat eredményeképp megcsonkult a fordista szindikalizmusra jellemző pluralitás, és a két többségi szakszervezet intézményesült, majdnem közintézményi jelleget öltött. Ez a helyzet ugyan csak kétélű, ami a bevándorlást illeti. Az államhoz való közelség egyrészt

távol tarthatja a bevándorlók egy részét, másrészt viszont a szakszervezetek számos olyan tevékenységet, ami a bevándorlók munkába való beilleszkedését szolgálja, közpénzből finanszírozhatnak (uo. 6).

A két szervezet ugyanakkor más intézményeknél korábban mérte fel a korai bevándorlás jelentőségét, és a nyolcvanas évek második felében a nyitásra való törekvések már fellelhetőek voltak náluk. Ebben a korai szakaszban a spanyol szakszervezetek nyitottabbak voltak észak-európai társaiknál, és kivételesen nem elleneztek a bevándorlást. Sokan ebben látják a „krízismodell” pozitív oldalát, és szerintük a spanyol szakszervezeteknek sikerült elkerülniük a fentebb említett dilemmát (Cachón–Valles 2003: 476).⁹² A CCOO például már 1986-ban megnyitotta az első *Bevándorló Munkavállalók Információs Központjait* (CITE) Katalóniában, amelyek az évtized végén más tartományokban is elterjedtek. 1987-ben pedig a gazdasági változásokat legjobban tükröző lépésként a szervezet *Elvándorlási Titkárságát* átkeresztelik *Elvándorlási és Bevándorlási Titkársággá*. Az UGT picit megkésve, 1991-ben alapítja meg a tájékoztatási központjait (*Centros Guía*) (Miravet 2005: 6). Ma ezek a központok nagyon is hasznosak, főleg a rendezetlen jogi státusú harmadik országbeli bevándorlók számára, és az állam által juttatott közpénzek segítségével az egyesületeknél sok esetben konkrétabb segítséget nyújthatnak.

Ami a bevándorlók taglétszámát illeti, az UGT nem vezet nyilvántartást a külföldről származó tagjairól, a CCOO esetében pedig 2008-as adatok szerint a külföldiek 15,71%-a ecuadori, 8,59% marokkói, 6,27% kolumbiai és 3,35% román állampolgár, ez a négy legnagyobb csoport. Emellett a külföldiek 43,57%-áról nincsenek adatok állampolgárságukat illetően (Enríquez 2008: 102). Sajnos meg kell elégednünk annak megállapításával, hogy a románok számát alulbecsülik, és hogy a tagság nagymértékben a Spanyolországban töltött időtől függ, ami részben megmagyarázza a jelenséget, lévén a románok zöme friss bevándorló. Ugyanakkor a bevándorlók összességükben is elmaradnak az országos szinttől, csupán 1,9%-os tagsági arányt mutatva a spanyolok 7,4%-ával szemben. Gonzáles Enríquez a nemzeti különbségek más lehetséges okait is megemlíti, nevezetesen a kibocsátó országok hagyományait – a latin-amerikai országokból származók már otthon részt vehettek szakszervezetekben, mivel ott a mozgalom igen erős a volt szocialista országokkal szemben –, vagy az olyan bevándorlók által létrehozott egyesületeket, amelyek az illető népcsoport speciális érdekeit védik – mint pl. a marokkóiak esetében az ATIME, a „Marokkói Bevándorló Munkavállalók Spanyolországi Egyesülete” (Enríquez 2008: 103).⁹³

⁹² Ez egyéb dél-európai országokkal, például Olaszországgal kapcsolatban is helytálló. Míg a spanyol esetben sokan a Franco-diktatúra emlékének hatását látják (Cachón–Valles 2003), addig az olasz szakszervezetek nyitottságát sokan a katolikus egyház és a szocialisták együttműködésének, valamint a korai bevándorlás spontaneitásának és szervezetlenségének tudják be (Carpo et al. 2003).

⁹³ Érdemes azonban megjegyezni, hogy a hatályban lévő törvény nem ad lehetőséget a

A munkáltatók bizalma román munkavállalókban részben azon is alapszik, hogy ezek kevésbé hajlamosak csoportosulni és közösen fellépni jogaik elismeréséért. Pár évvel ezelőtt a sajtó és a társadalomkutatók érdeklődését egy olyan eset keltette fel, amely során egy déli tartományban heves összetűzés robbant ki a marokkói bevándorlók és a helyi lakosság között. 2000 februárjában egy andalúz kisvárosban, El Ejidóban, zavargások törtek ki, miután egy marokkói bevándorló meggyilkolt egy spanyol asszonyt. A helyi lakosság bosszúja a marokkói közösség egészét célozta, amit „mórvadászatnak” (*caza del moro*) neveztek el. A történetek nyomán az észak-afrikai bevándorlók általános sztrájkot hirdettek, mire az egész mezőgazdasági termelés leállt. Akkoriban ez a bevándorló csoport látta el az összes mezőgazdasági munkát, persze feketén. A munkáltatók reakciója a történetekre nem az volt, hogy szolidaritásukat fejezzék ki alkalmazottaik iránt, és részt vegyenek az etnikai kapcsolatok rendezésében, hanem azonnal román munkásokkal váltották le a marokkóiakat (Potot 2000; 2003a; Ubaldo 2001). Emlékezzünk vissza, hogy 2000-ben a dobroteștiiek két spanyolországi migrációs hálózatot tartottak fenn, az egyik pedig épp az andalúziai mezőgazdaságban dolgozóké volt, amelyik rövid idő alatt rohamosan megnőtt, majd áttelepült Madridba (Potot 2000). Ugyancsak az El Ejido-i esetet követően születtek meg azok az államközi egyezmények, amelyek legális mezőgazdasági szezonmunkára toboroztak dolgozókat Romániában.

Azt, hogy a román munkavállalók pozitív tulajdonságait a marokkóiakéval állítják szembe, láthattuk az előző részben idézett példákban is. Mindez a kulturális különbségekre is utal, ugyanakkor a szakszervezetek hajlamosabbak a közös cselekvésre való hajlandóság hiányának betudni a románok sikerességét:

„A vállalkozók előnyben részesítik a románokat, talán mert azok nem ismerik a kollektív szerződések tartalmát, engedelmesek, kevésbé lépnek be a szakszervezetekbe, talán mert kevésbé követelőzőek, mint a marokkóiak, akik már régebb óta élnek Spanyolországban.” (CITE–CCOO, idézi Viruela 2002: 254.)

A szakszervezeti tagság azonban olyan előnyökkel jár, amelyeket valószínűleg egyetlen bevándorló sem becsülne le, ha ismerné őket. A migrációs tapasztalat során számtalanszor érezheti úgy a munkavállaló, hogy munkáltatója becsapta, és főleg ha illegálisan dolgozik, tehetetlenül kell tudomásul vennie a dolgot. Laurențiu Hadadea egyike azon kevés románoknak, aki ennek tudatában van, és törekszik ezt a tudást másokkal is megosztani. Laurențiu 2004-ben emigrált Spanyolországba, miután megszűnt a vágóhíd, ahol ő

bevándorlóknak saját „szakszervezet” létrehozására, csupán egyesületet létesíthetnek (Miravet 2005: 9).

kereskedelmi igazgatóként, felesége pedig könyvelőként dolgozott. Egyedül jött ki, és családja abból a pénzből élt, amit ő küldött haza. *„Akkoriban volt miből küldeni.”* Később a felesége és a fia is követték. 2005-ben munkahelyi baleset érte, és betegszabadságra ment, amit a cég nem volt hajlandó fizetni, és közben fel is mondott neki. A műtét során pedig helytelenül rögzítették a gipszkötést, ami miatt többé nem használhatja karját nehéz fizikai munkára. A társadalombiztosító három év késéssel fizette ki az orvosi mulasztásért járó összeget, a betegnyugdíj egy részéért pedig Laurentiu mindmáig pereskedik. Ahhoz, hogy az őt ért sérelmek megtérítéséért harcolni tudjon, olyan információkra volt szüksége, melyek egy átlagos román bevándorlónak nem biztos, hogy a rendelkezésére állnak:

„– Honnan tudtad, mit kell csinálni, hogyan jutottál információkhoz?

– Beiratkoztam egy román–spanyol egyesületbe, aminek később a főtitkára is lettem. Amíg működött, munkaügyi kérdésekről tájékoztatta a románokat: hogy néz ki egy munkaszerződés, milyen fajtái vannak, mit szabad aláírni, és mit nem. Az előadásokat a szakszervezet egyik helyiségében tartottuk meg.

– Miért léptél be egy egyesületbe?

– Azért, hogy megtanuljam a jogaimat Spanyolországban; hogy ismerjem a törvényeket, tudjam, hogyan védekezzek, ha ki akarnak semmizni, hogy tudjam, kihez fordulhatok, ismerjek meg több társadalmi réteget [sic], hogy kapcsolatba lépjek többféle emberrel, és hogy megismerjem Spanyolország törvényeit. Amikor egy idegen országban vagy, először is meg kell tanulnod az illető ország törvényeit, hogy tudj védekezni, ismerd a jogaidat, és tudj harcolni értük.

– És amíg főtitkár voltál, mivel foglalkoztál?

– Papírok, tájékoztatás... Én például a templomnál beszélgettem az emberekkel, válaszoltam a kérdéseikre, és próbáltam minél többjüket elhívni az egyesület előadásaira. Meghívókat osztogattam, kiplakátoztam, hogy »ingyenes tájékoztatás a szakszervezetnél«, vagy háromszázat is szétszórtam, erre megjelentek nekem húszan [...]

– Honnan szerezhett támogatást az egyesület?

– Az államtól. De nehezen, általában az egyesületek a tagok költségein futnak. Lehetett írni egy presupuestót [költségvetést], és csatolni kellett egy éves tervet a tervezett programokkal; azt kellett benyújtani, és ha a kormány jóváhagyta, akkor kaphattál támogatást [...]

– Mit nyertél abból, hogy tagja voltál egy egyesületnek?

– Sok mindent nyertem az egyesületből, nem pénzt, de ismereteket. Magamnak is sokat segítettem vele, és másoknak is sokat segítettem a munkámmal. A templomnál rengeteg embernek segítettem azzal, hogy elmagyaráztam, hogyan kerülhet ki egy-egy bonyodalomból...

– A szakszervezetbe mikor léptél be?

– 2006-ban... nem, már 2005-ben ott voltam, még mielőtt lett volna munkavállalási engedélyem...

– Mire volt szükséged ahhoz, hogy beléphess?

– Csak egy útlevele volt szükség, és fizetni kellett a tagsági díjat.

– Hogyan jött az ötlet, hogy belépj?

– Az említett egyesület volt elnöke javasolta, aki spanyol volt, felesége pedig román. [...] Aztán meg én léptettem be sok embert a templomnál. Vittem egy listát, és arra írtam fel az embereket, majd bevittem a szakszervezethez.

– Mennyi a tagdíj?

– Akkoriban 9 euró és valahány cent volt havonta, most 10,5 euróra emelkedett. És régen, mielőtt lett volna munkavállalási engedélyem 4,50-et fizettem; tehát akkoriban, amikor munkavállalási engedélyre volt szükség, akinek nem volt meg, az csak felét kellett hogy fizesse.

– Ők mit nyújtanak?

– Ingyenes képzéseket, tevékenységeket, szombaton például filmeket vetítenek ingyenesen, és nemcsak a szakszervezetiek számára, hanem bárki bemehet. Színházuk is van... Ezenkívül ingyenes ügyvédjük van. Ingyenes jogi tanácsadás az összes külföldi számára, függetlenül attól, hogy szakszervezeti tag, vagy sem, és ingyenes ügyvéd peres ügyekhez azoknak, akik már legalább hat hónapja tagok. Tehát a különbség az, hogy az egyik csak informál, a másik pedig képvisel is egy per során.” (Laurențiu Hadadea, férfi, 52 éves, Bihar, 2009.05.29.)

Valamennyi előny közül a jogi képviselőt talán a legértékesebb, ismerve az ügyvédek díjait. Terepmunkám során jó néhány olyan románnal találkoztam, aki éppen pereskedett valakivel. Az interjúrészletből kiemelkedő további elemek a tájékoztatás fontossága, a rendezetlen státuszúak felkarolása, valamint az egyesületek és a szakszervezetek kapcsolata. Ezek mind igen fontos leíró elemei a bevándorlók és a szakszervezetek viszonyának, azonban nem ellentmondásmentesek. A szakirodalom épp ezeket a pontokat emeli ki a bevándorlók szakszervezetbe tömörülésének fő okaiként. A bevándorlók a státuszuk rendezésének egyik lehetőségét látják a szakszervezetekben, illetve, a többségi lakossághoz hasonlóan, különféle ingyenes szolgáltatásokhoz való hozzáférést. Ez ugyanakkor azt az érzetet kelti a szakszervezetekben, hogy a bevándorlók csakis a tagság előnyeire vágnak, azonban nem kívánnak részt venni tömeges érdekérvényesítő megmozdulásokon (Miravet 2005: 7). Ezt maguk a szakszervezeti vezetők is kinyilvánították: „Csatlakozni a szakszervezethez nem jelent egyben szervezkedést is. A csatlakozás annyi, hogy befizeted a tagdíjat, hogy majd amikor segítségre lesz szükség... Azon kéne gondolkodnunk, hogyan tehetünk egy embercsoportot egy szakszervezet szerves részévé.” (Idézi Cachón-Valles 2003: 478.) Az informálásra való fókuszálás pedig ugyancsak negatív hatással lehet a szervezeten belüli

összetartásra és a tagok aktív bevonására, minthogy a bevándorlókkal kapcsolatos valamennyi ügyet az információs központokhoz (CITE, Centro Guía) továbbítják, és nem a vonatkozó szakszervezeti részleghez, mint a spanyol munkavállalók esetében (uo. 478).

A spanyol munkaerőpiac sajátosságainak köszönhetően a szakszervezetek nyitása egyben azt is jelentette, hogy az „illegális” bevándorlók felkeresése és bevonása elsődleges szempont kellett hogy legyen. Ez akár a spanyol szakszervezetiség átalakulásához vezethet, eltávolítva a szakszervezeteket a politikai pártoktól és „hagyományos szociálpolitikai identitásuktól” (Martínez Lucio 1998: 438; Cachón–Valles 2003: 478). Az UGT és a CCOO egyaránt üdvözölték a – 2.2. alfejezetben tárgyalt, rövid életű – 4/2000-es törvényt, amelynek 11. cikkelye értelmében minden Spanyolországban dolgozó idegen jogosult szakszervezeti tagságra, jogi státuszától függetlenül. Mint említettem, pár hónappal a törvény elfogadása után az új kormány számos pontját módosította, többek között a 11. cikkelyt; válaszul 2001 elején a szakszervezetek és az egyesületek hatalmas tömegmegmozdulásokat szerveztek. Az azóta is érvényben lévő szabályozás alapján csakis legális státuszú bevándorló lehet szakszervezeti tag, azonban önálló szakszervezetet semmilyen jogi helyzetű külföldi állampolgár nem alapíthat. Ez egyrészt megerősíti a bevándorlók alárendeltségi viszonyát, ugyanakkor a törvényesen is létrehozható bevándorlóegyesületeknek is erőt ad. Amint a fenti interjúrészből is láthattuk, a szakszervezetek a törvényes kereteket feszegetve támogatják a rendezetlen státuszú bevándorlókat, és kapcsolatban állnak egyesületeikkel. Az állam pedig épp ezeket a kapcsolatokat támogatja, és ez egy, a szakszervezetek kiválasztódásához hasonló folyamatot hozott létre, amelyben az úgynevezett „többségi” vagy „legrepresentatívabb” egyesületek részesülnek előnyben, és amelyet egyesek „a civil társadalom állam általi kiépítéseként” értelmeznek (Miravet 2005: 11). Amint a továbbiakban látni fogjuk, a bevándorlóegyesületek „közintézményesítésére” való törekvés számos veszélyt hordoz magában.

5.2. Az egyesülés művészete

A szakszervezeti tagságnál számunkra fontosabb az önszervezkedés, azok az egyesületek, amelyeket maguk a bevándorlók hoznak létre meghatározott céllal. Antonio Paniagua szerint ez egy természetes és törvényszerű folyamat, miután egy bevándorló csoport letelepedik, ugyanakkor a románok „egyesülési mozgalma” mindmáig igencsak gyenge (Paniagua 2007: 96). A kutató szerint – aki több mint három évig vizsgálta a jelenséget – nem is beszélhetünk „egyesülési mozgalomról” egészen 2007-ig, amíg létre nem jött a FEDROM, a „Spanyolországi Román Egyesületek Szövetsége”. Ahhoz,

hogy a románok magatartását megértsük, Paniagua szerint három tényezőt kell szem előtt tartanunk: 1. a román bevándorló közösség a legnagyobb Spanyolországban, és a bevándorlás nagyon rövid idő alatt zajlott le (gyakorlatilag 2002–2007 között); 2. a románok adaptációja a spanyol társadalomhoz „nem volt traumatikus, minthogy a családok máris újraegyesülnek, a gyerekek integrálódnak az iskolákban, és van egy lakásvásárlási tendencia, ami szilárd migrációs tervre utal”; 3. a románok képzeteknek számítanak, még ha általánosságban legtöbbjük csak érettségivel rendelkezik is (uo. 2007: 97). Ezeket a jellegzetességeket figyelembe véve, Paniaguával együtt három fő okát adhatjuk annak, hogy ritkán jöttek létre működőképes egyesületek:

1. hiányoznak a gyülekezési helyek és a székházként szolgáló helyiségek, ingatlanok;

2. a „kölcsonös bizalmatlanság a románok között”;

3. „a román hatóságok támogatásának hiánya” (uo. 2009: 97).

Ennek ismeretében mutatom be a továbbiakban az alcalái bevándorlók egyesületeinek életét, tevékenységét és konfliktusait. A konfliktusok leggyakrabban egymás között törnek ki, mivel nemcsak a lakosság nem bízik az egyesületekben, hanem maguk az egyesületek vezetői támadják egymást.⁹⁴ A leggyakoribb szemrehányás szerint az egyesületet egy szűk családi vagy baráti kör hozza létre azzal a céllal, hogy valamilyen támogatáshoz jusson, de gyakran egyetlen projektjük sem valósul meg, nincs kézzelfogható tevékenységük, székhelyük, vagy más elérhetőségük, mint egy mobiltelefonszám (Sandu szerk. 2006; Paniagua 2007).

A bevándorlók első egyesületei azokon a településeken jöttek létre, ahová a korai tömeges migráció irányult. Így Castellónban 1997-ben két egyesület is létrejött, az *Asociación Rumana Castellonense* (Castellóni Román Egyesület), amit az adventisták létesítettek, és az *Asociación de Inmigrantes de los Países del Este* (Keleti Országok Bevándorlóinak Egyesülete). Az adventisták másik bevándorlási célpontja, Coslada azonban furcsamód alulmaradt a szervezkedésben. 2003-ban költözik Cosladába az *Organización Rumania en España* (Spanyolországi Románia Egyesület), amelynek azelőtt Madridban volt a székhelye, majd 2004-ben a helyi adventista egyesület, az „Obatalá” irányt váltott és a román bevándorlókra fektetve a hangsúlyt létrehozta az *Asociación de Rumanos de Coslada y San Fernando*-t (Cosladai és San Fernando-i Románok Egyesülete) (Paniagua 2007: 96). Ennek valószínűleg az is volt az oka, hogy Coslada gyakorlatilag összefonódik a fővárossal, s ha nem közigazgatási szempontból tekintünk rá, akár egy távoli kerületének is

⁹⁴ A lakosság bizalmatlansága konkrét tettekben is kifejeződik. Általában tolvajoknak tartják az egyesület vezetőit, vagy azzal vádolják őket, hogy a rendőrséggel és a román kormánnyal működnek együtt. Erre példa, hogy a castellóni egyesület vezetőjét meg is fenyegették 2001-ben, amiért mindenkinek javasolta a Jegyzékbe való feliratkozást. A fenyegetések akkor csillapodtak, amikor a törvényesítés alkalmával kiderül a Jegyzékbe vétel fontossága (lásd Paniagua 2007: 99).

felfogható. Cosladában egy másik bizarr egyesület is működik, amelyikről nem könnyű megállapítani, hogy valóban kinek az érdekeit védi. Az ARES (*Ayuda para los Rumanos en España* – Spanyolországi Románok Segélye) 1998-ban született azzal a céllal, hogy a romániai spanyolok (!) érdekeit védje, és mint ilyen Bukarestben is fenntartott egy irodát. Fő célja pedig a „román maffia” elleni harc. Az egyesület akkori igazgatója, Félix Ducha elmélete szerint egy jól kialakított vállalkozói hálózat foglalkozik a „romániai bűnözők” külföldre szállításával, és az A utazásszervező céget is bevonja az egyenletbe. Az egyesület 2004-ben tágította ki profilját a „román bevándorlók társadalmi integrációjának” elősegítésével, és a többi román egyesülethez hasonló programokat szervez, elnöklését pedig egy román származású hölgy vette át (Romano 2006). A román sajtóval és más egyesülettel azonban nem állnak jó viszonyban, egy román napilap szerint megkeresésüket agresszívan elutasította az újabban ügyvezetői posztot betöltő egykori igazgató (Popescu 2006).

Az alcalái román egyesület, az *Asociación Cultural de Ayuda e Integración del pueblo Rumano* (Románok Támogatási és Integrációs Kulturális Egyesülete, ACAIR) az egyik legrégebbi; 1998-ban alapította Gabriel Gabrea, akit a 3.6. alfejezetben ismerhettünk meg. Ez az egyike azon ritka alcalái egyesületeknek, amely gyakorlati tevékenységét bizonyítani tudja, és számos olyan kezdeményezést indított el, amelyet a későbbiekben tárgyalni fogok (vö. Mihai 2009).

„Azért alapítottam az egyesületet, mert akkoriban Alcalában nem volt egyetlen olyan egyesület sem, amely a románok számára kulturális programokat szervezett volna, és tájékoztatta volna őket a lehetőségeikről. 1998-ban Alcalában 400–500 román élt, és szükségét éreztem egy ilyen egyesületnek. Május–júniusban született meg az alapszabály. [...] A másik ok személyes, de nagyon is fontos: amikor egészségügyi gondjaim támadtak, és problémák léptek fel a művesekezésem során, rájöttem, hogy nincs semmilyen megállapodás az itteni és az otthoni társadalombiztosító között, és a fizetésemből nem tudtam volna Romániában kezeltetni magam. Itt volt társadalombiztosításom, de épp azokban a hetekben terveztem hazautazni a családomhoz, már a jegyet is megvettem. [...] Végül megoldódott, mert befizettem a biztosítást visszamenőleg Romániában is. Nem tehettem meg, hogy emiatt ne tudjak évekig hazalátogatni. És ekkor gondoltam bele, hogy ilyesmi nem létezhet, hogy valaki itt legálisan dolgozik, fizeti a biztosítást, és ne ismerjék el [...] Ezután riasztottam azokat, akikkel a legrégebben voltunk itt, Alcalában, és megalapítottuk az egyesületet. [...]

Amit tettem, azt magamért és a családomért tettem, és nem is lehetett volna másképp, mert ha arra várok, hogy mindenki tudatosítsa a saját gondjait és összefogjon, akkor még ma sem létezne egyesület. Szerintem ez az egyetlen módja annak, hogy valamit el lehessen érni: ha arra gondolsz, mi

jó a te családonak, és megpróbálok tűzzel-vassal átvinni és elérni azt. És ezzel persze nemcsak a családonak segítesz, hanem több száz, több ezer hasonló helyzetben levő embernek; ez az egyesület lényege. Kellett templom, hogy legyen hova eljágni a családommal, és csináltunk templomot; aztán kellett román nyelviskola, hogy a kisebbik fiam rendszeren megtanulhasson románul, és az is lett. De így minden románon segítettünk. Látták, hogy valamit elértünk, hogy működik, és akit érdekelt, az jött.” (Gabriel Gabrea, férfi, 49 éves, Alba, 2009.04.23.)

Első lépésként Gabriel a polgármesteri hivatalba látogatott, és ott tájékoztatták, hogy mire van szükség egy egyesület létesítéséhez. A helyi hatóságok készségesek voltak, és pontos eligazítást is tudtak nyújtani, minthogy a lengyelek egyesülete már évek óta működött a városban. A hivatalos bejegyztetés egy évet vett igénybe, és 1999-ben kezdhették meg a tevékenységüket. Tizenöten tartoznak az alapító tagok közé: a Banu család tagjai és mások, akik az alcalái bevándorlás korai hullámaival érkeztek.

Az egyesület székhelye mindmáig Gabriel lakásán van, így a székhelyhiány tétele teljes mértékben érvényes az egyesületre. Még az egyesület alapítása idején történtek próbálkozások ez ügyben, azonban nem jártak sikerrel. Az egyik elképzelés az volt, hogy egy ingatlanközvetítővel kötnek szerződést, miszerint azok rendelkezésükre bocsátanak egy irodahelyiséget, cserében az egyesület „*odacsalogatja*” a románokat. Ez 1999-ben történt, amikor Gabriel szerint valóságos harc folyt az ingatlanközvetítő cégek között a román alkalmazottakért, akik jobban számíthattak a román lakosságra. Ekkor kezdtek a régebbi románok lakásokba fektetni, és a munkavállalási lehetőségek is kiszélesedtek.

A gyülekezőhellyel nem volt gondjuk. Az elején egy raktárhelyiséget ajánlott fel nekik egy spanyol magánszemély, miután a helyi sajtóban megjelentettek egy hirdetést. Később a szakszervezetek és egyéb spanyol egyesületek ugyancsak térítésmentesen rendelkezésükre bocsátottak helyiségeket egyes alkalmakra. A legszorosabb kapcsolatot egy nemzetközi NGO-val sikerült kialakítaniuk, az MPDL-lel (*Movimiento por la Paz, el Desarme y la Libertad* – Mozgalom a Békéért, a Leszerelésért és a Szabadságért), amelyet akkoriban a CASI (*Centro de Atención Social a Inmigrantes de Alcalá de Henares* – Alcalá de Henares-i Bevándorlók Szociális Ügyintézési Központja) irányításával bíztak meg (lásd F: 1 – CASI). Ez utóbbi engedélyezte székhelyük egyik helyiségének használatát, és ingyenes hozzáférést a felszereléseikhez: fénymásoló, fax, számítógép, internet-hozzáférés, telefon stb. Más szóval „*befogadták az egyesületet saját házukba*” (Gabriel Gabrea). Továbbá a lengyelek egyesületétől kaptak segítséget, akik kapcsolatba hozták Gabrielt egyéb szervezetekkel, és tájékoztatták a románokat a támogatási lehetőségekről.

Gabriel hét kimagaslóan fontos projektet említ, amelyet kisebb-nagyobb nehézségek árán sikerült megvalósítaniuk: 1. az Alcalá de Henares-i román

ortodox templom megalapítása; 2. Alcalá de Henares és Gyulafehérvár (Alba Iulia) testvérvárossá válása; 3. a vezetői engedélyek elismertetése; 4. „román iskola” létrehozása; 5. a „Horizontok” irodalmi és képzőművészeti kör létrejötte; 6. népzenei együttes megalakítása; és 7. a FEDROM megalakulása.

Az első projekt egy ortodox templom létesítése volt, minthogy – az interjúban idézett személyes okok mellett – ott lehetett valóban összegyűjteni a románokat. A templomok azok a helyek, amelyek a legtöbb románt mozgósítani tudják. Az egyesület 2000-ben fogott bele a templom megalapításába, és számtalan nehézség után 2001-ben sikerült is megtartani az első misét. Ma az ortodox templomnak egy kihasználatlan katolikus templom ad helyet, amit az egyház a románoknak adott át használatra jelképes bérleti díjért, és vasárnaponként a vasútállomásra vezető út, amelyen található, megtelik emberekkel, ünnepnapokon pedig valódi sor áll előtte. Madridban már 1979 óta létezik egy román ortodox templom, amit egy Spanyolországba ösztöndíjat nyert teológus vezet. Az akkori emigráció számára elég is volt, azonban amint a románok száma növekedni kezdett az 1990-es évek végén, ünnepi alkalmakkor sokan már gyertyagyújtásra sem fértek be.

A hitszolgálat mellett az egyháznak számos társadalmi problémát kell megoldania, és ezek fokozódnak abban az esetben, ha egy kisebbségi csoportot szolgál. A spanyolországi ortodox templomok elsősorban gyülekezési helyek és információs központok, a madridi templom pedig éveken keresztül az egyedüli olyan hely volt, ahol a románok találkozhattak és beszélgethettek, munkalehetőségekről és lakhatási lehetőségekről szerezhettek tudomást. A templom bejáratánál hirdetőtáblákra voltak kifüggesztve a hirdetések.

A legtöbb településen a katolikus egyház fogadta be a román hívőket, és segítő tevékenységet is folytatott. Az 1990-es évek elején a beszámolók szerint a katolikus egyházak közvetítettek a háztartásimunka-lehetőséget nyújtók és a bevándorlók között (Viruela 2002: 21). Így tudták a spanyolok megtalálni a számukra megfelelő dolgozót. Az adventisták helyzete merőben különbözött, minthogy ők kész imaházakat találtak érkezésükkor, és szoros együttműködés és pénzbeli segítségnyújtás folyt a hívek között függetlenül attól, hogy spanyolok voltak, vagy románok. Idővel pedig Romániából hívtak lelkészeket, hogy anyanyelvükön hallgathassák a prédikációt.

Az Alcalá de Henares-i templom volt az első, amit az új bevándorlás idején létesítettek, és amelyet nem az ortodox egyház kezdeményezett, hanem egy egyesület. Az egyházalapítás azután vált az egyesület prioritásává, hogy kiderült, van a bevándorlók között egy volt lelkész, aki nemrég érkezett Spanyolországba. Daniel Badea korábban egy ploiești templomban szolgált, majd a parókia kórusával Svájcba utazott egy ottani meghívásra, és „elfelejtett” hazamenni. Onnan Spanyolországba került, és jellemző migránséletet élt. A történetek után az egyház visszavonta kánoni igazolványát, így hivatalosan többet nem is szolgálhatott volna. Ez volt a fő oka annak, hogy az egyesület ellenállásba ütközött, mihelyt segítségért folyamodott és előadta terveit a

madridi pap előtt. Ekkor az egyesület úgy döntött, egyedül fogja létrehozni a templomot, és 20 fővel megalkották a parókiatanácsot, amelynek elnöke Daniel Badea lett, majd a németországi érsektől megtudták, hogy a párizsi püspökség dönt a nyugat-európai egyházak létrehozásáról, és azzal kell felvenni a kapcsolatot.

Rohamosan közeledett a téli ünnepi időszak, és Gabriel tervei szerint az alcalái ortodoxoknak karácsonyra már az új templomban kellett volna ünnepelniük, ami nem látszott kivitelezhetőnek. Az egyetlen lehetőség az volt, hogy a helyi katolikus egyház segítségével valahol megszervezzék a szentmisét. Az alcalái katolikus püspök megígérte, hogy az érseki palotában biztosít számukra egy termet, és a párizsi püspök is engedélyezte a szertartást. Karácsony előtt egy héttel azonban *„kirobbant a háború a madridi pap és az egyesület között”*, amikor annak közbenjárására a katolikus egyház visszavonta ígéretét, és a párizsi püspök is megtiltotta, hogy egy nem engedélyezett pap vezesse a szertartást. Ez 2000-ben történt, el is maradt a karácsonyi mise.

Végül az ünnepek után a párizsi püspök személyesen ellátogatott Spanyolországba, hogy közösen találjanak megoldást, és abban állapodtak meg, hogy az Alcalá de Henares-i parókiát engedélyezik, azonban Daniel Badea nem kaphatja vissza kánoni jogait, így másik papot kell találni. A választás Lazár Dancura esett, aki 1998-tól tartózkodott Spanyolországban, már rendelkezett papírokkal, és vasárnaponként a madridi templom kórusában énekelt. Dancu 2001 januárjában tarthatta az első misét, amin több százan vettek részt. Azóta számtalan parókia létesült Spanyolország-szerte, 2009-ben 43-at tartott nyilván az ortodox püspökség. Lazár Dancu maga is három másik parókiát alapított, miután egy szomorú esemény következtében eltanácsolták a papságtól, és fel kellett adnia az Alcalá de Henares-i parókia vezetését:

„Egyszerűen elhagyott a feleségem. Amikor 2002-ben másodszor kilátogatott hozzám, bevallotta, hogy otthon talált valaki mást, és válni akar. Hét éve vagyok egyedül a két gyermekemmel. A válás után persze már nem szolgálhattam, mert az egyházi törvények tisztán kimondják, hogy válás esetén felfüggesztés jár. Négy évig vizsgálták az ügyemet az egyházi bírák otthon meg a párizsi konzisztóriumban, és csak azután kaptam vissza a jogaimat. Elküldtek kántornak, miután két parókiát alapítottam itt Spanyolországban. Most már egy éve próbaidőn vagyok; húsz év papság után próbaidőn vagyok, hogy kiderüljön, megfelelek-e. [...]

Én a sógorom által kerültem ide, ő hívott ki, szerintem csak azért, mert szüksége volt munkaerőre... Nagyon kevés ideig laktam nála, mert nem jöttünk ki jól. Dolgoztam kartongyárban, műanyaggyárban, egy baromfi-farmon, asztalosműhelyben, mázolóként [...] Először Argandában laktam, majd 2001-től Alcalában, miután újból pap lettem, és aztán itt, Madridban. Most pedig Ávilába készülődöm, ahol egy újabb parókián dolgozom, és nyáron már ott szeretnék lakni; ez a negyedik parókia, amit alapítottam:

Alcalá de Henares, Arganda del Rey, Almendralejo és Ávila. Mindegyik A-val kezdődik... (Lazăr Dancu, férfi, 43 éves, Prahova, 2009.05.01.)

Jelenleg egy harmadik pap szolgál az Alcalá de Henares-i parókián, azonban a kapcsolata Gabriel Gabreával és egyesületével éppoly fagyos, mint elődje korában. Gabriel minden vasárnap megjelenik a templomnál, azonban sosem megy be, hanem kintről hallgatja a misét. Véleménye szerint az egyház elárulta az embereket, és üzletet csinál a vallásból, a papok hatalmas összegeket kérnek el bármilyen esemény alkalmával, és csupán saját vagyonuk érdekli őket. Lazárral pedig folyamatos vitatéma, hogy ki volt a parókia valódi megalapítója – amint a fenti interjúrészletből is látszik, Lazăr mindenképp magát tartja a templom megalapítójának. Lazăr a madridi pappal sem ápol jó viszonyt, beszélgetésünkben kérdőre vonta, hogy taníthatna-e egyáltalán teológiát az egyetemen, amikor tudomása szerint nincs egyetemi végzettsége. A köztudomás szerint azonban Nagyszebenben végezte doktori tanulmányait, majd egy csereprogram keretében a Salamancai Püspökségen védte meg „A hispán vizigót-mozarab liturgiáról” szóló disszertációját, és azután megalapította a madridi ortodox parókiát az emigránsok segítségével (lásd Moreno 2008). Daniel Badea pedig – akit csupán egyesek ismernek el az alcalái parókia első papjaként – megmaradt kántornak a kórusban, majd pár év múlva ő lett a Román Demokrata Liberális Párt spanyolországi székhelyének az elnöke, miután a román kormánypárt terjeszkedni kezdett a románok lakta dél-európai országokban. Vele is találkoztam az őszi látogatásomkor, amikor többedmagával a választóhelyiség előtt biztatta a szavazópolgárokat, majd urnazárást követően a nyilvános pezsgőzést vezényelte: pártja – amelyik szoros kapcsolatokat ápol az Alcalá de Henares-t is irányító spanyol Néppárttal – diadalmaskodott, és bizonyára jobb idők következnek számára is. A politikai-világnézeti különbségek pedig nem akadályozzák meg abban, hogy Gabriel Gabreával is jó viszonyban legyen.

A templomalapítás volt tehát az alcalái egyesület első nagyobb kezdeményezése, mintegy egy évre hivatalos megalakulásuk után. Ugyanebben az időben támadt Alcalá de Henares és Gyulafehérvár testvérvárossá tételének az ötlete is. Gabriel szerint a polgármesteri hivatal újabban nem hajlandó elismerni, hogy az egyesületé volt a fő érdem, azt állítván, hogy a testvérvárossá válás hivatalos ügy, amely a városok vezetősége és polgármestereik között kötöttik:

„Ez valóban két polgármesteri hivatal feladata, és ők írják alá a szerződéseket, de a mi esetünkben nem csupán erről van szó. Nem a polgármesteri hivatal kezdeményezése volt, azaz nem ők vették fel a kapcsolatot az egyesülettel, hogy érdeklődjenek, melyik városból származik a legtöbb román, és ez alapján testvéresítsék a két helységet, hanem mi kerestük fel őket, hogy szeretnénk, ha felvennék a kapcsolatot Gyulafehérvár polgármesterével ez ügyben, minthogy Alcalában a románok többsége Fehér megyéből száрма-

zik. *És persze Gyulafehérvárt is felhívtam, mert személyesen ismertem a polgármestert, aki mellesleg Románia egyik legjobb polgármestere.*” (Gabriel Gabrea, férfi, 49 éves, Alba, 2009.04.29.)

2001-ben engedélyt kaptak a polgármesteri hivataltól, hogy decemberben a város főterén megtartsák Románia nemzeti ünnepét. A téli ünnepek után pedig Alcalá polgármestere több hivatalnokkal és a helyi gazdasági, tudományos és kulturális élet képviselőivel együtt ellátogatott Gyulafehérvárra Gabriel kíséretében, és ott aláírták a testvérvárosi szerződést. Ez volt az első alkalom, hogy egy romániai és egy spanyolországi város testvérvárossá lett. Ugyanazon év őszén pedig egy gyulafehérvári delegáció is ellátogatott Alcalába. (Ezekről az alkalmakról Gabriel fényképeket, videofelvételeket és újságcikkeket is őriz, hogy bizonyíthassa igazát, miszerint részt vett a ceremóniákon, és központi szerepet játszott benne).

A vezetői engedélyek elismerésének igényét ugyancsak a migrációs tapasztalat szülte. A korabeli törvény szerint több mint hat hónapos tartózkodás után a vezetőknek Spanyolországban is jogosítványt kellett szerezniük, romániai jogosítvánnyal nem vezethettek autót. Ez valós hátrány volt azok számára, akiknek a munkájuk miatt autózni kellett, ugyanakkor a nyelv hiányos ismerete bonyolulttá tette a vizsgát. Akik nem tartották be a törvényt, azokat pénzbírsággal sújtották, és egyre több ilyen esetet lehetett tapasztalni. Az egyesület fő érdeme az volt, hogy valamennyi elérhető fórumon felvetette a problémát, és folyamatosan „zaklatta” a polgármesteri hivatalt, hogy tegyenek lépéseket az ügyben, míg végül napirendre került. 2003-tól 2006-ig tartott az utánajárás, és 2006-tól hivatalosan is elismerték a román vezetői engedélyeket, és be lehetett őket cserélni spanyol engedélyekre, ha a kérelmező itteni lakcímmel rendelkezett.

Az egyesület életében a 2003–2004-es év volt a legeredményesebb. Ekkor volt a legszorosabb az együttműködés az MPDL-lel. Lévéen egy állandó helyiségük a CASI-n belül, lehetőségük nyílt helyigényes programok megvalósítására. A „román iskola” program ötletét is a lengyelek egyesülete adta, amelynek korábban volt egy hasonló kezdeményezése. Célja „a román nyelv és kultúra megőrzése” volt, és a 4–15 év közötti fiatalokat célozta meg, akik Spanyolországban szocializálódtak, és csak a mindennapi beszéd szintjén ismerték a román nyelvet. Egy soha meg nem valósult elképzelés szerint akkreditálni szeretnék volna ezeket a hétvégi kurzusokat, így az iskolaköteles korú fiatalnak a család visszaköltözése után nem kellett volna különbözeti vizsgát tennie román nyelvből.

A programot a román nagykövetség is támogatta felszereléssel, és a maximális létszáma 30 fő volt. Igazság szerint nem sikerült kellőképpen kiterjeszteni, és többnyire az egyesületi tagok gyerekei voltak vettek részt benne. Ilyen körülmények között az állami (román és spanyol) támogatások idővel olyan nagyobb intézményekhez kerültek, amelyek sikeresebben tudták telje-

síteni feladatukat. A program vezetője Iasmina Babeş volt, aki ma az Alcalái Egyetem Idegennyelvi Központjában román nyelvet oktat. Az egykori tanárok közül pedig sokan ma a CHR-nél dolgoznak (F: 1.).

A „román iskolával” egyidejűleg létesült az irodalmi kör és a folklóregyüttes. Az együttesnek 6 táncosa, énekesei és egy 7-8 fős zenészcsoportha volt. Őket Madridból vagy annál is távolabbról gyűjtötték össze, és hétvégenként próbáltak. Egészen 2008-ig évi 7-8 fellépésük volt, a legemlékezetesebb a segoviai nemzetközi népzeneesztivál alkalmából, ahol díjat is nyertek. Az irodalmi kör tevékenysége sem korlátozódott a találkozásokra és beszélgetésekre, habár ez értelemszerűen hozzátartozott: a B2-vel is megállapodást kötöttek, és az gyakran biztosított számukra találkozóhelyet, *„mint a régi irodalmi körök idejében, amikor a vezető meghívott mindenkit egy kávéra és egy jó beszélgetésre”* (Iacob Caba 2009.04.29.). A társaság egy díjat is alapított, amivel a fiatal tehetségeket tüntetik ki, ezzel ösztönözve őket irodalmi tevékenységük folytatására.

A bemutatott tevékenységek azonban addig tarthattak, amíg a CASI létezett, és amikor 2004-ben a helyhatósági választásokat követő politikai átrendeződések megszüntették, az egyesület tevékenységei is hanyatlani kezdtek. A polgármesteri hivatal a CASI helyett egy felnőttképző iskolában biztosított számukra egy termet, ahol azonban nem volt megfelelő felszerelés, és a nyelvoktatás lassan megszűnt. Az irodalmi kör inkább a kávéházban ült össze, és a táncegyüttes volt az egyedüli, amelyik kihasználta a termet, mígnem 2008-ban a válság hatására az együttes már nem lépett fel. 2009 elején az egyesület teljesen felszabadította a termet, amelyet már nem használ.

Ezeket a tevékenységeken kívül Gabriel és egyesülete aktívan közreműködött a FEDROM létrehozásán, amely ma az összes spanyolországi román egyesületet átfogja. A kezdeményezés az MPDL részéről indult azzal a céllal, hogy létrejöjjön egy olyan szervezet, amely egymagában felléphet valamennyi spanyolországi román nevében. A FEDROM létrejöttét és működését Antonio Paniagua, aki a románok egyesületi tevékenységét kutatta, egy alfejezet keretében részletesen is bemutatja (2007: 112–122).

Gabriel úgy véli, a nagypolitika nehezítette meg az egyesület működését. Szerinte a civil szférának nem szabad politikai célokat kitűznie, de elkerülhetetlen, hogy a kettő találkozzon. Az ACAIR a szocialista városvezetés idején született, és az bábáskodott az első próbálkozásoknál. Az egyesület ügyvédje mind a mai napig a volt alpolgármester, nem is beszélve arról, hogy Gabriel maga is indult a 2007-es polgármesteri választásokon egy, a bevándorlók közös érdekeit tömörítő párt színeiben (*Partido Solidaridad Democrática*).

„Mi megtettük, amit tudtunk; az integrációpolitikáról kiderült, hogy csak duma, mert hiába írtuk a projekteket, nem kaptunk segítséget, és ennél többet már nem tehetünk [...] Ezt a kifejezést, hogy »integráció«, jól lehet használni a politikában, de valós eredmények nincsenek mögötte. Sosem

adtak pénzt az integrációra, sosem támogatták a projekteket, annak ellenére, hogy ha megnézed a román külügyminisztérium honlapját, vagy a spanyol kormány honlapját, vagy Madrid Tartomány honlapját, vagy Alcalá polgármesteri hivatalának honlapját, ott többmillió eurós összegekről olvashatsz, amiből egy cent sem jut el az egyesületekig. Ha leszámítod a segítséget, amit az MPDL nyújtott, akkor mi saját forrásból voltunk képesek szárnyalni, és elég sok tervünket véghezvinni; gondolj csak bele, mi lehetett volna, ha kapunk támogatást! Alcalá minden évben félmillió eurót kap az integrációra, és ebből semmi sem jut el hozzánk. Persze vannak olyanok, akik megjelennek egyik napról a másikra, addig sosem hallottál róluk semmit, és egyszer csak arról értesülsz, hogy ez meg ez az egyesület több tízezer eurót kapott, hatalmas kongresszust rendeznek, meghívják a román miniszterelnököt... Rá egy hétre már megint semmit se hallani róluk.” (Gabriel Gabrea, férfi, 49 éves, Alba, 2009.04.23.)

A CASI-t felváltotta a Spanyol–Román Központ (CHR), az meg egymagában próbálja megszólítani a város román lakosságát. A CHR a *Fundación Iberoamerica Europa* alapítványhoz tartozik, és Madrid Tartomány önkormányzata bízta meg az integrációs politikák végrehajtásával. Két CHR-t irányít, Cosladában és Alcalában, ahol teljes körű jogi tanácsadásra számíthat az érdeklődő. Spanyol és angol nyelvtanfolyamokat is nyújtanak, állásközvetítéssel foglalkoznak, kulturális programokat szerveznek, internet-hozzáférést biztosítanak, és övék az első madridi román nyelvű könyvtár, amit adományból szereztek.

A felmérések szerint a CHR az egyetlen olyan információs központ, amit a románok nagy része ismer (Sandu szerk. 2009), és nekem is lehetőségem nyílt megfigyelni tevékenységüket. A terepmunka idején az életrajzírással és az állásinterjúkra való felkészítéssel foglalkoztak a legtöbbit. Hetente voltak programok, és hétvégén kirándulásokat is szerveztek fiatalok számára. Egy labdarúgócsapat is működött, amelynek fiatal tagjai gyakran találkoztak a központnál, és észrevettem egy csoportot, amely számára a központ gyülekezőhelyként szolgált, naponta megfordultak ott, főként az internetezési lehetőséget használva ki.

Az alkalmazottak közül többen is részt vettek egykor a „román iskola” projektben, lévén, hogy Romániában tanárként dolgoztak. Mindenki ismerte Gabriel Gabreát, de nem látták szívesen, mert „nem mindig viselkedik megfelelően” (Manuela Panait, nő, 33 éves, Alba). Gabriel szerint a CHR a jobboldali Néppárthoz áll közel, minthogy a városvezetés közvetítésével jutnak hozzá az állami támogatáshoz. Álláspontját különböző újságcikkek és videofelvételek segítségével támasztja alá, amelyeken a polgármester vagy más városi előljáró a központot kampánycélból használta. A CHR munkatársai szerint azonban a központ politikailag független, és Gabriel egyszerűen képtelen elfogadni, hogy többé nem az ő egyesületét támogatják.

A spanyol és a román politikai pártok saját érdekeik szerint finanszírozzák az egyesületeket, és a legtöbb esetben hiba volna az egyesületek (és egyéb közszolgálati intézmények) munkatársairól azt feltételezni, hogy saját érdekeiken túl a nagypolitika érdekeit is képviselik. Sokszor azonban a politikai állásfoglalás szorosabbra foghatja egy egyesület kapcsolatát a helyi politikával, aminek megvannak az előnyei (az ACAIR esetében például az egykori városvezetés tagjai mindmáig segítik az egyesületet, pl. jogi kérdésekben), és nyilvánvalóan a hátrányai is. A semlegesség azonban ritkán törheti meg azt az alá-fölérendeltségi viszonyt, ami egy bevándorló közösség és a többségi politika között eleve fennáll. A „civil társadalom állam általi kiépítésének” azonban, mint láttuk, legsajnálatosabb hátránya az, hogy kormányfüggővé teheti az egyesületeket, és ellentéteket idézhet elő a bevándorló közösségben.

Az egyesületi és szakszervezeti tagság mellett direktebb módjai is vannak a politikai életben való részvételnek. A szavazati jog az egyik fő eszköze a különböző társadalmi csoportok – így a bevándorlók – bevonására a közéletbe. Az utóbbi években számos vita volt Spanyolországban a bevándorlók számára biztosított választójog körül. Mindkét szakszervezeti tömörülés, valamint a balra húzó pártok támogatták a helyhatósági és tartományi választójog kiterjesztését, míg a Néppárt kategorikusan elutasította. Jelenleg csak azok a nem-uniós bevándorlók vehetnek részt rajtuk, akik kibocsátó országaival kétoldalú államközi egyezmények léteznek (azaz Bolívia, Chile, Kolumbia, Ecuador, Izland, Norvégia, Paraguay, Peru, Új-Zéland és Zöld-foki szigetek). Ezek az egyezmények is hosszú tárgyalások után születtek meg, és szinte valamennyi 2010–2011 folyamán lépett érvénybe, a legutóbbi választások előestéjén (a Norvégiával kötött egyezményt leszámítva, amely 1990-ben született). Ezek ugyanakkor számos megkötést írnak ki, többek között egy, a választási jegyzékbe való felvételt megelőző öt éves spanyolországi hivatalos tartózkodást (Méndez Lago 2005). Az uniós állampolgárok számára azonban az 1992-es Maastrichti Egyezmény korlátozások nélküli aktív és passzív választójogot biztosít állandó tartózkodási településeik helyhatósági választásain. A románokra pedig egy választási kampány kellős közepén terjedt ki ez a jog.

A többségi pártok ideológiai színezettől függetlenül profitálhatnak a választójog kiterjesztéséből. A 2010-es egyezmények megkötésének idején készült felmérések szerint, noha a nem-uniós állampolgárságú bevándorlók a szocialista PSOE-t részesítik előnyben, preferenciájuk erősen helyfüggő, és lakóhelyük sokkal inkább befolyásolja azt, mint a kibocsátó országuk politikai hagyománya vagy az illető párt országos politikában való megnyilvánulásai (Morales–Martín 2011). Morales és Martín következtetése az, hogy a „bevándorló lakosság egy új választási niche-t képez, amelynek nincsenek szilárd együttes politikai preferenciái, noha eleinte kedvezőbben viszonyulhatnak a PSOE-hez, mint egyéb pártokhoz” (2011: 12). Jóllehet nem ismerek tanulmányokat ebben a témakörben, feltehetőleg a románok körében is ez a helyzet,

legalábbis ha a különböző egyesületek politikai kapcsolataiból próbálunk következtetni. A helyzet azonban ennél összetettebb, és sok egyéb tényező befolyásolhatja a románok szimpátiáját valamelyik spanyol párt iránt, mint egyszerűen a helyi politika.

Románia 2007. januárban lett uniós tagállam, így állampolgárai már részt vehettek az az év májusában megtartott helyhatósági és tartományi választásokon. A spanyol pártok országos szintű kommunikációjukon nem változtattak, azonban helyi szinten igenis történtek közeledési kísérletek valamennyi részéről. Castellón, Coslada és Alcalá de Henares polgármesterei, valamint Madrid Tartomány elnöke mindannyian ellátogattak 2006 folyamán Románia azon településeire, ahonnan a választókerületeikben elő legtöbb román származik. Félix Ducha szerint – akit fentebb az ARES egyesület ügyvezetőjeként mutattam be – pedig igenis észrevehető a politikai kommunikáció megváltozása városi és tartományi szinten: „Nem vettétek észre, hogy a madridi pártok részéről már egy jó ideje senki sem beszél a »keleti bűnöző maffiákról«, és nem köti össze a bűnözést ezekkel a bevándorlókkal? Bármennyire is tagadják, 400 000 szavazat túl sok ahhoz, hogy ilyen fajta frázisokkal elveszítsék őket” (Félix Ducha, idézi De La Cal 2006). A spanyol pártok a román szavazatok megszerzéséért már a 2007-es választásokon felvettek román jelölteket a listájukra. Egy az év májusban megjelent újságcikk egy-egy rövid profilt is közölt a különböző színekben induló külföldi állampolgárságú jelöltekről, Gabriel Gabreát is bemutatva, aki a Demokratikus Szolidaritás jelöltjeként mérettette meg magát. A cikk szerint Gabriel azelőtt a Zöld Párttal tárgyalt, azonban „ingerülten távozott”, miután „csak a harmadik” helyet szánták neki, a párt pedig újabb „jóhiszemű románok” keresésébe fogott (Petrescu–Meyer 2007). Gabriel szerint azonban azokban az években a Demokratikus Koalíció volt az egyedüli helyben is működő párt, amelyik valóban tenni akart a bevándorlók helyzetének javításáért, jöllehet a szocialistákkal mindig is jó viszonyt ápolt.

A többségi pártlistán való szereplés mellett az uniós állampolgárok (és az arra jogosult egyéb bevándorlók) saját pártot is alapíthatnak. Egy ilyen döntéssel elkerülhetik a különböző pártideológiákkal való azonosulást, és csakis a saját közösségükre fókuszálhatnak, valamint maguk dönthetnek a későbbiekben, kikkel szeretnének egyezsége lépni. Már 2006-ban nagy médiavihart kavart Európa-szerte az első spanyolországi román párt megalakulásának a bejelentése. A PIR (Független Román Párt) 2006 októberében alakult meg nem-hivatalosan Castellónban, egy tizenhat éve kitelepült építőipari vállalkozó vezetésével. A hivatalos bejegyzéshez meg kellett várniuk a januárt, azonban a következő évi választási kampányhoz már megkezdték a szponzorok felkutatását, egy híres romániai futballklub tulajdonosánál kötve ki, aki egyben a romániai Új Generáció Pártnak is az elnöke (De La Cal 2006). Az első híradásokat követően azonban egy ideig semmit sem lehetett hallani a pártról. Februárban egy kurta újságcikk arról számolt be,

hogy a PIR még nincs bejegyezve a hivatalos pártjegyzékbe, és ez a pártelnök szerint azért van, mert a nevük megváltoztatásáról döntöttek, hogy az „ne tartalmazzon semmilyen utalást Romániára nézve, és így jobban kifejezhesék, hogy a társadalom egészét képviselik” (*El Periódico Mediterráneo*, 2007). A párt végül a Szociáldemokrata Unió (UDS) nevet választotta, azonban a választások előtt három nappal elállt az önálló megmérettetéstől, és a helyi Esquerra Unidát (Egyesült Baloldal) támogatta. Sikereket azóta sem ért el, és a jelek szerint szponzort sem sikerült végül találnia. Később a média figyelmébe olyan román pártok kerültek, amelyek igenis hangsúlyozzák nemzeti kötődésüket.

A 2006-os pártalakítási kísérletet a román egyesületek mindegyike elítélte. Egyesek a romániai futballmenedzser-politikussal való kapcsolatot kifogásolták, mások szerint pedig már egy különálló román párt gondolata is rossz, a románoknak inkább a spanyol pártokhoz kéne közelebb húzniuk, mintsem ellentéteket szítani. A FEDROM elnöke szerint a párt vezetőjét „senki nem ismeri el a román közösség vezetőjeként”, és a támogatásukra sem számíthat (Cernahoschi 2006). Az első kísérlet azonban egyre bábább próbálkozásokra készítette a politikusi ambíciókat tápláló románokat. A 2008-ban Barcelonában megalakult PIRUM (Románok Ibériai Pártja) egy nemzeteken átívelő politikai mozgalom tagja, amely nemcsak a spanyolországi és olaszországi románok helyi képviselőjét szeretné látni, hanem azok aktív bevonását a romániai politikai életbe. Míg a PIR eredeti céljai nem mutattak túl egy átlagos egyesület célkitűzésein (román nyelvű iskolák, román templomok és szociális lakások létrehozása a bevándorlók számára), addig a PIRUM egy teljesen új, „posztmodern politikai irányzatot” kíván megteremteni (lásd PIRUM honlap, *Inicio* rovat). A „mozgalom” fő irányelvei: „Románia és a románok mentalitásának regenerálása; egység (Besszarábia egyesülése Romániával); regionalizmus (decentralizáció és önfinanszírozás)” (PIRUM honlap, *Statut* rovat). A párt elveti a hagyományos jobb–bal polaritást, minthogy „a posztmodernitásban nincs helye ideológiáknak”. A mozgalom 2010 végén létrehozta romániai szárnyát, az Új Románia Pártot, amellyel a 2012–2013-as romániai választásokon kívántak szerepelni. A párt Alcalá de Henaresben alakult meg valamennyi pártalapító tag jelenlétében. Ők Románia „különböző régióiból származnak, beleszámítva Besszarábiát, és Románia összes társadalmi és értelmiségi csoportját képviselik. Spanyolországon belül Madridban, Barcelonában, Huelvában, Malagában, Zaragozában és egyébütt laknak, ahol a helyi román közösségek vezetői” (Románia Nouă honlap, *Polis* rovat). Ez a lépés valóban egyedinek számít, lévén az első olyan törekvés, amely az országon kívülről szeretné befolyásolni a romániai politikát, erejét elsősorban a külföldön élőkre alapozva.

A román migránsok politikai jelentőségét nemcsak a helyi pártok ismerték fel, hanem az anyaországiak is. A román kormány már 1999-ben létrehozta a Határon Túli Románok Főosztályát, és 2008-ban a választási törvény módo-

sításával (35/2008 törvény) a külföldön élőknek lehetőségük nyílt két szenátor és négy képviselő választására, hogy azok a bukaresti parlamentben védjék az érdekeiket. Az első „román diaszpóra”-választások 2008 őszén tartottak, s mint említettem, ez alkalommal találkoztam először az alcalái románokkal és Daniel Badeával, az egykori pappal, aki immár a román Demokrata Liberális Párt (PD-L) képviselőjelöltjeit népszerűsítette, és a spanyol Néppárt érdemeit élte az urnazárást követő pezsgőzés alatt. A népszerűsítés nemcsak Spanyolországban járt sikerrel. Míg az anyaországban a szociáldemokrata és konzervatív pártunió (PSD + PC) minimális előnnyel megnyerte a választásokat, addig külföldön a PD-L diaszpóra-miniszterei mind a négy körzetben szinte kivétel nélkül kétszer annyi szavazatot tudtak összegyűjteni, mint fő ellenfeleik. Noha ez az eredmény Románia szoros értelemben vett belpolitikáját nem befolyásolta erőteljesen, valódi jelzés lehetett volna a következő évi elnökválasztásokkal kapcsolatban.

A párt mozgósító ereje a spanyol politikusok számára is nyilvánvaló lett, és még 2009 folyamán a spanyol Néppárt és a román PD-L hivatalosan is együttműködési megállapodást kötöttek. A többi román pártnak azonban az egy év nem volt elegendő a mozgósításhoz, és a legtöbb sajtóorgánus szerint „a diaszpóra tette elnökké Băsescu”, a demokrata liberálisok elnökjelöltjét (Zidărescu 2009). A második fordulóban összecsapó két jelölt közül sokáig a szocialista jelölt állt nyerésre, azonban a külföldi szavazatok feldolgozása után a hivatalban lévő elnök végül is 0,67%-kal megelőzte szocialista ellenfelét. Zidărescu (2009) szerint a PSD kudarca annak tudható be, hogy sem Olaszországban, sem Spanyolországban nem kampányolt kellőképpen. Míg a párt olaszországi szervezete túlságosan a helyi elnöke személyére összpontosít, addig a spanyolországi struktúrája egyáltalán nincs kiépítve. Nem csoda, jegyzi meg az újságíró, hogy a 146 876 érvényes külföldi szavazatból a szocialisták csupán 31 045-öt tudtak megszerezni; ha azonban az otthon elért szavazati arányokat külföldön is hozták volna, ők nyerik meg az elnökválasztást.

A politikai erők számára még mindig a migránsok mozgósítása a legnehezebb feladat, azonban hatalmas lehetőségek rejlenek benne. A 2009-es eset is azt bizonyítja, hogy a megszerezhető voksok mintegy 10%-a is milyen mértékben befolyásolhatja egy választás kimenetelét. Csak Spanyolországban él majdnem félmillió választópolgár, aki 2009-ben nem ment el szavazni, feltehetőleg mert teljesen kiábrándult a romániai politikai osztályból. Ezt vette figyelembe megalakulásakor a PIRUM és annak romániai szárnya, az Új Románia, amelynek ha sikerül magához csalogatni az olaszországi és spanyolországi románokat, akár három európai ország belpolitikájában is fontos szava lehet. A fentebb idézett programjuk azonban teljesen irreális és silány, és jól példázza azt a legitimitási válságot, amelyet a spanyolországi román önszervezkedés legfőbb jellemzőjének tekintek.

A mozgalom egy barcelonai kulturális központból, a Románia Házból nőtte ki magát. Elnöke, Florin Ioan Bojor, 1983-ban született az erdélyi Besztercében,

Kolozsvárott végzett teológiát, majd 2004-ben egy ösztöndíjjal Katalóniába került, ahol ugyancsak teológiát és filozófiát hallgatott. 2007-ben megjelentette „az első és egyetlen” román–katalán, katalán–román szótárat, szülővárosában pedig már régóta aktív a kulturális és irodalmi életben (Florin Ioan Bojor honlap, *Curriculum Vitae* rovat). Az „Új Románia” maga eleinte a szervezet folyóirata volt, és csak később adta a párt nevét. A politika és az irodalom összefonódása több ponton is tetten érhető. A szervezet „az első romániai posztmodern irányzatnak” (vagy „mozgalomnak”) nevezi magát, azonban a politikai posztmodernitás fogalmát a jobb–bal polaritás elvetésén túl nem fejtik ki bővebben. A párt honlapján így beszél a fiatal elnök: „Romániába visszatérve azt vettem észre, hogy a mi mentalitásunk bizonyos szempontból sokkal posztmodernebb, mint bárhol máshol Európában. Romániában a gondolatok birodalma megsemmisült, és ami számít, az a beszélő személye, nem pedig a mondanivalója.” (PIRUM honlap, *Ce s-a întâmplat cu România Nouă?*) Máshol pedig vallásos „keresztény posztmodernitásról” beszél, és kiemelt fontosságúnak tartja az ortodox egyházzal való együttműködést, lévén ő maga is teológus. Mindez, a pártprogram Besszarábiára vonatkozó pontjával együtt egy revíziós keresztény–nacionalista párt látszatát kelti, amelynek kommunikációja elsősorban következetlen és értelmetlen irodalmi metaforákon alapul. A mozgalom jelmondata ugyancsak a hipertextualitás szintjén hat, kijelentve, hogy „a román önérzet száműzetésben született” (PIRUM honlap, *Statut* rovat). Ez a mottó kétségtelenül a román származású Goncourt-díjas író, az Alcalái Egyetem egykori bölcsészprofesszora, Vintilă Horia fő művére utal, melynek címe: „Isten száműzetésben született”. Mi több, az említett mű szövegén (és a román emigráns irodalom egyéb alkotásain) keresztül lehet valóban értelmezni a mozgalom politikai diskurzusát. A „román lélek” olyan sajátosságai, mint a mély „keresztényi” hit, amely „a dákok monoteizmusából ered”, vagy történelmi sérelmek, mint Besszarábia, amelyet „az oroszok 1812-ben elraboltak”, mind jelen vannak ebben a „modernitásellenes” irodalomban, kiegészülve a hontalanság megrázó tapasztalatával, amely egyben a „valódi szabadság” szavatolója (vö. Horia 2008: 264–265, 270). Egy politikai programban azonban ezek a gondolatok anakronisztikusan hangzanak, és kétes, hogy tömegek mobilizálására alkalmasak volnának.

A pártnak nem is sikerült elérnie a várt sikert. Az Új Románia aláírásgyűjtő kampánya kudarcba fulladt. Tizenhét megyéből kellett volna huszonegyezer aláírást összegyűjteniük, azonban minduntalan „a koldus, a szolga tipikusan paternalista mentalitásába” ütköztek bele: „Mi megadjuk nektek az aláírást, ti mit adtok nekünk?” – kérdezték tőlük (PIRUM honlap, *Ce s-a întâmplat cu România Nouă?* [Mi lett az Új Romániával?]). A mozgalom ezután a spanyolországi párt építésére szeretné fektetni a hangsúlyt, amiben több lehetőséget látnak. Az Új Romániát pedig „posztmodern szellemi irányzatként” tervezik továbbépíteni, melynek tagjai egyéni jelöltekként indulnak majd a romániai választásokon.

Spanyolországban azonban a PIRUM nem keltett mély benyomást. A párt várakozásai szerint „a 2011. májusban tartandó spanyolországi helyhatósági választások jelentik a Spanyolországi Románok Pártja számára az első vizsgatételt. Ha sikerül román tanácsosokat bejuttatniuk a spanyol polgármesteri hivatalokba, akkor egy új erő lép be a román (!) politikai színtérre: a spanyolországi románok” (PIRUM honlap, *Relații cu alte partide* rovat, *Pedeliștii au pregătit a doua lovitură împotriva Partidului Românilor din Spania*). Reményeikkel ellenben a négy településen, ahol indultak, összesen 97 szavazatot tudtak elkönyvelni, ami az állítólagos párttaglétszámnál is kevesebb. Szövetségeket sem találtak: a katalán nacionalista *Convergència i Unió* elutasította felhívásukat, a román PD-L-vel pedig nyílt háborúban állnak. Ezenfelül belső ellentétek is támadtak. A párt szerint a demokrata liberálisok kémeket juttattak be közéjük, az „árulók” (a honlap hat nevet sorol fel) pedig egy petíciót írtak alá, amelyben a PIRUM és a Katalóniai Románia Ház igazgatójának az elmozdítását szorgalmazták. A párt honlapján olvasható cikk szerint „a két entitás hivatalos forrásaiból értesülve, ahhoz, hogy valaki tagja legyen bármelyiknek, több feltételnek is eleget kell tennie, többek között egy próbaidőnek, amely alatt az illető hűségét és szavahihetőségét tesztelik”. Az összeesküvők azonban csupán „útban voltak a tagság felé”, és emiatt „különböző szimbolikus funkciókat kaptak, hogy ezáltal a hitüket bizonyítsák”. Az intézmények elnöke így pozícióban maradt, és „a spanyolországi fiókjainkhoz tartozó románok változás iránti szomja, a mentalitás megújításának a vágya és az istenhit legyőzi a diaszpórában élő románok egyesülésének az ellenségeit” (PIRUM honlap, *Relații cu alte partide* rovat, *Pedeliștii au pregătit...*).

Florin Bojor a párt legnagyobb sikerének a kapott médianyilvánosságot tartja, mely segítségével a mozgalom elvei bekerülhettek a köztudatba. Csak az idő fogja tehát eldönteni, hogy a PIRUM is a PIR sorsára jut-e, vagy sikerül valahonnan új erőt szereznie. Újabb érdeklődésre a spanyol média részéről legközelebb már csak négy év múlva számíthatnak, habár a 2011-es precedens meggyőzhette a spanyol nacionalistákat a románok erőtlenségéről. Bojor eközben, a honlapja szerint, visszaköltözött szülővárosába, ahol a Költelékek Irodalmi Társaság és az Erdélyi Nemzetközi Klub tevékenységében vesz részt, valamint a helyi középiskolában tanít hittant.

A két bemutatott politikai párt különböző szerveződési típusokat képvisel, amelyre a következő fejezetben még visszatérek. Ami azonban általánosságban elmondható a románok önszerveződéséről, az, hogy a legszemélyesebb célok elérése és a legambiciózusabb társadalmi változtatások tervei között ingadozik, ugyanakkor a vállalkozás aspirációitól függetlenül nem rendelkezik azzal a legfontosabb tényezővel, amely Tocqueville szerint egy egyeület „erkölcsi tekintélyét” garantálhatja. Az „egyesülés művészetét” a spanyolországi románok csak amatőr szinten űzik.

5.3. Művészek, írók és sajtómunkások

A gazdasági célú migráció ökonomista értelmezését mi sem kérdőjelezi meg jobban, mint a migránsok nem gazdasági jellegű aspirációi. A különféle egyesülések és csoportosulások az első jelei annak, hogy a munka már nem egyedülálló szempont a bevándorlók életében. A legtöbb egyesület a csoport összetartozását, valamint a kulturális és nyelvi sajátosságok megőrzését célozza, ami egy hosszabb tartózkodás szándékát bizonyítja, és igényt tart olyanokra, akik az ehhez szükséges tudással és tehetséggel rendelkeznek. Ezek azonban túlmutatnak az egyéni elismerésre való törekvés különböző formáira, amelyeket a közösség-szervezői tevékenységhez hasonlóan egyfajta küldetéstudat vezényelhet.

A „tehetség” kérdése a gazdasági migránsok esetében általában a szakértelem formájában merül fel, nem pedig mint rejtett vagy elfojtott művészi tehetség. A Romániában élők számára a spanyolországi románság eleinte az „eperszedők” (*căpșunari*) homogén csoportját jelentette, és talán emiatt is kavart nagy vihart 2008-ban Costel Busuioc esete, aki egyik napról a másikra lett építőipari segédmunkásból a „Kárpátok Pavarottija”.

Busuioc egy moldvai kisfaluban született 1974-ben tizenkét gyermekes családba. Tizennégy évesen elszökött otthonról, hogy önállóan próbáljon szerencsét, és kapcsolatba került egy Hunyad megyei ortodox misszióval, amelyik befogadta a nyolc elemi osztályt végzett fiatalembert. Továbbtanulásra kevés esélye volt, megélhetését a fogadó családja háztartásában végzett munka biztosította. Pár év múlva megismeri későbbi feleségét, majd különféle munkákat vállal, hogy eltarthassa családját, és kántorként is tevékenykedik. 2006-ban dönt úgy, hogy Spanyolországba utazik és kőművesként próbál szerencsét.

Különös hangjára már otthon felfigyeltek, spanyolországi munkatársai pedig tovább erősítették hitében, és végül benevezett egy spanyol tehetségkutató versenyre, amelyet a bevándorlók számára szervezett egy kereskedelmi televíziócsatorna. A 2008. január–március között lezajlott nyolcfordulós versenyt végül Busuioc nyerte, és egyik napról a másikra nemzeti hőssé vált. A nyeremény egy lemezszerződést is tartalmazott, így Busuioc nyomban munkához állt. Közben Romániából is érkeztek a megkeresések, koncertajánlatok, valamint a kultuszminiszter egy ösztöndíjat is ígért a román tenortehetség számára, aki így a konzervatóriumban képezheti magát érettségi hiányában is. Felfedezése óta egy önéletrajzi beszélgetéskötete is piacra került, és középiskolai tanulmányait is folytatja, a bulvármédia pedig életének minden apró történetét dokumentálja.

Busuioc esetén felbuzdulva a román sztárgyár minden külföldi próbálkozásra felkapja a fejét, és rátaláltak már a második, harmadik és sokadik Busuiocra is. Az elvándoroltak rejtőzködő tehetsége tehát napvilágra kerül, noha azoknak, akik az irodalmi alkotás területén érzik magukat tehetséges-

nek, sokkal kevesebb esélyük van hirtelen nemzeti hőssé válni. Számura azonban az emigrációs irodalom teljes hagyománya segítheti elő az elismerést egy szűkebb értelmiségi körben. A költő, az író, a pappal együtt, igencsak magas státusnak örvendett a román népi etika korában, amelyből maga az emigráns irodalom kinőtte magát, ellenpontját képezve a Romániában közben kibontakozó szocialista realizmusnak. „Írónak lenni nálunk nemesi rang volt” – írja Vintilă Horia (2008: 266). Írónak lenni a bevándorlók között pedig ugyancsak kiváltságos helyet biztosíthat, már ha elismerik.

Az 1989-es fordulat előtt a politikai menekült, az „emigráns” jellemzői teljesen másak voltak a posztszocialista gazdasági migrációban résztvevőknél. Leggyakrabban olyan rendszerellenes egyénokről volt szó, akik az otthoni kulturális-tudományos élet valamelyik területéről kiszorulva „emigrációban” folytatták korábbi küldetésüket, szoros kapcsolatokat alakítva ki egymás között, valamint a fogadó ország értelmiségével, akik egyenrangú társakként tekintettek rájuk. Egy ehhez hasonló migrációtípust képvisel újabban az úgynevezett „brain drain”, avagy a képzett munkaerő migrációja, és a számos együttműködési és ösztöndíj-lehetőség művészek és kutatók számára. Ezek mind a nemzetközi mobilitás egy másik színterét képviselik, amely alkalmanként összefonódik a gazdasági migrációval, ám nem képezi szorosan tárgyát jelen tanulmánynak. Az emigrációs irodalom azonban a háttéréül szolgál a kibontakozó migrációs irodalomnak.

Spanyolország és Románia kulturális kapcsolatai a negyvenes évek elejéig vezethetők vissza, midőn a két ország vezetőinek politikai szimpátiái ugyanabba az irányba mozdultak. A közeledést Pamfil Șeicaru, két nagy bukaresti újság igazgatójának 1941. júliusi madridi látogatása indította el. Az újságíró, aki pár évvel korábban nyilvánosan kiállt a nacionalista oldal mellett a spanyol polgárháború alatt, előkelő fogadtatásban részesült, és szoros sajtókapcsolatok is kötődtek (Mihalcea–Moise 2011/II). A spanyolok épp a polgárháborúnak köszönhetően fedezték fel „kárpátokbeli latin testvéreiket”. A közös „latin” múlt képezte a közeledés alapját, amely „a románok számára minden ajtót kinyitott” (Mihalcea–Moise 2011/I). Egy évre rá pedig hivatalosan is aláírták a kulturális egyezményt, mely a romániai kommunista hatalomátvétel utáni évtizedekben a spanyol állam és a román emigráns értelmiség közötti íratlan egyezménnyé változott. Az egyezmény kulturális és tudományos cserekapcsolatokat írt elő, nyelvi tanszékalapításokat, diákcseréket, valamint román–spanyol együttműködési egyesületeket „Traianus” néven. Így jött létre a salamancai Spanyol–Román Egyesület, amely 1950–1974 között számos román könyvet és fordítást publikált. Még az év nyarán két román cserediák fogadásáról is vannak emlékek, ősszel pedig Alexandru Busuioceanu vezetésével a Román Nyelv és Kultúra Tanszék is megalakul a Madridi Egyetemen. Egy másik számottevő esemény a madridi Román Kulturális Alapítvány 1983-as létrejötte. Az alapító okiratot Traianus császár szülőhelyén, az egykori római Italica romjainál írták alá, Sevilla közelében (uo.). Az öt alapító tag között

maga Vintilă Horia is fellelhető, Italica romjai pedig azóta is fontos jelképei a közös római múltnak. Florin Bojor, a PIRUM elnöke is elzarándokolt a településre andalúziai kampánya során (PIRUM honlap).

A román–spanyol kulturális kapcsolatok a 20. század végére meggyengültek, a Szovjetunió bukása után pedig az emigráns értelmiség szerepe és fontossága is csökkenni kezdett. A kilencvenes évek végén, amikor az új migránsok szellemi igényei kezdtek konszolidálódni, kulturális úrben találták magukat. Az utóbbi években újabb kapcsolatok vannak kialakulóban a két ország között, de ez már javarészt az új román jelenlétnek köszönhető, és a bevándorlók igényei körül alakul. A kulturális erőviszonyok nagyjából követik a politikai szerveződéssel kapcsolatban korábban leírtakat. Az írók, költők és egyéb művészek valamely egyesület körül csoportosulva tevékenykednek, és sikerük maga az egyesület sikeréhez is kötődik.

Az alcalái román egyesület (ACAIR) Iacob Caba javaslatára indította el az irodalmi kört, amelyről korábban már szóltam. Ennek segítségével mutathatta be Iacob is 2007-ben első verseskötetét a Rey Juan Carlos Egyetem fuenlabradai campusán egy interkulturális esemény keretében. Iacob Cabát úgy tartja számon a közösség, mint az „*első költőt a bevándorlók közül, akinek verseskötete jelenik meg*” (Gabriel Gabrea, 2009.04.23.), mármint a gazdasági migráció éveiben. Iacob javaslatára pedig egy díjat is alapítottak, amivel a tehetséges román fiatalokat jutalmazták, tovább ösztönözve őket a kimagasló eredményekre. Az első ilyen díjat Marcela Macamete nyerte el, Iacob Caba unokahúga, aki tizenhárom évesen hívta fel magára a közösség figyelmét. Versei először 2006-ban jelentek meg a *Gyökerek* című hetilapban, majd 2007-ben nyerte meg az említett „Fiatal Tehetségek” díjat. Rá egy évre a *Mari Puri Express* nemzetközi irodalmi versenyen is részt vett. 2009-ben önálló kötettel mutatkozik be, amely az év közepén ugyanannál a gyulafehérvári kiadónál jelent meg, akárcsak Iacob könyve. Verseskötetét 2011 nyarán a spanyol *Antígona* kiadó is publikálta kétnyelvű kiadásban, és a spanyol nemzeti televízióban is bemutatták, ahol elismerte, sokkal könnyebb számára spanyolul írni, mint anyanyelvén. Marceláról nagybátyja úgy tartja, ő a „*világ legfiatalabb kétnyelvű költője*”. Versei témaválasztása a tizenévesek többségét foglalkoztató motívumokat tükröz: elsősorban szerelemről ír rövid, szimbolikus költeményeket. A kötet előszavában Iasmina Babeş párhuzamba hozza Marcela stílusát a Herder-díjas román költő, Ana Blandiana stílusával: „Ana Blandiana verseinek egyhangúan elismert két fő jellegzetessége a rövidség és a cikornyátlan stílus. Nincs kétség afelől, hogy [Marcela] verseit is ezek jellemzik. Hogy lírája eléri-e a nagy költő verseinek leglényegesebb tulajdonságát, sugallata erejét is, az majd elválik. Meggyőződésem, hogy igen.” (Bucurenciu 2009: 7.)

Marcela azonban nem az egyetlen fiatal költő tehetség, akire felfigyeltek. Gabriela Tabeicát tizennégy évesen ismerhette meg a spanyolországi olvasóközönség, három évvel azután, hogy családjával Spanyolországba költözött.

A lány már tizenegy évesen benevezett egy nemzetközi versenyre, ahol elnyerte a fődíjat. Spanyolországban egyik tanára ösztönzésére publikált pár verset egy helyi lapban, majd egy madridi költészeti versenyen második díjat nyert. Gabriela is két nyelven ír, legkedveltebb témái pedig ugyancsak a szerelem, a természet, de a nemzeti érzület is, és legnagyobb álma egy önálló kötet. Fő szellemi támogatója az egyik tanára, aki a „román nyelv, kultúra és civilizáció”-képzés keretében tanít román nyelvet. A lány tervei ugyanakkor túlmutatnak a költészeten: „Ügyvéd szeretnék lenni, és a költészet lesz a szenvedélyem. Akárcsak az éneklés. Nagyon szeretek énekelni, és nagy vágyam, hogy zongoraleckéket vehessek.” (Panturu 2008.) Ő is, akárcsak Marcela, annak a fiatal másodgenerációnak a képviselője, akik Romániában születtek ugyan, de már Spanyolországban töltötték a személyiségformálódás szempontjából legfontosabb éveket, és személyes tapasztalataik vannak családjuk migrációjával kapcsolatban. Életterveik nem különböznek a spanyol fiatalokétól, azonban kettős kötődésük befolyásolhatja képességeiket és szellemi érzékenységüket. Az első generációtól eltérően azonban függetleneknek érezhetik magukat azoktól a kötelekektől, amelyek a bevándorlókat ambícióiktól esetleg visszatartják.

Iacob, aki jelenleg munkanélküli, teljes idejét a költészetnek szentelheti. Ez a legpozitívabb oldala a munkanélküliségének, és amíg lehetséges, ki is élvezi – állítja. Elmondása szerint egy új irodalmi hullámot szeretne megteremteni, melyet „befogadási irodalom”-nak nevez, és ami „egy morális töltetű és vallásos esztétikájú [sic!] irodalom, mely leválthatja a mai vulgáris irodalmat” (Iacob Caba 2009.04.29.). Erőteljesen vallásos töltetű verseket ír, és kötetének megjelenését az ortodox egyház is támogatta. Könyvének ajánlása is egy lelkésztől származik, és így szól: „A Szentírás az idők során számos művészt megihletett, akárcsak e kötet szerzőjét. Legyen ez a könyv buzdítás a románok számára, hogy jobban közeledjenek Istenhez... könnyek között.” Az utolsó két szó a könyv címét tükrözi, és egy ismert keresztény motívumra utal, Szűz Mária könnyeire.

Iacob a biográfia szintjén hasonlít néhány eddig már megismert szereplőre: akárcsak Daniel Badea, Florin Bojor vagy Costel Busuioc, ő is kántorkodott, és fiatalkorában egyházi úton indult el, amit később kénytelen volt elhagyni. Ez a jelenség annak a szerepnek köszönhető, amit az ortodox egyház (és újabban a neoprotestáns imaházak) töltenek be helyi szinten a szegény és elszigetelt román falvakban. Számos család életében az egyháztól kapott segélyek igencsak fontosak, a templomok pedig igényt tartanak fiatal sekrestyésekre. A vasárnapi iskola gyakran pótolja az állami oktatás hiányosságait, a papok pedig például szolgálnak a fiatalok számára. Az egyház társadalmi szerepe a rendszerváltozás után erősödött meg, és a városokban is érezteti hatását.

Terepmunkám idején Iacob a saját és az unokahúga kötetének népszerűsítésével foglalkozott. „Egyetlen elajándékozott példány sem veszteség – mondta –, így születnek a kapcsolatok! Ma egy agresszív kampányra van szükség a kultúra

területén... valami olyasmire, mint a Harry Potter-könyvek esetében, csak épp ellenkező motivációval; nem a Sátán szolgálatába állítani az irodalmat, hanem a Jó szolgálatába." Törekvéseit sokan irreálisnak tartják, a román sajtó pedig szarkasztikusan számolt be róla és az általa elindított irodalmi mozgalomról. Camil Dacian újságíró, aki 2009 őszén publikált egy kritikus hangvételű könyvet a spanyolországi románokról, egyenesen tehetségtelennek nevezi, olyannak „aki a kötetbemutatóig csak hugyozni lépett be felsőoktatási intézménybe” (kötetlen beszélgetés Camil Daciánnal). Szerinte az egyházhoz való folyamodás és az egyház elismerése nem jár együtt „az írói tehetség valós igazolásával”. Nem csoda, hogy Iacob és Camil kerülik egymást, noha ugyanahhoz a szorosabb ismeretségi körhöz tartoznak, és több eseményen mindketten jelen voltak. Mi több, Iacob unokahúga verseskötetének a borítóját ugyancsak Camil tervezte.

Camil 2008-ban mutatta be az évek során írt publicisztikáinak gyűjteményét az alcalái CHR-ban. Második könyve 2009-ben jelent meg, s benne ugyancsak kritikus hangon ír a spanyolországi románok „nagyzási hóbortjáról” és a román kulturális élet gondjairól. Példái igencsak hasonlóak azokhoz, amelyeket Magdalena Racoviceanu említett beszélgetésünk során (lásd 4.3. alfejezet). Elmondása szerint, noha fájdalmas és sajnálatos igazságokat ragad meg egyesek viselkedésmódjában, mindezt a honfitársai iránti szeretetből teszi, és reméli, hogy azok a könyv hatására változtatnak majd rossz beidegződéseiken. Ami a kultúrát illeti, Camil szerint a román művészek nehezen jutnak támogatáshoz, és szinte lehetetlen számukra feljutni a spanyol kulturális porondra: „Nagyon nehéz a spanyol kulturális közegben érvényesülni, és jelenleg csak keveseknek sikerült ez. A legtöbb művész egyéb jellegű munkából kell, hogy megéljen. Én soha nem is terveztem, mivel nem vagyok elsőrangú író vagy fényképész, hanem újságíró.” (Drinovan 2011.) Ugyanakkor számos tehetséges embert volt szerencséje megismerni, képzőművészeket, zenészeket, költőket, akiknek az általa szerkesztett újságokban biztosított nyilvánosságot. Voltak persze rossz tapasztalatai, és erről is beszámol könyvében: „Léteznek sajnos hamis művészek is, akik nagy hűhót csapnak, hogy vonzzák a figyelmet, ám mint tartalom nélküli formák inkább ártottak a spanyolországi román kultúrának.” (Uo.) Nem ad neveket, de „költőcskének”, illetve „a tollforgatás »manelistáinak«”⁹⁵ nevezi azokat, akik „csak azért írnak, hogy kinyomtatva láthassák a nevüket és költőkként szerezzenek elismerést, jöllehet valójában félműveltek, és »műveikben« sorjáznak a helyesírási hibák” (Ungureanu é. n.).

Noha két fényképkiallítása is volt Madridban, és a harmadik könyvén dolgozik, Camil elsősorban újságírónak tartja magát. A kisebbségi román sajtó világa azonban tükrözi a tágabb kulturális életet jellemző bizonytalanságot és bizalmatlanságot. Egy publicista az interjú alatt többször is megkérdezte,

⁹⁵ lásd az 5.5. alfejezetet a *manele* műfaj jelentéséről. A „manelista” (románul: *manelist*) kifejezést a romániai magyar köznyelv is átvette a *manele*-előadókra vonatkozólag.

hogy nem egy másik újságnak kémkedek-e, mert túl sokat kérdezősködöm az előző munkahelyéről, ahonnan nemrég kilépett, és új lapot alapított. Nem erről volt szó, hanem egyszerűen nem sikerült felvennem a kapcsolatot senkivel, aki annál az újságnál dolgozott volna, és amely mellesleg az egyik legrégebbi spanyolországi román sajtótermék. 2001-ben indult el az első közismert román újság, a *Románként a Világban* (RV), kéthetente jelent meg Madridban 30 000-es példányszámban, és ingyenesen terjesztették. Egy nagyobb program részeként született, mely azonos nevet viselt, és magában foglalt egy rádióműsort, egy internetes honlapot, internetes rádiót meg egy reklámügynökséget. A terepmunkám ideje alatt több román újság is létezett, a két legfontosabb a még frissnek számító *A Román*, valamint a *Gyökerek* hetilap. Utóbbi nem román kezdeményezés, hanem egy olyan hálózat része, amely minden bevándorló csoport nyelvéen kiadja a lapot, és mindegyik az illető csoport tagjaiból álló saját szerkesztőgárdával rendelkezik. A román nyelvű sajtó világát két újságíró profilján keresztül mutatom be, Camillal kezdem:

„– Tizenegy éve élek Spanyolországban. Azért jöttem ide, mert kiábrándultam Romániából. Azt hiszem, azon kevesek közé tartozom, akik nem anyagi megfontolásból jöttek el. Nekem otthon egy elég jó munkám volt. Nyolcvankilenc előtt mérnökként dolgoztam, mert ez a szakmám, de a... változások után – mert sosem nevezem forradalomnak; az minden volt, csak az nem –, tehát a változások után újságírónak csaptam fel, és mellette a polgármesteri hivatalnál protokollfőnökként is dolgoztam.

Újságíróként Temesváron kezdtem a helyi napilapoknál, majd egy hetilapot indítottam Lugosban, ami helyi híreket közölt.

– Miért jött pont Spanyolországba?

– Mert úgy tudtam, hogy itt lehet szerezni papírokat, és emellett mindig is vonzott a spanyol kultúra. Fiatalkoromban sokat olvastam, főleg dél-amerikai írókat, akkoriban nagy divat volt. Mindig is meg akartam tanulni spanyolul, hogy eredetiben olvashassam őket.

– Hamar megtanulta a nyelvet?

– Nem igazán. Az volt a gond, hogy románokkal dolgoztam együtt, és így nem lehet megtanulni. Jobban megtanultam »moldvaiul«, mint spanyolul, mert moldvaiakkal dolgoztam együtt. Később spanyolokkal dolgoztam, és ott már igen, meg lehetett tanulni.

– Mit dolgozott az elején?

– Építkezésen, segédmunkásként. Nem volt könnyű dolgom, még soha nem végeztem ilyen munkát. De megálltam a helyem, és úgy gondoltam, ha már úgyis ez a sorsom, akkor tanulok valamit! Figyeltem a mestereket, és ellestem tőlük a mesterséget. [...] A következő munkahelyre már szakemberként jelentkeztem. Nem voltam az, de belejöttem, és nagyon jó volt a fizetés. Ma már képes lennék bármit elvégezni. De nagyon nehéz volt... Ha azt kellett volna életem végéig csinálnom, akkor hazamentem

volna Romániába. De meg voltam győződve, hogy idővel találok valami mást. [...]

Aztán találtam egy műhelyvezetői állást egy gyárban. Ez már az eredeti szakmámba vágott, minthogy mérnöki diplomám van. [...] Az ajánlatot egy újsághirdetésben találtam, mert akkorra már olvastam spanyolul, így egyedül is boldogultam. A papírjaim is megvoltak, már több mint három éve voltam itt [...]

– Hogyan kezdett el újból újságíróként dolgozni?

– Én még korábban felvettem a kapcsolatot egy román újsággal...

– Az RV-vel?

– Nem, még előttük volt egy másik. Az RV-nél nem voltak újságírók, nem is érdekelte őket az újságírás. Őket a MoneyGram hozta létre, hogy reklámozhassa magát a románoknak. De nem nevezhető újságnak, több volt benne a reklám, mint a hír. [...] Nem, még előtte létezett a »Romániai Vágyódás«, de csak két száma jelent meg; erről nem sokan tudnak, nem volt hosszú életű. [...] Én már az elején kerestem partnereket egy újsághoz, a templomnál. Senki nem jelentkezett, egyetlen lélek se. Nem tudtam én még akkor, hogy mennyire irányt tévesztettem... [...] Közben a »Romániai Vágyódás« is megszűnt, nem is tudtam velük felvenni a kapcsolatot. Utána következett az RV, ott azonban meg kellett tanítani a gárdát, hogyan írjanak újságot... De nem érdekelte őket, mert ők a MoneyGram alkalmazottak voltak, nem újságírók. Csak azért írtak, mert ezt kérték tőlük a főnökök [...] Én azzal a feltétellel vállaltam el az újságot, hogy átszerkeszthetem, és rendes újságot csinálók belőle, mert különben nem éri meg az egész. Ez véleményem szerint sikerült is; egy rendes újságot hagytam magam mögött három évvel ezelőtt, amikor eljöttem. Akkor indult a »Gyökerek« román kiadása, és jelentkeztem főszerkesztőnek. [...]

– Ön szerint mi a szerepe a román nyelvű sajtónak?

– Ezt már több helyen is elmondtam, mert sokan nem értik az újságírók közül. Az írott sajtónak az informáláson túl kitüntetett szerepe a »formálás«. Az információ manapság már nem az írott sajtó területe, hanem az interneté, a tévéé... az információ elúszik. Nem, az újságíráshoz kell tudni írni, és jól megírt cikkeket kell nyújtani. Például »A Román« újság informatív. Nincs benne semmi olyan, amit jó írásnak nevezhetnénk, mert csak információt közöl, amit amúgy is ismer már mindenki, és még csak nem is napilap, hanem kéthetente jelenik meg... Nekem más elképzeléseim vannak az újságírásról.” (Camil Dacian, férfi, 55 éves, Timis, 2009.05.27.)

Az RV-n és a Gyökereken kívül Camil egy internetes újság, a *Román Világ* (*Universul Românesc*) igazgatója is. Az újság eleinte nyomtatásban jelent meg, de alig hét hónapig tudott fennmaradni, majd „olyanok kezébe került, akik rossz irányba vitték”. Egy ideje Camil újból átvette és átalakította, azonban, mint mondja, túl kevesen vannak, és „személyes okok olykor keresztbe tettek

nekik” (Drinovan 2011). Az oldalt hárman vezetik, a főszerkesztő-helyettes pedig Manuela Panait, akit a CHR munkatársaként ismerhettünk meg.

A *Románról* a 4.3. alfejezetben ejtettem pár szót, megemlítve, hogy a Cég2 által létrehozott médiumcsoporthoz tartozik. Az újság huszonnégy színes oldalt tartalmaz, és kéthetente jelenik meg havi ötvenezres példányban. Nemrég ünnepelte harmadik évfordulóját, a szerkesztői pedig az első olyan újságként tartják számon, „amelyet teljes mértékben románok hoztak létre”. Célja a spanyolországi románság informálása, és a hírek eljuttatása „az olvasók kezébe”. Ez azért fontos, mert a többi ingyenes újságot a román kötődésű helyekre szállítják a terjesztők, és az olvasó feladata, hogy hozzájusson. Egy célzott újságosztás azonban több anyagi forrást igényel.

Amiként a Cég2 nagyobb társadalmi befolyásban gondolkodott, *A Román* is többet szeretne elérni, mint egyszerű informálást: „Serkenteni szeretnénk a románok integrációját a helyi közösségekbe, megértetni velük a spanyolországi és főként a romániai események fontosságát és következményeit. Támogatjuk a románok részvételét a társadalmi, kulturális és politikai életben, úgy Spanyolországban, a többi polgárral együtt, mint Romániában, ahol a külföldön élő románok számát egyre inkább tudatosítja a társadalom.” (TEIA honlap, *Grupul Românul* rovat.) A cégcsoport egy román nyelvű rádióműsort is vezet, 2011 tavaszán pedig egy női magazint is piacra dobott. A gazdasági válságot figyelembe véve elmondható, hogy a médium egészségesen növekedett születése óta, és főszerkesztőjének kezdeti reményei beválni látszanak.

„– 2002 óta élek Spanyolországban. Van két itt született gyermekem, és egy román újságnak dolgozom. Az elején más munkákat végeztem, főleg bárokban, mert ez a törvény: az elején azt kell dolgoznod, amit lehet, nem dolgozhatsz a szakmádban. [...]”

Véletlenül kerültem Spanyolországba. Feleségemmel sokat gondolkodtunk, hogy hova menjünk, mert mindenképp el akartuk hagyni az országot. Szerintem azoknak a fiataloknak, akik otthon maradtak, egyszerűen nem adatott még lehetőségük eljönni. [...] Az én generációm már angolul tanult az iskolában, és Angliába szerettünk volna menni valamilyen ösztöndíjjal... Nem azt tervezi az ember, ha fiatal és van egy diplomája, hogy takarító legyen vagy végcéket mosson, hanem hogy tovább képezze magát. Nekünk sajnos erre nem volt itt lehetőségünk. [...] Egy ismerősöm ajánlott egy munkát, amellyel négyszer annyit kereshettem, mint újságíróként.

– Mennyi időre tervezett idejönni?

– Én végleg. Tudom, hogy sokan azért jönnek ide, hogy dolgozzanak és meggazdagodjanak... De én azzal a szándékkal jöttem, hogy többet nem megyek vissza. Egyszerűen elegendő lett. Mindenkitől azt hallottam, hogy Spanyolország befogadó, nincs gond a beilleszkedéssel, és normális körülmények között lehet élni. [...]”

– Mennyi ideig dolgozott a bárban?

– Két évig. Utána egy utazási irodában szerettem volna dolgozni, és elkezdtem járni egy továbbképzésre, de közben rátaláltam az RV hirdetésére, hogy román újságírókat keresnek. Akkoriban nem is gondoltam, hogy még valaha újságíróként dolgozhatok. Otthon nem tudtam volna elképzelni az életemet a sajtó világán kívül, de miután idejöttem, teljesen lemondtam róla. [...]

– Hogy került A Románhoz?

– Azért hagytam ott az RV-t, mert ez egy friss lap, most jelenik meg az ötödik száma, és szerintem a legjobb minőségű az összes közül. Az RV pedig gyakorlatilag nem is létezik már. [...] A legtöbb újságban csak hirdetéseket találsz, mert nincs, aki megírja a cikkeket. Az újságok az elején bárkit alkalmaztak, aki tudott románul, nem kellett hozzá semmilyen képesítés, és ez egy furcsa sajtóhoz vezetett...

– Miben más A Román?

– A formátuma gyakorlatilag olyan, mint a többi ingyenes román újságé, azzal a különbséggel, hogy mi nem a templomoknál és boltoknál szórjuk szét, hanem az emberek kezébe adjuk. A másik, hogy hosszabb cikkeket is közlünk. [...]

– Ön szerint mi a feladata az itteni román sajtónak?

– Szerintem ugyanaz, mint bárhol máshol: hogy informáljon. Azzal a különbséggel, hogy nekünk két irányból kell informálnunk: egyrészt Romániáról, [...] másrészt az itteni spanyol hírekről, ami személyesen érinti őket, de más forrásból nem értesülnek róluk. Nagyon kevesen vannak, akik spanyol sajtót olvasnak... szinte senki. És rengetegen az internetet sem használják, ami elég nagy gond... Nekünk meg kell találni a módját, hogy elérjük őket, főleg most, hogy az egész félszigeten szét vannak szóródva, és a legkisebb falvakban is találkoztam románokkal.

– Milyen anyagi forrásokból lehet fenntartani egy ingyenes újságot?

– Hirdetésekből. Szinte kizárólag csak abból lehet fenntartani egy ilyen újságot. [...] Leginkább spanyol cégek hirdetnek bennük.

– Gondolkodott valaha azon, hogy egy spanyol újságnál dolgozzon?

– Megfordult a fejemben, de az nagyon nehéz. Biztos be lehet valahogy kerülni, de nagyon nehezen. Ügyvédnek, újságírónak, tanárnak elmenni nem igazán lehetséges; ezek olyan munkák, amik több évet igényelnek... talán a második generáció. Persze ha adnának rá esélyt, biztos elboldogulnék." (Fabian Dabija, 31 éves, Galați–Sibiu, 2009.05.16.)

A jelek szerint a román nyelvű újságok többnyire nem belső összefogás eredményei, hanem külső ösztönzők hatására jöttek létre. Ugyanakkor elsőként nyitották meg az utat azok előtt, akik migrációjukat megelőzően a sajtóban dolgoztak. Camil Dacian szerint sokan vannak, akik tehetséges újságírókként hagyták el Romániát, és ha nem lettek volna olyan erősek a migrációs csatornák, akkor valószínűleg más országokban kötöttek volna

ki. Ő szíve szerint Franciaországban telepedett volna le, mivel jól ismerte a nyelvet, és a román kulturális emigrációnak egy klasszikus célpontja volt, ahol évtizedek óta működtek az elszármazott értelmiségi körök. A kilencvenes években azonban gyakorlatilag lehetetlen volt ott legális státushoz jutni. Fabian Dabija pedig Nagy-Britanniában szeretett volna letelepedni, azonban egyedül Spanyolországban voltak ismerősei, akik segíthettek. Az erős migrációs szálak ugyanakkor nemcsak húzóerőként hatottak, hanem azt is lehetővé tették számukra, hogy régi mesterségüket gyakorolják, hamarabb, mint azt eleinte képzelték volna.

Az újabb kihívást pedig most már egy olyan minőségű sajtó létrehozása jelenti, amilyenhez otthon hozzászoktak. A lelkészekhez hasonlóan az újságírók is alig pár éve képesek hivatásukból megélni, nem pedig csak hobbiaként úzni azt. Ahhoz azonban, hogy egy „normális” sajtó létrejöjjön, Camil szerint olyan közösségre van szükség, amely jelenleg nem létezik: *„Nem beszélhetünk itt román közösségről vagy összefogásról, mert csak »aranyosok« vannak, akik pénzt szerezni jönnek, és nem érdekeltek abban, hogy megismerjék egymást vagy az országot, amelyben élnek”* (Camil Dacian, 2009.05.27). Ugyanakkor biztos benne, hogy amikor *„rájönnek, hogy idetartoznak, és hogy a gyerekeik már nem bevándorlók, hanem spanyolok, európaiak és egyben románok, akkor majd lesz valódi sajtó és lesznek igazi újságírók”*.

Ugyanez igaz a tágabb kulturális életre. A csoporton belüli kulturális differenciálódás még csak kezdetleges; egy szűk ismeretségi körrel beszélhetünk, amelynek tagjai különböző szerepeket töltenek be az adott helyzet függvényében, és ugyanakkor számos ellentét létezik. Az irodalomnak fontos szerepe lehetne a spanyolországi románság identitásának formálásában, azonban ilyen jellegű program még nem fogalmazódott meg, habár vasárnapi beszélgetéseink során a B2-ben többször is hallottam, hogy *„valakinek meg kéne írni az alcalái románok történetét”*. Jelenleg a szűk értelemben vett „bevándorló-irodalom” szétszórt próbálkozások halmazaként fogható fel. Műfajilag a líra és a publicisztika dominál, nagyobb lélegzetű prózai alkotások még nem készültek. Általában román nyelven íródnak, és emiatt csak romániai kiadók támogatására számíthatnak. Ezt nyilvánvalóan hátránnyként kell értelmezni, ezt az is bizonyítja, hogy Camil Dacian szülővárosában adta ki ugyan a könyvét, de azt csakis a spanyolországi román olvasóknak szánta, és kizárólag a félszigeten tette elérhetővé. A könyv spanyol fordítása ugyancsak a romániai kiadónál jelent meg.

Egy fontos lépés ezen akadály leküzdésére a madridi *Niram Art* kiadó 2009-es megalapítása. A kiadó egy tágabb kulturális kezdeményezés része, amely a képzőművész Romeo Niram nevéhez fűződik. A bukaresti születésű festő 2001-ben költözött Lisszabonba azzal a reménnyel, hogy egy befogadó és ösztönző közeget talál művészete számára. Nyolc év után azonban Madrid mellett döntött, amely *„több lehetőséget kínált”* (Niram 2010). Még Portugáliában megalapította a *Niram Art* folyóiratot, majd 2008-ban Madridban

létrehozta az *Espacio Niram* elnevezésű kulturális központot, amelynek fő célja a kortárs művészet népszerűsítése a fiatalok körében. A központ többek között dzsesszkoncerteknek, irodalmi esteknek és könyvbemutatóknak ad otthont. Ezek után következett a könyvkiadó, amely eddig román művek spanyol fordítását és spanyol szerzők román kötődésű könyveit publikálta, de egy Spanyolországban élő román fiatal kötetét is kiadta. Célja a két nemzet közötti kulturális kapcsolatok erősítése, de befolyással lehet a román „migrációs irodalom” fejlődésére is, habár az eddig megjelent könyvek tárgya nem kifejezetten a migrációs tapasztalat valamely aspektusa. Az is lehet, hogy a román migráció sajátosságaiából kifolyólag nem fog kialakulni az a más kontextusokban megfigyelt irodalmi stílus, ami a bevándorló közösségekhez köthető.

A „migráció irodalma” kifejezés egy hosszabb folyamat eredménye, és a korábban használatos „vendégmunkás-irodalom”, „külföldiek irodalma” vagy „migránsok irodalma” kifejezéseket volt hivatott felváltani (Adelson 2005: 23; vö. Frank 2008: 3). Az új fogalom egy olyan irodalmat takar, amelyik nem feltétlenül tárgyalja közvetlenül a migrációt és annak hosszabb távú hatásait, és nemcsak bevándorlók által íródik, hanem a kulturális találkozás eredményezte motívumokból táplálkozik. Egy igencsak tág meghatározás szerint „a »migrációs irodalom« minden olyan irodalmi műre vonatkozik, amelyik a migráció korszakában íródik [written in an age of migration] – vagy legalábbis azon művekre, amelyekről elmondható, hogy a migrációra reflektálnak” (Frank 2008: 2). A tág definíció azzal támasztható alá, hogy „létezik egy olyan *tendencia* a nem-migráns irodalomban, hogy a migráns irodalomhoz köthető témákat tükrözi vissza, és annak diszkurzív stratégiáit alkalmazza” (Frank 2008: 3). Ez azonban előbb egy *migráns irodalmat* feltételez, ami a román esetben még igencsak fejletlen, és még távolról sem beszélhetünk egy, a németországi török irodalom mintájára bekövetkezett „román fordulatról a spanyol irodalomban” (vö. Adelson 2005). Egyelőre a román bevándorló-irodalom fő irányvonalainak kell kirajzolódnia, valamint a szerzők és a művészek identitásának kell megszilárdulnia. A jelenlegi helyzetet az a kérdés írja körül a legpontosabban, amelyet a *Gyökerek* újságírója tett fel Romeo Niramnak interjúja legelején: „Ki is vagy te, Romeo Niram? Festő? Kultúremler? Bevándorló?” (Niram 2010). A válasz persze az volt, hogy mindez egyszerre.

5.4. Tanárok és diákok

Már említettem, hogy a román közoktatásban olyan alacsonyok voltak a bérek, hogy a tanárok többsége valamilyen mellékkeresetből tartotta el magát. Egy másik lehetőség az elvándorlás volt, amelyet ők maguk sem hosszú távra terveztek. Hátterük és migrációs okaik hasonlatosak az újságírókéhoz, akárcsak szakmai előremeneteli kilátásaik. Megismertük Maia Tabacu esetét, aki Romániában angoltanár volt, és az elvándorlásra anyagi okok késztették, migrációjának tartóssá válását pedig az újonnan adódó szakmai lehetőségek okozták. Noha nem maradt meg tanárnak, tudását és képességeit felhasználva olyan szellemi munkát talált, amely kielégíti. Eleinte azonban egy számára idegen munkakörben kellett dolgoznia, és minden olyan lehetőséget kihasználta, amely lelki elégtételt hozhatott. Így kezdett el, egy szerencsés találkozás folytán, szabadidejében tanítani:

„Aztán angolt kezdtem tanítani egy madridi nyelviskolában, feketén, heti egy alkalommal. Szinte fizetés nélkül, de legalább éreztem, hogy valami fontosat csinálok, amit szeretek, amihez értek. [...] A B2-ben ismertem meg az iskola igazgatónőjét, és elbeszélgettünk, mert kell a vendéggel beszélni. Elcsodálkoztam, hogy tudok angolul. Hogy tudhat egy felszolgálólány angolul?! Na, és meghívott az iskolába, mert az egyik tanítónő épp szülési szabadságra ment... Ez valamivel elviselhetőbbé tette az életemet. Közben egyre jobban beszéltem spanyolul, otthon rendszeresen a tankönyvet bújtam, gyakoroltam az írást, olvasást, mert tanárként elképzelhetetlen volt számomra, hogy úgy beszéljek egy nyelvet, hogy nem tudok írni. Ez olyan... elfogadhatatlannak tűnt. Majd valaki felajánlott egy titkárnői állást egy ügyvédi irodában. Ebből a munkából is sokat tanulhattam, itt tanultam meg rendszeresen írni spanyolul. És megszabadultam a bártól.” (Maia Tabacu, 2009.05.18.)

Sok tanár számára az ACAIR egyesület által elindított „román iskola”-program volt az első lehetőség, hogy újból taníthasson, és hétvégéiket erre áldozták. Az egyesület – és a román közösség – számára pedig az olyan tapasztalt tanárok, mint Maia Tabacu és Manuela Panait, elengedhetetlenek voltak. Az egykori tanárok beszámolóikban vallják, hogy nemcsak a közösség iránti elkötelezettség vezette őket, hanem személyes okok és vágyak is. Még egy példája annak, hogy az egyesületek létrehozása és a közös cselekvés olyan személyes érdekek születtje, amelyek szerencsés találkozása képes közösségi javakat teremteni. Persze nem spanyolországi román sajátossággal találjuk magunkat szemben, és azokat a személyeket, akiket megszólaltattam, nem tekinthetjük a román gazdasági migráció egyedi és atipikus eseteinek, mert azzal a civil társadalom lényegét kérdőjeleznénk meg. Roger Scruton (2004)

állapítja meg az angol társadalomról, „a jogi személyek országáról”, hogy az egyben a „hóbortos különcök országa”, akik egy aprócska hobbijuknak hódolva alapították meg a klubokat, a társaságokat, az egyesületeket, amelyek a birodalmat életre hívták.

A román egyesületek azonban gyengéknek bizonyultak, mivel nem állt mögöttük valódi anyagi háttér. A román és a spanyol állam sem bízott meg bennük, és a bevándorlók integrációjára szánt összegeket inkább nemzetközileg elismert vagy állami szervezetekre bízták. Gabriel Gabrea elmondása szerint a programhoz nagy reményeket fűzött; az egyesület terve szerint idővel elérték volna a román kormánynál, hogy munkájukat hivatalosan is elismerjék, és a tanfolyamon részt vevő fiataloknak ne kelljen különbözeti vizsgát tenniük, ha családjukkal hazatérnek, és tanulmányaikat a román oktatási rendszerben folytatják. Ez azt is jelentette volna, hogy az addig térítésmentesen oktató tanárok hivatalos tanárokká válnak és legalább rész munkaidőben hivatásszerűen taníthatnak. Ezek a túlzottan ambiciózus tervek, sajnos, az egyesület egyéb elképzeléseivel együtt füstbe mentek.

A CHR létrejöttével azonban számos tanárnak lehetősége nyílt előadóként dolgozni. Diplomáik elismerése mindmáig várat magára, így az egyetlen lehetőséget az „interkulturális mediátorra” való átképzés jelentette, mely képesítéssel ilyen profilú munkát vállalhattak, és annak keretében taníthattak nyelveket – főleg román, spanyol és angolt. Ezeken a tanfolyamokon ingyenesen részt lehet venni a CHR-nél, és terepmunkám ideje alatt 10–20 fő között váltakozott a csoportok létszáma. A spanyol és angol tanfolyamokon az idősebb korosztály is reprezentálva volt, míg a román nyelvet inkább a másodgeneráció fiatal tagjai tanulták. Az előadók pedig a tanításon kívül egyéb adminisztratív feladatokat is ellátnak a központban, ahol teljes munkaidejű alkalmazottak.

A román nyelv oktatásában már pár éve a román állam is részt vesz. A visszatérő migrációra való ösztönzés és előkészület részeként született 2007-ben egy megállapodás a román és a spanyol állam között a nyelv oktatásának feltételeiről. Olyan képzésekről van szó, amiket a román diákok opcionálisan vehetnek igénybe a helyi iskolákban. Több településen jelöltek ki olyan spanyol iskolákat, ahol egy-egy tantermet erre a célra tartanak fenn.

Alcalában két iskolában folyik „román nyelv, kultúra és civilizáció”-képzés. 2007-ben hirdették meg a versenyjelentkezést, a jelentkezők pedig egy személyes interjú következtében nyerhettek kihelyezést valamelyik iskolába. Az első ilyen versenyen 116 tanár jelentkezett, de nem tudni, ha mindegyiknek sikerült-e elkezdni a képzést, az már a fogadó intézménytől függött. A tanárok fizetését a román kormány biztosítja, és mellékkeresetként szolgál, lévén heti egy-két alkalomról van szó. A szabadságot ugyancsak nem fizetik, így a nyári szünet idejére más megélhetési lehetőség után kell nézniük a tanároknak. Az államközi megállapodás azonban egy nagy lehetőség a tanári végzettséggel rendelkezők számára, akik így romániai diplomájukkal dolgozhatnak.

Alkalmam volt részt venni egyik alcalái iskola románóráin, és beszélgetni a tanárral, Geanina Sabinnal. Kilenc és tizenkét tanuló vett részt az általam megtekintett órákon, amelyek heti két alkalommal tartottak különböző korosztályok számára. A tanterem semmiben sem különbözött egy romániai iskola tantermétől, a falat a román kultúra és történelem neves képviselőinek képei díszítették, valamint térképek és fényképek. Román könyvek két könyvespolcon sorakoztak, mind romániai adományok (F: 5.).

„– [2009.] augusztusban lesz öt éve, hogy itt élek. Szerettem az otthoni munkámat, egy marosvásárhelyi román–amerikai óvodában tanítottam, és azt terveztem, hogy a tanügyben is leadom a véglegesítésemet. Azért jöttem el, mert túl alacsony volt a fizetésem; 2004-ben kerestem havi 100 eurót. De a munkámat nagyon szerettem, mert a tanítás másképp is megjutalmaz, nem csak anyagilag... azonban frusztrált a helyzet, hogy még egy könyvet sem tudok venni, mert egyszerűen nincs rá pénzem [...] Hatan vagyunk testvérek, és öten vagyunk itt, Spanyolországban.

– Hogyan kezdett el újra tanárként dolgozni?

– Múlt nyáron tettem le a vizsgát az »anyanyelv«-programban, és kihelezést nyertem ide, Alcalába [...]

– Miből áll az oktatás?

– A program lényege az, hogy a román nyelvet és kultúrát közvetítse a bevándorlók gyerkeinek. A nyelv fontos, mert ha visszamennek Romániába, azzal találják magukat szembe, hogy nem tudnak írni meg olvasni. Beszélni sem igazán, mert a családban is az itteni románt tanulják meg, ami sok átvett szót tartalmaz, és amit Romániában senki nem fog megérteni. [...] A hagyományokkal ismerkednek meg, az ünnepekkel, mert nem ismerik őket. Itt mindenki úgy tartja meg őket, ahogy csak tudja, de sosem vesznek rész eredeti hagyományos ünnepi tevékenységekben. Mindenki nyáron utazik haza, amikor nincsenek ünnepek. [...]

A családban nem mindig férhetnek hozzá a román kultúrához, mert gyakran a szülők sem törődnek vele. Nagyon kevesen tartanak otthon könyveket, szinte teljesen hiányoznak a könyvtárak. A zene területén is van egy többségi réteg... ha nem is többség, de van egy réteg, amelyik csak »manelét« hallgat, és a gyerekek abban a hitben nőnek fel, hogy az a román kultúra, pedig távolról sem igaz! Érthető, hogy ha csak azt hallja az ember, akkor ebben a hitben él. A kurzus során ismerkednek meg például Enescuval, a román irodalommal, szobrászokkal, akikről mit sem hallottak eddig [...]

– Milyen tervei vannak a jövőre nézve?

– Szeretnék még maradni Spanyolországban pár évig... ahogy alakul. Most nyárra kell munkahelyet keresnem, mert jövő héten véget ér a tanév, és ősszel kezdődik újra. [...] Tanárként egyelőre nem sok kilátásom van, a spanyol állam még nem ismeri el a román diplomákat. Talán a jövőben

megoldható lesz, hogy egy szintvizsga után itt is taníthassunk, akiknek tanári diplománk van [...]

– Milyen lehetőségeket lát a gyerekek számára?

– Vannak, akiken látszik, hogy mást szeretnének csinálni, mint a szüleik, és megértették, hogy tanulni kell. Vannak olyan diákjaim, akik osztályelsők... Támogatni kell őket, hogy sajátítsák el a spanyol nyelvet, mert vannak lehetőségeik az életben, de nagy a konkurencia is...” (Geanina Sabin, 36 éves, Maros, 2009.06.03.)

Geanina ugyanazon az ösvényen ment végig, akárcsak Maia és Manuela, azonban számára a tanítás sem hozta meg a teljes szakmai előrelépést. A program csakis egy mellékkeresetet biztosít, és mindegyik tanévkezdés bizonytalan. Noha a tanárok toborozását Romániában tartották, a minisztérium feltételeinek kevesen felelhettek meg: a sikeres jelentkezőnek jól kellett beszélnie a megpályázott ország nyelvét (spanyol, olasz), és rendelkeznie kellett tartózkodási és munkavállalási engedéllyel az illető országban. Az ígért várható jövedelem pedig bizonytalan volt. A terv, kimondatlanul is, a már külföldön élő egykori tanároknak szólt, és döntően azok is jelentkeztek rá.

Jóllehet a program nem kínál valódi előrejutási lehetőséget a tanárok számára, mégis az egyetlen hivatalos módját nyújtja a szakma gyakorlásának. A tanárok nem részei a spanyol oktatási rendszernek, de végre közel kerültek ahhoz, és bővíthetik kapcsolati rendszerüket, ami jól jöhet, ha egyszer sikerül a diplomákat elismertetni. Státusukon pedig mindenképp változtat. Ekként segítheti elő a bevándorlók differenciálódását egy, a másodgeneráció kulturális identitásának megőrzését célzó program.

A román másodgenerációról korai még beszélni, és nem is jelen tanulmány célja megvizsgálni az ő lehetőségeiket és integrációjukat. A CHR-t látogató több fiataltól hallottam, hogy a legnagyobb gond az érettségi után a munkaerőpiacra való behatolás volt, mivel nem rendelkeztek munkavállalási engedéllyel. Ugyanazokkal a nehézségekkel álltak szemben, mint szüleik, akik számára csak a feketemunka lehetősége állt fenn. Ezen az állapoton is változtatott a 2009-es év a munkaerő-piaci liberalizáció által, így a korábbi állapot már a múlté.

A román gyerekekről általában azt lehet hallani, hogy jól teljesítenek az iskolában, és sokan a román oktatási rendszerben látják ennek okait. A spanyol nyelvet könnyen elsajátítják, és gyakran arról számoltak be szülők vagy a CHR munkatársai, hogy egy-egy osztályban a románok a legjobb tanulók. Ez egyben azt is jelenti, hogy a felsőoktatás is nyitva áll előttük, és gond nélkül férhetnek hozzá akár a spanyol társadalom legmagasabb presztízsű munkahelyeihez. Az előző fejezetben olvastuk Valentin Baicu migrációs történetét, aki a lehető legnehezebb körülmények között jutott ki Spanyolországba és indította el vállalkozását. Van egy lánya, aki másodéves az Alcalá de Henares-i egyetemen, és akire nem is lehetne büszkébb. Elmondása szerint minden,

amit eddig tett az életben, a családjáért tette, és amikor lánya felvételt nyert az egyetemre, úgy érezte, nem volt hiába, „mert ami számomra még lehetetlen volt egy román faluban, egy paraszti családban, az számára most lehetséges” (Valentin Baicu, 2009.06.14.).

Ada Baicu tizenkét évesen került Budapestre, ahol apja akkoriban dolgozott, és két évet töltött ott, ami alatt meg kellett tanulnia magyarul. Románokat nem ismert, csak magyar barátai voltak, akikkel évekig tartotta azután a kapcsolatot. A középiskolát már Spanyolországban kezdte el, és annak ellenére, hogy két idegen országban kellett leélnie életének talán legintenzívebb éveit, sikerült beilleszkednie. Spanyolországban a hetedik osztály helyett a nyolcadikba írták be, ami általános gyakorlatnak számít, minthogy a Közép-Kelet-Európából érkező diákok tanulmányaikban általában előrehaladottabbak a helyieknél. A bevándorlók számára spanyol nyelvórákat is biztosítanak az iskolák, amelyeken kötelező a részvétel.

A spanyol középfokú oktatásban két szintet különböztetünk meg. Az első szint az *E.S.O. (Educación Secundaria Obligatoria – Kötelező Középszintű Oktatás)*, amely tizenhat éves korig tart, és kötelező. Azt követi a *Bachillerato* („érettségi”), ami kétéves, és a felsőoktatási továbbtanulásra készíti fel a tanulókat. Ez a szakasz már nem kötelező jellegű, és aki nem kíván továbbtanulni, az szakiskolákban vagy egyéb tanfolyamokon képezheti magát tovább. A *Bachillerato* három szakirányon folytatható, melyek különböző továbbtanulási pályát előznek meg: reáltudományok, humántudományok és művészetek. Ezt a szakaszt (amely legfeljebb öt évig húzódhat el) az érettségi vizsga zárja le (*examen de selectividad*), amely hat tantárgyból áll: három mindenki számára kötelező (spanyol nyelv és irodalom, idegen nyelv, és filozófiatörténet vagy Spanyolország történelme), és további három a szakiránynak specifikus vizsgatárgy. A középiskolákban pályaeorientációs irodák is működnek, ahol a tanulókkal személyesen konzultálnak, és tájékoztatják őket a számukra legmegfelelőbb lehetőségekről. Adának is a pályaeorientációs koordinátora javasolta a fordítói pályát, emiatt választotta az angol szakot.

Harmincfős osztályában tíz román tanult az első ciklusban, a második ciklust azonban csak ketten kezdték el, és a spanyolokkal együtt alig heten tanultak tovább az érettségi vizsgára. Ez 1/4-es arányt jelent a spanyol és 1/5-öt a román diákok körében az ő évfolyamában, ezek a számok egyébként igen alacsonynak számítanak. A többiek mind valamilyen szakmát tanultak később. Az egyetemi szakos évfolyamtársai között hét román van, akikből csak egy a fiú. Ezek nem statisztikai jelentőségű adatok, de iránymutatóak, és arról beszélnek, hogy a román fiatalok továbbtanulási stratégiái megközelítik azokét a spanyolokét, akik hasonló környezetből származnak, és terveik sem esnek távol a spanyol fiatalokétól. Egy általános felmérés, amelyben az úgynevezett „elitiskolák” is szerepelnek, nagy eséllyel más eredményt mutatna, azonban ilyen vizsgálatra nem vállalkozhattam. A másodgeneráció életstratégiáinak felmérése már a további kutatás lehetséges és fontos feladata.

Fontosabbnak tartom jelen tanulmány szempontjából, hogy körüljárjunk pár fogalmat, amely rávilágíthat a spanyolországi románság pár kulturális sajátosságára, és befolyással lehet a közösség jövőjére. Geanina fentebbi interjúrészletéből kitűnik, hogy szerinte két nagy veszély leselkedik a másodgenerációra, ami a kulturális identitást illeti: az egyik az, hogy egy torz kép alakul ki bennük a román kultúráról, minthogy annak csak a leg-silányabb produktumaival kerülnek kapcsolatba. A másik a nyelvhasználat, amely a spanyol és a román hasonlósága miatt túlságosan gyors átalakuláson megy keresztül, és egyre inkább eltér az irodalmi román nyelvtől. Ezt a két problémát járom körül a következő részben.

5.5. A manea és a rumañol tényező

A „román nyelv, kultúra és civilizáció”-képzés kettős célt követ. Egyrészt, akár-csak valamennyi közoktatási rendszer, a „magas kultúrát” tervezi elérhetőbb szintre hozni; másrészt azonban – akár-csak a kisebbségi oktatási programok általában – a nép(csoport) hagyományaival ismerteti meg a résztvevőket. Geanina Sabin korábban idézett szavaiból kiderül, hogy a román „magas kultúrával” való kapcsolatteremtés milyen fontos szerepet játszik egy olyan közösség számára, amelynek idősebb tagjai alacsony kulturális tőkével rendelkeznek, fiataljainak pedig még alig volt lehetőségük kapcsolatba kerülni azzal. A kurzus céljait Geanina a *manele* ellenében határozta meg.

Érdemes pár szót szólni erről. Sokkal többről van szó, mint egyszerű zenei ízlésről. Ha egy sűrű elemzést végeznénk – olyat, amelyre jelen tanulmány nem vállalkozhat –, felszínre kerülnének kiterjedt társadalmi vetületei. Nem egyszerűen egy szubkultúra közös vonatkozási alapja, amelyhez egyesek életük valamelyik területén kötődnek (pl. szabadidőben), hanem az „ügyeskedés”⁹⁶ nyelvi-szimbolikai rendszerét testesíti meg, mely minden társadalmi kapcsolatban megnyilvánul. A manele közönsége szélesebb a rap, a dzsessz vagy a komolyzene által összekapcsolt közösségeknél, ezektől eltérően a kislemez mezőgazdasági munkásaitól a parlament illusztris képviselőiig mindenkit átfog, és etnikai vonatkozásai sem annyira nyilvánvalóak, mint azt a stílust ellenzők állítják. Az „ügyeskedés” életfilozófiája szorosan kapcsolódik a „lehetőségek országa” érzéshez, és egyetlen ellensége az őt mélyen megvető „magas kultúra”. A *manele* visszatérő motívumai között szerepelnek a

⁹⁶ A román *șmecher/șmecherie* (ügyes [személy] / ügyeskedés) kifejezésre gondolok, amelyet az értelmező szótár (DEX) ekként határoz meg: „az, aki a bonyodalmakból ki tud kerekedni, akit nem lehet becsapni; ügyes [abil]; eszes, talpraesett; ravasz, szélhámos. – A ném. *Schmecker* kifejezésből: »finom ízlésű ember«. A *șmecherie* jelentéséről és jelentőségéről a román hagyományos cigányzenészek körében igen érdekes tanulmány olvasható francia nyelven Victor Alexandru Stoichiță tollából (Stoichiță 2008).

luxusautók, külföldi valuták, a szórakozás, a testvéri barátság, a szerelmi csalódások, a bosszú, a férfiközpontú nemi viszonyok stb., melyek idővel az „ügyeskedés” követendő értékeivé válnak, és befolyásolják a társadalmi kölcsönhatásokat. Az „ügyeskedés” értékrendszere olykor kifejezetten az értelmiségellenes, és fordítva, az értelmiségi attitűd része a *manele*ellenesség. A román közösségi portálokon sokasodnak a zenestílus ellen lázadók csoportjai, és Alcalá épületein különböző „maneleellenes csoportok” (*grup anti manele*) adnak hírt magukról, másfelől a Bukaresti Egyetem egyre népesebb spanyol tanszékének, valamint az Alcalái Egyetem román nyelvi központjának ablakai alatt száguldó autókból a *manele* élénk ütemei adják meg a két távoli város ritmusát, azt a „történelmi és mindennapi” társadalmi ritmust, melynek elemzésére csakis egy kívülálló „ritmuselemző” vállalkozhat (Lefebvre–Régulier 1985).

A *manele* stílus nyelvi aspektusai áthatják a legtágabb értelemben vett román társadalmat, azonban az országhatárokon kívül jelentősége pedig még erősebb, mivel gyengék az ellene fellépő intézmények. Ez leginkább az értelmiségi attitűdben nyilvánul meg, és elutasítása gyakran a kulturális különbözőség legfőbb eszközeként szolgál. Amennyiben egyetértünk Gianinával, hogy ez távolról sem képezi a román kultúrát, úgy a „kultúra” kettős jelentését is el kell fogadnunk, azonban a jelenség megértéséhez elengedhetetlen, hogy „a kultúra korlátolt, normatív hétköznapi jelentését visszahelyezzük az antropológiai értelemben vett »kultúrába«” (Bourdieu 1984: 1). Jelen pillanatban nem létezik egyetlen befejezettnek tekinthető *manele*-kutatás sem, noha a 2010. március 25-én megrendezett és számos külföldi kutatót felsorakoztató bukaresti konferencia igen biztató kezdet.⁹⁷ A tanácskozás következtetései ugyanakkor felháborodást keltettek a sajtóban. A kutatók véleménye, miszerint a keleti befolyású, azonban fiatalosan a nyugat felé tekintő zenestílus hallgatottsága sokkal nagyobb a feltételezettnél (30–35%) és kiterjed a „képmutató” intellektüelekre is, valamint hogy a zene mondanivalója és a benne tükröződő életérzés pontosan jellemzi a jelenkori román társadalmat, vészjósló címszavakkal szerepelt a román újságokban (vö. Scarlet–Dima 2010). A konferencián felszólalók szerint a *manele* ma a „román álomot” képviseli: „a manapság énekelt manea már nem csak társadalmi zene, mely egy kiközösített kisebbség lázadásából született, hanem egy olyan társadalom sikerét fejezi ki, amelyben az úgazdagok a pénz erejével uralkodnak a közembereken” (uo.). A külföldön dolgozó románok jelképezik leginkább a „román álom”-metafora analogikus jellegét, egy olyan embercsoport képét festve, amelynek tagjai idegen földön, nehéz körülmények között követik saját egyéni érdeküket a meggazdagodás céljából, semmilyen magasabb intellektuális értékre nem vágyva. Ez a sokak által vallott *toqueville-i* kép,

⁹⁷ A *manea: történelem, szerkezet, rendeltetések, jelentések* című konferencia a bukaresti Román Parasztmúzeum szervezésében zajlott. Hozzáférhető tanulmány: <http://www.muzeultaranuluiroman.ro/conferinte/?p=116>

mint láthattuk, meglehetősen pontatlan, ugyanakkor gyakran magukban az elvándoroltakban is él. A „román nyelv, kultúra és civilizáció”-képzés egyik célja megváltoztatni ezt az öntudatot, a manele hétköznapi nyelvre gyakorolt hatásának megszüntetése által.

Egy másik jelenség, amelyik veszélyezteti az irodalmi román nyelv státusát a diaszpórában, a *maneanál* sokkal inkább helyi jellegű. A román és a spanyol nyelvek közötti interferenciáról van szó, melynek intenzitása sokakat arra késztetett, hogy egy új nyelvjárás, dialektus létrejöttéről beszéljenek. A nemzetközi migráció világháború utáni korszakában a kétnyelvűség irodalma egyre bővült (Grosjean 1982), az újlatin nyelvek közötti lexikai hasonlóságok pedig már egy jó évszázada foglalkoztatják a szakembereket (Munteanu 1995). A kettő egybehangolása egyre gyakrabban jelentkezik a publikációkban, így például Domnița Dumitrescu tanulmányaiban (1993; 2004), aki az Egyesült Államok esetében vizsgálta előbb a (közép- és dél-amerikai bevándorlók által beszélt) spanyol és az angol nyelvek kapcsolatát, majd e vizsgálat eredményeinek tükrében az angol és a román nyelvét. Spanyolországban ugyanezt az utat járta be a Las Palmas-i Egyetem professzora, Dan Munteanu, akit előbb a két újlatin nyelv lexikai-szerkezeti összefüggései foglalkoztattak, majd az új gazdasági bevándorlók által beszélt román nyelv kutatásának úttörőjévé vált (lásd Munteanu 1996). Ioana Jianu (2008; 2009a; 2009b) kutatásai pedig már kifejezetten ezzel az érdekes szociolingvisztikai jelenséggel foglalkoznak. A szintézis első eredményei azt mutatják, hogy a hiányos multikulturalizmus (a nyelvi integráció szükségessége a mindennapokban) és a két nyelv hasonlósága okán egy új spanyol–román nyelvjárás, a *rumaño*l van kialakulóban. Jóllehet igen izgalmas témáról van szó, nem áll módomban itt aprólékosan tárgyalni a felmerülő nyelvtani jelenségeket, így csupán a még gyerekcipőben járó kutatásokról, a fő eredményekről és az ellentétes álláspontokról kívánok e helyütt beszámolni.

A jelenségről a 2007-es bécsi harmincadik romanisztikai konferencián esett szó először tudományos szinten (lásd Munteanu 2007), majd Romániában két konferencián is szerepelt témaként 2008-ban, illetve 2010-ben.⁹⁸ A kifejezés, érdekes módon, a megkérdezett érintettek elmondása szerint először etnonímiaként jelentkezett: *rumaño*lként határozzák meg magukat azok a Spanyolországban élő románok, akik a román (*rumano*) megnevezést a többségi társadalom elutasítása miatt megbélyegzőnek találták (Jianu 2009b). Csak később vált a román és a spanyol nyelvek keveredéséből létrejött román nyelvjárásra vonatkozó kifejezéssé. Mind a terminus, mind pedig a jelentéstartalma ismert a bevándorlók számára, azonban a vélemények megoszlanak körülötte. A román nyelv tisztasága mellett kiállók – többnyire

⁹⁸ *Diaspora în cercetarea științifică românească* [A diaszpóra a román tudományos kutatásban], Bukarest, 2008. szeptember 17–19.; ill. *Diaspora culturală românească – paradigme lingvistice, literare și etnofolclorice* [A román kulturális diaszpóra – nyelvészeti, irodalmi és etnofolklorisztikai paradigmák], Jászváros, 2009. november 5–7.

azok, akik a már korábban említett értelmiségi attitűdöt képviselik – számára ez egy elfogadhatatlan nyelvromlás, míg mások menedéket látnak benne a megbélyegzés elől, és az anyaországi románságtól való megkülönböztetés egyik eszközének tartják.

Ez az ellentétes hozzáállás két spanyolországi konferencia kapcsán is tetten érhető. Az első olyan konferenciát, amelynek témája kifejezetten a *rumaño* jelenség, 2009. február 21-én tartották meg az Anyanyelv Világnapja alkalmából Alcalá de Henaresben, *A román nyelv: alapvető érték, mely nem vesztet el* címmel. A rendezvényre a CHR-ben került sor, és több értelmiségi felszólaló mellett Iasmina Babeş, az Alcalái Egyetem romántanára is jelen volt meghívott előadóként. A vita megállapította, hogy a *rumaño* nyelvjárás létrejöttéért az emberek „kimerültsége” és „kényelmessége” hibáztatható (Jieanu 2009b). A románok ugyanis nem veszik a fáradságot, hogy gyerekeiket a román nyelvű irodalom vagy a románul beszélő tévéműsorok felé orientálják, de még az otthoni kommunikációban sem tesznek erőfeszítést a tiszta román beszédre. Számos spanyol szó és kifejezés – vagy enyhe elrománosításuk – ugyanis sokkal gördülékenyebben beleillik egy román mondatba, mint az eredeti román változat, így kényelmesebb is keverni a két nyelvet. Ez az eljárás azonban a felszólalók szerint elítélendő és minden erővel gyomlálendő jelenség, elvégre, akárcsak a konferencia címe is kijelenti, a román nyelv olyan alapvető értéke a közösségeknek, amelyet meg kell őrizni.

Az alcalái konferenciára majdnem azonnal reagált a RoMadrid egyesület az év júliusában rendezett konferenciával, mely a *Rumaño: eltérés és eredetiség között* címet viselte. Az összeövetel az előbbi konferenciával teljesen ellentétesen leszögezte, hogy a románok igenis tudatában vannak a jelenségnek, és azt szeretnék, ha az új nyelvjárást a Romániában élők is tudomásul vennék: „Sokak szerint azok, akik keverik a románt a spanyollal, nem tartják tiszteletben anyanyelvüket [...] a szakértők ugyanis a kényelmesség és a figyelmetlenség számlájára írják a román szókincs spanyol szavakkal és kifejezésekkel való gazdagítását [sic]” (a RoMadrid egyesület elnöke, idézte Jieanu 2009b). A fentebb bemutatott állásponttal szemben tehát a nyelvek keverése nem „rontja” a tiszta román nyelvet, hanem épp ellenkezőleg, „gazdagítja” azt.

Nem volna helyénvaló, ha a *manele*ellenességet és a *rumaño* elítélését kizárólag az értelmiségi attitűd jellemzőjeként fognánk fel, illetve felesleges is volna, mivel oly távolra elvezetne bennünket, mint az értelmiségi mibenlétéről folytatott örök vita. Az értelmiségi attitűd semmiképp sem az „entellektüel” kizárólagos attribútuma, sőt, mint az általánosan elfogadott nemzeti normák lenyomatát, akár értelmiségellenes álláspontnak is fel foghatnánk. A *rumaño* mellett kiállók pedig lehetnek akár a természetes demokratikus ösztön képviselői, akik befolyásolni szeretnék közösségük jövőjét és normáit, elvetve a hagyományos nemzeti értékrendet, és így valóban „értelmiségiként” lépve fel. Ha pedig majdan valaki a román bevándorlóit létező irodalmi formában szeretné ábrázolni, a mű eredeti hangját csakis a *rumaño*

nyelvjárás garantálhatná, ami egyben e nyelvjárás számára biztosítaná az irodalmi nyelv szintjére való emelkedést, a szerzőnek pedig első „rumaňol értelmiségi” státust biztosítaná.

Jelenleg azonban kevés a bevándorlók számára elérhető értelmiségi minta. Ennek hiányában az értelmiségi attitűdöt bármilyen oknál fogva magukévá tenni szándékozók az egykori emigráció elhunyt tagjaihoz fordulhatnak inspirációért. Az alcaláiak számára a legjelentősebb ilyen személyiség, mint említettem, Vintilă Horia, az Alcalái Egyetem egykori bölcsészprofesszora. Noha vitatott alakja mindmáig megosztja a romániai közvéleményt, az alcalái románok politikai hovatartozástól függetlenül sajátjuknak tekintik a Goncourt-díj egykori kitüntetettjét. Az olyan ma is élő és aktív emigránsokat pedig, mint Iasmina Babeş, aki élete egy részét Kubában élte le, jelenleg pedig az Alcalái Egyetemen tanít, és mellékesen egy kubai származású költő felesége, mindenképp érdemes követni. Ők azok a személyek, akiktől az értelmiségi attitűdöt el lehet tanulni, és akik akaratuk ellenére is hozzájárulhatnak egy sajátos *rumaňol* értelmiség megerősödéséhez.

• 6. A KÖZÖSSÉG MINT LEHETŐSÉG

A közösség nehezen meghatározható fogalom, melynek értelmezése és használata változékony. Eddig a spanyolországi román közösséget mint „sorsközösséget” kezeltem: olyan különféle embereket mutattam be, akik migrációs tapasztalatuknál fogva képezik egyazon sorsú egyének csoportját, és ez a csoportazonosság volt a legmeghatározóbb a mindennapjaikra nézve. Saját hangjukat hallhattuk, amint ezt a közösségi érzületet kifejtik, és elmesélik, hogyan próbálták kitágítani a határait. Az alábbiakban megpróbálom rendszerezni ezeket a törekvéseket, melyeket társadalmi differenciálódásnak neveztem. Olyan „közösségen” belüli differenciálódásnak, amely a közösség összetartó ereje ellen hat, illetve megkísérelti azt egyéb alapokra helyezni. A differenciálódás valóban a „sorsközösségen” alapuló identitás felváltásának folyamata, amely eredményképp egy más kohéziós erő által működtetett közösségi identitás alakulhat ki. Ez egy lehetőség a sok közül.

A következő részben bemutatom a társadalmi differenciálódás modelljét azok alapján, amiket korábban leírtam. Tekinthető ez akár az eddigiek összefoglalójaként egy általános vezérgondolat körül. A mag, mely köré a differenciálódás folyamatait rajzolom ki, a személyes státus alakulása.

Utána rátérek pár kényes fogalom tisztázására, mely mögött a román migráció múltjával, jelenével és jövőjével kapcsolatos feltevések húzódnak meg, legyenek azok nyílt meggyőződések vagy csupán a tudományos nyelvezet által jól elrejtett sejtetések. A kérdéses kifejezések közül a *diaszpórát*, valamint a *körkörös migrációt* vizsgálom meg közelebbről, utóbbiról pedig majd rátérek a migráció ideiglenes jellegének és a hazatérésnek a kérdéskörére. A közösség lehetőségének gondolata azonban az egész fejezetet átjárja.

6.1. A társadalmi differenciálódás modellje

Az előző fejezetekben olyan eseteket sorakoztattam fel, amelyekben egy-egy bevándorló több-kevesebb sikerrel próbálkozott kitörni abból a társadalmi csoportból, amelybe a migráció taszította. Láttuk, hogy az eredeti státuszától függetlenül, a bevándorló egy meghatározott helyet foglalhatott el a fogadó társadalom ranglétráján, és ez íratlan szabályként élt a köztudatban. Elméletben valamennyi bevándorló egyforma és egymás közt egyenlő volt

a fogadó társadalom szemében, a gyakorlatban azonban már a migrációs folyamat legelején kiváltak azok, akik a korszak legfontosabb „tőkéjével” rendelkeztek: tapasztalattal. A tudás – amit egy ponton „know-how”-ként definiáltam – könnyedén átváltható volt gazdasági tőkévé, azzá, amit a migrációs terv célként tűzött ki maga elé. Ez a konverzió olyan erőviszonyokat teremtett, amelyek láthatatlanok maradtak a közösségen kívül, azonban hatásai érezhetőek voltak.

A migrációs folyamat egy előrehaladottabb fázisában azt figyelhettük meg, hogy a hozott kulturális tőke egyre hatékonyabban tudott érvényesülni és egyre láthatóbbá vált. A romániai társadalmi különbségek kezdtek visszatükröződni a migráns közösségen belül, pedig egyeseknek sikerült szert tenniük olyan társadalmi presztízssre, amivel migrációjuk előtt nem rendelkeztek.

A munkaerő-migráció szakirodalmának tükrében észrevehető, hogy a bevándorlók körében lezajló differenciálódás gyorsabban megy végbe, mint korábban. Az is kiderült, hogy jogilag és szociálpszichológiailag semmilyen akadálya nincs annak, hogy a tanulmányozott bevándorló csoport társadalmilag összetettebbé váljon, és a kialakulóban lévő másodgeneráció számára sem állnak fenn a klasszikus akadályok.

Mindez lehetővé teszi a kutató számára, hogy megszerezze a differenciálódási lehetőségeket, és egy olyan modell kidolgozásával próbálkozzon, amely tartalmazza az eddigi fejleményeket és megrajzolja a további lehetséges irányokat. A továbbiakban erre teszek kísérletet, a már bemutatott esetek alapján vázolja fel az alcalái román bevándorlók társadalmi differenciálódásának tipológiáját. Nem egy végleges vagy általános érvényű modell megalkotása a célom, hanem egy megalapozott elméleti váz felállítása, amely a további kutatási eredmények hatására korrigálható. Mint elméleti váz ugyanakkor a bizonyos szintű általánosíthatóság igényével született, és ezt három szinten látom elérhetőnek. A primer adatok lehetővé teszik, hogy a modellt (1) a spanyolországi román bevándorlás egészére alkalmazzassuk. Másodsorban, (2) a román migrációs rendszer egy egész alfajának időbeni fejlődését magyarázhatja. Harmadsorban pedig (3) a hasonló jellegű nemzetközi migrációs folyamatokra is vonatkoztatható. Ezen szintek mindegyikén található olyan kivételek (egyes esetekben szabályerősítők), amelyeket a modell nem fed, illetve *jelen formájában még nem tartalmaz*. Meg is említenék párat, az általánostól a specifikus felé haladva:

(3) A modell egy európai uniós tagállam polgárainak migrációját feltételezi egy olyan fogadó ország irányába, amelyben kibocsátó országuk uniós csatlakozása előtt már nagy számban jelen voltak. Az uniós csatlakozás tehát két jogi perspektíva közötti drasztikus átváltás időpontját jelöli: a nemzeti bevándorláspolitikai síkját felváltotta az európai közösségi mobilitás politikája. Azokat az eseteket tehát, amelyekben az utóbbi perspektíva maga a migráció elindulását vagy tömegessé válását idézte elő, nem fedi az általam bemutatán-

dó modell. Hogy egy példát említsek, a spanyolországi román migráció első évtizedében a domináns kelet-európai bevándorló csoport a lengyeleké volt. A lengyelek azonban idővel más célpontok felé fordultak (pl. Németország és Nagy-Britannia), és Lengyelország 2004-es EU-csatlakozása után rövid idővel a brit félsziget legnagyobb kelet-európai bevándorló közösségévé váltak. Kétlem azonban, hogy a modell érvényes volna a nagy-britanniai lengyel bevándorlókra.

(2) A román migrációs rendszer, amint azt a kutatók leírták (lásd 1. táblázat), igencsak összetett, és típusai gyakran átfedik egymást. A románok nemzetközi migrációjának korai szakaszaiban számos célország szerepelt, majd kettő vált ki és konszolidálódott: Olaszország és Spanyolország. Ennek lehetséges okaira a tanulmány folyamán több helyen is utaltam, Spanyolország esetét pedig behatóan vizsgáltam. A modell tehát erre a két esetre általánosítható, vagyis a *román állampolgárok tömeges migrációjára olyan nyelvi-kulturális szempontból közel álló társadalmak felé, amelyek hagyományosan kibocsátó országok, azonban a hirtelen konjunktúrájuknak köszönhetően munkaerőhiányban szenvedtek bizonyos gazdasági kulcsterületeken, ugyanakkor nem rendelkeztek vendégmunkás-politikával*. Noha a kedvelt célországok történeti konszolidációjában számos olyan tényező közrejátszott, amely a differenciálódási modellt közvetlenül alakította, maga a két fő célország kiemelkedésének ténye is visszahat a modellre. Nem tartom valószínűnek emiatt, hogy olyan egyéb célországokra is érvényes volna, mint Németország, Franciaország vagy Nagy-Britannia, amelyek mind fontos szerepet játszottak bizonyos időpontokban, de nem felelnek meg valamennyi kritériumnak. Továbbá, jóllehet *román állampolgárok* migrációjáról beszélek, kutatásom és modellem nem terjed ki minden migrációtípusra. Nem foglalkoztam a kényszeres vagy félkényszeres migránsokkal, akik a feketegazdaságban tevékenykednek (pl. prostituáltak, nemzetközi bűnözők, az embercsempészet áldozatai), sem a nomád életmódot „választó” migránsokkal. Utóbbi gyakran etnikai színezetű migrációs stratégia, ám közgazdasági szempontból a pénzmegtakarítás extrém eszköze. Mindkét migrációtípus különböző jegyei felbukkanhatnak a biográfiákban, és ez nem kizáró tényező. Azonban mint különálló típusok, instabilitásuk és megfoghatatlanságuk okán nem képezhetik modellem részét. A román migrációs rendszer részét azonban igen, még akkor is, ha marginális típusokat képviselnek.

(1) Választásom azért esett Alcalá de Henaresre, mert a helyi román közösség demográfiai jellemzői a legjobban tükrözték az egész Spanyolországra vonatkozó adatokat. *Egy elég nagy és szerencsés fekvésű város ahhoz, hogy az ország gazdasági-politikai és kulturális életét másolja, anélkül hogy a fővárosokra jellemző szegmentáció megnehezítené a közösségi érzés lehetőségét*. Számos olyan település létezik azonban Spanyolországon belül, ahol a románok számát túl-, illetve alulbecsülik, vagy túlnyomórészt

mezőgazdasági területen, vagy szezonális jelleggel dolgoznak, és nincs sem lehetőség, sem akarat a differenciálódásra. Ezek az esetek, az előző pontban felsoroltakhoz hasonlóan, ugyancsak elütnek a spanyolországi román bevándorlás fő típusának térbeli és időbeli dimenziójától. Akik csakis az európai közösségi mobilitásban vettek részt (2007 után, Románia EU-csatlakozásának következtében érkezők), illetve a szinte teljesen románok lakta aprófalvak lakosai valószínűleg nem férhetnek be teljes joggal a modellbe, ezt azonban a további kutatás korrigálhatja.

A fentieket figyelembe véve beszélhetünk a román bevándorlók társadalmi differenciálódásának egy modelljéről (lásd 8. táblázat). A differenciálódás (elkülönülés, megoszlás, szétágazás) társadalmi egyenlőtlenségek képződését jelenti. Ugyanakkor nem vállalkoztam arra, hogy a különböző rétegek, csoportok vagy osztályok, illetve a közöttük fennálló viszonyok időbeni alakulását vizsgáljam (vö. Bourdieu 1978). Figyelembe vettem az *egyenlőtlenség* és a *rétegződés* közötti különbséget, minthogy utóbbi „egy egyenlőtlenségi hierarchia rangjainak időbeni megmaradására” vonatkozik (Bottero 2005: 3). A társadalmi rétegződés emiatt több generációt ölel fel, és gyakran egy több száz éves történelmi korszak vizsgálatát teszi szükségessé (vö. Nutini–Isaac 2009). A társadalmi mobilitás fogalma elsősorban az egyik nemzedékről a másikra szálló lehetőségekre és korlátokra vonatkozik, a gazdasági migráció pedig éppen ezeket a törvényszerűségeket aknázza alá. A térbeli mobilitás kihatott a társadalmi mobilitásra, és a migránsok kibocsátó országában (városában, falujában) képes volt változtatni a helyben maradtak és a visszatérők gazdasági-társadalmi helyzetén (vö. Sandu 1989; Sárkány 2000: 70). Parasztok tömegei váltak akár egy nemzedék alatt proletárokká, egyesek értelmiségiekké. Újabban huszonévesek tízei-százai voltak képesek pár év után kisvállalkozókként visszatérni szülőfalvaikba. Jelen tanulmányban azonban a földrajzi és a társadalmi mobilitás viszonyát nem a kibocsátó ország szemszögéből, hanem a fogadó társadalmon belül szemléltem.

A román migránsok társadalmi struktúrája az évek során egyre jobban tükrözte Románia társadalmi struktúráját (Sandu 2010: 37), és idővel egyre inkább kezdett igazodni Spanyolország társadalmi struktúrájához. A bevándorlók által betöltött munkakörök egyre változatosabbá váltak, és a migránsok életcéljai is kiszélesedtek. A legtöbb esetben a migráció egy meghatározott, általában rövid időtartamú vállalkozásként indult, és ennyiben a legtöbb migrációs terv sikertelennek mondható. Keveseknek sikerült rövid idő alatt a kívánt pénzösszeget megtakarítani. A tapasztalat, a „migrációban való jártáság” hosszú ideig a legfontosabb tőkéjük maradt, társadalmi státusuk pedig csak a kibocsátó társadalom kontextusában volt értelmezhető, és csakis azon a síkon volt befolyásolható. A „jó” vagy „normális” életre való törekvés az eredeti migrációs terv kudarcának felismerése pillanatában születik meg, és ekkor az egyén társadalmi státusa is új keretet ölt. Akárcsak azon bevándorlók számára, akik túlléptek eredeti materiális céljaik szűk határain, számomra is

a fogadó társadalomba való gazdasági-szociális integráció szempontjai voltak az elsődlegesek. Ilyen formán azokat a státusváltozásokat tekintem a legértékesebbnek a modellben, melyek a fogadó társadalmon belül értelmezhetők. A legtöbb esetben azon tevékenységekkel járó státusváltozás értékelhető ekként, amelynek nemcsak román a *profilja*, vagyis nem csupán a többi bevándorló felé irányul, hanem a tágabb közösség felé. Ezek a lehetőségek pedig általában valamilyen *külső* ösztönzésre születtek, a fogadó társadalom és gazdaság nyitása nyomán, és a belső szerveződés lehetőségein messze túlmutatnak.

8. táblázat. A román bevándorlók társadalmi differenciálódásának modellje

GAZDASÁGI DIFFERENCIÁLÓDÁS		PROFIL	STÁTUS
Belső	Nem tőkeigényes: vízumcsempészet, lakás-főnökség, informális alvállalkozás	román	emelkedés
	Tőkeigényes: csomagszállító cégek, élelmiszer-bolt-láncok	román	emelkedés
	kisvállalkozások, személyi vállalkozások	spanyol	emelkedés
Külső	romániai cégek kirendeltségei	román	visszaszerzés
	szellemi vagy irodai munkák spanyol cégeknél	spanyol	visszaszerzés
POLITIKAI DIFFERENCIÁLÓDÁS		Profil	Státus
Belső	alapítványok, egyesületek vezetői	román	emelkedés
	helyi román politikai pártok	román	emelkedés
Külső	állami alapítványok, egyesületek	román	visszaszerzés
	román pártok székhelyei, helyi tagok	román	emelkedés
	helyi politikában résztvevők	vegyes	emelkedés
VALLÁSI DIFFERENCIÁLÓDÁS		PROFIL	STÁTUS
Belső	az egyházalapítás belső ösztönzésre született, és a migráns „közösségen” belülieket akartak foglalkoztatni	román	visszaszerzés
Külső	parókiát csak az egyház alapíthat kívülről, és megkívánja a kanonikus papok kihelyezését	román	megtartás
ÉRTELMI SÉGI DIFFERENCIÁLÓDÁS		PROFIL	STÁTUS
Belső	Önkéntes tanár	román	visszaszerzés
	művészi tevékenység	román	emelkedés visszaszerzés
Külső	román kultúra és nyelv-tanár, egyesület munkatársa	román	visszaszerzés
	román sajtómunkás	román	emelkedés visszaszerzés
	spanyol képezítés, diploma	spanyol	emelkedés

A tanulmány során négy területet mutattam be, ahol a román bevándorlók megpróbáltak és képesek voltak változtatni státusukon. Először, érthetően, a gazdasági differenciálódás lehetősége nyílt meg, olyan informális – és általában törvénytelen – vállalkozások által, mint a vízumcsempészet egyes velejáró tevékenységei, a lakásfőnökség vagy a munkaközvetítés. Sok esetben ezek nyújtották a tőkét olyan komolyabb vállalkozásokhoz, mint a fuvarozó cégek vagy az élelmiszerboltok. Ezek a tevékenységek mind a bevándorló közösség kiszolgálását célozzák; még az élelmiszerboltok is többnyire csak a román bevándorlók életvilágának részei. Azon kevesek, akik gazdasági tőkét kovácsoltak így, valóban növelték korábbi társadalmi státusukat, ám ez többnyire csak a román közösségen belül volt értelmezhető. A többi bevándorló számára – és nyilván otthon maradt ismerőseik szemében – ők jelképezték a sikeres migránst: jelentős gazdagságra tettek szert, meghívólevéllel tudtak szolgálni, munkát és lakhatást tudtak biztosítani, és ők felügyelték a szülőfölddel való kapcsolattartás lehetőségeit. A spanyol társadalom számára azonban beazonosíthatatlanok maradtak. A helyi vállalkozók gazdasági sikerétől elmaradtak, termékeiket máshonnan szerezték be és mások felé közvetítették, így konkurenciának sem számíthattak. Életszínvonaluk mindenképp a többi bevándorló fölé emelte őket, azonban egy olyan légüres térbe, amelyben nincs megfelelő viszonyítási alap.

Az élelmiszerboltok a legesélyesebbek a bevándorlók ízlésvilága és a spanyol társadalom közötti kapcsolatteremtésre, de csak az egzotikumok, illetve az elvesztett rusztikusság és eredetiség iránt vágyakozókat tudják megszólítani. Ez egy igen jelentős különbség a román boltok és az úgynevezett „*chinók*” – kínaiak által fenntartott, vezetett közértek – között; utóbbiak spanyol hétköznapi termékeket árusítanak, és olyan időpontokban is nyitva tartanak, amikor a spanyol vezetésű üzletek bezárnak. Klientúrájuk kiterjed mindenre, aki a negyedben lakik.

A román vállalkozók emellett valódi transznacionális migránsokká léptek elő, minthogy tevékenységük feltételezte a Romániával való szoros viszonyt. Nemcsak munkájuk, hanem társadalmi státusuk is sokkal inkább Romániához kötötte őket, és otthoni környezetben nyert valódi értelmet. Számukra lesz talán a legkönnyebb hazaköltözni, ha gazdasági tevékenységük kevésbé lesz intenzív, vagy már nem lesz kifizetődő. Az, hogy köztes státusuk miként hatott gyermekeikre, és hogy a másodgeneráció milyen lehetőségeket lát a családi vállalkozások továbbvitelére, újabb kutatást igényelne.

A vállalkozások transznacionális jellege azt is jelentette egyben, hogy a romániai cégek potenciális konkurenciának tekintették őket, és idővel meg is jelentek a hazai székhelyű, tőkegazdagabb vállalkozások, amelyek az elvándoroltak gazdasági erejét célozták meg. A személyszállítás területén sikerült is kiszorítaniuk a piacról azokat a kisebb fuvarozócégeket, amelyeket maguk a vállalkozó migránsok tartottak fenn féllegális jelleggel. Jelenleg a multinacionális tőke jelenti számukra a konkurenciát, amely főként fapados repülőjáratokkal bővítette a „migrációipar” ágazatának kínálatát.

Ugyanakkor nem csak a személyszállítás területén jelentek meg a romániai cégek. Az elvándoroltak számának növekedése nyomán több építőipari és pénzügyi szolgáltató cég terjesztette ki tevékenységét Spanyolország felé. Ezek a cégek a román gazdasági élet résztvevői maradtak, és román profilú differenciálódási lehetőségeket nyújtottak azon bevándorlók számára, akik migrációjuk előtt jelentős kulturális tőkével rendelkeztek. Olyan alkalmazottakra volt szükségük, akik a helyi elvándorolt román közösséget képesek megszólítani és romániai befektetésekre ösztönözni. Ehhez pontosan kellett ismerniük a helyi körülményeket, munkavállalási engedéllyel és hasznosítható felsőfokú tudással kellett rendelkezniük. Ez jelentette az első kitörési lehetőséget a diplomás migránsok számára, akik ezáltal visszaszerezhették korábbi társadalmi státusukat, vagy akár feljebb is emelkedhettek.

A román közösség számbeli növekedése és a két ország közötti gazdasági kapcsolatok felpézsdülése nyomán a spanyol vállalkozások is felfedezték a bevándorlók nyújtotta üzleti lehetőségeket. Szolgáltatásaik terjesztése érdekében szükségük volt a román nyelvet jól beszélő alkalmazottakra és középvezetőkre, romániai projektjeikhez pedig helybeli, de mobilis menedzserekre. Ezzel olyan spanyol profilú státusemelkedési lehetőségek nyíltak meg, amelyek képesek voltak a román bevándorlókat beemelni a spanyol középosztályba. Ezúttal is többnyire egy korábbi, elveszített státus visszaszerzéséről volt szó, minthogy az ideális jelölt már rendelkezett valamilyen fehérgalléros munkatapasztalattal, és jól beszélt a spanyol (és lehetőleg az angol) nyelvet. Ezenfelül azonban a megszokott cégen belüli továbbképzési lehetőségek nyitva álltak.

Az elméleti elvárások szerint amint ezek a lehetőségek egyszer megnyílnak, úgy valamennyi területre továbbterjednek, és belátható időn belül minden akadály elhárul a képzett migránsok elől, hogy képzettségi szintjüknek megfelelő – még ha nem is teljesen a hivatásukba vágó – állást találjanak. Románia uniós csatlakozása még tovább gyorsította a folyamatot. A vállalkozó szelleműek számára pedig a kisvállalkozások és személyes vállalkozási lehetőségek sokasága áll fenn. Számos kávézó, internetkávézó és szórakozóhely van román tulajdonban, amelyek szolgáltatásai nemcsak a románokat célozzák meg, hanem egyes profilú tevékenységet folytatnak. Ugyanígy munkaközösségek sokkal nyereségesebben értékesíthetik tapasztalati tudásukat, ha egyéni vállalkozóként (*autónomo*) tárgyalnak a megrendelőkkel. Ezek a lehetőségek mind hozzásegítik a migránsokat, hogy a spanyol társadalmon belül értelmezhető középhelyzetű státusokat szerezzenek, mi több, ezek az egyetlen belső indíttatású differenciálódási lehetőségek, amelyek konvertálható státusemelkedést biztosítanak.

A bevándorlóknak egyre több lehetőségük nyílik különféle gazdasági területeken elhelyezkedniük, az építőipar súlya pedig, főként a válságnak köszönhetően, egyre csökken (lásd 9. táblázat). A kevés rendelkezésre álló statisztikai forrás közül a társadalombiztosítási hozzájárulások nyilvántartásából kaphatunk erről adatokat, jöllehet ezek csak a bevándorló lakosság egy

szűk hányadát fedik le. Megfigyelhetjük, hogy az építőiparban való részvétel csökkenése nyomán a kiskereskedelem és a vendéglátóipar növekedett leginkább, olyan területek, amelyek gyakran ideiglenes jellegű munkákat kínálnak. Ugyanakkor az adminisztratív munkák is számottevő arányt mutatnak, és általában a szolgáltatási szektorban jól reprezentáltak a bevándorlók. A 2007-ben végzett egyszeri ENI-kutatás a bevándorló lakosság mobilitását is vizsgálta, megállapítva, hogy a gazdasági válságot megelőző időszakban a mezőgazdaságból és a háztartási munkakörökből volt a legmagasabb a kilépés. Előbbi a bevándorló háttérű munkavállalók 68,9%-a hagyta ott egyéb munkaterület javára, utóbbit 47,7%-uk. Az építőipar és a nehézipar továbbra is több bevándorlót fogadott, mint amennyien távoztak, ugyanakkor előbbiből 26,9% orientálódott át, utóbbiból 44,6%. A vendéglátóiparból 47,1%, a kereskedelemből 41,8% távozott más munkaterületre (Pajares 2010: 107–108). Azt sajnos nem tudhatjuk, hogy a románok mennyire követték ezt a trendet, és azt sem, hogy a válság hogyan hatott a bevándorlók általános munkaügyi mobilitására. A románok társadalombiztosítási adatai alapján azonban úgy tűnik, az építőiparból sokkal többen távoztak, mint korábban, a vendéglátóipar pedig több munkavállalót fogadott.

Az úgynevezett bizalmas szakmák képviselői azonban mindeddig hátrányban voltak. Egy lényeges továbblépést jelentene, ha tanárok, orvosok, mérnökök is megjelenének az általában spanyolok által betöltött pozíciókban. Ez azonban diplomáik teljes elismerését feltételezné, ami az uniós jogszabályok ellenére igencsak döcögős folyamat. Jelenleg a FEDROM céljai között a román diplomák elismertetése az egyik legfontosabb célkitűzés, éppúgy, ahogy évekkel ezelőtt a vezetői engedélyek ügye volt napirenden. Akkor az volt a tét, hogy fuvarozással kapcsolatos állásokat lehessen betölteni – és sokan épp sofőrként helyezkedtek el érkezésük után –, most pedig a magas presztízsű állások betöltése a cél. Már 2006-ban így nyilatkozott a FEDROM elnöke:

„Ma a románoknak nagyon szűkre szabottak a szakmai kilátásaik, de eljön majd a pillanat, amikor nem elégszenek meg többé a termelési folyamat legalsó fokával. Nem ismerik el a képesítéseiket. Az egyik javaslatunk az lesz, hogy gyorsuljon fel a képesítések elismerésének a folyamata, hogy ezek a román mérnökök, tervezők, kémikusok... akik Spanyolországban élnek, ne kerüljenek automatikusan a vendéglátóiparba vagy háztartási alkalmazásba.” (Idézi Viruela 2006: 27.)

Ami eddig évekbe telt egyeseknek, az a jövőben csak heteket vehet igénybe, és mindenkinek lehetősége nyílhat saját szakmája gyakorlására. A gazdasági differenciálódásnak tehát a *szakmai differenciálódás* jelenti az új határterületét, amelyet globális gazdasági erők és az európai integráció is elősegít.

A szakmai mobilitási lehetőségek esélyt adhatnak az értelmiség integrációjára is. A tanárok, művészek, publicisták és egyéb sajtómunkások számára

9. táblázat. A románok társadalombiztosítási hozzájárulása gazdasági területek szerint

GAZDASÁGI TERÜLET (FŐBB TERÜLETEK)	2008	2009	2010*
Mezőgazdaság, állattenyésztés, halászat	3015	3273	3371
Bányászat, kohászat	499	395	376
Kézműipar	22 798	21 284	20 624
Energiatermelés	127	136	63
Vízellátás, higiéniai és fertőtlenítési szolgáltatás*	*	*	862
Építőipar	51 061	32 916	31 177
Kiskereskedelem, autószerelés	18 735	20 043	22 739
Vendéglátóipar	21 075	23 692	31 052
Szállítmányozás, raktározás	10 608	10 504	11 288
Információ és kommunikáció*	*	*	785
Pénzügyi és biztosítási szolgáltatás	221	238	260
Vállalkozói, ingatlanügyi szolgáltatás	14 102	13 641	*
Ingatlanügyi szolgáltatás*	*	*	653
Technikai és tudományos foglalkozások*	*	*	2193
Adminisztratív és járulékos feladatok*	*	*	14 409
Közigazgatás	741	935	*
Közigazgatás, védelem és társadalombiztosítás*	*	*	1855
Oktatás	650	806	1180
Egészségügyi ellátás	2688	3643	*
Egyéb szociális szolgáltatások	3246	3812	*
Egészségügyi és szociális szolgáltatások*	*	*	5038
Művészi tevékenységek és szórakoztatóipar*	*	*	2030
Egyéb szolgáltatások*	*	*	2554
Háztartási alkalmazottak	279	386	598
ÖSSZESEN (VALAMENNYI TERÜLET)	149 847	135 705	153 109

Forrás: Saját készítésű táblázat az Évkönyv adatai alapján (OPI)

* A CNAE-2009 új rendszerezése szerint

mindmáig szinte lehetetlen spanyol profilú területen gyakorolni hivatásukat. Ők főként önkéntes alapon tevékenykedve növelték státusukat a román bevándorló közösségen belül, ez azonban nehezen volt konvertálható spanyol kontextusban. Ugyanakkor az olyan belső kezdeményezések nyújtotta lehetőségek, mint a bevándorlóegyesületek által létrehozott programok és sajtótermékek, átadták helyüket a külsőleg támogatott egyesületeknek és programoknak, amelyek tágitották a munkatársak társadalmi státusá-

nak elfogadottságát. Az alcalái terepen még nem volt megfigyelhető, így a modellből is kihagytam, de a román művészek állnak a legközelebb ahhoz, hogy betörjenek a spanyol kulturális életbe. A kisvállalkozások mintájára az irodalmi és művészi tevékenység lehet a második terület, amelyen egy belső kezdeményezésre létrejött differenciálódási csatorna spanyol profilt ölthet. A másodgeneráció számára pedig a spanyol egyetemek és főiskolák nyújtják a társadalmi mobilitás lehetőségét, és ez a folyamat valóban érdemes témája lehet a társadalmi rétegződést elemző további kutatásoknak.

Az etnikai jellegű egyesületek mellett, hogy hozzájárultak a sztereotip bevándorlókép módosításához, számos differenciálódási lehetőséget nyújtottak. Az egyesületek vezetői egy-egy konkrét probléma megoldására hozták létre az egyesületeket, ezzel általában növelve státusukat a közösségen belül. Azzal, hogy egy formális, bejegyzett egyesület élén álltak, úgy növelték kulturális tőkéjüket, hogy egyszerre kétfajta „tudás” birtokosaivá váltak. A többi bevándorló szemében ők rendelkeztek a spanyol társadalomban való eligazodáshoz és jobb boldoguláshoz szükséges ismeretekkel, a spanyol közigazgatási szervek és tudományos intézmények pedig a bevándorló közösség egészének ismerőiként és képviselőiként tekintettek rájuk. Ugyanígy kezelték őket a romániai intézmények, amelyek idővel ugyancsak érdeklődni kezdtek a román „diaszpóra” iránt, akár politikai, akár tudományos szemszögből. Ez arra is lehetőséget adott, hogy transznacionális szereplőkké fejlődjenek.

Az egyesületek vezetői többnyire növelték társadalmi státusukat. Státusvisszaszerzésről azért kényes beszélni, mert jóllehet ambiciózus és vezetői készséggel rendelkező személyekről van szó, akik gyakran Romániában is valamilyen vezetői pozíciót töltöttek be, a civil társadalomban való részvétel egy teljesen új területnek számít, amely nem hasonlítható össze korábbi szerepvállalásaikkal. Az egyesületek többnyire önkéntes munkatársai azonban, akik specifikus szakmai tudással és készségekkel rendelkeztek, visszaszerkeztek egy, a korábbival összemérhető státust.

Az egyesületeket a modellben politikai entitásokként kezelem, minthogy közösségsszervező és érdekérvényesítő tevékenységük politikai szereplőkhöz köti őket. Pozíciójuk miatt később épp a „nagypolitika” áldozataivá váltak, a spanyol és román politikai erők kettős szorításában. A spanyol államigazgatási szervek a közpénzek elosztásának jobb átláthatósága céljából saját kézbe vették a bevándorlók képviselőtét, és a korábban önkéntesen tevékenykedő munkatársaknak fizetett munkalehetőséget nyújtottak. Ezáltal elősegítették a képzett bevándorlók szakmai integrációját, azonban csökkentették az egyesületek befolyását és vezetőik társadalmi státusát. A román politikai erők pedig saját céljaiknak megfelelően támogatták a spanyolországi román egyesületeket, átpolitizálva tevékenységeiket és ellentéteket szítva a közösségen belül. Manapság a bevándorlóegyesületek inkább a csoporton belüli megosztottságot képviselik, nem pedig a közösség összetartását.

A szűkebb értelemben vett politikai differenciálódásra az uniós csatlakozás adott lehetőséget. Minthogy a helyi választásokon választójoggal rendelkeznek és megválaszthatók, a román parlamenti és elnöki választásokon pedig külföldről is voksolhatnak, a spanyol és a román pártok is érdeklődést mutattak a migránsok iránt. Az érdeklődés nyomán több differenciálódási lehetőség is megnyílt: egyesek spanyol pártok színeiben indultak a helyi választásokon, mások saját pártot alapítottak, hogy ők intézhessék a sok román által lakott települések ügyeit; voltak, akik romániai pártok helyi képviselői lettek, remélve, hogy majd a román diaszpóra egy részét képviselhetik a román parlamentben. A nem etnikai színezetű politizálásra azonban mindaddig nem lesz lehetőség, amíg a társadalmi integráció ki nem teljesedik.

Az egyházi szereplők az értelmiség és a politikai szereplők között helyezkednek el. Az ortodox egyház a forradalom utáni Románia erősödő intézménye, az egyházi pozíciók pedig magas társadalmi elismerésben részesülnek. Spanyolországban a katolicizmus egészen a hetvenes évekig volt meghatározó része a politikának, ma pedig a jobboldal erős támogatói bázisa. Nyilvánvalóan ez az egyetlen terület, amely nem átjárható, és amely a legnehezebben volt hasznosítható személyes státusemelésre. Akárcsak a tanárok, az egykori lelkészek is törekedtek társadalmi státusuk visszaszerzésére, amint igény támadt helyi vallási szertartásokra. A helyi templomok alapítása belső kezdeményezésre született, azonban az egyház közbelépett, és ragaszkodott a kanonikus papok kihelyezéséhez. Ezáltal a vallási jellegű differenciálódási lehetőségek bezárultak, noha a kisegítői és énekkari tevékenységek lehetősége megmaradt. A papok Romániából való kihelyezése pedig egy új migrációtípust hívott életre, aminek során a kihelyezett lelkészek nem veszítenek korábbi társadalmi státusukból.

A 8. táblázatban szereplő típusok az alcalái közösséget jellemzik, így inkább egy empirikusan megalapozott elméleti keretet jelentenek, mintsem az elméleti lehetőségek egy kidolgozott tipológiáját. Ugyanígy a románok migrációjának egy konkrét történeti pillanatát öleli fel, és a jövőben a szakmai differenciálódás lesz a valamennyi területet átölelő folyamat, valamint a korábbi státusok nemzedékek közti öröklődésére és változására kerül majd a hangsúly. A differenciálódási technikák sokfélesége azonban egy realisabb képet nyújt a migrációs folyamat fejlett szakaszáról, és segít felmérni a további fejlődési irányokat. A közösségen belüli differenciálódás az azonos társadalmi státuson alapuló egység felbomlását jelenti, amely által számos közösségképző erő elhalványul. A differenciálódás kiteljesedésével a pusztán etnikai és „sorstársi” alapú identifikálódás fellazul, a többségi társadalomba való beilleszkedés pedig megerősödik, ami a közösségi jelleg széthullásához vezethet. Ugyanakkor a közösséggel való azonosulásnak számos előnye is lehet, főleg ha a többségi politika kifejezetten és anyagilag támogatja a multikulturalizmus intézményrendszerét. A közösség fennmaradásának pár elméleti lehetőségét a továbbiakban veszem szemügyre.

6.2. A gazdasági migrációtól a diaszpóráig

A társadalmi differenciálódás vizsgálata több elméleti felvetést is megkérdőjelez vagy pontosítás után kiált. A nemzetközi elvándorlást illetően a román kutatók tudományos szóhasználatára számos zavaró elemet tartalmaz, melyek összefüggenek azzal, hogy miként képzeljük el az elvándoroltak jövőjét, és milyennek szeretnénk azt látni. A legobjektívabb tudományos kutatás eredményei is többféleképpen értelmezhetők; egy szám jelenthet egyszerre sokat és keveset két különböző értelmezésben, feltéve, hogy maga a szám helyes. Fontossá válik tehát maga a szóhasználat, amely olyan nyelvi keretet biztosít az elemzendő adatoknak, amelyekre az analízis nem szokott kiterjedni, következésképpen azon belül tud csak mozogni és képtelen onnan kitörni. A migráció jelenségének fogalmi megragadása egy igencsak fontos állomása a megértéséhez vezető intellektuális útnak. Helytálló-e vajon a wittgensteini meggyőződés, miszerint egy fogalom valódi jelentését kikövetkeztethetjük abból, ahogyan azt használják? Ahhoz, hogy erre válaszolni tudjunk, meg kellene néznünk, például, hogyan jelentek meg a tudományos szóhasználatban azok a fogalmak, amelyek segítségével a románok migrációját leírták a kutatók. Mivel itt csupán a probléma illusztrálására törekszem, egyetlen szövegrészletet ragadok ki elemzés céljából, amelyben Dumitru Sandu összegzi a románok domináns migrációtípusának általános jellemzőit:

„Ideiglenes kivándorlás külföldre. A Romániából történő végleges kivándorlás aránylag kismértékű (kb. 11 ezer ember évente 1998 óta). A domináns a munkacélú ideiglenes migráció. Ez látványosan növekedett, főleg 2001 után (2002 óta a románok megkötések nélkül utazhatnak a schengeni övezetben). A külföldön tartózkodó román migránsok számát egyre nehezebb meghatározni a jelenség körkörös volta miatt. Az »euroingázók« aránya, azoké, akik gyakran utaznak Románia és egy másik uniós ország között, vagy azoké, akik rövid ideig tartózkodnak az országhatáron kívül, növekedésben van. Az első szakaszaiban, egészen 2001-ig, a román elvándorlás erősen szelektív volt, a férfiak túlsúlyban voltak a nőkkel szemben, a városiak a falusiakkal szemben, a moldvaiak és erdélyiek a havasalföldiekkel és olteniaiakkal szemben [...], és erős volt a regionális elkülönülés [...]. 2001 után egyre inkább érvényesült a migrációban a szelektivitás csökkenésének a tendenciája. A migráció áramlásának struktúrája, és így a külföldi román emigránsok struktúrája egyre közeledik az ország lakosságának struktúrájához. A férfiak és a nők, a városiak és a falusiak, például, kezdenek hasonló arányokban jelen lenni az 1990 utáni új román diaszpóra struktúrájában.” (Sandu 2010: 37; saját kiemelés).⁹⁹

⁹⁹ A lehető legszószerintibb fordításra törekedtem. Az eredeti román nyelvű szöveg a következő: „Emigrarea temporară în străinătate. Emigrarea definitivă din România este relativ redusă (aprox. 11 mii persoane pe an, după 1998). Dominantă este migrația temporară pentru

Ezek mellett a románokat még *közösségnek* vagy helyesebben *közösségeknek* szokták nevezni (vö. Sandu szerk. 2009).¹⁰⁰ A fentiek alapján lehetetlen volna egyetlen definícióját adni a spanyolországi románoknak, és nem is ez a cél. Mi több, olyan, gyakran ellentétes tartalmú fogalmak, mint az ideigleenség, körkörös, ingázás, diaszpóra és közösségek, mind használatosak leírásukra, ami zavarossá teszi a különféle jelenségek megértését.

A román kutatók hajlamosak arra, hogy az időleges, munkavállalási célú, körkörös migrációban résztvevőket diaszpórának nevezzék, és ez az eljárás megnehezíti az olyan jellegű kutatást, amelyik a románok posztmigrációját célozza. A jelenlegi szakaszban két elméleti lehetőség áll fenn: a hazatérés vagy a külföldön maradás. Utóbbi pedig számos olyan vetülettel jár, amit diaszpóráképződésként jellemezhetnénk. Ha ezeket a jelenségeket szeretnénk megvizsgálni, nem tehetünk mást, mint beállni azok sorába, akik elítélik a *diaszpóra* kifejezés jelentésének inflálódását, amit Brubaker a „diaszpóra» diaszpórájának” nevezett: „a terminus jelentéseinek szétszóródása a szemantikai, fogalmi és diszciplináris térben” (Brubaker 2005: 1). Fennáll ugyanis a veszély, hogy a fogalom elveszíti kontúrjait, és használhatatlanná válik (Sartori 1970).

Az UNESCO által publikált *Handbook of Selected Terms and Concepts* (Meyer 2008) című kiadványnak az a célja, hogy szabályozza a nemzetközi migrációval kapcsolatban használatos kifejezéseket, mindegyikkel kapcsolatban feltüntetve, hogy általánosan elfogadott-e, vagy szakmai vita folyik a használata körül. A diaszpórának a következő meghatározását adja: „származási országukon kívül élő népesség, amelyik általában kapcsolatot tart fenn és összeköttetést kezdeményez úgy a származási országával, mind tartózkodási/letelepedési országaival” (Meyer 2008: 9). Továbbá, „ami általában összekapcsolja a diaszpóra tagjait, az a tudatosság és egy sajátos identitás kinyilvánítása, a szétszóródott csoport politikai, vallásos vagy kul-

muncă. Aceasta a avut o creștere spectaculoasă mai ales după 2001 (din 2002 românii circulă fără restricții în spațiul Schengen). Numărul de migranți români în străinătate este din ce în ce mai dificil de estimat datorită accentuării caracterului circulatoriu al fenomenului. Ponderea »euro-navetiștilor«, persoane care circulă frecvent între România și altă țară din UE sau a celor care stau pe durate scurte în afara țării este în creștere. În primele ei etape, până în 2001, emigrarea românească a fost puternic selectivă, cu o predominare a plecării bărbaților față de femei, orașenilor față de săteni, moldovenilor și transilvănenilor față de munteni și olteni [...], cu o accentuată diferențiere regională [...]. După 2001 s-a impus tot mai mult tendința de reducere a selectivității migrației. Structura fluxurilor de emigrare și, implicit, structura emigranților români din străinătate se apropie tot mai mult de structura populației țării. Bărbații și femeile, orașenii și sătenii, spre exemplu, ajung să fie în ponderi apropiate în structura noii diaspore românești constituită după 1990.” (Sandu 2010: 37.)

¹⁰⁰ „Már láttuk, hogy a román migránsok segítettek egymáson Spanyolországba való érkezésükkor. E segítségtől való függőség következményeként bizonyos körzetekbe, azon belül pedig bizonyos településekre tömörültek, megalkotva azt, amit általában *román közösségeknek* neveznek.” (Mihai 2009b: 87.; saját kiemelés.)

turális szervezetének létezése, és különféle tárgyi vagy szimbolikus kapcsolat fenntartása a származási hellyel vagy országgal, valamint a tartózkodási/letelepedési országgal” (2008: 9). A kézikönyv ugyanakkor figyelmeztet, hogy nem létezik egyetlen elfogadott definíciója a terminusnak, és óvatosságra int használatával kapcsolatban. Az UNESCO által kínált meghatározás egyfajta középútra törekszik a klasszikus meghatározások és a jelenlegi sokkal könnyelműbb használat között.

A *diaszpóra* klasszikus értelemben a zsidók, örmények és görögök tapasztalatát írta le, olyan elvárásokat támasztva, amelyeknek gyakran maguk az archetípusok sem feleltek meg (lásd Clifford 1994). Az egyik ilyen elvárás az egykori és elképzelt szülőföld centrális jellege a diaszpórikus tapasztalat formálásában, ami főleg a szefárd zsidóság esetében nem helytálló, rájuk inkább a többszöri „újradiaszporizáció” jellemző (Clifford 1994: 305). Egy további szigorú elvárás, a traumatikus szétszóródás feltétele pedig ugyancsak korán elhomályosult, és az önkéntes jellegű népvándorlások alanyai is diaszpórák tagjaivá válhattak. A lengyelek, olaszok vagy az írek már a diaszpóra klasszikus példáinak számítanak. Ugyanakkor az amerikai örmény diaszpóra mára eltűnőben van, ha az önazonosság és az anyaországgal, illetve a más országokban élő nemzettársakkal való kapcsolatápolás elvárását fenntartjuk (Brubaker 2005: 12). Másrészt azonban a *diaszpóra* kifejezést olyan esetekben is használták, amelyekben nem térbeli szétszóródásról volt szó, hanem a határok „emberek feje feletti” elmozdulásáról (Brubaker 2000), vagy nemzethatárokon belüli szétszóródás esetén is, például „New Orleans-i diaszpóráról” beszélnek azok esetében, akik a Katrina hurrikán pusztítását követően kénytelenek voltak elhagyni tönkrement otthonaikat.

A mai tudományos használatban a diaszpórának három leíró eleme tartja magát, és ezek szükséges feltételek is egyben a kifejezés specifikumának megőrzéséhez: a szétszóródás, a szülőfölddel való kapcsolat és a többségi társadalomtól való elhatárolódás (Brubaker 2005: 5–6). Jóllehet vannak kivételek, a kényszerű vagy önkéntes elvándorlást a legtöbb szerző szükségesnek tartja, és ennek nyilván a románok is megfelelnek. A szülőfölddel való viszony azonban igencsak összetett és eltérő intenzitású lehet. A klasszikus definíció szerint a diaszpóra tagjaiban közös emlék él a megtapasztalt vagy elképzelt anyaországról, amelybe az elvándoroltak visszavágyanak, és amely a legfontosabb tényező az identitásuk és szolidaritásaik formálásában. Ezt a „centralizált” viszonyrendszert azonban számos kutató nem tartja meghatározónak, és egy sokkal lazább kötődést – akár a szülőföldhöz, akár a más országokban élő diaszpóratagokhoz – is elegendőnek tartanak egy közös diaszpóraidentitáshoz (Clifford 1994). A befogadó társadalomtól való elhatárolódás kritériuma az asszimilációval szembeni ellenállásra utal, egy sajátos etnokulturális identitás megőrzésére. Ez lehet tudatos stratégia eredménye, vagy társadalmi kirekesztettség következménye. Ugyanakkor ez a kritérium sem élvez általános elismerést, főleg a hibridizációt és szinkretizmust hirdető

posztkoloniális és posztmodern diskurzusokban (lásd Hall 1990). Mindazonáltal a modern definíciók általában a korábban idézett UNESCO-meghatározás elemeit tartalmazzák, így Milton Esman (2009: 14) szerint a diaszpóra „egy olyan bevándorló közösség, amely anyagi és érzelmi kapcsolatokat ápol anyaországával, miközben alkalmazkodik fogadó országa környezetéhez és intézményeihez”, hozzátéve, hogy „nem minden bevándorlás vezet diaszpórához, csak az, mely által olyan elkülönült közösségek képződnek, amelyek elhatárolódnak úgy a fogadó társadalomtól, mind egyéb diaszpóráktól” (Esman 2009: 14–15). A különféle diaszpóratípusok taxonómiájához pedig, eltérően a szűkebb meghatározást követő szerzőktől, akik a szétszóródás okaira és eredetére összpontosítanak (lásd Cohen 1997), Esman (2009) inkább a fogadó országban betöltött szerepük alapján különböztet meg *honfoglaló, gazdasági és vállalkozó diaszpórákat*.

A spanyolországi románok mindenképp a románság gazdasági indíttatású szétszóródásának részei, és valóban erős kötelékeket tartanak fenn származási országukkal, ami érthető egy migrációs folyamatban részt vevő csoport esetében. Elvándorlásuk friss fejleménynek számít, a tömeges migráció alig tíz éve zajlott le, és sokukban még él a meggyőződés, hogy egy ideiglenes jellegű migrációban vesznek részt. A társadalmi differenciálódás vizsgálata ugyanakkor arra hívja fel a figyelmet, hogy a hazatérés mellett a Spanyolországban maradásnak számottevő esélye van, és ez valóban vezethet egy diaszpóra kialakulásához, amit a transznacionális tér megszilárdulásaként képzelhetünk el. Valamilyen közösségi érzés megléte azonban mindenképp kritériumként állítható fel. Az előző fejezetek során már számos példáját említettem annak, hogy maguk a románok nem tekintik magukat egy közösségnek, és ritkán cselekszenek akként. Magam is inkább egyfajta gyűjtőfogalomként használtam a „közösség” kifejezést, amely a román bevándorlók összességére vonatkozik, mellőzve a fogalom bármilyen kvalitatív tulajdonságát. A CRS-vizsgálat egyik kérdésére a románok 13%-a válaszolta azt, hogy „azért tervez másik spanyolországi településre költözni, mert jelenlegi településén túl sok a román”, és ezzel szemben alig 7% költözne azért, mert a céltelepülésen laknak rokonok vagy ismerősök (Sandu 2009b: 59). Továbbá, szerveződési formáik gyengék, melyek instabilitását részben a társadalmi bizalmatlanság okozza. A jelenlegi „közösségben” változatos stratégiák és folyamatok egyszerre megfigyelhetők; míg egyesek elszigetelődnek a spanyol társadalomtól, és a modern technológiáknak köszönhetően egy virtuális Romániában élnek, úgy mások közelebb kerülnek a befogadó országhoz, és anyaországuktól távolodnak el. Egyesekben erősebb a román etnikai identitás, mások letagadják és titkolják származásukat. A spanyolokkal osztott európai állampolgárság pedig sok esetben felszámolja a bevándorlók politikai integrációjának klasszikus kérdését, és sokan eleve „európaiaknak” tekintenek magukra, akárcsak spanyol társaik. Ilyen körülmények között tehát nehéz egy valódi identitáson, magatartáson és érdeken alapuló közösségről beszélni. Míg egyesek számára

a román identitás megőrzését segítő intézmények fontosak, mások beilleszkedésük hátráltatóit látják bennük. Egy átélt közösség megléte nélkül pedig nem beszélhetünk diaszpóráról sem.

Mindezt figyelembe véve arra következtethetünk, hogy a spanyolországi románok a legszabadosabb definíciókat leszámítva nem tekinthetők diaszpórának. Mindamellett vannak jelek, amelyek a diaszpóra lehetőségének irányába mutatnak. Az eddigi fejezetek során arra törekedtem, hogy ezeket a „jeleket” kiemeljem a migrációs folyamat jelhalmazából, és a társadalmi differenciálódás rostját alkalmaztam e célból. Láttuk, hogy a vizsgált folyamat során a román bevándorlók csoportja egyre hasonlatosabbá válik a spanyol társadalom felépítéséhez, tehát maga is tömör „alávetett osztályból” lazább közösséggé fejlődik. Az adatközlőim szavaival: már nem dolgozni vannak ott, hanem élni. A románok egy csoportjára teljes mértékben igaz, hogy „diaszpórikus időket” (*diasporic times*) élnek, ahogyan azt Cwerner (2001: 28) meghatározta: ez a hosszú távú letelepedés ideje, amelyben szülőhazájuk társadalmi életének a ritmusát élesztik újjá fogadó országukban, miután a migrációval kapcsolatos mozgások lezajlottak, és létrejött egy stabil népcsoport. Ebből fejlődhet ki egy valós diaszpóra, amennyiben egy kettős integráció: a befogadó társadalomba és a diaszpóráközösségbe való beilleszkedés valósul meg.

A kettős integráció megkülönböztetendő az asszimilációtól, jóllehet megköveteli a „teljes integrációt” a fogadó társadalomba. Rogers Brubaker (2005: 11) joggal teszi fel a kérdést, hogy milyen alapon tekinthetők egy diaszpóra tagjainak azok a *rejtett* vagy *alvó* tagok, akik „asszimilálódtak vagy teljesen integrálódtak”, és nem tekintik magukat az illető népcsoport részének. Természetesen, hacsak nem egy végletekig kitérített meghatározást használunk, semmiképp sem tekinthetjük őket a diaszpóra tagjainak. A spanyolországi románoknak azonban több lehetőségük van a valódi integrációra, mint amennyit a bevándorlók asszimilációjának példáiból ismerünk.

A kettős integráció ugyanakkor épp az ellenkezője annak a jelenségnek, amit Alejandro Portes (1995) „szegmentált asszimilációnak” nevez (lásd még Portes–Zhou 1993). A szegmentált asszimiláció azon a megfigyelésen alapul, hogy az amerikai társadalomban egyes bevándorló csoportok (szikhek és kubaiak) nem a klasszikus mobilitási és integrációs modellt követik, mely szerint a másodgeneráció feláldozza kulturális identitását a társadalmi-gazdasági előrelépés érdekében. Az ő esetükben olyan erősen összetartó közösségekről van szó, amelyek maguk birtokolják a gazdasági mobilitás lehetőségeit, előrelépés így csak az etnikai csoporton belül lehetséges, a másik lehetőség pedig a többségi társadalom *underclass* rétegébe való asszimiláció (uo.). Ez csakis az „amerikai olvasztótégely” klasszikusnak tekintett asszimilációs modellje szempontjából bír újdonságértékkel. A hagyományos diaszpórafelfogás azonban épp ezen az elven alapult. A történelmi zsidó diaszpóra összetartásának, elkülönülésének és gazdasági befolyásának alapja az etnicitás volt, lévén, hogy a kora újkori keresztény társadalom a zsidókat

bizonyos gazdasági területekre szorította, mely tevékenységek a hadviselésen nyugvó államgazdaság számára egyre elengedhetlenebbé váltak (ehhez lásd pl. Niall Ferguson munkásságát). Ugyanez az elv érvényesül a modern társadalmakban is, amennyiben egy bevándorló csoport vagy egyes tagok áthághatatlan akadályokba ütköznek gazdasági és társadalmi előrelépésük során, függetlenül attól, hogy ezek külső, a többségi társadalom által, vagy belső, az etnikai csoport normarendszere által felállított akadályok. Ugyanakkor a társadalmi integráció elősegítése valamennyi nyugati demokrácia kifejezett célja, az etnikai szegregáció pedig a liberális demokrácia alapelveivel ütközik, főként a „multikulturális állampolgárság” (Kymlicka 1995) különféle felfogásai szerint, melyhez a hivatalos spanyol politikai retorika alkalmazkodik.

A románok esetében, mint láttuk, a differenciálódási lehetőségek biztosítják társadalmi státusuk emelésének legfontosabb eszközeit, és a spanyol profilú lehetőségeket maguk a bevándorlók is előnyben részesítik az etnikai csoport által kínált státusemelési lehetőségekkel szemben. A differenciálódás pedig épp hogy elősegítheti a kettős integrációt, semhogy akadályozná. Ha a társadalmi mobilitáshoz nem szükséges lemondani valamely sajátos etnikai öntudatról, de annak kizárólagos és kényszerű megvallása sincs megkövetelve, akkor opcióként és a mindennapi életet nem meghatározó területként megmaradhat. Mi több, egy olyan népcsoportról van szó, amely szociokulturálisan közel áll a fogadó társadalomhoz, és az integráció nemcsak a fogadó társadalomba történik, hanem egy nemzetközi gazdasági-kulturális rendszerbe, amely a kibocsátó országban is egyre szélesebbre épül. Az otthoni intézmények a befogadó országbeli intézmények működésének irányába haladnak, amely még aktuálisabbá teszi egy diaszpóra tagjainak kritikáját és befolyását – a diaszpóra fejlődésorientált perspektívájából (Meyer 2008: 9).

A spanyol állami és gazdasági intézmények berendezkedése és a román bevándorlás eddigi menete alapján – melynek fontos része a differenciálódás folyamata – arra következtethetünk, hogy az integráció inkább a „sokféleség” kialakulása, mintsem az asszimiláció felé fog haladni. Egy „sokféleség” alapú perspektíva – Thomas Faist szerint – „a migránsok már meglévő készségeit és tapasztalatait veszi alapul, és szervezetek által használható szaktudásként értelmezi őket” (Faist 2009: 175). Ezt támasztják alá a számos vegyes profilú differenciálódási lehetőségek, amelyek megkívánják a román közösség életvilágában való jártasságot, ugyanakkor valamennyi készség elfogadása és továbbfejlesztése által a spanyol középosztályba emelik a migránsokat.

A kettős integráció lehetőségét jól illusztrálják Magdalena szavai, aki, mint már említettem, vegyes házasságban él, banki szakemberként dolgozik, és nemrég költözött férjével egy újonnan vásárolt külvárosi családi házba:

„Nem hiszem [hogy valaha elveszíteném a gyökereimet]. A gyökereimtől nem akarok elszakadni, azt nem is lehet. Például ha majd gyerekeim szü-

letnek, akkor kihívom az anyámat, hogy segítsen a nevelésben, és tanítsa meg őket románul, hogy ne csak spanyolok legyenek. Azt, hogy én inkább spanyol körökben forgok majd, az biztos így lesz a munka, a baráti kör miatt. De a gyökereimről nem mondom le... Inkább az történik, hogy sok ismerősöm hazamegy vagy elköltözik, és megszakad a kapcsolat. Szerintem tíz év múlva már csak azok a románok maradnak itt, akik élni akarják az életet, akik beilleszkedtek. Akik azért jöttek, hogy meggazdagodjanak, azok már elkezdtek hazamenni.” (Magdalena Racoviceanu, 2009.05.07.)

Magdalena szavai tartalmazzák mindazt, ami egy diaszpóra létrejöttéhez szükséges: a kettős identitás iránti elkötelezettség, a közösségi tudat kialakulása, amelyhez a migráns csoport „letisztulása” szükséges, és az idő. Utóbbi szintén fontos, a diaszpórák kialakulását befolyásoló tényező (Brubaker 2005). Az identitás és szolidaritások fennmaradásának ki kell állnia az idő próbáját, minthogy az asszimiláció is egy több nemzedéket felölelő folyamat, és a sajátos jellemzők és körülmények, amelyek a diaszpórát életre hívják, stabilitásuk és állandóságuk által fejtik ki erejüket. Marienstras (1989) is az időben látja a kulcstényezőt, és ebben a tekintetben osztom véleményét:

„...a diaszpóra kifejezést ma arra használják, hogy bármilyen közösséget leírjanak vele, amelyik elvándorolt, és amely mérete által láthatóvá válik a fogadó közösségben. De ahhoz, hogy megtudjuk, valóban diaszpóra-e, időnek kell eltelnie. [...] A diaszpóra tehát nem egy valóság vagy egy olyan fogalom, amelynek jelentése magától értetődik. Ugyanígy egyetlen területenkívüli [extra-territorial] kisebbség tartóssága sem egyértelmű. Röviden, a szó kockázatos [adventurous], mivel egy olyan emberi viszonytagságra [adventure] vonatkozik, amely a történelem és a végzet véletlenjére van bízva.” (Marienstras 1989: 125.)

Más szóval, kérdéses számunkra, hogy a spanyolországi románok diaszpórát képeznek, vagy sem, közösséget vagy sem, illetve hogy megmaradnak-e majd az idő folyamán. Mindezt majd a másodgeneráció vizsgálata során lehet csak eldönteni, egyelőre annyit mondhatnánk, hogy amennyiben Magdalena szavai és tervei teljesülnek, talán „tíz év múlva” valóban beszélhetünk majd román diaszpóráról.

Kevésbé valószínű azonban, hogy egy olyan esszenciális jellegű közösség fog megmaradni, illetve kialakulni, amelyhez a diaszpóra fogalmát kötni szokták, és minden annak a „diaszpórikus frakciónak” (Brubaker 2005: 12) az erőfeszítésein múlik majd, melynek érdekeihez kötődik a diaszpóra létrejötte. Amint a tanulmány során láthattuk, számos gazdasági és politikai csoport érdekéhez fűződik a román diaszpóra létezése és számbeli nagysága. Egyesületek, bevándorlók politikai pártjai, romániai pártok, cégek mind egy számottevő diaszpóra létezésére építettek, és Romániának valóban számos

előnye származhat egy aktív európai diaszpórából, így állami érdek volna a közösség erősítése és fenntartása. Spanyolország még a gazdasági válság első éveiben is azt mérlegelte, hogy „megéri-e neki a románok hazatérése” (Pajares 2009: 191), Romániáról azonban nem tudni, hogy tudatosította-e az aktív európai román diaszpóra létrejöttének horderejét. Ha nem, és csak azokkal kíván foglalkozni, akik hajlandók hazatérni, akkor valóban előfordulhat, hogy az integrációból asszimiláció következik. Ellenkező esetben az integráció két ellentétesnek tűnő iránya (a fogadó társadalomba és a migráns közösségbe) kiegyensúlyozhatják egymást, és lehetőség nyílik a diaszpóráközösség megteremtésére. Létezik egy párhuzamos irány, amely a spanyolországi román közösség egyedi fejlődését hangsúlyozza, egy köztes identitás létének elismerésén fáradozva. Egy korábbi fejezetben beszéltem a *rumaño* nyelvjárásról, amely egyfajta *diaszperantó*-nak tekinthető (Brubaker 2005: 14), és amely a kettős integráció egy sajátos válfaját jelentheti.

Jelen helyzetben azonban ésszerűnek látszik nem egy létező, „etnodemográfiai vagy etnokulturális tényként” felfogni a diaszpórát, hanem „diaszpórikus beállítódások, projektek, követelések, idiómák, gyakorlatok stb.” halmazaként (uo. 13). A közösség létezésében érdekelt „diaszpórikus frakciók” manapság is léteznek, gondolhatunk itt a román profilú vállalkozókra, papokra, a román profilú politikusokra, egyesületek vezetőire, és általában valamenynyire „diaszpóraaktivistára”, akik a bevándorló többség „diaszpóraapátiáján” sajnálkoznak (uo. 14). Az ő használatukban a diaszpóra egy „gyakorlati kategória”, amely gyakran normatív töltetű, mely által sajátos projektjeiket fejezik ki és bizonyos követeléseket támasztanak alá (uo. 12). Ugyanakkor Rogers Brubakerrel feltehetjük a kérdést, hogy „de miért kellene nekünk, elemzőknek, a diaszpórát vizsgálati kategóriaként kezelnünk”, és minden olyan román leszármazású személyre alkalmaznunk, aki Románián kívül él. A tudományos elemzésnek a lehető legtávolabbról kell elkerülnie a normatív szóhasználatot, főként ha az a vizsgált jelenség megértését akadályozza. A diaszpóra fogalom használata a jelenlegi migrációban résztvevőkre nézve nemcsak kockázatos – Marienstrasszal szólva –, hanem egyenesen helytelen, ha a vele párhuzamosan használt többi jelzőt és fogalmat is figyelembe vesszük. A diaszpóra fogalma ugyanis nehezen egyeztethető össze a körkörös, ideiglenes migrációval és a fordított migráció, a végleges hazatérés gondolatával.

6.3. A hazatérés illúziója

Egy másik pontatlanul használt kifejezés, a körkörös migráció (*circular migration*) önmagában is kétségeket ébreszt. Mint láttuk, a román kutatások a migráció ideiglenes voltát hangsúlyozzák (lásd a román migrációs rendszer leírását az 1. táblázatban), a körkörösség pedig ennek egy szélsőséges formája.

A végeredmény pedig a jövőbeni hazatérés, amely egy fordított migráció által valósul meg. Hogy azonban a kezdetektől fogva mennyire gyenge lábakon állt ez a megközelítés, ami az empiriát illeti, azt Monica Șerban és Vlad Grigoraș megjegyzése is bizonyítja:

„A spanyolországi migrációt tárgyalva mindeddig indoklás nélkül használtuk a »körkörös« jelzőt. Miért jellemezzük ezt a folyamatot »körkörös-ként«? Azért, mert olyan emberekről van szó, akik anélkül mentek/mennek Spanyolországba dolgozni egy időre, hogy megváltoztatták volna lakhelyüket, és akik hosszabb-rövidebb időközönként visszatérnek származási helyükre. [...] Azon törekvésünk, hogy szabályszerűségeket találjunk, akadályba ütközött, ami természetes is, minthogy a tömeges elvándorlások alig két éve kezdődtek. Az idő még túl rövidnek mutatkozik ahhoz, hogy többről tudjunk beszélni, mint tendenciákról.” (Șerban–Grigoraș 2000: 42.)

A távolabbi elvándorlás – olyan országokba, amelyek nem határosak Romániával – sosem produkált akkora visszatérési/hazalátogatási arányokat, hogy ezeket a mozgásokat „körkörösnek” lehessen nevezni. Közvetlenül a schengeni övezet létrejöttét megelőzően körülbelül 200 000-en hagyták el a román falvakat, hogy külföldre utazzanak. A migráció körkörös jellegére az utal, hogy a kiutazók 59%-a legalább egyszer hazautazott kintléte alatt, 37%-uk pedig legalább kétszer tette ezt meg (Sandu 2005: 557). Az Olaszországba illetve Spanyolországba utazók a körkörösségben kisebb arányokat mutattak: 8,4%-os elvándorlási ráta mellett 2,9% volt a hazatérések aránya (Sandu 2005: 558–559). Amint az előző fejezetekben bemutatott esetekből is kiderült, az első hazatérés ritkán előzte meg a legális státusz megszerzését, ami átlagosan három évbe telt Spanyolország esetében, ahol a törvényesítési hullámok eléggé rendszeresen követték egymást. Most már azt is tudjuk, hogy a hazalátogatást általában visszatérés követte, és sokan ekkor választottak maguknak megfelelő és tartós munkahelyet, minthogy már a nyelv ismeretével és munkavállalási engedéllyel rendelkeztek, így a korábbi akadályok nem álltak fenn.

A „körkörös” migráció fogalma sokkal specifikusabb és pontosabban körülhatárolható migrációs stratégiát jelent, amit gyakran jogilag is szabályoznak:

„Régebben Németországot (és Svájcot) gyakran úgy emlegették, mint amelyeknek rotációs, vagy úgymond »vendégmunkás« rendszere van. Egy ilyen rendszerben egyéni bevándorlóknak munkavállalási és lakhatási engedélyeket bocsátanak ki, melyek csak meghatározott ideig érvényesek, és gyakran a munkavállalási engedélyek bizonyos munkához vannak kötve – néha egy meghatározott munkáltatóhoz. A családégyesítés nem támogatott, és az olyan bevándorláspolitikai intézkedésekre, mint a minőségi lakhatás

vagy a nyelvoktatás, kevés figyelmet fordítanak. Egy rotációs rendszer, a legtisztább értelmében, azt feltételeznék, hogy az eltávozott »vendégek« új munkásokkal legyenek felcserélve, akiket hasonlóan ideiglenesen alkalmaznak.” (Werner 2001: 7.)

Erre valóban volt példa abban az időszakban, amikor a román állam felügyelte saját állampolgárainak a mozgását, és a kilépési tilalmat elkerülendő a migránsok maguk alakították ki rotációs stratégiáikat, ám ezt nem a fogadó állam politikája okozta, hanem éppen ellenkezőleg, ekkor körvonalazódtak a spanyolországi integrációs lehetőségek és bizonyos állampolgári jogok kiterjesztése. Tévednénk, ha azt gondolnánk, hogy Spanyolország a Németország által kitaposott utat követte, ahol ugyanis az elvárásokkal ellentétben a „vendégek” egyre inkább otthon érezték magukat:

„Mint kiderült, az emberek szándékai idővel megváltoztak. A migrációs tapasztalat azt sugallja, hogy sok időszakos migráns meghosszabbítja kintlétét, ha a munkaerőpiac megengedi, és ameddig a fogadó ország megengedi a hosszabbítást. Családtagok társulnak, gyermekek születnek, és miközben a hazatérést még fontolgatják, mind későbbre és későbbre tolódik, és végül fel is adhatják a tervet (>a hazatérés illúziója<).” (Werner 2001: 8.)

Spanyolország valójában nem vendégmunkás-politikát akart kidolgozni, nem esett bele a németek „hibájába”, hanem épp hogy el akarta azt kerülni. Mint említettem, az 1996–2004-es időszak a jobboldali kormányzás ideje volt, a Néppárt pedig nem áltatta magát multikulturális ábrándokkal, hanem a szociokulturálisan távol álló bevándorlókat (afrikaiak) akarta kiszorítani olyan európai bevándorlók segítségével, akik vagy vallásilag (lengyelek), vagy pedig nyelvileg (románok) közelebb állnak a spanyolokhoz, és így könnyebben asszimilálhatók. Az „illegális” bevándorlók elleni hadjárat nem járt nagy sikerrel, de a hasonló jellegű intézkedések sosem hozzák meg a várt eredményt. A gazdaság számára ez kevesebb problémát okozott, mivel a románok a feketemunka piacán is a marokkóiak vetélytársai.¹⁰¹ Egy további előnye is volt a románok eltűrésének: valószínűbb, hogy egy európai ország gazdasági fejlődése visszacsábítja elvándoroltjait. A spanyol politika azonban, a német esetből tanulva, nem kockáztatta meg ideiglenes vendégekként kezelni bevándorlóit:

„A nyugat-európai fogadó társadalmak, köztük a spanyol is, úgy feltételezték, hogy a bevándorlók sorsa az, hogy maradnak és a helyiekkel együtt képezik majd a jövő társadalmának alapjait, és amilyen mértékben ezt tudatosítani kezdték, egyre több jelentőséget tulajdonítottak a társadalmi

¹⁰¹ Egy korábbi fejezetben említettem a marokkóiak sztrájkjának esetét.

integrációnak, és ezt elősegítő politikák kidolgozásába fogtak. És ezzel a gesztussal eltörölték a bevándorló lakosság ideiglenes jelenlétének gondolatát.” (Pajares 2007: 126.)

Ahogy a román politika gyakrabban kezeli vendégmunkásokként kivándorolt állampolgárait, mint a spanyol, ugyanúgy a román szociológia is hajlamosabb körköröséget látni a migrációban, mint a spanyol. Az általam bemutatott folyamatok mindenképp afelé hajlanak, amit egyéb bevándorló közösségekben is megfigyeltek, nevezetesen, hogy a migrációs terv addig húzódik, amíg már irreálissá válik a kezdeti cél, melynek része volt a hazatérés, és ez csupán „mítoszként” él tovább (Anwar 1979). Nemcsak a „körköröség” válik kérdésessé, hanem maga a hazatérés gondolata, erre pedig Antonio Paniagua helyesen felfigyelt:

„Nem beszélhetünk olyan körkörös migrációról, amire Dumitru Sandu és Sebastian Lăzăroiu céloz, hanem tartós elvándorlásról. Ezzel nem azt állítom, hogy ne létezne Spanyolországban egy körkörös migráció a románok részéről; igenis létezik, azonban a spanyolországi románok többsége szilárd migrációs tervvel rendelkezik: nyugdíjazás után térni vissza Romániába, és hogy a gyermekek maguk döntsék el, Romániában vagy Spanyolországban szeretnének-e élni.” (Paniagua 2007: 61.)

Az ideiglenesség retorikája tehát az empiria szintjén nehezen védhető, és csakis egy románcentrikus szemlélet perspektívájából hat egyértelműnek. Amint Brubaker (2005) a diaszpóra fogalma kapcsán megjegyezte, gyakori az olyan opportunista szóhasználat, amely szűkebb, illetve tágabb definíciók elemeit keveri annak érdekében, hogy egy szűkebb meghatározás által a diaszpórát sajátos társadalmi képződményként tüntesse fel, míg tág definíciók elemeit átvéve a diaszpóra nagyságát – és ebből adódóan a jelenség horderejét – bizonyítsa (uo. 11). Ugyanakkor a román tudományos szóhasználat a diaszpóra és az ideiglenesség egyidejű alkalmazásával elérte, hogy a spanyolországi románok egy megállapodott és számottevő diaszpórának tűnjenek, ugyanakkor az anyaországban szintén jelen lévő és aktív polgároknak is látszódnak.

A fordított migrációról, akárcsak egyéb posztmigrációs jelenségekről, még korai következtetéseket levonnunk. A nyugdíjas korig a legtöbb spanyolországi románnak van még pár éve, és csak az idő fogja meghatározni, hogy mi is valósul meg a migrációs tervből. A másodgeneráció létrejötté azonban megnehezíti a kutatók dolgát, ha az első generáció terveiből, elképzeléseiből akarják fölvezetni a spanyolországi románság jövőjét. Egy további lehetőség korábbi tapasztalatok alapján, komparatív módon lehetséges irányokat felderíteni. A németországi török „Gästarbeiter” alakjával általában azt a szállóigét szokták alátámasztani, miszerint „semmi sem véglegesebb, mint az ideiglenes vendégmunkás” (Martin 2001: 1). Frissebb kutatások azonban a fordított

migrációra nézve is értékes adatokkal szolgálnak, főként hogy a legutóbbi évekig még átláthatatlan maradt a török–német migrációs rendszer egésze.

Christian Dustmann és Oliver Kirchkamp 2002-es vizsgálata azt mutatta ki, hogy a hazatért törökök alig 6%-a dolgozott alkalmazottként, 51%-uk kisebb vállalkozásokba kezdett, és 43%-uk nyugdíjas volt, azt is jelezve, hogy ez utóbbiak átlagéletkora 45 év (Dustmann–Kirchkamp 2002).¹⁰² Ezekkel az adatokkal Murat Kirdar, az ankarai egyetem kutatója a migráció „tőkefelhalmozó” (takarékelhalmozás; *savings accumulation*) jellegét bizonyítja, ami annyit jelent, hogy az a bevándorló, akinek sikerült elég pénzt megtakarítania, hajlamosabb a hazatérésre, ahol tőkéjének nagyobb a vásárlóereje, és vagy belekezd egy üzletbe, vagy nyugdíjba vonul (vö. Kirdar 2007). Ugyanakkor azoknak, akiknek nem sikerült nagyobb mennyiségű tőkét felhalmozni, de elérték a nyugdíjas kort, a németországi öregségi nyugdíjuknak is nagyobb a vásárlóereje Törökországban.

A spanyolországi románok helyzete azonban legalább három dologban különbözik a törökök tapasztalatától: egyrészt Spanyolországban a bérek nem olyan magasak, hogy nagyarányú megtakarítást biztosíthassanak; másrészt Romániában az árak megegyeznek a nyugat-európai árakkal, sőt esetenként fölül is múlják azokat; és végül, Spanyolország egyelőre sokkal jobb minőségű és hozzáférhetőbb egészségügyi ellátást biztosít, mint a román egészségügy. Ugyanakkor a románok túlnyomó többsége a kint keresett pénzből modernizálta, újította fel otthoni házát, és a nyugodt vidéki környezet ideális azok számára, akik megélhetése nem függ a munkaerőpiactól. A románok érzelmi kötődése az otthoni életkörülményekhez erős indíték ahhoz, hogy nyugdíjas korban hazaköltözzenek, és fenntartsák a kapcsolatot az esetleg Spanyolországban maradt családtagokkal. Kevésbé valószínű, hogy a tőkefelhalmozási céljuk megvalósuljon, és ideje előtt vonuljanak nyugdíjba. Mindez azonban nem mond ellent az állandósulás hipotézisének, ugyanis a „tőkefelhalmozás” mindig is első számú célja a gazdasági jellegű migrációnak, de a tervezettnél általában sokkal később valósítható meg. A nyugdíjas korban hazatérő románokat pedig nehéz volna egyértelműen a fordított migráció alá sorolni. Az Európai Unió társadalmi terében olyan jelenségekkel szemben okozna nehézséget, mint a brit nyugdíjas migráció Dél-Spanyolországba (lásd Oliver 2008; O'Reilly 2000; Rodríguez–Casado–Huber 2005).

A románok hazájuk iránti lelki kötődése az időskori visszatelepülést valószínűsíti. A felmérések szerint a migránsok jobban kötődnek egykori lakóhelyükhöz, mint azok, akik állandóan ott laknak, magától az anyaországtól azonban már eltávolodtak (Sandu 2009b: 90). Ez egyáltalán nem meglepő, hiszen a kibocsátó ország testesíti meg az elvándorlásra késztető okokat, míg a szülőváros a távollét során sokkal erősebb nosztalgiát és szép emlékeket

¹⁰² A 45 éves átlagéletkor arra enged következtetni, hogy csak egy részük nyugdíjas a klasszikus értelemben, a többiek pedig „járadékélvezők”, akik nem a szociális rendszerből szerzik bevételeiket, hanem saját megtakarításaikból élnek.

képes előhívni, mint amikor a mindennapok színhelyéül szolgál. Ez a nosztalgikus lelki kötődés az, ami egy diaszpóráközösséget leginkább jellemez.

A fordított migráció, amelynek nyilvánvaló jeleivel folyamatosan szembesültem terepmunkám alatt, legjobb esetben is a posztmigrációs folyamatok első szakaszát képezheti, de akár az is előfordulhat, hogy csupán ideiglenes hazaköltözésekről van szó, amelyek ritkulhatnak a gazdasági válság hatásainak enyhülésével. Sandu és munkatársai 2004-ben még úgy látták, hogy Románia gazdasági növekedése az ideiglenes elvándorlásnak kedvez, és jelentősebb állandó elvándorlás „akkor valószínű, ha a külföldi ideiglenes munka tapasztalatához a hazai életszínvonal csökkenése társul majd” (Sandu et al. 2004: 6). Ehhez képest a válság váratlan gazdasági helyzetet eredményezett, amelynek hatásait a migrációra még mindig nehéz felmérni. Pajares szerint 2008 szeptemberében indult meg egy nagyobb arányú fordított migráció, amely azonban nagymértékben függ Románia gazdasági helyzetétől is, minthogy a válság ott is érezteti hatásait, még ha nem is olyan erősen, mint Spanyolországban (Pajares 2009: 188). Szerinte „a válság kitörése Romániában gátat vetett a gyors és nagyarányú hazatérésnek” (uo. 189). Ugyanakkor a spanyolországi egyre romló gazdasági helyzet és növekedő munkanélküliség újból elindíthatja a hazatérést, és erre utal a román bevándorlók hivatalos számának csökkenése is (lásd 2. táblázat). Ugyanakkor nem biztos, hogy a Spanyolországból távozó románok hazaköltöznek, lehetséges, hogy más EU-tagállamba költöznek, ahol kevésbé érezni a válság hatásait. Ez már egy olyan migrációs trend, amelyet az európai integráció mechanizmusa sokkal inkább befolyásol, mint a jelen tanulmányban leírt migrációs stratégiák.

Terepmunkám idején a fordított migráció jelei csupán a benyomások szintjén léteztek. Az egyesületek vezetői „halk hazatérés”-ről beszélnek, arról, ahogyan egyik napról a másikra valaki „eltűnik”. (Pajares 2009: 186). A románok uniós állampolgársága tovább nehezíti a pontos felmérést, és míg a kifejezetten a népmozgásokat felmérő statisztikák emiatt képtelenek megbízható adatokat szolgáltatni, a társadalombiztosítási adatok a munkavállalási korlátozások 2009-es felfüggesztése és az abból következő hirtelen munkaerő-piaci láthatóság miatt nem nyújtanak valósághű képet. A spanyolországi kvalitatív terepmunkák azt valószínűsítik, hogy valamennyi nemzetiség közül „a románok hazatérése... lehet a legnagyobb horderejű” (Pajares 2010: 120). Egy másik lehetőség a jelenség megfigyelésére és felmérésére a romániai településeken végzett, a korai román kutatási irányok folytatását jelentő kutatás (lásd Badea 2009).

Megbízható statisztikai adatok nem állnak rendelkezésünkre. Az *Évkönyv* és a *Jegyzék* mellett egy további forrás az INE által végzett EVR (*Estadística de Variaciones Residenciales*), amely a települések közti vándorlást méri, és ebből ki lehet következtetni azok számát, akik külföldre távoztak, illetve hazamentek (10. táblázat).

10. táblázat. Román állampolgárok bevándorlása, belső migrációja és elvándorlása

	BEVÁNDORLÁS	BELSŐ MIGRÁCIÓ	ELVÁNDORLÁS	HAZATÉRÉS*
2011	45 858	48 881	36 308	4984
2010	49 516	47 433	34 122	4795
2009	41 938	45 918	25 901	5542
2008	58 318	48 820	14 000	5714
2007	174 149	70 135	8050	3991
2006	111 920	50 093	16 446	3358
2005	93 976	39 168	4044	2049
2004	89 487	28 629	3148	1268
2003	54 998	21 468	632	622
2002	48 330	N/A	234	225

Forrás: Saját készítésű táblázat az INE adatai alapján (EVR)

* Az adatok csupán becslések. Úgy értem el őket, hogy a romániai célú kivándorlások adatait kértem le állampolgárság alapján. Az állampolgárság azonban csak régiókként van megadva, és meg lehet különböztetni a spanyol állampolgárokat, EU-állampolgárokat, „egyéb európai országok” állampolgárait és más kontinensek állampolgárait. Így 2007-ig az adatok az „egyéb európai országok” adatait mutatják, nem csak a románokét. 2007 után a románok EU-s besorolásba kerültek, így az adatok a többi EU-állampolgárra is vonatkoznak. Ugyanakkor megsaccolhatjuk, hogy a románok száma átlagosan 5 fővel lehet alacsonyabb a táblázatban feltüntetett adatoknál: 2002 és 2007 között ugyanis Spanyolországból Romániába évente átlagosan 3,2 fő nem-spanyol uniós állampolgár települt át, 2007 után pedig évente 7 nem-uniós egyéb európai állampolgár.

A táblázat egyik érdekessége épp az *elvándorlás* és a *hazatérés* számadatai közti különbség. Nehéz felbecsülni, hogy az adatok mennyire fedik a valóságot, minthogy az eltávozóknak nem kötelességük bevallani úti céljukat, és nem tudni, hogy az információ hiánya miatt nagyobb-e az elvándoroltak száma, vagy mert valóban egy harmadik országba költöztek. A 2010-es kiadás után (lásd Pajares 2010) elmaradtak a Munkaügyi és Társadalombiztosítási Minisztérium éves jelentései, így Miguel Pajares a 2008-as adatok ismeretében állíthatta, hogy a románok elvándorlása valószínűleg nagyobb méretű, mint azt statisztikailag felmérni lehetséges (Pajares 2010: 120). Ezzel szemben a későbbi adatokra pillantva megállapítható, hogy jöllehet megbízhatatlanok, mégis jelentős elvándorlást mutatnak, ami alátámasztja Pajares korábbi véleményét. Kijelenthető, hogy a bevándorlás és az elvándorlás aránybeli különbségének csökkenése a gazdasági válság éveiben erősödött meg. Ugyanakkor a növekvő belső migráció (amint a 2.3. alfejezetben is utaltam rá) a differenciálódási folyamatok része, mely által a bevándorlók a spanyol földrajzi térben terjeszkedve keresik a megfelelőbb gazdasági és társadalmi előrelépési lehetőségeket, miközben otthoni körülményeiket és

világukat próbálják rekonstruálni alacsonyabb ingatlanárakkal rendelkező településeken.

A Romániába való visszatérés ugyanakkor nem egyszerű és egyirányú folyamat. Mint említettem, a kettős integráció által létrejövő diaszpóra csupán egy a megannyi lehetőség közül, és a leginkább „nemzetállam-centrikus” transznacionális képződmény, amely valóban csak egy elképzelt szülőföldre ragaszkodik, távol annak mindennapos valóságától. A Romániába való visszaköltözés ugyanakkor nem biztos, hogy véget vet a transznacionális kötődéseknek. Ha valaki nyugdíjas korában települ vissza Romániába, vagy csak ideiglenesen annak céljából, hogy gazdaságosabban beoszthassa munkanélküli járadékát, miközben intenzív kapcsolatokat tart fenn spanyolországi rokonaival, ismerőseivel, ugyanúgy része marad a román–spanyol transznacionális térnek (vö. Faist 2000). Sőt inkább lesz része annak, mint a Spanyolországban élő román diaszpóra tagjai.

A román–spanyol transznacionális térnek pedig nemcsak a románok lehetnek részesei, hanem spanyolok, a spanyol állampolgárságú és kettős identitású másodgeneráció tagjai, vagy a *rumaño*l identitást vallók. Itt csak az „alulról érkező transznacionalizmusról” beszélek, jóllehet az számos esetben közvetlenül kötődik az úgynevezett „felülről érkező transznacionalizmushoz” (lásd Smith–Guarnizo 1998). Korábban bemutattam az ingatlanberuházással és -közvetítéssel foglalkozó Cég1-et, amely az utóbbi években Romániában terjeszkedett, ezzel próbálva elkerülni a spanyolországi ingatlanpiaci buborék várható kipukkanásának következményeit. A befektetések azonban komolyabb hatással lehetnek a román migránsokra, nem csupán differenciálódási lehetőségeket nyújtva számukra:

„– 2007-ben zajlott le a beruházás első fázisa, ekkor egy 142 lakásos házat bocsátottunk értékesítésre romániai vevők számára. A második fázisban, ami gyakorlatilag az elsővel párhuzamosan zajlott, már itt, Spanyolországban értékesítettük. Vevőink itteni románok és spanyolok voltak, akik a román ingatlanpiacba akartak befektetni. Ez volt tehát a Cég1 első beruházása Romániában, és az ingatlanokba az év végén költöznek be az első vásárlók. Leginkább a vásárlási és hitelezési módok vonzották a vevőket, amiben mind segítünk [...] Ez a projekt összesen 1400 lakást foglal magában [...]

– Hogyan lehetett sikeresen végrehajtani az első két fázist a jelenlegi gazdasági helyzetben?

– A romániai gazdasági helyzet teljesen más, mint a spanyol. Az itteni ingatlanpiac évekig virágzott, és most hanyatlóban van. Ezzel szemben Romániában nagy szükség van lakásokra, és csak most kezd fejlődni ez a terület. Ez az egész országra érvényes. Cég1-nek egyelőre csak Bukarestben van irodája, de tervezik a további bővítést [...]

– Kik a vevők, a románok vagy a spanyolok?

– Körülbelül 70%-a román és 30% spanyol. De nagyon sok a vegyes házaspár. Más esetek is vannak, amikor beruházásképp veszik, vagy, mert szakmai okokból akar Romániába költözni valaki. Például a Cervantes Intézet chicagói igazgatója hívott fel pár héttel ezelőtt, hogy Bukarestbe fogják áthelyezni, és velünk akar szerződést kötni, mert több évtizede ismeri a céget.” (Maia Tabacu, 2009.05.18.)

A romániai beruházások lehetőséget adnak a vevőnek, hogy bármikor használatba vehesse tulajdonát, még ha a vásárlás elsődleges célja a befektetés volt is. A spanyolországi gazdasági helyzet romlásával akár vegyes házaspárok is dönthetnek úgy, hogy Romániába települnek. Ha a romániai célirányú emigráció statisztikáit közelebről megnézzük, láthatjuk, hogy nem csak „hazatérésről”, azaz fordított migrációról van szó. A transznacionális vállalatokon és nemzetközi szervezeteken kívül a román migráció során kialakult személyes kapcsolatok is okot adhatnak spanyol állampolgároknak vagy kisebb vállalkozásoknak, hogy Romániába települjenek át. Az évek során pedig, csekély számban, de több, különböző korú spanyol állampolgár emigrált Romániába, valószínűleg igen változatos okokból és megfontolásokból (lásd 11. táblázat).

11. táblázat. Spanyol állampolgárok Romániába települése korcsoportok szerint

ÉLETKOR Év	Összesen	< 16	16–24	25–34	35–44	45–54	55–64	65 <
2011	66	21	3	8	13	10	7	4
2010	73	19	5	13	15	13	7	1
2009	113	26	7	29	35	11	4	1
2008	124	38	5	40	23	10	6	2
2007	75	16	3	32	15	7	1	1
2006	51	11	4	10	12	6	7	1
2005	31	5	3	8	6	4	3	2
2004	38	1	1	8	13	8	6	1
2003	32	1	2	13	9	4	3	...
2002	39	1	4	16	8	3	7	...
Összesen	642	139	37	177	149	76	51	13

Forrás: Saját készítésű táblázat az INE adatai alapján (EVR)

A statisztikai intézet csak 2002 óta kérdez rá az elvándorlók célországára, ez az adat azonban megbízhatónak mondható a külföldiek adataihoz képest; a törvény ugyanis előírja a külföldre költöző spanyoloknak, hogy szerepeljenek

a külföldi lakhelyű állampolgárok jegyzékében. A táblázatban fontosnak tartottam, hogy korosztályok alapján különböztessük meg a Romániába költöző spanyol állampolgárokat, így legalább pár hipotézist állíthatunk fel távozásuk okairól. Mint látjuk, a legszámottevőbb korosztály a huszonöt és harmincöt közöttieké, őket követik a harmincöt és negyvenöt közöttiek, majd a tizenhat éven aluliak. A legkevesebben a hatvanöt éven felüliek vannak, akik valószínűleg nyugdíjasok. Ezekből az adatokból nehéz lenne felbecsülni, hogy kik is lehetnek ezek a migránsok, és ennek felderítése meghaladná a tanulmány kereteit és céljait. Csupán a migrációs folyamatok összetettségére szeretném e helyütt felhívni a figyelmet, és nem egy „szociológiailag releváns” jelenségre. Mindössze hatszáz főről van szó, akik az elmúlt tíz évben költöztek Romániába, főleg az uniós csatlakozást követően. Lehetnek nemzetközi vállalatok alkalmazottai, akik családjukkal Romániába költöznek, de lehetnek közöttük egyes házaspárok is. Lehetnek olyan személyek, akik csak egy meghatározott időre költöztek Romániába, de olyanok is, akik hosszabb áttelepülést terveztek. Ha megnézzük a Romániából Spanyolországba (vissza)költöző spanyol állampolgárok adatait, azt vehetjük észre, hogy nagyobb arányokat mutatnak (12. táblázat).

12. táblázat. Spanyol állampolgárok visszatérése Romániából korcsoportok szerint

ÉLETKOR Év	Összesen	< 16	16–24	25–34	35–44	45–54	55–64	65 <
2011	83	16	3	25	22	15	1	1
2010	46	12	4	9	9	7	5	0
2009	63	16	4	12	13	11	5	2
2008	59	11	4	14	13	8	5	4
2007	68	19	8	19	9	10	1	2
2006	61	20	7	14	9	5	4	2
2005	108	33	24	22	11	10	7	1
2004	133	52	20	35	24	1	1	0
2003	296	97	60	80	39	13	4	3
2002	379	138	71	102	41	24	2	1
Összesen	1296	414	205	332	190	104	35	16

Forrás: Saját készítésű táblázat az INE adatai alapján (EVR)

Több mint kétszer annyi spanyol állampolgár tért vissza Romániából Spanyolországba az elmúlt tíz év alatt, mint ahányan Spanyolországból Romániába költöztek. Az érdekesség pedig az, hogy itt a tizenhat éven aluliak száma messze felülmúlja a többi korosztályt. A tizenhat-huszonnégy évesek pedig

a harmadik legnépesebb korosztályt képezik. Ez arra enged következtetni, hogy több gyermek született Romániában, mielőtt a családok visszaköltöztek volna Spanyolországba.¹⁰³ Továbbá a legtöbb visszatérés – a kivándorlásokkal ellentétben – épp 2005 előtt következett be, így a hazatérők nagy része korábban költözött Romániába. A 2002 előtti kivándorlásokról nem rendelkezünk statisztikákkal, de ez alapján feltételezhető, hogy nagyobb arányokat mutatott, mint azt követően. A Romániából Spanyolországba visszatérő spanyol állampolgárok száma azért is lehet magasabb, mert egyesek egy harmadik országból költözhetek Romániába, mielőtt hazatértek volna.

A Spanyolországba visszatérő spanyol állampolgároknak csak mindössze negyede született állampolgársági országa területén (13. táblázat). Túlnyomó többségük egy másik európai országban született. Minthogy Románia 2007-ig az „egyéb európai országok” között szerepelt, és utána került át EU-s besorolásba, a táblázatból arra következtethetünk, hogy a többség Románia területén született, egy vagy két spanyol állampolgárságú szülőtől.

13. táblázat. Spanyol állampolgárok visszatérése Romániából születési hely szerint

SZÜLETÉSI HELY Év	ÖSSZESEN	SPANYOL- ORSZÁG	EU	EGYÉB EURÓPAI ORSZÁG	AFRIKA	AMERIKA	ÁZSIA
2011	83	61	19	0	2	1	0
2010	46	36	10	0	0	0	0
2009	63	42	19	1	0	1	0
2008	59	37	18	1	0	3	0
2007	68	27	35	1	0	3	2
2006	61	22	2	37	0	0	0
2005	108	34	2	71	0	1	0
2004	133	22	0	111	0	0	0
2003	296	19	0	276	0	1	0
2002	379	19	1	358	0	0	1
Összesen	1296	319	106	856	2	10	3

Forrás: Saját készítésű táblázat az INE adatai alapján (EVR)

¹⁰³ A spanyol állampolgársági törvényben erős *ius sanguinis* érvényesül, amelynek értelmében egy spanyol állampolgárságú szülőtől született gyermek születési országától függetlenül spanyol állampolgárnak tekintendő. Egyéb esetekben általában fennáll valamiféle tartózkodási elvárás (bővebben a spanyol állampolgárságról az EU DO-citizenship adatbázisban olvashatunk: <http://eudo-citizenship.eu/country-profiles?country=Spain#.UGB9h7JlRe0>).

A számok mögött tehát olyan vegyes házaspárok gyerekei is szerepelhetnek, akik szülei Romániába költöztek, és gyerekük születése után tértek vissza Spanyolországba. Az adatok azt is alátámasztják, hogy a 12. táblázatban szereplők közül a legtöbben valóban romániai születésűek, ami érdekes azonban a 2005 előtti számokkal kapcsolatban, az, hogy a visszavándorlók 93-94%-a külföldi születésű, korosztálytól függetlenül! Ezek szerint a 2002–2003-ban Romániából Spanyolországba költöző spanyol (!) állampolgárok majdnem mindegyike Romániában született, és vagy automatikusan (leszármazás alapján) szerzett spanyol állampolgárságot, vagy egyéb eljárás folytán, mely egy korábbi spanyolországi tartózkodást feltételezett. A spanyol állampolgárok migrációja tehát a románok visszatérő migrációjáról is beszélhet.

Hogy továbbá bonyolítsam a helyzetet, azt is megtekinthetjük, hogy hány olyan Spanyolországban született külföldi állampolgár van (ergo, másodgenerációsak, akiknek egyetlen szülője sem spanyol állampolgár), aki korábban Romániába költözött, majd vissza Spanyolországba:

14. táblázat. *Spanyolországban született külföldi állampolgárok visszatérése Romániából*

Év	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Fő	44	52	91	107	183	223	126	159	226	249

Forrás: Saját készítésű táblázat az INE adatai alapján (EVR)

Ők nagy valószínűséggel román migránsok gyermekei. Szüleik, vagy egyik szülőjük, talán éppen születésük után döntöttek a hazaköltözés mellett, majd újból visszatértek Spanyolországba. Korosztályra való lebontás sajnos itt nem hozzáférhető. Az is megeshet, hogy nem valós emigrálásokról van szó, csupán az EU-csatlakozás hatásáról, mint korábban említettem, számos migráns, aki még 2007 előtt visszatért Romániába, az Európai Unióba való belépést követően visszautazott Spanyolországba, hogy a biztonság kedvéért kiváltsa az közösségi tartózkodási engedélyt. Ez érthető magatartás, ha a korábbi nehézségekre gondolunk. A közösségi kártya garancia arra, hogy az illetőnek bármikor joga van Spanyolországba visszatérni, jóllehet a spanyol hatóságok számára a félszigeten való állandó tartózkodás jele.

A fentebbi adatokkal csupán arra szerettem volna utalni, hogy a statisztikusok számára elhanyagolható adatok valóban igen érdekes jelenségekről árulkodhat, melyek bármikor felerősödhetnek. Megfejtésük azonban nehéz, a spekuláció pedig kockázatos. Az egyetlen rizikómentes következtetés talán az, hogy a román–spanyol transznacionális térben lezajló mozgások sokkal változatosabbak, mint a románok spanyolországi irányú, statisztikai jelentőségű áramlása, illetve a románok „láthatatlan”, ám sejthető hazatérése. Ez utóbbi mértékéről és formáiról túl korai még beszélni, és felmérése további kutatást igényel. Ugyanakkor egy létező jelenségről van szó, mely egyesek

szerint lezárja majd a románok emigrációjának spanyolországi fejezetét, míg mások inkább a bevándorlás letisztulását látják benne, és a lehetőséget egy új alapokra épített valós és tartós közösség létrehozására.

Az alcalái románok világában tett körutazás végére érkeztünk. Utunk során megismerkedhettünk bűvös számokkal, megkérdőjelezhető statisztikákkal és emberi sorsokkal. Bizonyára a megismert szereplők különféle érzelmeket keltettek az olvasóban, melyeket hiba volna elnyomni, hisz épp annyira részét képezik a megértésnek, mint az elméleti rendszerezés. Az ő érzelmeik, elképzeléseik, cselekedeteik és vágyaik a mi érzelmeinkkel és olvasatainkkal együtt társadalmi világaink összetettségét és bonyolultságát bizonyítják. A társadalomtudomány feladata pedig, hogy megértse a megannyi különböző és összetett világot, tolmácsolja ezt a megértést, és lehetőség szerint átadja azok „érzését”. Reményeim szerint jelen tanulmánynak sikerült mindezen elvárásoknak eleget tennie.

Azt a célt tűztem ki magamnak, hogy felvázoljam az Alcalá de Henares-i román bevándorlók körében tapasztalható társadalmi differenciálódást, ami az első generációs bevándorlók stratégiáit jellemzi. Úgy vélem, mindez szükséges volt a jövőbeni kutatási irányok kialakításához. Sikerült, véleményem szerint, bemutatnom, hogy a gazdasági migráció és a mögötte meghúzódó folyamatok sokkal bonyolultabbak, mint azt a közgazdaságtani kézikönyvek sugallják. Lehet és érdemes is olyan kérdésekkel foglalkozni, amelyek a migránsokról kialakított bevett kép alapján, miszerint valamennyi cselekedetük a munka és gazdasági megfontolások szempontjából értékelendő, marginálisnak tűnhetnek. Az alcalái románok, sajátosságaik ellenére, osztoznak azokban az alapvető emberi tulajdonságokban, melyek egyéneket, közösségeket – valósokat vagy elképzelteteket, összetartókat vagy széthúzókat – és társadalmakat jellemeznek. A külső hatások, a strukturális kényszerek változóak és különböző történelmi hagyományokba ágyazódnak, melyek ugyanakkor az egyéni válaszokra is hatással vannak. Az *elismerés* vágya és a hegeli értelemben vett *elismerésért vívott harc* azonban általános motívum. Ami változik, az a referenciapont, a csoport melyhez viszonyítjuk státusunkat, a társadalmilag meghatározott elismerések rendszerében elfoglalt pozíciókat.

A differenciálódási stratégiák mind az elismerésért vívott harc különböző formái. A referenciapontok pedig folyamatosan változnak. Míg egy meghatározott időszakban az emigráns románok csoportja vagy akár a román társadalom egésze jelentette a referenciát, később, illetve mások számára a befogadó társadalom vált a viszonyítás alapjává. A csoporton belüli „segítség-

nyújtás” – amit mások „kizsákmányolásként” éltek meg – egyfajta hatalom elismerésével és anyagi javakkal járt, a többségi társadalom számára azonban jelentéktelen. Mindez párhuzamba állítható az egykori földesurak által élvezett elismeréssel, melynek „ellentmondásossága” képezte, Hegel szerint, az arisztokratikus társadalmak bukásának fő okát. A „nemzetközi migráció drámai paradoxonja” (Pajo 2008) a csoporton belüli státuszrendszer feltérképezésével értelmezhetővé válik, ugyanakkor a paradoxon nem maradhat fenn mindörökké. A differenciálódás lehetősége pedig esélyt adott a bevándorló románok egy jelentős részének, hogy az ellentmondást megszüntessék. Ez egyben a paradoxon elmélyülését is jelenti azok számára, akik nem tudták kihasználni a lehetőségeket, és ennek az újabb ellentétnek köszönhető a posztmigrációs jelenségek változatossága.

A migráció paradoxonja, mely a vándorlás által bekövetkező státuszvesztésre vonatkozik, értelmet nyer, amint a globális társadalmi teret az általa hordozott státuszszimbólumok szempontjából vesszük szemügyre. A *migráció kultúrája* által a migránsok elveszített korábbi státuszuk ellenére is több elismerésben részesülnek, mint az otthon maradottak. A fogadó ország a kibocsátó országhoz viszonyítva sokkal magasabban szerepel a globális státuszranglétrán, és ennek előnyeit a migránsok is élvezik. A migráció megpróbáltatásait ez az elismerés ellensúlyozza, míg nem a gazdasági és társadalmi differenciálódás előtt is megnyílnak a lehetőségek. Ekkor azonban a paradoxont kiegyensúlyozó tényezők meggyengülnek.

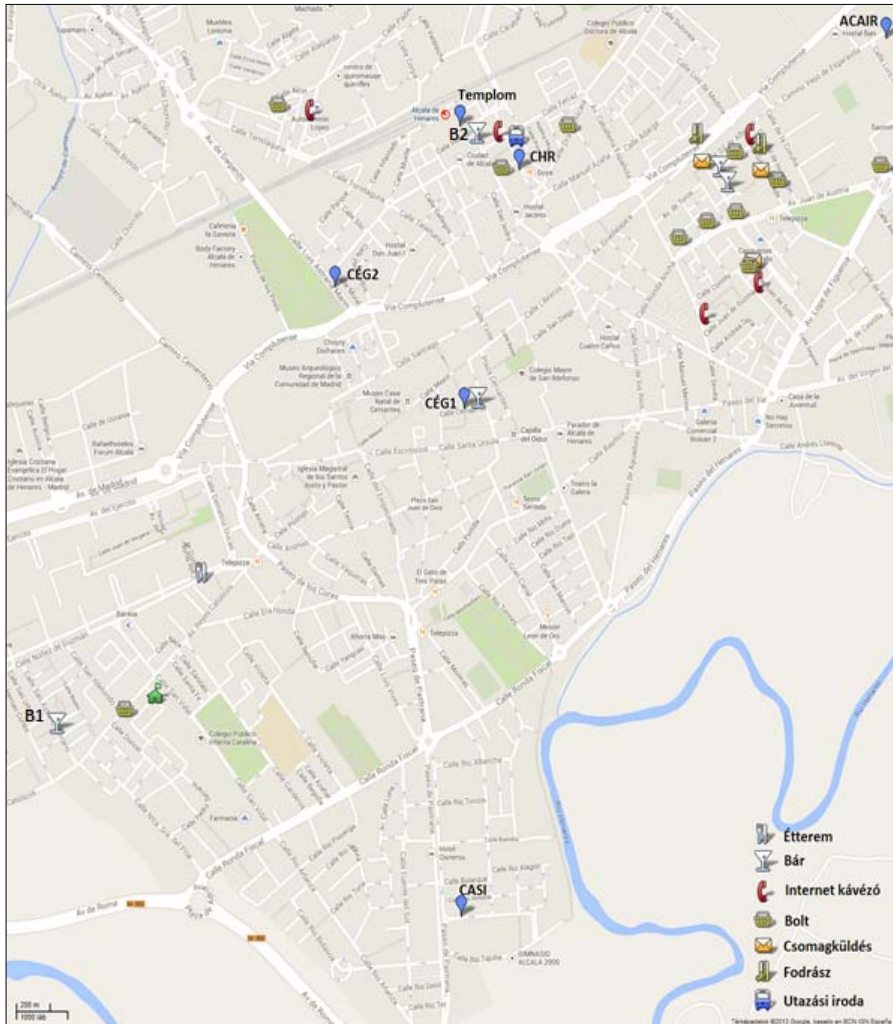
Az integrációt és a hazatérést az újabb ellentétek befolyásolják. Spanyolország egyben elvesztette egykori globális térbeli státuszát: a gazdasági hanyatlás, a kiugró munkanélküliség, a fiatalok reménytelensége és az állampolgárok elvándorlásának képei kötődnek hozzá. A románok elvándorlását és hazatérését ez is befolyásolhatja; amíg idáig munka nélkül és rossz körülmények között élve is élvezhető volt az átruházott társadalmi elismerés, most már csak a személyes teljesítmény jelentheti bármilyen elismerés forrását. Ezek mind olyan lélektani tényezők, amelyek erősen kötődnek a gazdasági motivációkhoz, de túlmutatnak azokon, és megismerésük elengedhetetlen a társadalomtudomány számára.

Mint jeleztem, a differenciálódási formák felmérésének legfőbb érdeme a további kutatások szempontjából mutatkozhat meg. A tanulmány során többször említettem azokat a határokat, amelyeket nem volt lehetőségem vagy bátorságom túllépni. A fiatal és a másodgeneráció helyzetének kutatása az egyik legfontosabb ilyen terület, amire azonban csak későbbi években lesz mód. Másrészt az általam bemutatott kezdetleges differenciálódási modell továbbfejlesztésre és ártértékelésre szorul, akár a spanyol viszonyok egy tágabb elemzése, akár nemzetközi komparatív kutatások által. A fordított migráció és a továbbvándorlások mindazonáltal a legaktuálisabb folyamatok. Felmérésük a spanyolországi románok jövője szempontjából is szükséges. Ez utóbbit illetően a kialakulóban lévő közösségformáló stratégiák megértése a

tudományos érdeklődésen túlmenően szélesebb társadalmi érdek, a társadalomtudománynak pedig egyik fő kötelessége, hogy letisztítsa és kibővítse az általa alkalmazott nézőpontokat, kategóriákat és kommunikatív elemeket. Amennyiben jelen tanulmány egy megbízható építőköckének bizonyul az európai migrációkutatás épülő bástyájában, büszkén állíthatja, hogy elérte célját.

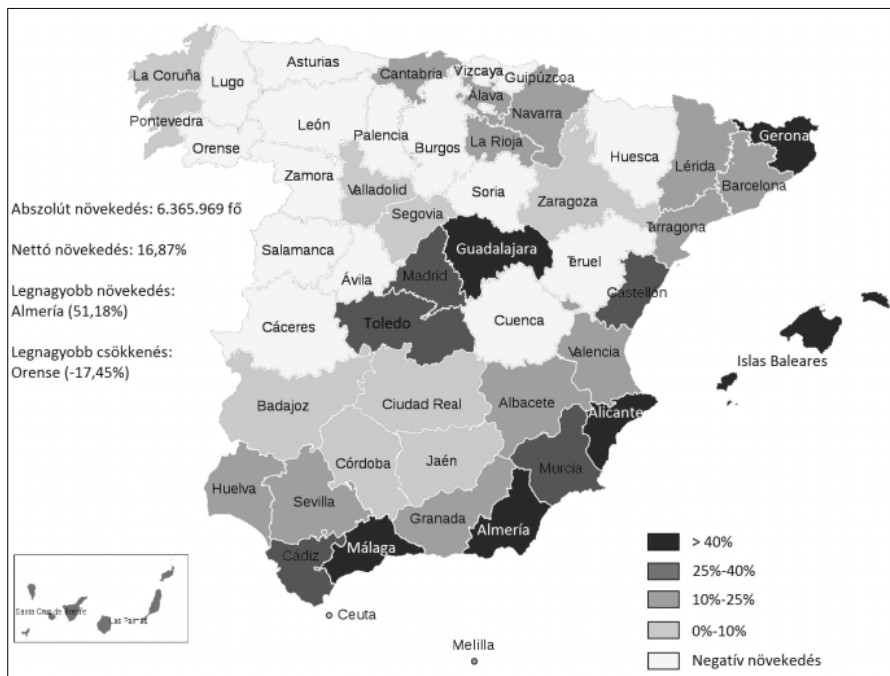
• FÜGGELÉK

F: 1. A város és a kutatás román vonatkozású helyei

Forrás: Saját készítésű térkép a google térképszerkesztő segítségével

F: 2. A spanyol lakosság alakulása 1981–2005 között

Forrás: Wikimedia Commons, a Jegyzék adatai alapján (INE)

F: 4. Román és spanyol nyelvű hirdetések. Forrás: Saját fotó

F: 5. Román tanterem és tanulók. Forrás: Saját fotó

• IRODALOMJEGYZÉK

Adelson, Leslie A.

(2005) *The Turkish turn in contemporary German literature: toward a new critical grammar of migration*. New York, NY: Palgrave MacMillan.

Agueló, Navarro Pascual – Aurelia Álvarez Rodríguez

(2000) *Ley de Extranjería*. Zaragoza: Real e Ilustre Colegio de Abogados de Zaragoza.

Ahlburg, Dennis A. – Lutz, Wolfgang

(1998) „The need to rethink approaches to population forecasts”. *Population and Development Review*, 24 (Suppl.): 1–14.

Alexandru, Laszlo

(2007) „O minciună scandalosă”. *Tribuna*, (107): 9–10.

Allport, Gordon W.

(1977) *Az előítélet*. Budapest: Gondolat Könyvkiadó. (*The Nature of Prejudice*. Reading, MA: Addison-Wesley Pub. Co., 1954.)

ANECA

(2005) *Estudio preliminar: título de grado en antropología social y cultural*. Madrid: Agencia Nacional de Evaluación de la Calidad y Acreditación.

Angulo, Mónica Ibáñez

(2008) „Migraciones y redes transnacionales: Comunidades inmigradas de Europa Central y del Este en España”. *Revista CIDOB d'Afers Internacionals*, (84): 105–152.

Antohei, Sorin

(2009) „Perpetuum mobile: note despre emigrația din România postcomunistă”. In Anghel, Remus Gabriel – Horváth, István (szerk.): *Sociologia migrației. Teorii și studii de caz românești*. Iași: Polirom, 289–300.

Anwar, Muhammad

(1979) *The Myth of Return. Pakistanis in Britain*. London: Heinemann.

Arango, Joaquín – Criado, M. J. – Gómez Crespo, P.

(2001) *La población de origen extranjero en Coslada. Informe de investigación*. Madrid: Instituto Universitario Ortega y Gasset.

Axelos, Kostas

(1976) *Alienation, Praxis, and Techne in the Thought of Karl Marx*. Austin: University of Texas Press.

Badea, Camelia Virginia

(2009) *Migrația de revenire. Studiu de caz în satul Speriețeni, un sat de tranziție*. Iași: Lumen.

Bădescu, Gabriel

(2004) *Romanian labor migration and citizenship*. Kolozsvár: Babeş–Bolyai Tudományegyetem; www.cenpo.ro.

Bârsan, Nelu

(2008) *Nelu Bârsan, cel mai bun antreprenor român din Spania*. Az interjú készítette Ana Zidărescu. Evz.ro, április 2. <http://www.evz.ro/detalii/stiri/nelu-barsan-cel-mai-bun-antreprenor-roman-din-spania-798125.html> (utolsó letöltés: 2010.03.20.)

Barber, Michael D.

(2004) *The Participating citizen: a biography of Alfred Schutz*. Albany: State University of New York Press.

Bauman, Zygmunt

(2005) *Work, Consumerism and the New Poor*. New York: Two Penn Plaza.

Blau, Peter M.

(1977) *Inequality and Heterogeneity. A Primitive Theory of Social Structure*. New York: The Free Press.

Bleahu, Ana

(2005) *Romanian migration to Spain. Motivation, networks and strategies*. Bucureşti: Institute for Quality of Life, Romanian Academy. <http://www.cenpo.ro/?Ing=en>

(2006) „Italia: Între informal şi ilegal, toleraţi, dar nelegalizaţi!” In Sandu (szerk.) 2006: 85–91.

Bojincă, Marian

(2009) „Din Bistriţa, Maramureş sau Alba la Madrid: Adaptare, integrare, experienţe în comunitatea gazdă”. In Sandu (szerk.) 2009: 69–81.

Bottero, Wendy

(2005) *Stratification: Social division and inequality*. New York: Taylor & Francis e-Library.

Bourdieu, Pierre

(1978) *A társadalmi egyenlőtlenségek újratermelődése: tanulmányok*. (Vál. Ferge Zsuzsa, Léderer Pál.) Budapest: Gondolat Könyvkiadó.

(1984) *Distinction. A Social Critique of the Judgement of Taste*. Cambridge, MA: Harvard U. P.

Brettell, Caroline B.

(2000) „Theorizing migration in anthropology”. In Brettell, Corline B. – Hollifield, James F. (szerk.): *Migration theory*. New York – London: Routledge, 97–135.

Brubaker, Rogers

(2000) „Accidental diasporas and external ‘homelands’ in central and eastern Europe: past and present”. *Institute for Advanced Studies*. Bécs: Political Science Series, no. 71

(2005) „The »diaspora« diaspora”. *Ethnic and Racial Studies* 28 (1): 1–19.

Bucurenciu, Ileana

(2009) „Prefaţă”. In Maria Teodora Micla: *Şi îngerii plâng*. Alba-Iulia: Reîntregirea.

Cachón, Lorezo – Miguel S. Valles

- (2003) „Trade unionism and immigration: reinterpreting old and new dilemmas”. *Transfer: European Review of Labour and Research* 9(3): 469–482.

Capel, Horacio

- (1999) „La inmigración en España. Una bibliografía de trabajos recientes”. *Biblio 3W. Revista Bibliográfica de Geografía y Ciencias Sociales*, N° 132. <http://www.ub.es/geocrit/b3w-132.htm>

- (2001) „Inmigrantes extranjeros en España. El derecho a la movilidad y los conflictos de la adaptación: grandes expectativas y duras realidades”. *Scripta Nova*, Universidad de Barcelona, N° 81; <http://www.ub.es/geocrit/sn-81.htm>

Carpo Federico – Cortese Ornella – Di Peri Rosita – Magrin Gabriele

- (2003) „Immigrati e partecipazione politica. Il caso Italiano’, rapporto di ricerca redatto nell’ambito del Progetto Satchel”. Torino. <http://english.provincia.lodi.it/oggetti/3044.pdf> (utolsó letöltés: 2012.03.15.).

Castles, Stephen – Godula Kosack

- (1973) *Immigrant Workers and Class Structure in Western Europe*. London: Oxford U. P.

Cernahoschi, Laura

- (2006) „Romanii din Spania isi inchina partidul lui Becali”. *9AM News*, november 3. (ellenőrizve 2012.03.17.): <http://www.9am.ro/stiri-revista-presei/2006-11-03/romanii-din-spania-isi-inchina-partidul-lui-becali.html>

Ciociltan, Catalina

- (2011) „FADERE: Restrictiile de munca din Spania afecteaza de fapt jumatate dintre romanii din aceasta tara”. *Hotnews.ro*. (utolsó letöltés: 2011.08.25.): <http://www.hotnews.ro/stiri-esential-9848452-restrictiile-munca-din-spania-afecteaza-fapt-jumatate-dintre-romanii-din-aceasta-tara.htm>

Clifford, James

- (1994) „Diasporas”. *Cultural Anthropology* 9 (3): 302–338.

Constantinescu, Monica

- (2003) *International circular migration to Spain. A case study*. Konferencia-előadás a „Globalization, Integration and Social Development in Central and Eastern Europe. A Round Table for Young Social Scientist from CEE Region” című konferencián 2003. szeptember 6–8-án. Szeged: Lucian Blaga University.

Cornelius, W. A. – Martin, P. L. – Hollifield, J. F.

- (1994) „Introduction: The Ambivalent Quest for Immigration Control”. In Cornelius, et al. (szerk.): *Controlling Immigration. A Global Perspective*. Stanford: Stanford U. P. 3–42.

Cortés, Antonio L.

- (1994) „El último nacionalismo: Andalucía y su historia”. *Manuscripts. Revista d’Història Moderna* (12): 213–243.

Covaci, Talida

- (2005) „Naşul Sibiului, multimilionarul in dolari Ilie Carabulea, face legea in transporturile rutiere”. *Adevărul*, augusztus 17. <http://www.hotnews.ro/stiri-arhiva-1214852-nasul-sibiului-multimilionarul-dolari-ilie-carabulea-face-legea-transporturile-rutiere.htm> (utolsó letöltés: 2010.03.20.).

Csata Zsombor – Kiss Tamás

- (2003) „Migrációs potenciál Erdélyben”. *Erdélyi Társadalom* 1 (2): 7–38.

Csepeli, György – Örkény Antal – Székelyi Maria – Barna Ildikó

- (2004) „Blindness to Success: Social Psychological Objectives Along the Way to a Market Economy in Eastern Europe”. In Kornai, Rothstein – Rose-Ackerman (szerk.): *Creating Social Trust in Post-Socialist Transition*. New York: Palgrave/Macmillan, 213–241.

Cwerner, Saulo B.

- (2001) „The Times of Migration”. *Journal of Ethnic and Migration Studies* 27 (1): 7–36.

De La Cal, Juan Carlos

- (2006) „Los Rumanos Ya Tienen Su Partido En España”. *El Mundo, Crónica*, 2006.10.22. no. 573. <http://www.elmundo.es/suplementos/cronica/2006/573/1161468001.html> (utolsó letöltés: 2012.03.17.).

Dietz, Barbara

- (2002) „East-West Migration Patterns in an Enlarging Europe: The German Case”. *The Global Review of Ethnopolitics*, 2 (1):29–43.

Diminescu, Dana

- (2002) „L’usage du téléphone portable par les migrants en situation précaire”. *Hommes et Migration*, (1240): 66–81.

Drinovan, Cornel

- (2011) „Interviu cu directorul »Universului Românesc«”. *Armonii Culturale*, április 11. [ellenőrizve: 2012.03.26.]: <http://www.armoniicultural.ro/>

Dumitrescu, Domnița

- (1993) „El español en los Estados Unidos: Fenómenos de contacto linguístico y problemas de política educativa”. In *Estados Unidos y America Latina: Relaciones interculturales. Problemas de la contemporaneidad. El pasado visto desde lo contemporaneo*. XXVI Jornadas de la Facultad de Filosofía y Letra. Buenos Aires: Universidad de Buenos Aires, 136–166.
- (2004) „Romanian in contact with English in the United States: in the footsteps of Cuban-American”. In Elaine S. Brooks, Eliza Miruna Ghil – S. George Wolf (szerk.). *Romance studies on honor of Beatriz Varela*. Newark: Juan de la Cuesta, 161–179.

Dumitrescu, Vasile C.

- (1997) *O istorie a exilului românesc (1944–1989)*. Bucureşti: Editura Victor Frunză.

Dustmann, Christian – Oliver Kirchkamp

- (2002) „The Optimal Migration Duration and Activity Choice after Re-migration”. *Journal of Development Economics* (67): 351–372.

Elkan, Walter

- (1979) „Economics”. In Wallman, Sandra (szerk.): *Social Anthropology of Work*. London: Academic Press, 25–30.

El Periódico Mediterráneo

- (2007) „El partido de los rumanos cambia de nombre y sigue sin inscribirse en el registro de Interior”. *El Periodico Mediterraneo*, 2007.02.13. (utolsó letöltés: 2012.03.17.):
http://www.elperiodicomediterraneo.com/noticias/castellon/el-partido-de-los-rumanos-cambia-de-nombre-y-sigue-sin-inscribirse-en-registro-de-interior_278121.html

Elliott, Brian

- (1997) „Migration, Mobility and Social Process: Scottish Migrants in Canada”. In Daniel Bertaux – Paul Thompson (szerk.): *Pathways to Social Class*. New York: Oxford U. P, 198–229.

Enríquez, Carmen Gonzáles

- (2008) *Los sindicatos ante la inmigración*. Madrid: Ministerio de Trabajo e Inmigración.

Esman, Milton J.

- (2009) *Diasporas in the Contemporary World*. Cambridge: Polity Press.

Etzioni, Amitai

- (2001) *The Monochrome Society*. Princeton: Princeton U. P.

Faist, Thomas

- (2000) *The Volume and Dynamics of International Migration and Transnational Social Spaces*. Oxford: Oxford University Press.
 (2009) „Diversity – a new mode of incorporation?” *Ethnic and Racial Studies* 32 (1): 171–190.

Firth, Raymond W.

- (1979) „Work and Value: Reflections on Ideas of Karl Marx”. In Wallman, Sandra (szerk.): *Social Anthropology of Work*. London: Academic Press, 177–206.

Fox, Jon E.

- (2003) „National identities on the move: Transylvanian Hungarian labour migrants in Hungary”. *Journal of Ethnic and Migration Studies* 29 (3): 449–66.
 (2007) „From national inclusion to economic exclusion: ethnic Hungarian labour migration to Hungary”. *Nations and Nationalism* 13 (1): 77–96.

Flyvbjerg, Bent

- (2006) „Five misunderstandings about case-study research”. *Qualitative Inquiry* 12 (2): 219–245.

Frank, Søren

- (2008) *Migration and literature: Günter Grass, Milan Kundera, Salman Rushdie, and Jan Kjærstad*. New York, NY: Palgrave MacMillan.

Fukuyama, Francis

- (1997) *Bizalom. A társadalmi erények és a jólét megteremtése*. Budapest: Európa.

Gamst, Frederick C.

(1995) *Meanings of Work. Considerations for the Twenty-First Century*. Albany: State University of New York Press.

Geertz, Clifford

(2001) *Az értelmezés hatalma*. Budapest: Osiris.

Gelencsér Katalin

(2003) „Grounded Theory”. *Szociológiai Szemle*, (1): 143–154.

Gellner, Ernest

(2004) *A szabadság feltételei. A civil társadalom és vetélytársai*. Budapest: Typotex.

Giarini, Orio – Liedtke, Patrick M.

(2006) *The Employment Dilemma and the Future of Work*. 2. ed. Geneva: The Geneva Association.

Glaser, Barney – Strauss, Anselm

(1967) *The discovery of grounded theory*. Chicago: Aldine.

Glazer, Nathan

(1954) „Ethnic Groups in America”. In Berger M. – Abel T. – Page C. (szerk.): *Freedom and Control in modern Society*. New York: Van Nostrand, 158–173.

Godelier, Maurice

(1972) *Rationality and irrationality in economics*. London: NLB.

González, José Luis-Castro – Silvia Ubillos

(2009) „Determinants of Psychological Distress among Migrants from Ecuador and Romania in a Spanish City”. *International Journal of Social Psychiatry* 57 (1): 30–44.

Gotman Anne

(1990) „Strategies résidentielles, strategies de la recherche”. In Bonvalet–Fribourg (szerk.): *Stratégies résidentielles*. Paris: INED.

Gödri, Irén

(2004) „A special case of international migration: Ethnic Hungarians migrating from Transylvania to Hungary”. *Yearbook of Population Research in Finland* (40): 1–28.

Granovetter, Mark

(1973) „The Strength of Weak Ties”. *American Journal of Sociology* 78 (6): 1360–1380

(1983) „The Strength of Weak Ties: A Network Theory Revisited”. *Sociological Theory* (1): 201–233.

Grigoraş, Vlad

(2009) *Locuirea românilor în Spania*. In Dumitru Sandu (szerk.): *Comunități românești în Spania*. București: Fundația Soros Romania, 112–128.

Grosjean, Francois

(1982) *Life with two languages: An introduction to bilingualism*. Cambridge, MA: Harvard U. P.

Gyáni Gábor

(2003) „A vándorlás mint kulturális jelenség”. *Demográfia* 46 (4): 375–382.

Habermas, Jürgen

- (1987) *The Theory of Communicative Action. Volume II. Life World and System: A Critique of Functionalist Reason.* Boston: Beacon Press.

Hage, Ghassan

- (2005) „A not so multi-sited ethnography of a not so imagined community”. *Anthropological Theory* (5): 463–475.

Hall, Stuart

- (1990) „Cultural identity and diaspora”. In Jonathan Rutherford (szerk.): *Identity: Community, Culture, Difference.* London: Lawrence and Wishart, 222–237.

Harrison, G. Ainsworth

- (1979) „Biological Anthropology”. In Wallman, Sandra (szerk.): *Social Anthropology of Work.* London: Academic Press, 37–42.

Heintz, Monica

- (2006) *Etica muncii la românii de azi.* București: Curtea Veche.

Hellermann, Christiane – Stanek, Mikolaj

- (2006) „Nuevas perspectivas en los estudios sobre la inmigración de Europa central y oriental en España y Portugal”. *Papeles del Este* (11): 1–20.

Hernádi Miklós

- (1984) „Előszó”. In uő (szerk.): *Fenomenológia a társadalomtudományokban.* Budapest: Gondolat.

Hirschman, Albert O.

- (1970) *Exit, Voice, and Loyalty: Responses to Decline in Firms, Organizations, and States.* Cambridge, MA: Harvard U. P.
- (1971) *A Bias for Hope: Essays on Developments and Latin America.* New Haven: Yale U. P.
- (1991) *The Rhetoric of Reaction: Perversity, Futility, Jeopardy.* Cambridge, MA – London: The Belknap Press of Harvard U. P.
- (1996) „A reakció retorikája: kártékonyság, haszontalanság, kockázat”. In Bujalos István – Nyilas Mihály (szerk.): *Az új jobboldal és a jóléti állam.* Budapest: ELTE, 147–177.

Hjerm, Mikael

- (2007) „Do Numbers Really Count? Group Threat Theory Revisited”. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 33 (8): 1253–1275.

Horia, Vintilă

- (2008) „Despre degradare si risc”. In *Dumnezeu s-a nascut in exil.* Ford. Ileana Cantuniari. Bucuresti: Art, 261–280.

Horváth, István

- (2008) „The Culture of Migration of Rural Romanian Youth”. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 34 (5): 771–786.

Inglehart, Ronald

- (1977) *The Silent Revolution.* Princeton: Princeton U. P.
- (1990) *Culture shift in advanced industrial society.* Princeton: Princeton U. P.

Jieanu, Ioana

(2008) „Contacte lingvistice româno-spaniole. Studiu de caz: Castellon de la Plana”. In Mariana Cap-Bun (szerk.): *Studiile românești în lume în 2008. Romanian studies around the world in 2008*. București: Editura Universitară.

(2009a) „Interferențe lingvistice româno-spaniole. Context. Contextual. Contextualitate”. In Botișneanu et al. (szerk.): *Distorsionări în comunicarea lingvistică, literară și etnofolclorică românească și contextul european*. Iași: Alfa, 195–207.

(2009b) „Rumañol: a Peripheral Idiom”. *Buletinul Universității Petrol-Gaze din Ploiești, Philology Series*, Vol LXI (2). <http://www.bulletin.upg-ploiesti.ro/toc.jsp?page=1304&language=2&pageType=F>

Juhász, Judit

(1999) „Illegal labour migration and employment in Hungary”. *International Migration Papers* (30). Geneva: International Labour Office.

Kideckel, David A. – Bianca Elena Botea – Raluca Nahorniac – Vasile Șoflău

(2000) „A New ‘Cult of Labour’: Stress and Crisis Among Romanian Workers”. *Sociologie Românească* (1): 142–161.

Kirdar, Murat

(2007) *Labor market outcomes, capital accumulation, and return migration: Evidence from immigrants in Germany*. MPRA Paper, no. 2028. <http://mpira.ub.uni-muenchen.de/2028/> (utolsó letöltés: 2012.08.10.).

Konsztantinov, Julian

(2007) „A múlt újraértelmezése: kereskedőturizmus a Balkánon (Bulgáriában)”. In Sik Endre (szerk.): *A migráció szociológiája*. Budapest: ELTE TÁTK, 107–127. („Patterns of reinterpretation: trader-tourism in the Balkans [Bulgaria] as a picaresque metaphorical enactment of posttotalitarianism”. *American Ethnologist*, 1996. 23 [4]: 1–21.)

Kovács Éva

(2007) „A közösségtanulmányoktól a lokalitás megismeréséig”. In uő (szerk.): *Közösség-tanulmány. Módszertani jegyzet*. Néprajzi Múzeum – PTE BTK, 7–22.

Kritz, Mary M. – Zlotnik, Hania

(1992) „Global interactions: Migration systems, processes, and policies”. In M. Kritz, L. Lim – H. Zlotnik (szerk.): *International Migration Systems: A Global Approach*. Oxford: Clarendon Press, 1–16.

Kymlicka, Will

(1995) *Multicultural Citizenship: A Liberal Theory of Minority Rights*. Oxford: Oxford University Press.

Lefebvre, Henri – Régulier, Catherine

(1985) Le projet rythmanalytique. *Communications* (41): 191–199.

López, María Pabón

(2007) *Immigration Law Spanish-Style: A Study of the Regularización of*

Undocumented Workers in Spain. ExpressO. Indianapolis: Indiana University. Kézirat. http://works.bepress.com/maria_lopez/1 (utolsó letöltés: 2010.03.20.).

Marcu, Silvia

- (2000) *Rumania en el nuevo contexto geopolítico europeo: transición política, integración económica e impactos territoriales*. Dotori értekezés, Universidad Complutense de Madrid, Departamento de Geografía Humana.
- (2006) „Dinámica y estructura migratoria laboral de rumanos: 1990–2006. Flujos de emigración hacia España, destino Madrid”. *Migraciones* (21): 115–157.
- (2009) „Del este al oeste. La migración de rumanos en la Unión Europea: evolución y características”. *Migraciones Internacionales* 5 (1): 155–191.

Marcus, George E.

- (1995) „Ethnography in/of the world system: The emergence of multi-sited ethnography”. *Annual Review of Anthropology* (24): 95–117.

Marienstras, Richard

- (1989) „On the Notion of Diaspora”. In Gérard Chaliand (szerk.): *Minority Peoples in the Age of Nation-States*. London: Pluto Press, 119–125.

Martin, Philip

- (2001) „There is Nothing More Permanent Than Temporary Foreign Workers”. *Backgrounder*, Center for Immigration Studies. <http://cis.org/TemporaryWorkers-Overstays> (utolsó letöltés: 2013.11.04).

Martínez Lucio, Miguel

- (1998) „Spain: Regulating Employment and Social Fragmentation”. In A. Ferner – R. Hyman (szerk.): *Changing Industrial Relations in Europe*. 2. ed. Oxford – New York: Basil Blackwell, 426–458.

Marx, Karl

- (1970) *Gazdasági-filozófiai kéziratok 1844-ből*. Második, változatlan kiadás. Budapest: Kossuth Könyvkiadó.

Massey, S. Douglas et al.

- (2007) „A nemzetközi migráció elméletei: áttekintés és értékelés”. In Sik Endre (szerk.): *A migráció szociológiája*. Budapest: ELTE TÁTK, 7–31. („Theories of International Migration: A Review and Appraisal”. *Population and Development Review*, 1993. 19 [3]: 431–466.)

McDonald, James R.

- (1969) „Towards a Typology of European Labour Migration”. *International Migration* (6): 5–12.

Melegh Attila

- (2004) „Migráns vagy munkás. Globalizáció és migráció a nemzetközi irodalom tükrében”. *Eszmélet* (62): 83–101.

Méndez Lago, Mónica

- (2005) „Los derechos políticos de los inmigrantes”. In Andrés Pedreño Cánovas – Manuel Hernández Pedreño (szerk.): *La condición inmigrante: exploración e*

investigaciones desde la Región de Murcia. Murcia: Universidad de Murcia, 125–139.

Merton, Robert K.

- (1987) „Three Fragments from a Sociologist's Notebooks: Establishing the Phenomenon, Specified Ignorance, and Strategic Research Materials”. *Annual Review of Sociology* (13): 1–28.

Meyer Antoine szerk.

- (2008) *People on the move. Handbook of selected terms and concepts*, version 1.0. UNESCO: The Hague – Paris. <http://unesdoc.unesco.org/images/0016/001636/163621e.pdf> (utolsó letöltés: 2011.08.16.).

Mihai, Ioana-Alexandra

- (2009a) „Alcalá de Henares”. In Dumitru Sandu (szerk.): *Comunități românești în Spania*. București: Fundația Soros Romania, 13–15.
- (2009b) „Capitalul social al migranților”. In Dumitru Sandu (szerk.): *Comunități românești în Spania*. București: Fundația Soros Romania, 82–92.

Mihalcea, Alexandru – Marian Moise

- (2011) „România anilor '40, între Est și Vest (I), ill. (II)”. *Timpul*, január 12., ill. 19.

Miravet, Pablo

- (2005) „Trabajadores inmigrantes, sindicatos y participación”. *Cuadernos Electrónicos de Filosofía del Derecho* (12): 1–23. <http://www.uv.es/CEFD/12/miravet.pdf> (utolsó letöltés: 2012.03.02.).

Momoc, Antonio

- (2007) „Recenzió: Zoltan Rostas, Sorin Stoica (szerk.), Tur-retur, Convorbiri despre munca în străinătate, (2 vol.), București: Editura Curtea Veche, 2006 (vol. I, 411 p.; vol. II, 283 p.)”. *Sociologie Românească* 5 (2), 1–7.

Morales, Laura – Morant, Josep San Martín

- (2011) ¿Cómo votarían los inmigrantes? Fundación Alternativas, *Zoom Político*, (2): 1–15. <http://www.falternativas.org/laboratorio/libros-e-informes/zoom-politico/como-votarian-los-inmigrantes> (utolsó letöltés: 2012.03.16.).

Moreno, José Luis Díez D.

- (2008) „Mientras no se vuelva a la situación anterior, al cisma de 1054, no habrá plena unión. Entrevista al P. Teófilo Moldován, sacerdote ortodoxo”. *Ecclesia*, január 19. www.centroecumenico.org/INFOEKUMENE/entrevistas/TeofiloMoldovan08.html

Munteanu Colán, Dan

- (1995) „Estudio comparativo de los vocabularios representativos del español y rumano”. *Revista Española de Lingüística* 25 (2): 411–426.
- (1996) „Casos de interferencias españolas en el habla de los rumanos residentes en España”. *Linguística Española Actual* (18): 137–151.
- (2007) „El rumano: hacia una nueva modalidad lingüística?” Konferencia-előadás a *Romanistentag* című konferencián. Bécs, 2007. szeptember 23–27.
- (2008) „Româna vorbită în Spania poate deveni o nouă modalitate lingvistică?” Konferencia-előadás a *Diaspora în cercetarea științifică românească* (A

- diaszpóra a román tudományos kutatásban] című konferencián. Bukarest, 2008. szeptember 17–19.
- Mureșan, Cornelia
(1996) „L'évolution démographique en Roumanie: tendances passées (1948–1994) et perspectives d'avenir (1995–2030)”. *Population* 51 (4–5): 813–844.
- Münz, Rainer
(2003) „Alemania y sus inmigrantes”. *Migraciones* (14): 7–42.
- Niram, Romeo
(2010) „Romeo Niram-Arta Românească la Madrid”. Az interjút készítette a *Gyökerek* hetilap szerkesztője. *Origini România*, február 22. <http://originioromania.com/romeo-niram-arta-romaneasca-la-madrid/> [utolsó letöltés: 2012.03.28.].
- Nutini, Hugo G. – Isaac, Barry L.
(2009) *Social stratification in central Mexico, 1500–2000*. Austin: University of Texas Press.
- Nyíri Pál
(2000) „Kivándorolni hazafias? Peking szerepe a kínai diaszpóra identitásépítésében”. In Sík Endre – Tóth Judit (szerk.): *Diskurzusok a vándorlásról*. MTA PTI: Budapest, 82–91.
- Oliver, Caroline
(2008) *Retirement migration. Paradoxes of ageing*. London – New York: Routledge.
- O'Reilly, Karen
(2000) *The British on the Costa del Sol. Trans-national identities and local communities*. London: Routledge.
- Ortega y Gasset, José
(1983) *Két történelmi esszé*. Budapest: Európa Könyvkiadó. (A magyar fordítás alapjául szolgáló kiadás: *España invertebrada*. 13. kiadás. Revista de Occidente, Madrid, 1963 [1. kiadás: 1921].)
- Pahl, Ray E. (szerk.)
(1988) *On Work: Historical, Comparative and Theoretical Approaches*. Oxford – New York: Basil Blackwell.
- Pajares, Miguel
(2007) *Inmigrantes del Este. Procesos migratorios de los rumanos*. Barcelona: Icaria.
(2008) „Comunidades inmigradas de la Europa del Este: El caso del colectivo rumano en España”. *Revista CIDOB d'Afers Internacionals* (84): 65–79.
(2009) *Inmigración y mercado de trabajo. Informe 2009*. Madrid: Ministerio de Trabajo e Inmigración, Subdirección General de Información Administrativa y Publicaciones. (2010) *Inmigración y mercado de trabajo. Informe 2010*. Madrid: Ministerio de Trabajo e Inmigración, Subdirección General de Información Administrativa y Publicaciones.
- Pajo, Erind
(2008) *International Migration, Social Demotion, and Imagined Advancement. An Ethnography of Socioglobal Mobility*. New York: Springer.

Paniagua, López Julián Antonio

- (2007) *Red migratoria de los rumanos en España: Adventistas, ortodoxos y gitanos*. Madrid: Fugaz Ediciones y Centro Europeo de Difusión de las Ciencias Sociales.

Panturu, Anca

- (2008) „Românca din Manzanares, poetă la 15 ani”. *Jurnalul de Botoșani și Dorohoi*, december 20. <http://jurnalulliterar.ro/articol-Romanca-din-Manzanares.-poeta-la-15-ani-5-1665.html> (utolsó letöltés: 2012.03.28.).

Parsons, Talcott

- (1949) *The structure of Social Action*. New York: The Free Press.

Pastor, Eugenia Relaño

- (2004) „Los continuos cambios en la política de inmigración en España”. *Migraciones Internacionales* 2 (3): 110–141.

Pastore, Ferruccio

- (2001) *L'Italia e le migrazioni dall'Est*. CeSPI. www.cespi.it/PASTORE/Peco2001.PDF (utolsó letöltés: 2012.09.27.).

Petrescu, Alexandru – Meyer, Manuel

- (2007) „Candidato turista, candidato inmigrante”. *interviu.es*, május 21. <http://www.interviu.es/reportajes/articulos/candidato-turista-candidato-inmigrante> (utolsó letöltés: 2012.03.17.).

Polányi, Károly

- (2001) [1944] *The Great Transformation: The Political and Economic Origins of Our Time*. 2. kiadás, Joseph E. Stiglitz előszavával. Boston: Beacon Press.

Pooley, Colin – Turnbull, Jean

- (2004) *Migration and Mobility in Britain since the 18th Century*. Abingdon: Routledge.

Popescu, Dumitru

- (2006) „Casa Regională a Românilor – poveste cu final necunoscut”. *Român în Lume*, április 1–15, 2006/51.

Portes, Alejandro

- (1995) „Children of immigrants: segmented assimilation and its determinants”. In uő (szerk.): *The Economic Sociology of Immigration*. New York: Russell Sage, 248–80.

Portes, Alejandro – Zhou, M.

- (1993) „The new second generation: segmented assimilation and its variants among post-1965 immigrant youth”. *Annals of the American Academy of Political and Social Science* (530): 74–98.

Potot, Swanie

- (2000) „Mobilités en Europe. Étude de deux réseaux migratoires roumains”. *Sociologie Româneasca* (2): 97–115.
- (2002) „Les migrants transnationaux: une nouvelle figure sociale en Roumanie”. *Revue d'Études Comparatives Est-Ouest* 33 (1): 149–177.
- (2003a) *Circulations et réseaux de migrants roumains: Une contribution a*

- l'étude des nouvelles mobilités*. Doktori értekezés. Nice: Université de Nice Sophia Antipolis.
- (2003b) „La reconversion des réseaux migrants à Târgoviște”. In Diminescu, Dana (szerk.): *Visibles mais peu nombreux. Les circulations migratoires roumaines*. Párizs: Éditions de la Maison des sciences de l'homme, 213–234.
- (2003c) „Quand les migrants balkaniques rencontrent ceux venus du sud”. *Balkanologie* VII (1): 65–85.
- (2005) „La place des femmes dans les réseaux migrants roumains”. *Revue européenne des migrations internationales* (21): 243–257.
- (2008) „Romanian migration movements: networks as informal transnational organizations”. In Bonifazi et al. (szerk.): *International migration in Europe*. Amsterdam: Amsterdam U. P., 87–107.
- Prónai Csaba
- (2003) „Migráció és kulturális antropológia. (Tudománytörténeti vázlat)”. In Kovács Nóra – Szarka László (szerk.): *Tér és Terep. Tanulmányok az etnicitás és az identitás kérdésköréből*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 347–366.
- Psathas, George
- (2005) „The Ideal Type in Weber and Schütz”. In Endress, Martin – Psathas, George – Nasu, Hisashi (szerk.): *Explorations of the Life-World*. Dordrecht: Springer, 143–169.
- Putnam, Robert D. – Robert Leonardi – Raffaella Y. Nanetti
- (1993) *Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy*. Princeton: Princeton U. P.
- Radu, Cosmin
- (2001) „De la Crângeni-Teleorman spre Spania: antreprenoriat, adventism și migrație circulatorie”. *Sociologie Românească*, (1–4): 215–231.
- Reher, David – Requena, Miguel
- (2009) „The National Immigrant Survey of Spain: A new data source for migration studies in Europe”. *Demographic Research* (20) 12: 253–278.
- Rifkin, Jeremy
- (1995) *The End of Work. The Decline of the Global Labor Force and the Dawn of the Post-Market Era*. New York: Tarcher–Putnam.
- Rodríguez, Vicente – Casado, María Ángeles – Huber, Andreas
- (2005) *La migración de europeos retirados en España*. Madrid: CSIC.
- Romano, Irene
- (2006) „La ONG Ares atiende a miles de inmigrantes desde Coslada, la pequeña Rumanía española”. *Madridpress.com*, 2006.02.28. <http://www.madridpress.com/noticia/42971/> (utolsó letöltés: 2012.03.17.).
- Románul
- (2011a) „Los rumanos ya no son un »negocio« para el gobierno de España”. Szerkesztői cikk, szeptember 8. <http://www.romanul.eu/espanol/rumanos-en-espana/los-rumanos-ya-no-son-un-negocio-para-el-gobierno-de-espana>
- (2011b) „Los rumanos – una mercancía con valor político”. Szerkesztői cikk,

september 16. <http://www.romanul.eu/espanol/rumanos-en-espana/los-rumanos-una-mercancia-con-valor-politico>

Rotaru, Marilena

(2002) *Întoarcerea lui Vintilă Horia*. București: Editura Ideea.

(2004) Înainte și după Vintilă Horia. *Rost*, június 24. <http://www.rostonline.org> (utolsó letöltés: 2012.09.27.).

Rostás, Zoltán – Stoica, Sorin (coord.)

(2006a) *Tur-retur: Convorbiri despre munca în străinătate*, (vol 1). București: Editura Curtea Veche.

(2006b) *Tur-retur: Alte convorbiri despre munca în străinătate*, (vol 2). București: Editura Curtea Veche.

Rothstein, Bo

(2000) „Trust, Social Dilemmas and Collective Memories”. *Journal of Theoretical Politics* 12 (4): 477–503.

Rothstein, Bo – Eek, Daniel

(2009) „Political corruption and social trust. An experimental approach”. *Rationality and Society* 21 (1): 81–112.

Rydgren, Jens

(2003) „Meso-level reasons for racism and xenophobia: some converging and diverging effects of radical right populism in France and Sweden”. *European Journal of Social Theory* 6 (1): 45–68.

Sahlins, Marshall

(1974) *Stone age economics*. London: Tavistock.

Salt, John

(2007) [1989] „A nemzetközi tendenciák és típusok összehasonlító áttekintése, 1950–1980”. In Sik Endre (szerk.): *A migráció szociológiája*. Budapest: ELTE TÁTK, 31–40.

Sandu, Dumitru

(1989) „Migratia si dinamica structurii sociale”. In I. Dragan – C. Anastasiu (szerk.): *Structura socială a României socialiste*. București: Editura Științifică și Enciclopedică.

(1999) *Spațiul social al tranziției*. Iași: Polirom.

(2000a) „Migrația transnațională a românilor din perspectiva unui recensământ comunitar”. *Sociologie Românească* (3–4): 5–52.

(2000b) „Circulatory migration as life strategy”. *Sociologie Românească* (2): 65–92.

(2005) „Emerging transnational migration from Romanian villages”. *Current Sociology* 53 (4): 555–582.

(2006a) „Introducere”. In Sandu (szerk.) 2006: 1–13.

(2006b) „Explorarea Europei prin migrații pentru muncă: 1990–2006”. In uő (szerk.) 2006: 13–40.

(2009a) „Lumi sociale de vârstă și rezidență în Uniunea Europeană”. *Sociologie Românească* (2): 3–26.

- (2009b) „Migrația de revenire ca proiect și stare de spirit”. In uő (szerk.) 2009: 43–68.
- (2009c) „Social worlds of last wave immigrants: the case of Romanians in Spain”. Konferencia-előadás a *Migration Flows among South-East Europe, Spain and Catalonia. Health, Institutional Frameworks and Sociocultural Adaptations* című konferencián. Barcelonai Autonóm Egyetem, 2009. szeptember 21–23.
- (2010) *Lumile sociale ale migrației românești în străinătate*. Iași: Polirom.
- (2013) „Romanian migration in the frame of the East-West migration system: understanding its near future”. Felszólalás a hágai román nagykövetségén megrendezett *Debate on Labour market liberalization* című rendezvény keretében, október 11.
- Sandu, Dumitru (szerk.)
- (2006) *Locuirea temporară în străinătate. Migrația economică a românilor: 1990–2006*. București: Fundația pentru o Societate Deschisă.
- (2009) *Comunități românești în Spania*. București: Fundația Soros Romania. http://www.osf.ro/ro/comunicate_detaliu.php?comunicat=85 (utolsó letöltés: 2012.01.17.).
- Sandu, Dumitru – De Jong, Gordon F.
- (1996) „Migration in market and democracy transition: migration intentions and behavior in Romania”. *Population Research and Policy Review* (15): 437–457.
- (1998) „Political Change, Ideology, and Migration Intentions”. *Romanian Journal of Sociology* 9 (2): 22–35.
- Sandu, Dumitru et al.
- (2004) *A Country Report On Romanian Migration Abroad: Stocks And Flows After 1989*. The Multicultural Center Prague, november. http://aa.ecn.cz/img_upload/f76c21488a048c95bc0a5f12dece153/Romanian_Migration_Abroad.pdf (utolsó letöltés: 2012.09.27.).
- Sárkány Mihály
- (2000a) „Közösségtanulmányok és összehasonlításuk lehetőségei”. In uő: *Kalandozások a 20. századi kulturális antropológiában*. Budapest: L'Harmattan, 56–71.
- (2000b) „Megjegyzések komplex társadalmak szociálintropológiai vizsgálatához”. In uő: *Kalandozások a 20. századi kulturális antropológiában*. Budapest: L'Harmattan, 45–57.
- Sartori, Giovanni
- (1970) „Concept misinformation in comparative politics”. *American Political Science Review* LXIV (4): 1033–1053.
- Sassen, Saskia
- (1994) „America's Immigration Problem”. In Pinans F. C. – Ehrlich H. J. (szerk.): *Race and Ethnic conflict*. Boulder: Westview Press.

Scarlat, Sandra – Dima, Mihaela

(2010) „Îngrijorător! Manelele devin un brand de țară” (Agasztó! A manele ország-védjegyé válik). *Adevarul.ro*, 2010. március 28.

Scruton, Roger

(2004) *Anglia, egy eltűnő ideál*. Budapest: TypoTex.

Shalin, Dmitri N. (szerk.)

(1992) „Special feature: Habermas, Pragmatism, and Critical Theory”. *Symbolic Interaction* 15 (3): 251–380.

Sik Domonkos

(2009) „Habermas életvilág-fogalmán innen és túl”. In Némédi D. – Szabadi V. (szerk.): *Kötő-Jelek 2008*. Budapest: ELTE-TÁTK, 115–141.

Sik Endre

(1988) „Reciprocal Exchange of Labour in Hungary”. In R. E. Pahl (szerk.): *On Work. Historical, Comparative, and Theoretical Approaches*. Oxford – New York: Basil Blackwell.

Sik Endre (szerk.)

(2007) *A migráció szociológiája*. Budapest: ELTE-TÁTK.

Simina, Ovidiu

(2002) *Romania, source country and transit country for international migration*. Timisoara: University of the West. <http://www.mmo.gr/pdf/library/Balkans/Romania%20as%20transit%20country.pdf> (utolsó letöltés: 2010.11.27.).

Simmel, Georg

(1890) *Über sociale Differenzierung. Soziologische und psychologische Untersuchungen*. Leipzig: Duncker&Humblot.

Slușanschi, Dan

(1985) „Cuvânt înainte”. In Dan Slușanschi (szerk.): *Zamolxis sau mitul dacic în istoria și legende spaniole*. București: Editura Meridiane.

Smith, Michael Peter – Guarnizo, Luis Eduardo (szerk.)

(1998) *Transnationalism from Below*. New Brunswick, NJ: Transaction Publishers.

Solien de Gonzalez, Nancie L.

(1961) „Family organization in five types of migratory wage labor”. *American Anthropologist* 63 (6): 1264–80.

Standing, Guy

(2011) *The Precariat: The New Dangerous Class*. London: Bloomsbury.

Stoichiță, Victor Alexandru

(2008) *Fabricants d’émotion. Musique et malice dans un village tsigane de Roumanie*. Nanterre: Société d’ethnologie.

Strauss, Anselm L.

(1991) „A Personal History of the Development of Grounded Theory”. *Qualitative Family Research* 5 (2): 1–2.

(1993) *Continual permutations of action*. New York: Aldine de Gruyter.

Strauss, Anselm L. – Corbin, Juliet M.

(1998) *Basics of Qualitative Research: Techniques and Procedures for Developing Grounded Theory* (2. kiadás). Thousand Oaks, CA: Sage.

Șerban, Monica

(2006) „Trasee de migrație internațională către Spania”. In Sandu (szerk.) 2006: 119–125.

(2009a) „Comunitatea Autonomă Madrid: arie de destinație predilectă a migrației românești în Spania”. In Sandu (szerk.) 2009: 29–42.

(2009b) *Dinamica migrației internaționale: un exercițiu asupra migrației românești în Spania*. Bukaresti Egyetem, Doktori értekezés, kézirat.

Șerban, Monica – Grigoraș, Vlad

(2000) „The »dogeni« from Teleorman at home and abroad. A study on circular migration to Spain”. *Sociologie Românească* (2): 92–120.

Tănase, Corneliu

(é. n.) *Atlassib – Non-stop pe roti in Europa*. Az interjút készítette Dani Rockhoff. *Revista Agero*. www.agero-stuttgart.de/REVISTA-AGERO/JURNALISTICA/tanase-atlassib.htm (utolsó letöltés: 2010.03.20.).

Tóth Pál Péter

(1997) *Haza csak egy van? Menekülők, bevándorlók, új állampolgárok Magyarországon (1988–1994)*. Budapest: Püski Kiadó.

Turner, Jonathan H. – Bonacich, Edna

(2007) „A közvetítő kisebbségek összefoglaló elmélete felé”. In Sik Endre (szerk.): *A migráció szociológiája*. Budapest: ELTE TÁTK, 79–92. („Toward a Composite Theory of Middleman Minorities”. *Ethnicity*, 1980. [7]: 144–158.)

Ubaldo, Martínez Veiga

(2001) „Immigrant labor: policies, civil rights, violence and the labor market: El Ejido (Almería, Spain)”. *Endoxa* (15): 129–135.

Ungureanu, Irina

(é. n.) „Metehne Românești în Spania. Könyvismertető”. *Revista Agero*. http://www.agero-stuttgart.de/globalnews_cultura.htm (utolsó letöltés: 2012.03.26.).

Uslaner, Eric M. – Bădescu, Gabriel

(2004) „Honesty, Trust and Legal Norms in the Transition to Democracy: Why Bo Rothstein is Better Able to Explain Sweden than Romania”. In Kornai J. – Rothstein B. – Rose-Ackerman S. (szerk.): *Creating Social Trust in Post-Socialist Transition*. New York: Palgrave–Macmillan, 31–52.

Veblen, Thorstein

(2007) [1899] *The theory of the leisure class*. New York: Oxford U. P.

Verdery, Katherine

(2009) „The rural contribution to emigration in 1990s Romania”. *Sociologie Românească* 7 (3): 21–36.

Sanchez Puerta, Maria Laura – Packard, Truman – Pop, Lucian – Păuna, Cătălin – Cambir, Andreea – Florescu, Richard

- (2007) *România: Raport de evaluare a sărăciei. Programul de asistență analitică și consiliere*. 40120-RO számú jelentés, november. Washington: Világbank.
<http://siteresources.worldbank.org/INTROMANIAINROMANIAN/Resources/PovertyAssessmentReportRom.pdf> (utolsó letöltés: 2013.12.04.).

Viruela, Rafael

- (2002) „La nueva corriente inmigratoria de Europa del Este”. *Cuadernos de Geografía* (72): 231–258.
 (2004) „El recurso de la emigración. Balance durante la transición en Rumania”. *Papeles del Este* (9): 1–29. <http://www.ucm.es/BUCEM/cee/papeles/09/pape0404220011a.pdf> (utolsó letöltés: 2012.09.27.).
 (2006) „Inmigrantes rumanos en España: aspectos territoriales y procesos de sustitución laboral”. *Scripta Nueva*. Vol. X, núm. 222, január 10. <http://www.ub.es/geocrit/sn/sn-222.htm> (utolsó letöltés: 2012.09.27.).

Wadel, Cato

- (1979) „The Hidden Work of Everyday Life”. In Wallman, Sandra (szerk.): *Social Anthropology of Work*. London: Academic Press, 365–384.

Waite, Louise

- (2007) „Migrant labourers: The new »precariat?«”. Előadás az Amerikai Földrajztudósok Egyesülete éves konferenciájának „Migrant Labour: Geographical Perspectives?” című ülészakán. San Francisco, április.

Weber, Max

- (1947) *The Theory of Social and Economic Organization*. (Ford. A. M Henderson és Talcott Parsons.) New York: The Free Press.
 (1987) *Gazdaság és társadalom. A megértő szociológia alapvonalai 1*. (Ford. Erdélyi Ágnes.) Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
 (2005) [1930] *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism*. London – New York: Routledge, Taylor & Francis e-Library.

Werner, Heinz

- (2001) „From Guests to Permanent Stayers? – From the German »Guestworker« Programmes of the Sixties to the Current »Green Card« Initiative for IT Specialists”. *IAB Labour Market Research Topics* (43): 3–40.

Yin, Robert K.

- (2003) *Case study research: Design and methods*. (3. kiadás.) Thousand Oaks, CA: Sage.

Zhou, Min

- (1997) „Segmented assimilation: issues, controversies, and recent research on the new second generation”. *International Migration Review* (31): 975–1008.

Zidărescu, Ana

- (2009) „Diaspora l-a făcut președinte pe Băsescu”. *Evz.ro*, december 7. <http://www.evz.ro/detalii/stiri/diaspora-l-a-facut-presedinte-pe-basescu-878837.html> (utolsó letöltés: 2012.03.19.).

Zlotnik, Hania

(2003) „Theories sur les migrations internationales”. In Caselli, G. – J. Vallin – G. Wunsch (szerk.): *Demographie: Analyse et synthese. IV. Les Determinants de la migration*. Paris: INED, 55–80.

Hivatkozott weboldalak, online adatbázisok

Florin Ioan Bojor honlapja: <http://florinioanbojor.wordpress.com/curriculum-vitae/>
 Munkaügyi és Társadalombiztosítási Minisztérium Bevándorlási és Elvándorlási
 Főtitkársága (Spanyolország). *Bevándorlás Statisztikai Évkönyve*: <http://extranjeros.meyss.es/es/ObservatorioPermanenteInmigracion/Anuarios/>
 Nemzeti Statisztikai Intézet (Spanyolország). *Estadística de Variaciones Residenciales*:
<http://www.ine.es/jaxi/menu.do?type=pcaxis&path=%2Ft20%2Fp307&file=inebase&L=0>
 Nemzeti Statisztikai Intézet (Spanyolország). *Városi Jegyzék*: <http://www.ine.es/jaxi/menu.do?type=pcaxis&path=%2Ft20%2Fe260&file=inebase&L=0>
 PIRUM honlap: <http://pirum.wordpress.com>
 România Nouă honlap: http://romanianoua.ro/?page_id=32

Ábrák jegyzéke

1.1. ÁBRA: Legálisan Spanyolországban tartózkodó románok és egyéb kelet-európaiak (1997–2005)	52
1.2. ÁBRA: Legálisan Spanyolországban tartózkodó románok és egyéb kelet-európaiak (2005–2012)	53
2. ÁBRA: Főbb spanyolországi bevándorló csoportok számának alakulása 2007–2012 között.	59
3. ÁBRA: Román megyék migrációs célországok szerint (2011)	61
4. ÁBRA: Román bevándorlók abszolút száma tartományok szerint (2009. január)	65
5. ÁBRA: Madrid város HÉV-hálózata	85
6. ÁBRA: Madrid környéki települések román lakosságuk szerint (2009)	86

Táblázatok jegyzéke

1. TÁBLÁZAT: A román migrációs rendszer szakaszai	45
2. TÁBLÁZAT: A román bevándorlók hivatalos számának alakulása	54
3. TÁBLÁZAT: Fő célországok származási településtípus alapján	63
4. TÁBLÁZAT: Románia és Spanyolország főbb demográfiai mutatói a migráció első két szakaszában.	68
5. TÁBLÁZAT: Alcalá de Henares demográfiai adatai	88
6. TÁBLÁZAT: Bevándorlók a társadalombiztosítási nyilvántartásban (2008–2010)	132
7. TÁBLÁZAT: A bevándorlók foglalkoztatottságának alakulása (2008–2010).	133
8. TÁBLÁZAT: A román bevándorlók társadalmi differenciálódásának modellje	197
9. TÁBLÁZAT: A románok társadalombiztosítási hozzájárulása gazdasági területek szerint.	201
10. TÁBLÁZAT: Román állampolgárok bevándorlása, belső migrációja és elvándorlása	217
11. TÁBLÁZAT: Spanyol állampolgárok Romániába települése korcsoportok szerint	219
12. TÁBLÁZAT: Spanyol állampolgárok visszatérése Romániából korcsoportok szerint.	220
13. TÁBLÁZAT: Spanyol állampolgárok visszatérése Romániából születési hely szerint	221
14. TÁBLÁZAT: Spanyolországban született külföldi állampolgárok visszatérése Romániából	222

A Függelék jegyzéke

F: 1. TÉRKÉP: A város és a kutatás román vonatkozású helyei	231
F: 2. TÉRKÉP: A spanyol lakosság alakulása 1981–2005 között	232
F: 3. TÉRKÉP: Fehér megye középső része; az első alcalái románok származási helye	233
F: 4.: Román és spanyol nyelvű hirdetések	234
F: 5.: Román tanterem és tanulók	235

A sorozat eddig megjelent kötetei

- SÁRKÁNY MIHÁLY: KALANDOZÁSOK A 20. SZÁZADI KULTURÁLIS ANTROPOLÓGIÁBAN
- LOUIS DUMONT: BEVEZETÉS KÉT SZOCIÁLANTROPOLÓGIAI ELMÉLETBE
- VÁSZOLYI ERIK: AUSZTRÁLIA BENNSZÜLÖTT NYELVEI
- ÉMILE DURKHEIM: A VALLÁSI ÉLET ELEMI FORMÁI
- FEHÉREN, FEKETÉN: VARSÁNYTÓL RITITIG I–II. TANULMÁNYOK SÁRKÁNY MIHÁLY TISZTELETÉRE
- NAGY ZOLTÁN: AZ ÖSEINK MÉG HITTEK AZ ÖRDÖGÖKBEN. VALLÁSI VÁLTOZÁSOK A VASZJUGANI HANTIKNÁL
- FODOR ISTVÁN: A BANTU NYELVEK
- VARGYAS GÁBOR: DACOLVA AZ ELKERÜLHETETLENNEL
- ARNOLD VAN GENNEP: ÁTMENETI RÍTUSOK
- LUGOSI GYÖZÖ: RIZSFÖLDJEIM HATÁRA A TENGER. ÁLLAMSZERVEZŐDÉS MADAGASZKÁRON A GYARMATI URALOM ELŐTT
- FARKAS JUDIT: ARDZSUNA DILEMMÁJA – RESZOCIALIZÁCIÓ ÉS LEGITIMÁCIÓ EGY MAGYAR KRISNA-HITŰ KÖZSÉGBEN
- HOFER TAMÁS: ANTROPOLÓGIA ÉS/VAGY NÉPRAJZ? TANULMÁNYOK KÉT, VITÁBAN ÁLLÓ KUTATÁSI TERÜLET HATÁRVIDÉKÉRŐL
- VIDACS BEA: EGY SZEBB JÖVŐ KÉPEI. FUTBALL A KAMERUNI KÖZGONDOLKODÁSBAN
- TATYJANA MINNIJAHMETOVA: AZ ISMERETLEN ISMERŐS. TANULMÁNYOK A BASKORTOSZTÁNI UDMURTOK VALLÁSÁRÓL
- LEONARD MARS: MI VOLT ONÁN BŰNE? ZSIDÓ ETNOGRÁFIAI TANULMÁNYOK
- HESZ ÁGNES: ÉLŐK, HOLTAK ÉS ADÓSSÁGOK. A HALOTTAK SZEREPE EGY ERDÉLYI FALU TÁRSADALMÁBAN
- RUTTKAY-MIKLIÁN ESZTER: TESTI-LELKI ROKONSÁG. A SZINJAI HANTIK ROKONSÁGI CSOPORTJAI
- LANDGRAF ILDIKÓ – NAGY ZOLTÁN (SZERK.): AZ ELKERÜLHETETLEN. VALLÁSANTROPOLÓGIAI TANULMÁNYOK VARGYAS GÁBOR TISZTELETÉRE
- KISDI BARBARA: MINT A FÖLDBE HULLOTT MAG. OTTHON SZÜLÉS MAGYARORSZÁGON – EGY ANTROPOLÓGIAI VIZSGÁLAT TANULSÁGAI
- MÉSZÁROS CSABA: TEKINTÉLY ÉS BIZALOM. KULTÚRA ÉS TÁRSADALOM KÉT SZIBÉRIA FALUKÖZSÉGBEN

ISBN 978 963 9683 17 4
ISSN 1586-1953

A kiadásért felel Gyenes Ádám
A kötet megrendelhető, illetve kedvezménnyel
megvásárolható: L'Harmattan Könyvesbolt
1053 Budapest, Kossuth L. u. 14–16.
Tel.: 267-5979
harmattan@harmattan.hu; www.harmattan.hu

L'Harmattan France
7 rue de l'Ecole Polytechnique
75005 Paris
T.: 33.1.40.46.79.20

L'Harmattan Italia SLR
Via Bava, 37
10124 Torino–Italia
T./F.: 011.817.13.88

Olvasószerkesztő: Tiszóczy Tamás
Tördelte: Csernák Krisztina
Borítófotók: ...
A borítóterv Gembela Zsolt munkája.
A nyomdai munkákat a Robinco Kft. végezte, felelős vezető: Kecskeméthy Péter.